ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

75 TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YETMİŞBEŞ YILI

ISSN 1011-727X

ERSOY TAŞDEMİRCİ
AHMET ÖZGİRAY
ORHAN HÜLAGÜ
MEHMET EVSİLE
NEŞE ÖZDEN
ÖMER AKDAĞ
MEVLÜT ÇELEBİ
OSMAN AKANDERE
HAMİT PEHLİVANLI
YUSUF SARINAY
GÜLNİHAL BOZKURT
ÖZDEMİR NUTKU
E.H. BURAK ERDENİR
MENENDİ ERDEM
YAŞAR TEKDEMİR
ZEKİYE KOPAÇLI

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XIV **MART 1998** **Sayı: 40**

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ERSOY TAŞDEMİRCİ
AHMET ÖZGİRAY
ORHAN HÜLAGÜ
MEHMET EVSİLE
NEŞE ÖZDEN
ÖMER AKDAĞ
MEVLÜT ÇELEBİ
OSMAN AKANDERE
HAMİT PEHLİVANLI
YUSUF SARINAY
GÜLNİHAL BOZKURT
ÖZDEMİR NUTKU
E.H. BURAK ERDENİR
MENENDİ ERDEM
YAŞAR TEKDEMİR
ZEKİYE KOPAÇLI

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XIV **MART 1998** **Sayı: 40**

İÇİNDEKİLER

DOÇ. DR. ERSOY TAŞDEMİRCİ	:	Atatürkçü Düşünce Sisteminde Lâikliğin Yeri ve Önemi 5
DOÇ. DR. AHMET ÖZGİRAY	:	İzmir'den Uşak'a Yunan Harekâtı (1919 - 1922) 37
YRD. DOÇ. DR. ORHAN HÜLAGÜ	:	Anzavur İsyanı 49
YRD. DOÇ. DR. MEHMET EVSİLE	:	Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri 69
DR. NEŞE ÖZDEN	:	Impact of the San Remo Terms on The Turkey and British Policy 97
DR. ÖMER AKDAĞ	:	Millî Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (TENGİRŞENK) 115
YRD. DOÇ. DR. MEVLÜT ÇELEBİ	:	Atatürk'ün Manisa'yı Ziyaretleri 133
YRD.DOÇ.DR. OSMAN AKANDERE	:	Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler 147
DR. HAMİT PEHLİVANLI	:	Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi 159
YRD. DOÇ. DR. YUSUF SARINAY	:	Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri 207

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI'NCA DÜZENLENEN KONFERANS, PANEL VE BENZERİ KONUŞMA METİNLERİ

KONFERANSLAR

PROF. DR. GÜLNİHAL BOZKURT : Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş 247

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ ÖDÜL YARIŞMASINA KATILANLARDAN SEÇMELER

PROF. DR. ÖZDEMİR NUTKU : Atatürk ve Türk Hümanizması 265

E. H. BURAK ERDENİR : Mustafa Kemal Atatürk ve J.J. Rousseau'nun Düşüncelerinin Karşılaştırılması 277

MENENDİ ERDEM : Bir Eğitim Lideri Olarak Atatürk.....301

YAŞAR TEKDEMİR : "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" Anlayışı ve Küreselleşen Dünyadaki Yeri 319

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

ZEKİYE KOPAÇLI : Yurtdışında Kurulan Atatürk Araştırma Merkezleri 325

ZEKİYE KOPAÇLI : Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphane ve Arşivi'ni Zenginleştirme Çalışmaları ve Hasan Cemil Çambel Adına Yapılan Bağışlar.....329

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIV MART 1998 Sayı: 40

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE LÂİKLİĞİN YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. ERSOY TAŞDEMİRCİ *

1. Lâiklik Kavramı ve Lâikliğin Tanımı :

1.1. Lâiklik Kavramı :

Lâiklik kavramının aslı "Lâik"dir. Sondaki "lik" eki Türkçe bir ektir. Lâik kelimesi, Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Esasen Yunanca olan Lâik kelimesi, yine Yunanca olan Lâikos sıfatından türetilmiştir. Lâikos sıfatı ise, halk anlamına gelen "Laos" kelimesinden bir ek yardımıyla türetilmiştir. Laikliğin türetildiği laikos kelimesi, Tanrı ile yakın ilgisi bulunmayanlar veya din adamları sınıfına mensup olmayanlar, yani din adamları sınıfının dışında kalan alelâde halk tabakasına mensup olanlar anlamına gelir. Din adamları sınıfına veya Tanrı ile yakın ilgisi bulunanlara ise, Kleros adı verilmektedir. Buradan hareketle Lâikos, dinî nitelik taşımayan, Klerikos ise dinî nitelik taşıyan anlamını kazanmıştır. Bu durumda Lâik kelimesi din ve ruhbanlıkla ilgisi olmayan anlamına gelir. Din ile ilgisi olmayan da dinsizlik demek değildir. [1] Ancak aşağıda çeşitli tanımları verilen Lâiklik bugünkü gerçek anlamını Avrupa düşünce tarihi, özellikle Fransız düşünce tarihi içinde kazanmıştır.

1.2. Lâikliğin Tanımı :

Bugün Lâiklik bilimsel ve felsefî disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanmakla beraber, bu disiplinler içinde de Lâikliğin tanımı üzerinde

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

1 Suat Sinanoğlu, **Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları,** "Laiklik-I" İstanbul 1954, s. 1; Hüseyin Batuhan, **Laiklik ve Dinî Taassup,** "Laiklik-I", İstanbul 1954, s. 53.

tam bir anlaşma yoktur. Bu zorluk sosyal varlıkların mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Lâiklik de bir sosyal varlık olarak bu zorluğu yapısında taşımaktadır. Bu zorluğa rağmen lâikliğin belli başlı tanımları aşağıda verilmiştir.

Felsefî Tanımı: Dinî düşünce ile aklî düşüncenin, fizik ile metafiziğin diğer bir deyişle akıl ile imanın yetki alanlarının birbirinden ayrılması demektir. Filozoflara göre Lâiklik, insanın manevî evrimi sonucunda, yani insan aklının geçirmiş olduğu evrim sonucunda ortaya çıkmıştır. [2]

Siyasî Tanımı: Dindaşlık ile yurttaşlık statülerinin birbirinden ayrılması demektir. Bundan dolayı Lâik bir siyasi sistemde devlet adamları ile halkın aynı din veya mezhebe mensup olma şartı bulunmadığı gibi, vatandaşların da aynı din veya mezhebe mensup olma mecburiyeti yoktur. Ayrıca Lâiklik, demokrasinin özellikle liberal demokrasinin manevî temelini teşkil eder. Çünkü demokraside siyasî iktidar meşruiyetini, ilahî otoriteden değil, sosyal otoriteden (millet hâkimiyetinden) alır. [3] Bundan dolayı demokrasi ile Lâiklik bir arada bulunur. Lâiklik bulunmayan yerde demokrasi, demokrasi bulunmayan yerde Lâiklik bulunmaz.

Hukukî Tanımı: Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Din, devlet işlerine karışmadığı gibi, devlet de din işlerine karışmaz. Devlet, Tanrı ile kul arasından çekilmiştir. Ayrıca, devletin dinî temeller üzerine dayandırılmamasını da ifade eder. Devletin dayandığı temeller Lâik karakterde olmalı ve hukuk dinamik niteliği ile toplumun dünyevî ihtiyaçlarından kaynaklanmalıdır. Dünyevî ihtiyaçların değişmesine bağlı olarak değişmelidir. [4] Bundan dolayı Lâiklik, dinî bir kavram değil, hukukî bir kavramdır.

Kültürel Tanımı: Dinin kültürel hayatı belirleyen ve yönlendiren tek ve hâkim unsur olmaktan çıkmasıdır. Ahlak, sanat ve felsefe gibi bir kül-

---

2 Çetin Özek, **Türkiye'de Lâiklik,** İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1962, s. 1-4.
3 Çetin Özek, **a.g.e.**, s. 2.
4 Hilmi Ziya Ülken, **Atatürk ve Lâiklik**, "Eğitim Hareketleri" Derg., C., 20, S., 229-230, (1974), s. 21; Hikmet Bayur, **Lâiklik,** "Lâiklik-I", İstanbul 1954, s. 18; Hüseyin Batuhan, **a.g.e.**, s. 53.

tür unsuru olan din, kültür içindeki imtiyazlı yerini sanata bırakmıştır. Özellikle Atatürkçü düşünce sisteminde Lâikliğin kültürel boyutu çok önemlidir. Çünkü İslam medeniyetinde bazı dinî düşüncelerle müzik, resim ve heykeltraşlık... gibi güzel sanatlar yeteri kadar gelişme imkânı bulamamıştır.

Eğitimsel Tanımı: Genel eğitimin dinî niteliğinden sıyrılarak bilimsel nitelik kazanmasıdır. Lâik sistemde din eğitimi ve öğretimi vardır ve vatandaşların temel hak ve hürriyetleri arasında yer alır. Bu din eğitim ve öğretiminin verilmesi biçimini de her ülkenin özel şartları belirler. Ancak Lâik sistemde dinî eğitim ve öğretim yoktur ve genel eğitim ve öğretim de dinselleştirilemez. Genel eğitim ve öğretimin dinselleştirilmesi, Lâikliğe aykırıdır.

1.3. Lâikliğin Tarihî Gelişimi :

Lâikliğin tarihinde karşılaşılan ilk kavram "Tolerans"dır. Lâtince "Tolerare" fiilinden türetilmiştir. Bu fiil izin vermek, göz-yummak, çekmek veya hoş-görmek anlamlarına gelir. Buradan hareketle türetilen tolerans, yabancı veya başka türlü fikir veya davranışları hoş-görme demektir. Toleransın doğuş kaynağı Yunan kültürüdür. Yunan politeizmi kültürel bir din olduğu için, oldukça toleranslıdır. Çünkü din topluma dışardan empoze edilmemiştir. Peygamberi, kutsal kitabı ve kilise organizasyonu yoktur. Din ve devlet ayrılığı olmamasına rağmen tolerans vardır. Ancak tolerans hiç bir zaman din hürriyetinin yerini tutamaz. Çünkü tolerans yasal bir hak değil, devletin tanıdığı bir tavizdir. Oysa din hürriyeti yasal bir haktır. Gerçek anlamda din hürriyeti ancak Lâik devlet düzeninde bulunur. [5]

İşte Yunan ve Roma'daki tolerans, Hıristiyanlık tarafından ortadan kaldırıldı. Orta çağ boyunca koyu bir taassup (toleranssızlık) hüküm sürdü.

---

5 Hüseyin Batuhan, **Batıda Tolerans Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi,** İstanbul 1959, s. 11-29, 74, 122-123.

6 Hüseyin Batuhan, **a.g.e.**, s. 30, 211-212; Kemal Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi,** A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1980, s. 97-99, 125, 163-214; Nazım Poroy, **Laiklik Hakkında Misalli Bir İnceleme**, "Laiklik-I", İstanbul 1954, s. 42-43.

Ancak rönesans, coğrafi keşifler, reformasyon ve hümanizm hareketleri sonucunda Hıristiyan taassubu yıkıldı. Bu hareketlerin etkisiyle Avrupa'nın hem maddî hem de manevî hayatında köklü değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler Fransız ihtilalini hazırladılar. Fransız ihtilalinin hazırlanmasında yeniçağın bilim, sanat ve teknik alanlarındaki gelişmeleri ve modern felsefe akımları etkili oldular. Bilhassa, Fransız ihtilalinin temelinde bulunan "tabiî hukuk teorisi" ile "aydınlanma felsefesi" Lâiklik fikrinin gelişmesinde büyük bir rolü haizdir. [6]

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Teokratik Düzen

2.1. Osmanlı Teokratik Düzeninin Temelleri :

Osmanlı teokratik düzeninin kökleri İslamdan önceye kadar gider. Çünkü İslamlıktan önceki Türk hâkimiyet telakkisi ilahî bir temele dayanır. Karizmatik Türk hâkimiyet anlayışı, hakanlar soyunun insan üstü vasıflarla donanmasını gerektirmiştir. Bu da kendini, hakan soyunun ilahî kaynaktan gelmeleri şeklinde göstermiştir. Ayrıca hakanların halka hükmetmeleri, hakanlara Tanrı tarafından verilen bir hak olarak görülmüştür. Meselâ, Orhun Anıtları Metinlerinde Bilge Kağan şöyle der: "Tanrı, atam İstemi ve Bumin Kağanı milletim üzerine kağan olarak oturttu." Yine Kurt Efsaneleri hakanlar soyunun ilahî kaynaktan geldiğini göstermektedir. [7]

Osmanlı teokratik yönetiminin temelini teşkil eden diğer bir kaynak İslamlık'dır. Bu kaynağın başında halifelik gelir. Halifelik daha başından itibaren siyasî bir mahiyet kazanmıştır. Çünkü, halifeler Peygamberin dinî liderlik vasfına değil, devlet adamlığı vasfına halef olmuşlardır. Halifelerin bu dünyevî nitelikleri, onları tipik bir sultan haline getirmiştir. Halifelerin din alanında yetersiz kalmaları şeyhülislamlık kurumunun doğmasını zorunlu kılmıştır. Şeyhülislamlar, devletin icraatını din adına denetlemişlerdir. [8]

---

7 Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, 5. baskı, İstanbul, 1975, s. 4-98; Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları,** TDK yayını, Ankara 1987, s. 22-121; Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği,** A.Ü. DTCF yayını, Ankara 1975, s. 11-47; Kafesoğlu İbrahim, **Türk Millî Kültürü,** 4. baskı, İstanbul 1986, s. 343-351.

8 İslam Ansiklopedisi, "Halife" maddesi; İslam Ansiklopedisi, "Şeyhülislam" maddesi; Mahmut Goloğlu, **Halifelik,** Ankara 1973.

Osmanlılarda bu İslamî kurumlara rağmen, şer'i hukukun (şeriat) yanında örfi hukuk da gelişmiştir. Çünkü hayattaki her olayı, her davranışı dinî açıdan yorumlayan şer'î hukuk (şeriat), toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır. Ancak hükümdar tarafından konan örfî kanunun şeriate (İslamî hukuk mevzuatına) aykırı olmaması ve toplumun yararına olması gerekir. Şer'î hukukun yanında örfî hukukun bulunmasından dolayı Osmanlı yönetimine yarı-teokrat bir yönetim diyenler de vardır. [9]

Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'î hukuk (şeriat), kamu hukuku alanından çok, özel hukuk alanında etkili olmuştur. Osmanlı Padişahı şer'i hukuk (şeriat) vasıtasıyla, hâkimiyet hak ve yetkilerinin sınırlanmasını istemiyor. Buna paralel olarak dinî tesir devlet okullarından çok, vakıf okullarında kendini göstermiştir. Mesela, enderun, medreseye nazaran daha az olarak dinî tesir altında kalmıştır. Medreseler, Osmanlı teokratik düzeninin bir sembolü niteliğini gösterirler. Ayrıca, ilk modernleşme hareketlerinin devlet eliyle, devlet kurumları alanında başlatılması da, şer'î hukukun (şeriat), devlet hayatından çok, toplum ve fert hayatında etkili olduğunu göstermektedir. [10]

2.2. Osmanlı Teokratik Düzeninin Lâiklik Açısından Tahlili :

Lâik bir devlette şu üç temel nitelik bulunur:

— Din ve Devlet Ayrılığı,

— Din Hürriyeti,

— Din Eşitliği.

Din ve Devlet Ayrılığı: Din ve devlet ayrılığının olabilmesi için, dinî kuruluşların devlet teşkilatı dışında bulunması gerekir. Din, devlet iş-

---

9 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam-III,** Altıncı Basım, Ankara 1978, s. 172-173; Yusuf Ziya Özer, **Cumhuriyette Hukuk İnkılâbı,** "Belleten-II", TDK yayını, Ankara 1938, s. 182-283; Halil İnalcık, **Osmanlı Hukukuna Giriş,** "S.B.F. Dergisi", XIII, 2, (1958), s. 102-126.

10 Halil İnalcık, **Osmanlı Padişahı,** "S.B.F. Dergisi" XIII, 4, (1958), 68-79; Halil İnalcık, **Osmanlı Hukukuna Giriş** "S.B.F. Dergisi", XIII, 2, (1958), s. 102-126; Halil İnalcık, **Osmanlılarda Veraset Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisi ile İlgisi,** "S.B.F. Dergisi", XIV, 1, (1959), s. 69-94.

lerine karışmadığı gibi, devlet de din işlerine karışmaz. Ayrıca, devlet dinî ilkelere dayanarak kanunlar da koymaz.

Her şeyden önce, teşkilat bakımından din ve devlet ayrılığı, İslam hukuk mevzuatına temelden aykırıdır. Çünkü, İslam dini devlet düzenini beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle hazır bir devletin üzerine gelmemiş, kendi ilkeleri üzerine dayalı bir devletin kurulmasını sağlamıştır. İşte bundan dolayı, Osmanlılarda din ve devlet teşkilatı içiçedir. Din, devlet işlerine karıştığı gibi devlet de din işlerine karışmıştır. Ayrıca din adamları devlet memurudur. Din adamları fetvalarıyla devletin icraatını denetim altına alırken, devlet adamı da din adamına istediği gibi hükmetmiştir. Şeyhülislam, fakih ve kadı Padişahın emrindedir. [11]

Din Hürriyeti: Teokratik devlet düzeninde, dinî devlet sistemi olmasına rağmen din hürriyeti kısıtlıdır. Çünkü, dinin icaplarının yerine getirilmesinde vatandaş zorlanmaktadır. Aynı şeyi Osmanlı Devleti'nde de görmek mümkündür. Günah ile suç devamlı birbirine karıştırılmıştır. Günah olan aynı zamanda suç sayılmıştır. Yine, İslamî açıdan küfür sayılan bir davranış en büyük suç kabul edilmiştir. Mesela, oruç tutmayanların cezalandırıldıklarını, İslamdan çıkanların ölümle cezalandırıldıklarını bilmekteyiz. Bu durumda İslamlık dönüşü olmayan bir yoldur. [12]

Din hürriyeti bakımından aynı kısıtlılığın gayri müslimler için söz konusu olmadığını görmek mümkündür. Bunlar hangi cemaate mensup olurlarsa olsunlar, din, dil gelenek ve görenekleri bakımından tamamen serbest hareket etmek hakkına sahiptirler.

Din Eşitliği: İslamlık, İmparatorluğun resmî dinidir. Diğer dinlere (semavi dinlere) hoşgörülü davranmasına rağmen, onlara nazaran bir çok imtiyazlara sahiptir. Ayrıca devletin resmî dininin yanında, bir de resmî mezhebi vardır. Bundan dolayı İslamın diğer mezheplerine karşı olumsuz tavır takınılmıştır. Siyasî faktörlerin de işe karışmasıyla durum daha çok ağırlaşmıştır. [13]

---

11 İslam Ansiklopedisi, "Şeyhülislam" maddesi; Halil İnalcık, **Osmanlı Padişahı,** s. 68-79.
12 Ekrem Üçyiğit, **Din ve Biz**, Ankara 1968, s. 139-144.
13 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.,** s. 144.

2.3. Osmanlılar'da Lâikleşme Hareketleri :

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Lâikleşme, batılılaşma şeklinde başlamıştır. Bu hareketler devlet eliyle devlet kurumlarında başlatılmıştır. Modernleşme hareketlerinin devlet eliyle sürdürülmesi geleneği özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında da görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Lâikleşme hareketleri toplumun bütün hayatını kapsayacak şekilde yaygınlık kazanmadığı için, sadece eğitim ve hukuk alanlarında olmak üzere iki başlık altında özetlenmesi uygun görülmüştür.

Eğitim Alanında Lâikleşme: İlk önce askeri eğitim alanında olmak üzere XVIII. yüzyıldan itibaren başlayan batılılaşma hareketleri, batı örneğine uygun askerî okullar açılması şeklinde görülür. Açılan bu okullar, yüksek dereceli meslek okullarıydılar. Bu okullara öğrenci bulma güçlüğü, orta dereceli sivil okulların açılmasını gerekli kılmıştır. Fakat bu okullar açılırken, Osmanlının geleneksel eğitim kurumlarına hiç dokunulmamıştır. Ayrıca, askerî okullar mümkün olduğu kadar dinî tesirin dışında tutulmaya çalışılırken, sivil okullar dinî tesirin dışında tutulamamıştır. Bu arada en iyi şekilde modernleştirdiğimiz kurumun, ordu olduğu anlaşılacaktır. [14]

Hukuk Alanında Lâikleşme: Bilhassa Fransa'dan olmak üzere Avrupa'dan birçok kanun aktarıldı. Fakat bu kanunların şer'î hukukla (şeriatla) çelişen kısımları alınmadı. Çünkü bir tarafdan batı ülkelerini memnun etmek, diğer tarafdan da İslamî hukuk mevzuatının (şeriatın) yürürlükte olduğunu göstermek zorunluluğu vardır. Bunun için bu dönemde yapılan yenilikler yarım ve yararsız tedbirler olarak kalmışlar. [15]

3. Atatürk Devrinde Lâiklik (Atatürkçü Düşünce Sisteminde Lâiklik)

Esas konumuz "Atatürk Devrinde Lâiklik"tir. Bu konuyu mümkün ol-

---

14 Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,** M.E.B. Yayını, Ankara 1974, s. 22-124; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, A.Ü.E.B.F. yayını, s. 105-195.

15 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.**, s. 196; Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 252.

duğu kadar en iyi şekilde aydınlatabilmek için, önce genel olarak Lâiklik kavramının doğuşu ve tanımı, Lâikliğin tarihi, gelişimi, Osmanlı İmparatorluğunda Lâikliğin doğuşu ve gelişimi hakkında etraflı bir bilgi verildi. Atatürk devrinde Türkiye'de Lâikliği inceleyebilmek için de, önce Türk İnkılâbı hakkında özlü bir bilgi vermek gerekir. Çünkü, Atatürk devrinde Lâikliği anlamak, Türk İnkılâbının ne olduğunu anlamaya bağlıdır.

3.1. Türk İnkılâbının Tanımı ve Amaçları :

Türk İnkılâbını, bu inkılâbın gerçek yaratıcısı olan Atatürk'ün kendisinden öğrenmek yerinde bir davranış olacaktır. O, Türk inkılâbı hakkında şunları söylüyor:

"Türk İnkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin ilk anda akla getirdiği ihtilâl mânasından başka, ondan daha geniş bir değişme ifade etmektedir". [16]

Atatürk bu sözünde, Türk İnkılâbının ihtilâl ile karıştırılabileceğini, oysa inkılâp ile ihtilâlin farklı şeyler olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Ona göre inkılâp, ihtilalden daha geniş bir anlam taşımaktadır. İhtilal, inkılâp için ancak bir başlangıç veya inkılâbı başlatıcı bir etken olabilir. Oysa, inkılâp bir süreç veya bir evrim (tekamül)'dir. Acaba neyin evrimidir? Bu sorunun cevabını da Atatürk'den alalım. Ona göre, "bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur". [17] O halde evrim geçiren şey, Türk devletinin şekli olmuştur. Atatürk'e göre, devletimizin bugünkü şekli yüzyıllar süren bir evrimin sonucudur. Türk devletinin evrim geçirerek aldığı en son şekil, bugüne kadar tarih sahnesine çıkmış Türk devlet şekillerinin en olgunu ve en yetkinidir.

Bir evrim konusu olan Türk devlet şeklinin ne gibi temel niteliklere sahip olduğunu incelerken de yine Atatürk'e başvurmakta yarar vardır. Çünkü, Türk devlet şeklinin temel nitelikleri, Türk İnkılâbının amacının

16 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İş Bankası Yayını, Ankara 1969, s. 41.
17 Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 41.

tesbitinde, bize hareket noktası olacaktır. Atatürk'ün düşündüğü modern devletin birinci niteliği, millet realitesine dayanmasıdır. Yani millî bir devlet olmasıdır. Modern devletin dayandığı milletin özelliğini ise şöyle açıklıyor: "Milletin varlığını devam ettirmesi için, efradı arasında düşündüğü müşterek bağ yüzyıllardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet dinî ve mezhebî bağ yerine Türk milliyeti rabıtasıyla efradını toplamıştır". [18]

Atatürk'e göre, yeni Türk devletinin vatandaşları birbirlerine dinî ve mezhebî bağ yerine, Türk milliyeti bağ ile bağlanmış olacaklar. Artık, yeni Türk devleti, vatandaşları bir ümmetten ibaret olan teokratik bir devlet değil, aynı milletin bireylerinden meydana gelen millî bir devlettir.

Türk inkılâbının bir ürünü olan yeni Türk devletinin diğer bir temel niteliği, bu devletin medenî (uygar) olmasıdır. Sadece, devletin şekli değil, devletin ait olduğu millet de medenî olacaktır. Diğer bir deyişle, Türk İnkılâbının temel amacı, Türk toplum ve devletini medenileştirmektir. Atatürk, bu konuyla ilgili fikrini şöyle açıklamaktadır:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını, tamamen asrî ve bütün mânâ ve eşkâliyle medenî bir heyet-i içtimaiye haline isâl etmektir". [19]

Buradaki medenileşme, uygarlaşma anlamında ele alınmıştır. Çağdaş bilim, teknik, felsefe, sanat ve bilimsel zihniyeti almak demektir. Atatürk'ün en çok işlediği konulardan biri olan medenileşme, onda değişik biçimlerde ifadesini bulmaktadır. Örneğin, "Türk kültürünü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkartmak", "hayatta en hakiki mürşit ilimdir" gibi sözleri bunlardan en bilinenleridir.

Ona göre çağdaş medeniyeti almak, bir varlık meselesidir. Türkiye'nin varlık sebebi, çağdaş bilim ve tekniği almasıdır. Çünkü, bilim ve tekniğe yabancı kalanlar, çağdaş bilim ve tekniğin bir ürünü olan çağdaş me-

18 Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 41.
19 Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 41.

deniyetin karşısında yok olmaya mahkûmdurlar. Yani hayat sahnesinden silinmektedirler.

Türk İnkılâbının diğer bir amacı olan demokratik devlet düzeninin kurulması, bir evrim sonucu gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, Türk İnkılâbının amaçlarından biri de, demokratik yeni bir Türk devleti kurmaktır. Atatürk, konuyla ilgili olarak şöyle diyor: "Tezahür eden millî mücadele, harici istilâya karşı vatanın kurtuluşunu yegâne hedef saydığı halde, bu millî mücadelenin muvaffakiyete erdikçe safha, safha bugünkü devre kadar millî hâkimiyet idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi tarihin tabiî ve önüne geçilmez icaplarındandır". [20]

Türk İnkılâbının temel amaçlarından sayılan demokratlaşma meselesini Atatürk, II. Meşrutiyet ile Türk İnkılâbını karşılaştırırken daha açık olarak ifade etmektedir. Ona göre, "10 Temmuz İnkılâbı bir hükümdar-ı müstebitle millet arasında en nihayet kayıt ve şurût ile müvazene arayan bir zihniyeti istihsale mâtuf idi. Halbuki bizim inkılâbımız, usul-ü meşrutiyeti dahi hürriyet ve istiklâl-i millet için kafi görmez ve bilâ kaydü şart hâkimiyeti milletin uhdesinde tutan esaslı bir umdeye istinat eder." [21]

Türk İnkılâbı hakkında yapılan açıklamalara dayanarak şöyle bir hükümde bulunmak mümkündür: Türk milletinin ve devletinin asırlardan beri geçirmiş olduğu bir evrim sonucunda ortaya çıkan yeni millet ve devlet anlayışı, Türk İnkılâbının bir ifadesidir.

Türk İnkılâbının tanımı ve amacı ile ilgili açıklamalara, Atatürk'ün CHP'nin 15-20 Ekim 1927 tarihinde toplanan İkinci Büyük Kongresinde, inkılâbın genel bir değerlendirmesini de yaptığı konuşmasıyla son vermek istiyoruz. O, Türk İnkılâbının amcını şöyle açıklıyordu:

"Efendiler, bu vaziyet karşısında tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek.

20 Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 42.
21 Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 43.

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar bu karar, olmuştur." [22]

3.2. Türk İnkılâbının Fikrî Temelleri :

Birçok aydınlarımız, Atatürk hareketini, Osmanlı ıslahatçılığının bir devamı olarak görürler Diğer bir grup aydınlarımız ise, Atatürk hareketinin, Osmanlı ıslahatçılığıyla hiçbir münasebeti olmadığını savunur. Atatürk hareketinin, Osmanlı ıslahatçılığıyla münasebetini belirlemek bakımından, bu iki görüşü bir değerlendirmeye tabi tutmak yerinde bir davranış olacaktır.

Herşeyden önce, "bu hareketin (Atatürk Hareketi) önceki dönemlerin olaylarını izlediği, önceki dönemin tarihine bağlandığı inkâr edilemez. Fakat, Atatürk'ün düşüncesi ile Osmanlı ıslahatçılarının düşüncesi arasındaki farkın, öz farkı olduğu da ancak körü körüne yan tutanlarca reddedilebilir. Bu fark bir derece farkı değil, bir nitelik ve bir ruh farkıdır." [23] Fakat, hiçbir tarihî dönem kendinden önceki ve sonraki dönemlerden tecrit edilerek açıklanamaz. Çünkü, hali hazır, bir yanıyla geçmişe bağlıyken, diğer bir yanıyla da geleceğe yöneliktir. Diğer bir deyişle, tarihî dönemler birbirinin, içinde doğar ve gelişirler. Bununla beraber kendine özgü orijinalliğini de bünyesinde taşırlar. Bilhassa ikinci görüşü değerlendirmek bakımından şunu itiraf etmek lâzımdır: XVIII. yüzyıldan Cumhuriyete kadar yapılan yenilikler, Osmanlı toplumunun fikir yapısını azımsanmayacak ölçüde değiştirmiştir. Bu fikir yapısı değişirken padişah kanı döküldüğü nasıl unutulur? Sonra, Atatürk'ün, o devamlı tenkit ettiğimiz Osmanlı ıslahatçılarının batı örneğine göre kurdukları Harp Okulundan, diğer bir deyişle onların kurduğu ordu teşkilatı içinden yetiştiğini unutmak mümkün mü? Yine, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Ziya Gökalp'ı anlamadan, Atatürk'ü doğru olarak anlamak mümkün müdür? Bu durumda, Atatürk hareketinde, Osmanlı ıslahatçılığının etkileri vardır. Fakat, Atatürk hareketi hiçbir zaman bir ıslahatçılık değildir. Çünkü, Atatürk hiç-

22 Kemal Atatürk, **Nutuk-I**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1960, s. 13-15.

23 Suat Sinanoğlu, **Türk Hümanizmi**, T.T.K. Yayını, Ankara 1980, s. 44.

bir zaman bozuk olanı tamir etmeğe kalkmamıştır. İmparatorluktan kalan kurumları kökünden kaldırmıştır. Atatürk bu yanıyla, XX. yüzyılın tipik radikalistlerindendir.

Atatürk hareketinde etkili olduğu söylenen olaylardan biri de 1917 Rus İhtilali'dir. Bu görüşte olanlar, bu iki olayın aynı tarihlerde ortaya çıkmalarına dayanarak, aralarında bir etkileşme olabileceğini iddia ederler. Örneğin, Şevket Süreyya Aydemir, "Tek Adam"ın üçüncü ciltinde Atatürk hareketinin bir sosyalist ihtilal havasında başladığını, ancak Fransız İhtilali doğrultusunda geliştiğini iddia eder. Şevket Süreyya Aydemir, Türk Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme başkaldırı şeklinde ortaya çıktığına ve emperyalist batı ülkelerine karşı verildiğine dayanarak, böyle bir benzetmede bulunsa gerek. Yine, 1920'de kurulan ilk Türk Hükümetini ilk önce Sovyetlerin tanıması da, Türk Kurtuluş Savaşı'nın emperyalist batı ülkelerine karşı başlatılmış olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, o dönemde Sovyetlerin, Türk Hükümetine yakınlık göstermesi, kendi içindeki birliğin bozulmuş olmasıyla da açıklanabilir. Nitekim, Ermenileri Doğu Anadolu'dan kolaylıkla çıkarmamızda Sovyetlerin içindeki birliğin bozulmuş olmasının rolü büyüktür. Fakat, şunu da belirtmek gerekir ki; o da, her iki hareketin de batı emperyalizmine karşı olmalarıdır. Ancak her iki hareketin batı emperyalizmine karşı tutumlarındaki benzerlik hiçbir zaman bu iki hareketin birbirini etkilediğini göstermez. Yani, batı emperyalizmine karşı tutumlarındaki benzerlikten dolayı, Bolşevik İhtilalinin Türk İnkılâbını etkilediğini iddia etmek oldukça zordur. "Atatürk'ün siyasal ve sosyal kurumların Lâikleştirilmesi için gösterdiği çaba, kötü niyet ya da bilgisizlik yüzünden, Marksizmin öğretisel ateizmi ile karıştırılmamalıdır." [24]

Aslında, Atatürk hareketinde en çok etkili olan 1789 Büyük Fransız İhtilalidir. Bu ihtilal sadece Atatürk'ü değil, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı aydınlarının çoğunu etkilemiştir. Bilhassa, Fransız Lâikliği Atatürk Lâikliğinde oldukça etkilidir. Fakat, ileride de üzerinde durulacağı gibi Atatürk Lâikliği, Fransız Lâikliğinin bir taklidi değil, Türkiye'nin tarihsel, siyasal, sosyal ve kültürel şartlarına göre şekillenmiş bir orijinal Lâikliktir.

---

24 Suat Sinanoğlu, a.g.e., s. 42.

Meseleye bir de felsefî açıdan baktığımızda, Atatürk'ün klasik Fransız pozitivizminden oldukça etkilendiğini görmekteyiz. Çünkü, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünü en çok kullananlar pozitivistlerdir. Atatürk'ün bilim ve tekniğe olan tutumu, pozitivistlerin bilim ve tekniğe olan tutumlarına çok benziyor. Fakat, Atatürk'ün fikirlerini veya konuşmalarını tahlil ettiğimizde, onun rationalist ve realist eğilimler de gösterdiğini görmek mümkündür. Pozitivizm, rationalizm ve realizm Atatürk'te yeni bir senteze tabi tutulmuşlar.

Türk İnkılâbının fikri temelleri bakımından üzerinde durulacak diğer bir felsefî akım Pragmatizm'dir. Birçok düşünür veya yazar Atatürk'ün Pragmatist olduğunu iddia eder. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki; o da, Atatürk'ün Pragmatist olmadığıdır. Çünkü, Atatürk hiçbir zaman kısa vadeli, tedbirleri, uzun vadeli ve kalıcı tedbirlere karşı tercih etmemiştir. O, her hareketinde radikaldir. Atatürk'te ancak metodolojik Pragmatizmden söz edilebilir. Böyle bir hükümde bulunmanın nedeni, yapacağı inkılâpların yerini ve zamanını çok iyi tesbit etmesidir. Yani, zamanın icaplarına çok iyi dikkat etmiştir. Atatürk'ün bu metedolojik mahareti onun felsefî anlamda Pragmatist olması için yeterli değildir.

3.3. Atatürk (Türk) Lâikliği :

Atatürk'ün önderliğinde Türkiye'de gerçekleştirilen Lâik düzene aynı zamanda "Türk Lâikliği" de denmektedir. Türk kamuoyunda üzerinde en çok durulan ve en çok tartışılan, fakat en az anlaşılan Atatürk Lâikliğidir. Yine, bugün herkes "Lâikliğin", Türk İnkılâbının temelinde olduğunu biliyor. Fakat, nedir bu Lâiklik? Bu soruya, tatmin edici, daha doğrusu Türk Lâikliği bakımından tatmin edici bir cevabı bulmak oldukça zordur. Çünkü, Türkiye'de yapılan "Lâiklik" tanımlarının ekseriyeti, Türk Lâikliğine uygun düşmemektedir. Onun için, meseleye doğrudan doğruya Türkiye'deki Lâikliğin tanımıyla değil, "Niçin Lâiklik?" sorusuyla başlamanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. "Niçin Lâiklik?" sorusuna üç ayrı cevap mümkündür. Şimdi bu cevapların incelenmesine geçilecektir.

— Millileşmek için Lâiklik.

— Medenileşmek (Uygarlaşmak) için Lâiklik.
— Demokratlaşmak için Lâiklik.

3.3.1.Millileşmek ve Lâiklik :

İmparatorluklar heterogen toplum tipleridir. Bilhassa enternational dinlere mensup toplumlarda milliyet fikrinden bahsedilmez. Osmanlı Devleti de teokratik bir imparatorluk olduğuna göre, aynı heterogenlik ve kozmopolitik onun için de söz konusudur. Zaten, "Çin emperyalizmi karşısında Orhun Anıtlarında çok belirgin bir hâl alan Türk milliyetçiliği İslam dünyasında yoğunluğunu büyük ölçüde kaybetmiştir. [25] Orhun Anıtlarında Türklerin illerine (yurtlarına), törelerine (millî değerlerine) ve kağanlarına bağlı olmaları isteniyordu. Kağan, devleti temsil ettiği için kağana bağlılık aynı zamanda devlete bağlılığı ifade etmektedir. İşin ilginç yanı daha M. 8. yüzyılda siyasî mahiyette milliyetçiliğin varlığıdır. Oysa, batıda siyasî mahiyette milliyetçilik hareketlerinin başlangıcı millî dillerin gelişmesine bağlanmaktadır. Millî diller hareketi, millî devletlerin teşekkülü ile sonuçlandı. Fakat, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya atılması 1789 Fransız İhtilali ile oldu.

1789 Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu fikirler bütün Avrupa'yı etkilediği gibi, Osmanlı İmparatorluğunu da etkiledi. Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikrinin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındaki azınlıklar millî bilinçlerine eriştiler. Böylece, azınlıklar yavaş yavaş İmparatorluktan ayrılarak bağımsız birer devlet haline geldiler. Devletin esas sahibi olan Türkler, milliyetçi görüşlere ilk önce ilgi göstermediler. Hatta, Tanzimat döneminde Jön Türkler, milliyetçilik akımına karşı olarak, "Osmanlıcılık" fikrini savundular. Fakat, Osmanlıcılığın İmparatorluğu kurtaramayacağını gören Jön-Türkler, bu defa da "İslamcılık" fikrini savunmaya başladılar. İslamcılığın da tutmadığını görünce, Türk milliyetçiliği görüşüne sarıldılar.

II. Meşrutiyet döneminde Türk aydınları arasında yayılmaya başlayan

25 Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 139.

milliyetçiliğin önemini kavramak için, Türk milletinin İslam medeniyetine girdikten sonra ne gibi değişmelere uğradığına bakmakta yarar vardır. Konuyla ilgili olarak Fuat Köprülü şöyle diyor: "Daha İslamiyetten önce yazıları ve yazılı edebiyatları olan Türklerin Müslüman olduktan sonra, yeni dinin tesiriyle mazilerini unutmaları çok dikkate değer bir hadisedir. Yeni dinin yarattığı taassup havası bilhassa bu gibi medenî ananelerin başlıca saklayıcısı olabilecek yüksek sınıf üzerinde o kadar müessir olmuştur ki, bundan dolayı paganizm yadigârı olan her şey hemen yok edilmiş, eski kıymetler yerine yeni kıymetler konmuştur. Yalnız halk kütlesi eski kıymetlerini saklamıştır ki aradan uzun asırlar sonra bile Müslümanlık boyası altında o eski paganizm bakiyelerini bulmak daima mümkündür. Türklerdeki yüksek sınıfın, yeni bir yabancı medeniyetle temas eder etmez, derhal onun cazibesine kapılarak millî kıymetlerini küçümsemesi ve geçmişi ile alâkasını kesmesi kültür tarihimizde daima tesadüf edilen marazi bir olaydır." [26]

Böylece, İslam dünyasında toplumların birbirlerine yakınlığını veya uzaklığını ırk, dil, kültür gibi sosyolojik değerlerden çok, din ve mezhep farklılığı ve ortaklığı tayin etmiştir. Örneğin, İran ve Osmanlı toplumları Müslüman olmalarına rağmen, mezhep farklılığı, bu iki toplumun daima birbirini yabancı olarak görmelerine neden olmuştur. Oysa, Arnavut, Boşnak ve Pomak gibi Balkanlarda Müslümanlaşmış gruplar Osmanlılara daha yakındı. Hatta bunlardan bir çoğunun aynı dili konuşan Hıristiyan soydaşlarının hâkimiyetini kabul etmeyerek Türkiye'ye göç ettikleri bir gerçektir. Bu konu ile ilgili olarak B. Lewis şöyle demektedir: "Hıristiyan Araptan söz edilebilir, fakat Hıristiyan Türk düşünülemez ve kelimenin tam anlamıyla tezat teşkil eder. Hatta otuz yıllık Lâik Cumhuriyetten sonra dahi Türkiye'de bir gayri müslim için Türk vatandaşı denebilir, fakat asla Türk denemez." [27]

Fakat, Osmanlı İmparatorluğunda Müslümanlığın yanında İslamcılık da vardır. Oysa, modern Türkiye Cumhuriyetinde İslamcılık yok, Müslümanlık vardır. "Bunun için de büyük Türk devriminin önümüze açtığı aydınlık yolda yürüyerek eski Osmanlılığı yaşamış olduğu İslamcı kül-

26 W. Barthold, M. Fuat Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi,** İstanbul 1940, s. 225-226.
27 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.,** s. 144.

türünden bugünkü Türklüğün yaşamakta olduğu Türkçü kültürüne geçmek yolunu tutmak gerekir." [28] Görülüyor ki, Türkiye Cumhuriyeti, millet bilincine yeni varmakta olan bir toplumun hayatına sokulmuştur. Yani, millileşme hareketi ile Lâikleşme hareketi birarada yürütülmektedir. "Ama batıda Lâiklik, millî devlet teşekkül ettikten sonra ortaya çıkmıştır. Oysa bizde Lâiklik millî devleti kurmak için ön şart olarak görülmüştür. [29] Biz imparatorluktan millî devlete geçerken aynı zamanda Lâik düzene de geçiyoruz. Oysa, Avrupa'da Lâiklik ortaya çıkarken millî devletler kurulmuştular. Bu durumda millî devlete geçerken zorunlu olarak Lâik düzene de geçilmiştir.

Lâiklik, millî devlete geçerken gerekli olduğu gibi, milletin sosyal yapısının sağlamlığını ifade eden millî birliğin kurulması ve devam ettirilmesi için de gereklidir. Hele, Anadolu gibi çok çeşitli din ve mezheplere sahne olmuş bir bölgede yaşayan bir millet için Lâik düzen daha çok gereklidir. Türkiye'de millî birliği sağlamanın yolu Lâik düzenden geçer. Bunun için "din konusunda türlü zihniyet ve tutumlara rağmen bizi uzlaştıracak ve Türk olmanın şuurunda birleştirecek değer, vicdan hürriyeti ve bunun siyasî hayatta en berrak ve en kesin ifadesi olan Lâikliktir. Vicdan hürriyetinin toplumun vicdanında yerleşmesi Lâik eğitimin millet ölçüsünde başarıya ulaşmasıyla mümkündür." [30]

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Millî devleti ayakta tutmanın en kolay yolu, millî birliği sağlamaktır. Millî birliği sağlamak için de Lâik düzeni korumak şarttır.

3.3.2.Medenileşmek ve Lâiklik :

Türk inkılâbının temel amaçlarından biri de, Türk milletini çağdaş medeniyete ortak etmektir. Diğer bir deyişle, İslam medeniyetinden çıkarmak ve batı medeniyetine sokmaktır. Diğer bir deyişle Türk milletini İslam medeniyetinin bağlayıcı dar kalıplarından kurtarıp, çağdaş batı me-

---

28 N. Halil Öztürk, **Laikleşmek**, "Laiklik-I" İstanbul 1954, s. 9-10.
29 Enver Ziya Karal, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu**, "Bir Soru Münasebetiyle Konuşması", "Sempozyum Bildirileri", İstanbul 1977, s. 389.
30 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.**, s. 77.

deniyetinin ortağı haline getirmektir. Çünkü, batı medeniyeti Lâik bir medeniyettir. Buna karşılık İslam medeniyeti adından da anlaşıldığı gibi dinî bir medeniyettir. Dinî medeniyetler doğmatik ve kapalı medeniyetlerdir. Bu durumu, Hıristiyan batı medeniyetinde gördüğümüz gibi, İslam doğu medeniyetinde de görmekteyiz. Oysa, çağdaş batı medeniyeti dinamik ve açık medeniyettir. Bu medeniyetin dayandığı temel ilkeler akıl, felsefe, bilim ve tekniktir. Böyle bir medeniyete geçmek, bazı ön şartların yerine getirilmesini gerektirir. Neler olabilir bu ön şartlar? İslam medeniyetinin getirmiş olduğu bağları çözmektir. İşte, bu bağları çözmenin yolu Lâiklikten geçer. Çünkü, batı medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran temel nitelik, batı medeniyetinin ruh hürriyetine dayanmasıdır. Bu hürriyet dinî medeniyetlerde yoktur. Ruh, dinin koymuş olduğu çerçevenin dışına çıkamaz. Dinin evrene bakış açısını aynen benimser, bu açıyı hiç bir zaman değiştirmez. Çünkü, değiştirmenin hem dinî, hem de dünyevî yaptırımları vardır.

Dinî medeniyetlerde tabiat olayları tabiat üstü ve tabiat dışı kuvvetlerle açıklanmaktadır. Oysa batı medeniyeti tabiat olaylarını, yine tabiatın içinde kalarak ve tabiat olaylarına dayanarak açıklamaktadır. Bunu yaparken de düşünceye geniş hürriyet verilmektedir. Yani insanın ruhunun etrafını saran çemberin yıkılması sağlanmıştır. Ruh istediği şekilde düşünme imkânına kavuşmuştur.

Medeniyet değiştirme işine bu açıdan bakıldığında, Atatürk İnkılâbının genel karakterinin, toplumun radikal değişmelere uğratılması için, bu değişmelere uygun ortamı önce insan kafasında oluşturmak olduğunu anlamakta gecikmiyoruz. İşte, Atatürk'ün çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkılması şeklindeki direktifinin gerçekleşmesi için, sadece maddî değişikliklerin yeterli olmadığı, maddî değişiklikleri toplum ve fert hayatında bilinçle kullanabilmek için, yani taklitten kurtulabilmek için, düşünce yapısının da değişmesi gerekir. Çünkü, "zihin yapısına ilişmeden hiçbir toplumda hiçbir önemli yenilik beklenemez. Atatürk bu hakikati biliyordu. Onun için devrimin insan aklına güvenen yeni bir toplum yaratmayı amaçladığını kesinlikle ileri sürebiliriz." [31]

31 Suat Sinanoğlu, **Türk Hümanizmi**, S., VII.

Dinî medeniyetlerin doğmatik yanı üzerinde durduktan sonra, biraz da kapalı yanları üzerinde durulacaktır. Ortaçağ medeniyetlerinin hepsi kapalıdır. Bu medeniyetler kendi değerleri ile yetinmeye çalışan birer kapalı kültür çevreleri durumundadırlar. Diğer bir deyişle, bu medeniyetler yaratmış oldukları kültür çevreleri içine kapanmışlardır. Bundan dolayı, bu medeniyetlerin başka medeniyetlerle medenî ilişkilerde bulunma imkânları oldukça sınırlıdır. Medeniyetler arasındaki ilişkiler, bu medeniyetler içinde yer alan toplumlar arasındaki ilişkileri ifade eder. Oysa, toplumların ilerlemelerinde rol oynayan en önemli faktör, toplumlar arasındaki medenî ilişkilerdir. W. Barthold, "İslam Medeniyeti Tarihi" adlı eserinde konu ile ilgili olarak şöyle diyor: "Bugün artık ispat edilmiş bir hakikat gibi söylemek mümkündür ki, terakkinin en büyük amili, kavimler arasındaki münasebetlerdir". [32] Bu durumda Lâiklik meselesi, toplumlar arasındaki münasebetleri engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması olarak ortaya çıkar. Gerçekten de İslam medeniyeti içinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu, batı alemine karşı daima kapalı bir dış politika izlemiştir. Batıya açmış olduğu tek pencere savaştır. Savaşlarda üstün geldiği sürece, batıda neler olup bitiyor, bunlara hiç kulak kabartmamıştır. Ne zaman yenilmeğe başladı ise o zaman batıya kulak vermek zorunda olduğunu anladı. Fakat, o zaman iş işten çoktan geçmişti.

Acaba kavimler arasındaki münasebetler niçin önemlidirler? Çünkü "bir memleketin medenî seviyesi, oradaki medeniyeti oluşturan maddî, manevî unsurların çeşitliliği, bolluğu, zenginliği ve bu unsurlar arasındaki bağlantıların organik sağlamlığı, düzen ve denge içinde işlemesiyle ölçülür. [33] Yani, bu çok sayıda unsur ne derece iyi bir senteze uğratılmış ise, medeniyet seviyesi de o derece yüksek olur. Bu konuyla ilgili olarak Atatürk şöyle diyor:

"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilakis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise ora-

32 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.,** s. 26.
33 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.,** s. 27.

dan alacağız. Ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur." [34]

Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nda her davranışın gelip dayandığı ve bağlandığı bir dayanak vardı. O da İslamî hukuk mevzuatı (şeriat) idi. Matbaa, bu hukuk mevzuatının (şeriatın) engellemesi yüzünden ancak 277 yıl sonra alınabildi. İşte, Atatürk bilim ve fen için hiçbir bağlayıcı faktör kabul etmiyor. "Batılılaşma tarihimizin son safhası olan Atatürk devrimleri ile Türkiye dünyada ve tarihte yer alan medeniyetlerin hepsine birden kapılarını açmış bulunmaktadır. Buna imkân veren Lâik düzenin uygulanması ile Türk milleti tarihinde idrak ettiği en üstün ve en zengin senteze doğru yol almaktadır." [35]

Böylece, Atatürk'ün uyguladığı Lâikleşme hareketi sonucunda Türkiye Cumhuriyeti, dünyada ve medeniyet tarihinde yer alan bütün toplumlar, medeniyetler ve kültürlerle tam ve rahat ilişkiler kurma imkânı elde etmiştir.

Lâikliğin, çağdaş medeniyete açılmak için zorunlu olduğu görüldü. Çünkü "bizim gibi az gelişmiş memleketler için gelişmenin sadece millete refah getirecek bir sonuçtan ibaret olmadığı ve doğruca bir ölüm dirim yarışında bulunduğumuzu ortaya koymaktadır." [36]

3.3.3. Demokratlaşmak ve Lâiklik :

Lâiklik liberal demokrasinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü, "devletin otoritesinin sınırlandırılması fikrinin gelişmesinde, siyasî kudretin dinî kudretten ayrılması etkili bir unsur olmuştur." [37] Oysa teokratik devlet düzeninde, devlet din aracılığı ile fertlerin özel hayatlarına gereğinden fazla müdahale etme hakkına sahipti. Buna karşılık din ve devlet ayrılığı beraberinde birçok hak ve hürriyetleri de getirmiştir. Bunun için Lâiklik, demokratik düzene geçerken gerçekleştirilmesi gereken ön şartlardan biridir.

---

34 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** s. 78.
35 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.,** s. 29.
36 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.,** s. 67.
37 Çetin Özek, **a.g.e.,** s. 2.

Atatürk, daha Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da iken amacının millet hâkimiyetine dayalı yeni bir millî Türk devleti kurmak olduğunu her vesileyle açıklamaktadır. Bu konuya Türk İnkılâbının amaçlarını incelerken değinmiştik. Millet hâkimiyetine dayalı yeni Türk devleti, teokratik devlet düzenine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazları içinden çıkarılıyordu. Teokratik yönetimde hâkimiyetin kaynağı ilahî kudret iken, cumhuriyet yönetiminde hâkimiyetin kaynağı millettir. "İşte saltanatın kaldırılması ile başlayan Lâiklik hareketleri iktidarın kaynağı olan Tanrı mefhumu yerine millet realitesini koymuştur. Lâiklik bu bakımdan memleketimizde, sıkı surette millet olgusunun teşekkülüne bağlıdır." [38]

5 Eylül 1920 tarihli Nisâbı Müzakere Kanununun 7. maddesi, "Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın vatan ve milletin istihlas ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder" [39], diyerek millet hâkimiyeti esasına göre kurulan Ankara Hükümetinin ümmete dayanan ve Tanrıdan başka üstün otorite tanımayan dinî ve siyasî iktidar olan Hilafet ve Saltanatı kurtarmayı amaç edindiğini ortaya koymaktadır. Fakat bu makamların millet hakimiyetine dayanan bir hükümet tarafından kurtarılmak istenmesi, sultanî otoritenin İslamî hukuk mevzuatına (şeriata) aykırı olarak millet otoritesinin kudreti altına girmiş olduğunu göstermektedir.

Ayrıca,demokrasinin temel prensiplerinden olan hürriyet ve eşitlik ancak Lâik bir düzen içinde bir anlam ifade eder. Bu prensiplerden "hürriyetin, her şeyden çok insanın yaratıcı tarafına destek olduğu düşünülürse medeniyet ve özellikle batı medeniyeti içindeki hayatî değeri büsbütün belirir. Hürriyet dinî ve ladinî her çeşit doğmanın baskısından kurtulmaktır." [40] Bu durumda din hürriyeti demokrasinin temel ilkelerinden olan hürriyetin içinde erimektedir. Böylece dinde hürriyet ve eşitlik, insanın temel hak ve hürriyetleri arasında yer almıştır. Demokratik yönetimi benimseme, zorunlu olarak beraberinde Lâikliği de getirmektedir. Bundan dolayı Türkiye'de Lâiklik ve millileşme birarada gelişmeğe başladığı gibi, demokratlaşma ve lâiklik de bir arada gelişmeğe başlamıştır.

---

38 Çetin Özek, **a.g.e.**, s. 17.
39 Çetin Özek, **a.g.e.**, s. 20.
40 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.**, s. 84.

3.3.4.Atatürk Lâikliğinin, Lâik Bir Devlette Bulunan Evrensel Üç Nitelik Açısından Değerlendirilmesi :

Her yönüyle Lâik olan bir devlette şu üç evrensel nitelik bulunur :

— Din ve Devlet Ayrılığı
— Din Hürriyeti,
— Din Eşitliği.

Bu üç niteliğin bir arada bulunduğu Lâik devletin tipik örneğini Fransa vermektedir. Lâikliğin en radikal biçimi burada uygulanmaktadır.

Şimdi yapılacak iş, Atatürk Lâikliğinin bu üç evrensel niteliği ne ölçüde sentezleştirebildiğidir. İşte, bu sentez biçimi Türk Lâikliğinin orijinal yanını oluşturacaktır.

Din ve Devlet Ayrılığı: Lâiklik, hukukî açıdan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanır. En çok bilinen tanım da budur.

Tam anlamıyla din ve devlet ayrılığını Fransız Lâikliğinde görmek mümkündür. 1905 yılında çıkarılan din ve devlet ayrılığını belirleyen kanun, tek taraflı bir ayrılıktan değil, iki taraflı ayrılıktan söz eder. Din ve devlet ayrılığı, bu iki kurumun birbirinin işlerine karışmamasını ilke olarak benimser. Din, devlet işlerine karışmadığı gibi, devlet de din işlerine karışmaz. Devlet ve din birbirlerine karşı bağımsızdır.

Lâik bir devlet düzeninde, "devlet bir dine inanmak veya inanmamak hususunu tamamıyle hususî bir problem sayar. Devlet fertlerin sadece maddî yönleriyle ilgilenir ve onların uhrevî alandaki mutlak serbestilerini kabul eder. Kendisi devlet olarak hiçbir din taşımaz ve bu dine ait ayinlere karışmaz. Devlet, dinî esaslara istinat eden kanunlar yapamayacağı gibi bunların iç işlerine, ibadet, ahkâm ve erkânına da hiç bir şekilde karışmaz." [41]

41 Çetin Özek, a.g.e., s. 2.

Genel olarak batı ülkelerinde, özellikle Fransa'da devletin din işlerine karşı bu tutumu, liberal demokrasiden ve Hıristiyan dininin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle o ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel şartlarına göre şekillenir. Her şeyden önce Hıristiyanlıkta din ve devlet adamı vasfı hiç bir zaman aynı kişide birleşmedi. Kilise organizasyonu devlet teşkilatının dışında ayrı olarak doğup ve gelişti. Bu durumda batı aleminde devamlı olarak bir fizikî ayrılık her zaman var olmuştur. Böyle bir sistemde din teşkilatının fizikî olarak devletten ayrılmasından çok, dinin devlet yönetimindeki baskısına veya yönlendirici müdahelelerine son vermekten bahsedilebilir. Mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış olan Hıristiyanlık, Avrupa toplumlarının "iradî birlikler" tipi sosyal yapısı ile de desteklenince, devletin yakasını kolaylıkla bırakmıştır. Ayrıca, Avrupa'nın liberal demokrasisi, "dernek tipi" örgütlere uygun bir mahiyete sahiptir. Bunun için Hıristiyan kilisesine ait dinî cemiyetler, toplum içinde serbestçe faaliyet göstermektedirler. Böyle bir sosyal ortam, rönesanstan bu yana doğup gelişen Lâik düşünce yapısı ile de desteklenince, din ve devlet ayrılığı hiç bir sapmaya uğramadan kolaylıkla gerçekleştirilmiştir.

Lâiklik her ne kadar din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek ise de Lâikliğin korunması için devlet, din işlerine müdahele etmek zorundadır. Çünkü devlet farklı inançtaki kimselerin birbirlerinin inançlarına saldırmalarını önlemekle görevlidir. Bir de dinin devletin lâik nizamını bozucu faaliyetlerine karşı olarak din işlerine karışmak zorundadır. Yani devletin Lâik yapısını değiştirmeye yönelik dinî davranışlara fırsat vermemek amacıyla, devlet ister istemez din işlerine karışmaktadır. İşte genel olarak batı ülkelerinde devlet din işlerine ancak bu ölçüde karışmaktadır.

Lâik bir devlet düzeninde din ve devlet ilişkilerine değindikten sonra, şimdi de Atatürk Lâikliğinde din ve devlet ilişkilerinin nasıl düzenlendiğine bakmakta yarar vardır. Lâikliğin bir ülkenin tarihî, sosyal, siyasal ve kültürel yapısına uygun bir şekil kazandığı daha önce belirtilmişti. O halde, Atatürk Lâikliğinin şekillenmesinde Türk toplumunun tarihî sosyal, siyasal ve kültürel yapısı etkili olmuştur. Türkiye'nin veya Türk toplumunun özel şartlarını dikkate almayan birçok aydınlarımız, Türk Lâikliğindeki din ve devlet ilişkilerinin batı toplumlarındaki din ve

devlet ilişkilerine uymadığını görerek, Türkiye'de Lâikliğin bir türlü gerçekleşmediğini iddia etmektedirler. Örneğin, Şevket Süreyya Aydemir konu ile ilgili olarak şöyle konuşmaktadır: "Lâiklik, yeni devletin bugün de gerçekleştirilmemiş ilkelerinden biri olarak kaldı. Çünkü, devletin yapısına tam Lâik bir karakter hiçbir zaman verilmedi. Dinî hizmetler ve dinî eğitim, daima devlet vazifesi olarak, fakat her zaman sömürülmeye hazır bir durumda kaldı." [42] Çünkü, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunun hükümlerine göre:

"Madde 1 - Türkiye Cumhuriyetinde muamelat-ı nassa dair olan ahkâmın teşriî ve infazı, Türkiye Büyük Millet Meclis ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup, dinî mubin-i İslâmın bundan maada, itikadat ve ibadata dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesat-ı dinîyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.

Madde 2 - Şeri'yye ve Evkaf Vekâleti mülgadır." [43]

Bu kanun, Türkiye Cumhuriyetinde, toplum ve devlete ait işlerle ilgili yasal hükümlerin konulması ve yürütülmesi görevini Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete vermiş, İslam dininin inançları ve ibadetlerine dair bütün hüküm ve işlerinin yürütülmesi ve dinî kuruluşların idaresi görevini ise Diyanet İşleri Başkanlığına vermiştir. Yine bu kanun Şeriye ve Evkaf Vekâletini kaldırdı. Fakat buna bağlı olan kuruluşları iki kola ayırdı. Şeriye işleri, Diyanet İşleri Reisliğine, Evkaf İşleri Vakıflar Umum Müdürlüğüne bağlandılar. Her iki kuruluş da Başvekâlete bağlandı. Böylece din işleri ile ilgili kurumlar yine devlet teşkilatı içinde kaldılar. Ayrıca, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu din eğitimi işini devlete yükledi. Kanunun 4. maddesinde şöyle denmektedir.

"Maarif Vekâleti, yüksek dinîyat mütehassısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı

---

42 Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.,** s. 159.
43 Arslan Nail Pay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, Ankara 1973, s. 5.

dinîyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetiştirilmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir." [44]

Acaba, Türkiye'de din ile ilgili kurumlar niçin devlet teşkilatı içinde yer aldılar? Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birincisi İslam dininin kendi mahiyetidir. Çünkü, İslam dininin kurucusu olan Hazreti Muhammed hem dinin yayıcısı, hem de İslam Devletinin kurucusudur. Yani din hazır bir devlete gelmedi, yeni bir devletin kurulmasını sağladı. Ayrıca, İslam dini kurumsal bir din değildir. Devletten ayrı bir dinî teşkilatı da yoktur. Devletin dışında ayrı bir teşkilatın kurulmasına gerek görmediği gibi, din adamlığı statüsünü de ayrı bir meslek olarak görmüyor. Böylece, din adamları sınıfının teşekkülüne imkân vermiyor. Din alanında yetişmiş bir kişi cemaatın başına geçerek din adamı görevini yapabilmektedir. Böyle bir mahiyete sahip bir din, devamlı olarak devletin desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Bir Türk-İslam kurumu olan vakıf sistemi, halkın eğitimini yüklenmiştir. Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlılarda da eğitim kurumlarının kurulmasını ve yaşamalarını sağlamak vakıfların bir görevidir. 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Kanunla, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasını ve Vakıflar Umum Müdürlüğünün kurulmasını hükme bağlandığını daha önce de belirtmiştik. Ayrıca, vakıflar tarafından desteklenen medreseler, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Kanunla Maarif Vekâletine bağlandılar. Böylece, din eğitimi veren kurumlar vakıf desteğinden yoksun kalırlar. 430 sayılı Kanun medreselerin kaldırılmasını açık olarak hükme bağlamamıştır. Ancak, 4. maddesinde İlahiyat Fakültesinin ve İmam-Hatip Okullarının kurulmasını hükme bağlamakla, medreseleri fonksiyonsuz bırakmıştır. İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Okulları açılır ve medreseler de kapatılır. Artık, din eğitimi veren okullar devlet okulları durumuna gelmişlerdir.

Türkiye'de dinî kuruluşların devlet teşkilatı içinde yer almalarının ikinci nedeni, Türkiye'nin sosyal, siyasal, kültürel ve tarihî şartlarının devletten bağımsız dinî kuruluşların kurulmasına uygun olmamasıdır. Böyle

---

44 M.E.B., **Milli Eğitim İle İlgili Kanunlar-I**, Ankara 1953, s. 648.

kuruluşların devlet içinde devlet gibi hareket etmesi ihtimalinin bulunmasıdır. Oysa, Türk yönetim biçimi, liberal demokrasilerin aksine, merkezden yönetim biçimidir. Cumhuriyetin kurulmasıyla merkezden yönetim biçimi daha çok pekiştirilmiştir. O dönemde Türkiye'nin şartları yerinden yönetime ve "iradî dernek" tipi cemiyetlerin kurulmasına uygun değildir. Bu sadece dinî cemiyetler için değil, her türlü cemiyet için söz konusudur. İşte bundan dolayı, Türk hukuk sisteminde dinî cemiyetlerin kurulması yasaktır. İşte bunun için de din hizmetleri devlet tarafından yürütülmek zorunda kalıyor.

Bu durumda Türk Lâikliğinde din ve devlet ayrılığı çok özel bir anlam taşımaktadır. O da şudur: Din, devlet yönetiminde etkili değildir. Dinî esaslara dayalı hukuk hükümleri konulamaz. Dinin siyasî bir kudreti yoktur. Din, devletten elini çekmiştir. Fakat devlet dine yön vermektedir. Çift taraflı bir din ve devlet ayrılığı değil, tek taraflı bir din ve devlet ayrılığı vardır.

Türk Lâikliğinde devletin dine müdahele etmesinin önemli bir nedeni de Türkiye'de daha Osmanlılar döneminden bu yana, yeniliklerin yürütülmesi işini devletin yüklenmiş olmasıdır. Bu yeniliklerin başında çağdaş medeniyete geçiş gelir. Cumhuriyet devrinde de Türk İnkılâbı aynı şekilde devlet tarafından yürütülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, toplumun düşünce yapısının henüz bu değişiklikleri kolaylıkla benimseme seviyesinde olmamasıdır. Dinî cemiyetler ellerine fırsat geçirdikleri anda kendi aslî görevlerini bırakıp, devletin düzeniyle uğraşmaya başlarlar. Bunun en iyi örneğini, Doğu isyanında tekke ve zaviyeler vermiştir.

Buraya kadar yapılan açıklamaları şöyle özetleyebiliriz: Lâikliğe aykırı davranışları kolaylıkla denetim altına alma ihtiyacı devletin dine müdahele etmesini gerekli kılmıştır. Bu mevcut sistemi de muhafaza etmek lâzımdır. Çünkü Türkiye'nin bugünkü şartları da Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatını devlet teşkilatı dışına çıkarmaya henüz uygun değildir.

Din Hürriyeti: Gerçek anlamda din hürriyeti ancak Lâik düzende bulunur. Bunun önşartı, din ile devletin ayrılığıdır. Diğer bir deyişle, yurt-

taşlıkla dindaşlık statülerinin birbirinden ayrılmasıdır. Devletin her hangi bir resmi dini olmaz, bütün dinler ve mezhepler karşısında ayın tutumu takınır ise, din hürriyeti kolaylıkla sağlanabilir. Bunun en iyi örneğini, Fransa'da görmek mümkündür. Çünkü, din ve devlet ayrılığı, hem devlete hem de dinî cemiyetlere serbest hareket etme hakkını vermiştir. Her vatandaş mensup olduğu dinin cemiyetine girmekte hürdür.

Ayrıca, din hürriyeti temel hak ve hürriyetler arasında yer almaktadır. Temel hak ve hürriyetlerin korunmasını ve kullanılmasını sağlamak için gereken tedbirleri devlet almakla görevlidir. Çünkü din hürriyeti, vicdan hürriyetinin içinde yer almaktadır. Bu din hürriyeti, hem inanç hem de ibadet hürriyetlerini kapsar. Fakat vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyetlerini de kapsayacak şekilde geniş bir anlam taşımaktadır. İşte bundan dolayı, gerçek anlamda din hürriyeti ancak Lâik devlet düzeninde bulunur. Gerçek anlamda Lâiklik ise, ancak demokratik bir yönetimde bulunur. Bu açıdan bakıldığında "Lâiklik sadece devletin din ve vicdan hürriyetine karışmaması değil, bu hürriyete karışan kişilere de taviz vermemesi ve buna engel olması demektir." [45]

Meseleyi, Atatürk Lâikliği açısından ele aldığımızda daha farklı durumla karşılaşmaktayız. Din kuruluşlarının devlet teşkilatı içinde yer alması ve din eğitiminin devletin görevi olması, din hürriyeti ile devleti ilişkilendirmiştir. Türkiye'de devletin bunun böyle olmasını istemesinin en önemli nedeni, din hürriyetinin dozunun devlet tarafından ayarlanması gereğinin bulunması ve din hürriyetinin kötüye kullanılmasının önlenmesidir. Ancak, bu hürriyetin dozunu ayarlama, devletin otoritesini kullanan hükümetlere göre farklılıklar göstermektedir. Cumhuriyet döneminde bu tip olaylara sık sık rastlanmaktadır.

Ayrıca, din eğitiminin devletin görevi olması, bu görevin yerine getirilmesi için gerekli tedbirlerin yine devlet tarafından alınmasını şart koşar. Bilhassa, Türkiye gibi dinî cemiyetlerin yasaklandığı ülkelerde, bu cemiyetlerden kalan boşluğun devlet tarafından doldurulması tabiî karşılanmalıdır. Bunun için "Türkiye'de Lâik düzen içinde bir Müslümana iti-

---

45 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Devirden Devire-III**, Ankara 1976, s. 140.

kad ve ibadet hürriyetlerinin hepsi verilmiş, bu haklar kanunların ve Anayasanın garantisi altına alınmıştır." [46]

Türkiye'de Lâiklikle, medreselerden yetişen ulema sınıfının bir meslek zümresi oluşturmasını önlemek esas amaçlardan sayılır. Çünkü, Osmanlı yönetiminde ulema sınıfının oldukça etkili olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Bilhassa İmparatorluğun batılılaşma döneminde yeniliklere karşı (yenilikler aleyhinde) bir tutum takınılmıştır. Yeniliklerin getirilmesine büyük engeller çıkarmışlardır. İşte, Atatürk ve İnönü dönemlerinde din eğitimine getirilen düzenleme, tekrar böyle bir ulema sınıfının oluşması endişesinden kaynaklanmaktadır.

Türk Ceza Kanunu dinî cemiyetleri kuranları cezalandırmakla beraber, din hürriyetini de korumaktadır. Aynı zamanda Türk Lâikliğinde din hürriyeti, temel hürriyet kavramının bir bölümü olarak kabul edilmektedir. Bu, demokratik yönetimin bir gereğidir. Temel hak ve hürriyetler yerine getirilirse, aynı zamanda din hürriyeti de gerçekleşmiş olur. Ancak, din hürriyetine karşı işlenmiş suçlar hem ferdî haklara karşı işlenmiş, hem de kamu düzenine karşı işlenmiş suçlar olarak kabul edilmektedir. Bu suçlara verilen cezalar, daima Lâik düzeni koruyucu amaca yönelmişlerdir. Din hürriyetini kötüye kullananların bu davranışları, devletin Lâik düzenini ihlal etmiş olarak değerlendirilir. Böylece, Lâik düzene karşı işlenmiş suçlar, siyasî suç olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Türk Lâikliğinde din hürriyeti sadece inanç ve ibadet alanlarına münhasırdır. Yani sadece inanç ve ibadet hürriyeti verilmiştir. Bu alanlarda hiçbir sınırlama yoktur. Buna karşılık, Lâik düzenin korunmasında oldukça titiz davranılmaktadır.

Din Eşitliği: Din ve devletin birbirinden ayrılması, dinî eşitlik için şarttır. Devletin resmî dininin olmaması ve ülkede var olan bütün dinlere aynı gözle bakması, dinde eşitlik için şarttır.

Osmanlı İmparatorluğunun resmî dini İslamlık ve hatta İslamlığın Ha-

46 Ekrem Üçyiğit, **a.g.e.**, s. 152.

nefi Mezhebidir. 1924 Anayasası da Türkiye Cumhuriyetinin resmî dini olarak islamlığı kabul etmiştir. Bu, Lâiklik için daima bir engeldi. Nihayet, 1928 yılında "devletin resmî dini İslamlıktır" şeklindeki hüküm Anayasadan çıkarıldı. Böylece, Lâiklikte dinî eşitlik için gerekli olan zemin hazırlanmış oldu.

Türk Lâikliğinde dinde eşitlik meselesini düşündüğümüzde, iki problem ile karşı karşıya gelmekteyiz. Birincisi, Türk vatandaşlarının arasında farklı dinlere mensup olanların bulunmasıdır. Bugün Türkiye'de her üç semavî dine mensup olan vatandaşlar vardır. Bunlar Musevî, Hıristiyan ve Müslümanlardır. Bunlardan Müslümanlar, yaklaşık olarak nüfusun % 99'unu oluşturmaktadırlar. Çoğunluğun dini İslamlık olmasına rağmen, musevîler ve hıristiyanlar da dinî inanç ve ibadetlerinde tamamen serbesttirler. Devlet din farklılıklarına göre işlem yapmaz. Ancak, İslam dini devletin resmî dini olmamasına rağmen, devlet nazarında bazı imtiyazlarını korumaktadır. Dinî bayramların (İslamlıkla ilgili dinî bayramlar) devletce resmî tatil olarak kabul edilmesi bunlardan biridir. Yine, radyo ve televizyon gibi devletin yayın organlarından sadece İslamlık faydalanabilmektedir. Çünkü, İslamlık aynı zamanda Türklüğün de bir ölçüsüdür. Bu hükmü sadece, islamlığın Türklerin ortak dini olması bakımından verebilmekteyiz. Bugün Türkiye'de İslâm olmayan Türk, soyut bir kavramdan öteye gidemez.

Türk Lâikliğinde dinî eşitliğin ikinci problemi, islam dininin çeşitli mezheplerine mensup vatandaşların olmasıdır. Devlet islam dinine ait tutumunu, mümkün olduğu ölçüde mezhepler üstü bir seviyede ayarlamaya çalışmaktadır. Vatandaşlarına mezheplerine göre işlem yapmaz. Bu, milli birlik ve beraberliğin önşartıdır.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1- Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Kültür Koleji Yayını, İstanbul 1994.

2- Nimet Arsan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I**, İkinci Baskı, İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1961.

3- Nevzat Ayaz, **Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi**, Maarif Vekaleti Yayını, Ankara 1948.

4- Kemal Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi,** İkinci Baskı, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1980.

5- ————, **Çağdaş Eğitim Akımları,** A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara, 1976.

6- ————, **İngiltere, İsveç, Fransa İle Federal Almanya'da Okul Reformları ve Okul Kuruluş Sistemlerinde Demokratlaşma Temayülleri,** M.E.B. Yayını, İstanbul, 1970.

7- Şevket Süreyya Eydemir, **Tek Adam-III,** Altıncı Baskı, İstanbul 1978.

8- W. Barthold, - M. Fuat Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi,** İstanbul 1940.

9- İlhan Başgöz, - E. Howard Wilson, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk,** Ankara 1968.

10- Hüseyin Batuhan, **Laiklik ve Dinî Taassup,** "Laiklik-I" İstanbul 1954.

11- ————, **Batıda Tolerans Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi-I,** İstanbul 1959.

12- Hikmet Bayur, **Laiklik,** "Laiklik-I", İstanbul 1954.

13- Beyza Bilgin, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri,** Ankara 1980.

14- Ziya Bursalıoğlu, **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış,** A.Ü.E.F., Yayını, Ankara, 1971.

15- John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor,** Maarif Vekaleti yayını, İstanbul 1939.

16- Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi,** İstanbul 1961.

17- Mahmut Goloğlu, **Halifelik,** Ankara 1973.

18- Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık,** Ankara 1972.

19- Halil İnalcık, **Osmanlı Hukukuna Giriş,** "S.B.F. Dergisi" XIII, 2 (1958)

20- Halil İnalcık, **Osmanlı Padişahı,** "S.B.F. Dergisi", XIII, 4, (1958)

21- Halil İnalcık, **Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisi İle İlgisi,** "S.B.F. Dergisi", XIV, 1, (1959)

22- Enver Ziya Karal, **Atatürk'den Düşünceler,** İş Bankası Yayını, Ankara 1969.

23- ————, **Devrim ve Laiklik**, "Laiklik-I", İstanbul 1954.

24- ————, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumunda Şerif Mardin Tarafından Sunulan Tebliğ ile İlgili Konuşması, "Sempozyum Tebliğleri" İstanbul 1977.

25- ————, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimata Kadar Siyasi Tarihi "Yeni Türkiye",** İstanbul 1959.

26- Ali Kılıç, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor,** İstanbul 1955.

27- Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi,** M.E.B. Yayını, Ankara 1974.

28- Halil Baki Kunter, **Türkiye Maarifinde Vakıflar,** "Eğitim Hareketleri", 1, 3, (1955).

29- Dr. Kühne, **Türkiye'de Mesleki ve Teknik Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor,** "Maarif Vekaleti Mecmuası", 12 Ağustos 1927.

30- Albert Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor,** "Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul 1939.

31- Şerif Mardin, **Laiklik İdeali ve Gerçeklik,** "Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu Tebliğleri", İstanbul 1977.

32- Çetin Özek, **Türkiye'de Laiklik,** İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1962.

33- ————, **Türkiye'de Gericilik Hareketleri ve Nurculuğun İçyüzü,** İstanbul 1964.

34- Yusuf Ziya Özer, **Cumhuriyette Hukuk İnkılâbı,** "Belleten", II, T.T.K. Yayını, Ankara 1938.

35- Halil Nimetullah Öztürk, **Layikleşmek,** "Laiklik-I", İstanbul 1954.

36- Arslan Nail Pay, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1973.

37- Nazım Poroy, **Laiklik Hakkında Misalli Bir İnceleme,** "Laiklik-I", İstanbul 1954.

38- Suat Sinanoğlu, **Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları,** "Laiklik-I, İstanbul 1954.

39- ————, **Türk Hümanizmi,** T.T.K. yayını, Ankara 1980.

40- İhsan Sungu, **Tevhidi Tedrisat,** "Belleten", II, Y.Y.K. Yayını, Ankara, 1938.

41- Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği,** A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1975.

42- ————, **Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Teşkilatı,** A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1978.

43- Nimet Unan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II**, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1959.

44- Faik Reşit Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,** M.E.B. Yayını, Ankara 1964.

45- Ekrem Üçyiğit, Din ve Biz, Ankara 1968.

46- Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Devirden Devire-III,** Ankara 1976.

47- M.E.B., **Nutuk-I**, T.D.K. Enstitüsü yayını, İstanbul 1960.

48- M.E.B., **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M.E. Bakanlarının M.E. ile İlgili Söylev ve Demeçleri-I,** T.D.T. Enstitüsü Yayını, Ankara, 1946.

49- İslam Ansiklopedisi'nin Halife maddesi.

50- İslam Ansiklopedisi'nin Şeyhülislam maddesi.

İZMİR'DEN UŞAK'A YUNAN HAREKÂTI (1919 - 1922)

Doç. Dr. AHMET ÖZGİRAY*

30 Ekim 1918, Mondros Mütarekesi'yle birlikte Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış ve yıkılmıştı. Ümide gerçekten pek az yer vardı. Hemen hemen sekiz yıllık sürekli bir savaşla bitkinleşmiş, bir zamanların büyük Osmanlı İmparatorluğu yenilerek sırt üstü yere serilmiş, başkenti 13 Kasım 1918'de işgal edilmiş, I. Cihan Harbi'nde liderlik yapmış Talât, Enver ve Cemal Paşalar firarda idi. Ülke parçalanmış, yoksullaşmış, nüfusu azalmış ve maneviyatı kırılmıştı. Yenik ve şevki kırılmış Türk halkı [1] galip devletlerin bütün isteklerini kabule hazır görünüyordu.

İtilaf donanmasının koruyuculuğu altında bir Yunan ordusu; 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkınca, Türkler'in için için yanmakta olan öfkesi artık söndürülemez bir alev haline gelmişti. Yabancı milletlerin yaşadığı uzak illerin elden çıkarılması sineye çekilebilirdi; hatta İstanbul'un işgaline bile katlanılabilirdi, çünkü işgalciler nihayet yenilmez Batı'nın muzaffer büyük devletleriydi ve askerleri er veya geç geldikleri yerlere döneceklerdi. Fakat komşu ve eski reayası bir ulusun yani Yunanistan'ın Türk Anadolu'nun kalbine çıkarılması katlanılamaz bir tehlike ve utanç idi.

İzmir kentinde ve bölgesinde önemli bir Rum nüfusu vardı. Daha 1919 Şubat ayında Yunan Başbakanı E. Venizelos, Paris'teki barış konferansında resmen İyonya üzerinde hak talebinde bulunmuştu. [2]

İtalyanlar'ın da İzmir üzerinde, iptal edilen 1917 St. Jean de Maurienne

---

* E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk**, Ankara 1981, s. 22.

2 İyonya, Coğrafi açıdan müphem bir yerdir. Fakat Yunanlılar'ın kastettikleri saha, Kuşadası'ndan, Aydın üzerinden Afyon'a giden güney hattı ile Ayvalık, Manisa, Uşak'tan Afyon'a uzanan hat arasında kalan sahadır.

Temmuz'da büyük bir cephe üzerinden Yunan saldırısı başladı. Bu cephe, İnönü'den Afyon dolaylarına kadar uzanıyordu. 25 Temmuz 1921'de sona eren büyük Yunan saldırısı sonucunda yurtta büyük bir karamsarlık doğdu. Yunanlılar'ın yeniden saldıracakları kesindi. TBMM kendi yetkilerini geçici olarak, 5 Ağustos'ta [10] çıkardığı bir kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile olağanüstü yetkiler verdi. O, bu süre içinde başkomutan olacak ve kararları aynen TBMM'nin koyduğu yasalar gücünü taşıyacaktı.

Başkomutan ulusu fedakârlığa çağırdı. 7-8 Ağustos'ta yayımladığı "Tekâlif-i Milliye Emirleri" (Ulusal Yükümlülük Buyrukları) ile Başkomutan ulustan şunları istiyordu: Halkın ve tacirlerin ellerinde bulunan yiyecek ve giyecek maddelerinin yüzde kırkı, bedelleri sonradan ödenmek üzere orduya verilecekti. Öküz ve at arabalarının yüzde onu, binek ve taşıt hayvanlarının yüzde yirmisi teslim edilecekti. Halkın elindeki bütün silâh ve cephaneler, üç gün içinde yetkililere teslim edilecekti. Yurttaki bütün teknik araç ve gereçlerin de yüzde kırkına el konulmuştur. Yurttaki teknik elemanlar tümüyle ordu hizmetinde çalışacaktı. Her aile birer çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp orduya verilecekti. [11]

Türk tarafı bu önlemleri alırken, Yunanlılar 14 Ağustos sabahı güçlü birliklerle ilerlemeye başladılar; onları oyalamaya çalışan Türk kuvvetlerini önlerine sürerek 23 Ağustos'ta Sakarya ırmağına eriştiler. Asıl savaş işte o gün başladı. [12]

Sakarya ırmağı Anadolu'nun en büyük üç akarsuyundan birisidir. Kıvrım yaparak çıplak ovalardan geçip kuzeye doğru yönelir. Kayalıkları ve dar boğazları katederek denize dökülür. Bu ırmak Ankara ve Yunanlılar arasında son tabiî engeldi. Türk-Yunan Savaşı Anadolu'da başladığından beri ilk defa Türk ve Yunan askerî güçleri birbirlerine yakındılar. Yunanlılar'ın cephe boyunca 50.000, Türkler'in ise 44.000 askeri vardı. Ne var ki, bu defa Yunan istihbarat örgütü iyi bir şekilde gizli haberleri alabiliyordu.

---

10 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara 1974, s. 484-5.
11 Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e.**, Ankara 1974, s. 377.
12 Berthe G. Gaulis, **Çankaya Akşamları**, Türkçesi: Füruzan Tekil, İstanbul 1983, s. 132.

Yunan saldırı plânı, kendi Genelkurmayı tarafından onaylanmıştı. Yunan saldırısı Türkler'in hiç ummadıkları yerden yapılmasını öngörüyordu. 10 Ağustos'ta saldırıya geçen Yunan ordusu, güney düzlüklerine yöneldi, sonra da aniden kuzeye döndü. Fakat plân hayali idi, çünkü keşifleri hatalıydı. Bu nedenle Yunan kuvvetleri kuzeyde fazla ilerleyemedi. Bu defa ön cepheden saldırdılarsa da, Türkler beklenmedik bir kuvvet ile bu saldırıya karşı koydular. Savaş çok şiddetli bir şekilde yirmi iki gün gece ve gündüz devam etti. Modern tarihin gerçekten meydan savaşıydı. Mevziler ve tepeler her iki tarafın saldırılarıyla devamlı el değiştirdi. İlk on gün içinde Yunanlılar Sakarya Nehri'nden doğuya doğru 11 mil toprak kazandılar. Savaş kuzeyden güneye değil, daha çok doğudan batıya uzanan saha içerisinde yoğunlaştı. Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı Alagöz'de idi. Cephelerde azalan askerlerin yerine azalmakta olan yedek kuvvetleri sürüyordu. Savaşın vahşiliği ölçüleri aştı, binlerce kişi öldü. Her iki tarafın tümenleri yok oldu veya tabur düzeyine indi ve sonra da bölüklere kadar küçüldü. [13]

Türk subayları inanılmaz bir hızla düşmana ön saflarda saldırıyordu. Nitekim, yedi tümenin komutanı yakın dövüşte şehit oldu. Yunan lojistik desteği kötü bir şekilde sekteye uğradı. Yemek olarak kuru mısır tanesi veriliyordu. Gün be-gün Ağustos ayının yakıcı sıcağında Yunanlılar inatla saldırıyordu. Türkler cansiperane bir şekilde mukavemet ediyorlardı. Her taraf insan ölüleriyle doluydu. İki ordu takatsız kalıncaya kadar savaştılar. Kesintisiz üç hafta boğuşmadan sonra Yunanlılar'dan on sekiz bin kişi ölürken, Türkler'in zayiatı da bir o kadardı. İki ordu da hareketsiz bir şekilde stres altında beklemeye başladılar.

Yunan ordusu stratejik bir tepeden geriye doğru yeis içinde çekilmeye başladı. Bu an, Türk Başkomutanı'nın beklediği bir fırsattı. Bir içgüdüyle bütün ordusuyla Yunanlılar'ın üzerine saldırdı ve onların başlıca aşılmaz müdafaa yerlerini aşıp geçti. İkinci Yunan müdafaa hatlarındaki Yunan askerleri yerlerini terke başladılar. Akabinde Yunan taburları domina taşları gibi düşüyordu. Bu haber İzmir'deki Yunan karargâhına ulaştığı zaman, karargâh subaylarının morali, acı sonu gördükleri için bozuldu. Prens And-

13 Howard M. Sachar, **The Emergence of The Middle East,** 1914-1924 London 1970, s. 424.

rew, General Populas'ın öfkeli bir asil gibi çadırının bir köşesine çekildiğini ve hiçbir kişi ile konuşmak istemediğini müşahade etti. Yunan kuvvetleri geri çekilirken uzun geri çekilme esnasında her Türk köyünü bitkin ve çılgın Yunan askerleri ateşe veriyordu. [14] Esas harekât, saldırı hattı olan Afyon - Karahisar - Eskişehir hattına, kendilerince belirlenmiş kıvrık ve tozlu bir yoldan, 12 Eylül'e kadar sürdü. Kral Konstantin ve İzmir'deki yüksek karargâhının Atina'ya dönmek ve İzmir'i boşaltmaktan başka çareleri yoktu. Bunlar Atina'da soğuk bir istihfafla karşılandı. Halbuki Ankara'daki tepki tamamen farklıydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi sevinç ve memnuniyetten deliye döndü. Mustafa Kemal Paşa'ya oy birliği ile Gazi şeref unvanı tevcih edildi. [15] Mebuslar dalgaların yön değiştirdiğini hissettiler. Anadolu, yani Türk kalbi emniyet altındaydı. Yunanlılar'ın Anadolu'dan tamamen kovulması anlık bir meseleydi.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Türk ordusu eksiklerini gidermek için geniş çaplı bir hazırlığa girişti. TBMM'de: "Bu ordu, hantal Yunanlılar'a karşı saldırıya girişemez" tenkitleri yapılıyordu. Bunları, Mareşal Fevzi Çakmak verdiği cevaplarla susturmaya çalışıyordu. Diğer yandan da Ankara'daki Sovyet diplomatı İ. Aralov ve Fransız diplomatik temsilcisi Albay Maugin Yunanlılar'a saldırılması için Türkler'i sürekli kışkırtıyordu. [16]

Mustafa Kemal Paşa, bazı komutanların karşı çıkmalarına karşın, Temmuz sonlarında savaş sahasını gezdikten sonra, 26 Ağustos 1922'de tüm cephelerde genel saldırıya geçilmesi emrini verdi. Yalnız, II. Ordu Komutanı General Yakup Şevki Paşa ve yüksek rütbeli bazı subaylar, lojistik malzeme yetersizliğini öne sürerek genel saldırıya geçilmemesini öneriyorlardı. Askerî bir deha olan Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos 1922'de tüm cephelerde genel saldırıya geçme emrini verdi. [17] Yalnız, Türk saldırısının plânları Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak ve İsmet Paşalarca hazırlanmıştı. İngiliz istihbaratı, bu plânları önceden öğrenmişti. Bunu Yunanlılar'a neden bildirmedikleri sorusu hâlen çözülmüş değildir. [18]

---

14 Howard M. Sachar, **a.g.e.**, s. 425.
15 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, Ankara 1987, s. 827.
16 PRO. FO. 371/7891/E9674, **İngiliz İstihbarat Raporu**, 13.9.1922.
17 İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Ankara 1985, s. 141.
18 PRO. FO. 371/7907/E 11861, **İngiliz Gizli İstihbarat Raporu**, 17.10.1922

Yunan süvari birliklerinin tüm savaş alanını kontrol edemediği bir sırada, Türkler İtalyan yapımı Spad uçaklarını kullanarak Yunan ordularını gafil avlıyor, geri çekilmeye zorluyor ve Afyon Karahisar'ı ele geçiriyordu. 26 ve 27 Ağustos günlerinde, iki gün içerisinde, Afyonkarahisar'ın güneyinde 50 km ve doğusunda 20-30 km uzunluktaki takviyeli Yunan cepheleri düşürüldü. [19] Yenilen düşman ordusunun büyük kuvvetleri 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar yöresinde çevrildi. 30 Ağustos Başkomutanlık Harbi ile de düşman ana kuvvetleri yok edildi ve esir alındı. Yunan ordusu Başkomutanlığını yapan General Trikopis de Uşak, Çal köyde esir alındı. Kesin sonuç beş günde alınmıştır.

31 Ağustos 1922 tarihinde Türk orduları İzmir'e doğru ilerlerken, diğer birlikleri de Yunanlılar'ın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyordu. [20]

Türkler'le dostluk ilişkileri kuran bir Yunan piyade birliği, Türkler'e karşı savaşmaktan vazgeçiyor, yüzlerce Yunan er ve subayı ordudan kaçarak Türk milis gücüne teslim oluyordu. Bu savaşa karşı Pire limanında gösteriler yapılıyordu. [21] Yunanistan için durum o kadar bunalımlı bir evreye gelmişti ki, Yunan devlet yöneticileri daha iyi şartlar sağlamak umuduyla 2 Eylül'de İngiliz yönetimine başvurarak, Yunan ordusunun Küçük Asya'yı boşaltabilmesi için bir ateşkes antlaşması sağlanmasını istiyordu. [22]

Diğer yandan Türk fırkaları dağınık Yunan kuvvetlerine taarruza devam ediyordu. Türk kuvvetlerinin seri yürüyüşle Uşak'a vasıl olmaları, düşmanın Uşak'ta sivil halka karşı bir kötülük yapmasına meydan verilmemesi için çalışılıyordu.

Kolordu fırkalarının ve teşkil edilen mürettep süvari alayının taarruzlarıyla Uşak akşam 19.30'da Türk süvarileri tarafından istirdat edildi.

2 Eylül'de 14. Fırka, Uşak'ın kuzeyine çekilmek isteyen Yunan kuv-

19 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, Ankara 1982, s. 901.
20 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, Ankara 1987, s. 901.
21 PRO. FO. 371/7885/E8751, **W. Bentick'ten Lord Curzon'a kapalı tel yazısı.**
22 Selahi S. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara 1986, s. 266.

vetlerle taarruz ederek telefat verdirip esir almıştır. Yunanlılar İzmir'e doğru kaçarken köyleri yakıyor, tahrip ediyordu. [23]

İzmir önünde son direnişte bulunarak kolorduların kalıntılarından bazılarını kurtarmayı umut eden Yunan yönetimi, General Hacıanesti'yi başkomutanlıktan uzaklaştırarak yerine General Trikopis'i atama kararı aldı. Fakat bundan habersiz olan Trikopis, bu sıralarda Çal köyde Türklerce tutsak edilmişti. [24] Yunan ordularının başkomutanı, atandığını ancak M. Kemal Paşa'dan öğreniyordu. Öteki Yunan generallerinden Digenis de Türkler'in eline tutsak düştü. Bu generallerin Türkler'e esir edilmeleri, Yunan yönetimini büyük ölçüde etkiledi ve Atina'da bir ihtilâl havası esmeye başladı. [25]

9 Eylül 1922'de Türkler İzmir'e vardı. Eylül ortalarına doğru tüm Anadolu Yunanlılar'dan kurtuluyor; böylece Yunanlılar'ın Megali İdeası Misak-ı Milli'nin gücü önünde dize geliyordu. Bu büyük Türk zaferi Anadolu'nun her yanında kutlanırken, bir zamanlar Rum toplumunun refah içinde Türkler'le birlikte yaşadığı, fakat şimdi Yunan ordusunca yıkılan veya tamamen yakılan köylerin duman kokan yıkıntıları arasında geride bırakılmış yaşlı Rum kadınları ellerini göğe kaldırarak İngiliz Başbakanı Lloyd George'a: "Kako hrano na his Georgis" (Sana lanet olsun Loyd Corc) çığlıklarıyla lânetler yağdırıyorlardı. [26]

Uşak bozgunundan sonra Fevzi Paşa'nın komutasındaki Türk askerlerinin peşlerine düştüğü Yunanlılar'ın nasıl kaçmaya koyulduklarını, sekiz günde 250 kilometre yol aldıklarına tarih şahit oldu. [27]

Yunan Dışişleri Bakanı, 8 Eylül günü Atina'daki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan elçiliklerine şu kısa çağrıda bulundu: "Anadolu li-

---

23 İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları**, Hazırlayanlar: İsmet Görgülü, İzzettin Çalışlar, İst. 1997, s. 391.

24 2-3 Eylül'de Trikopis, Mustafa Kemal'in eline esir düşer. Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Derleyen ve Yazan: İhsan Ilgar, (1921-1922), İst. 1973, s. 131.

25 Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası**, (1915-1922), Türkçeye çeviren: Orhan Azizoğlu, İst. 1995, s. 95.

26 Lord Kinross, **Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Türkçeye çeviren: Necdet Sander, İst. 1981, s. 489.

27 Dietrich Gronou, **Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'in Doğuşu**, Türkçesi: Gülderen K. Pamir, İst. 1984, s. 498.

manlarına acıklı bir durumda 500.000'den fazla göçmen geldi. Yunan Hükümeti kendilerine gereken toprağı verebilir ama onun elinde gemi, gıda ve çadır yoktur. Yunan Hükümeti, insanî bakımdan yardım istiyordu".

Bu yarım milyonluk rakamda biraz mübalağa vardır. Şurası bir gerçektir ki, Anadolu'daki Rumlar kıyılara dökülmüşlerdi. Anadolu, Rumlar'dan ebediyyen temizleniyordu. Rum unsuru kendiliğinden boşalmıştı. Anadolu Rumları da Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'nu diriltmeye ya da bir "İyonya Devleti" kurma emellerine veda ediyorlardı. Boşalan bu kitlenin üçte bir kadarı yani 150.000'i Anadolu'nun yerlisi değildi. Bunlar Anadolu'da Yunan kolonizasyon politikası uyarınca, 1919'dan sonra buralara dışarıdan getirilip yerleştirilmişti. Güney Rusya'dan, Adalardan, Yunanistan'dan toplanıp getirilen bu kolonizatör göçmenler, şimdi gerisin geriye dönüyorlardı. Göçmenlerin 35.000 kadarı Osmanlı vatandaşı olduklarını unutarak Yunan işgal orduları saflarında Türkler'e karşı fiilen savaşmış ve eziyet etmiş kimselerdi. [28] Bunlar da bazen kendiliklerinden ve bazen de Atinalı büyüklerinin telkinleriyle Anadolu'da oturabilme haklarını zaten yitirmişlerdi. Geriye kalanların bir kısmı da, daha bir iki ay önce Türkler'in Kuvay-ı Milliyesi'nden esinlenerek "İyonya Devleti" ordusu için gönüllü yazılmışlardı. 100.000 kişilik bir "Mikroasiya" Rumları ordusu kurmaya çalışıyorlardı. [29] Fakat umdukları devlet kuşunu bulamadıklarını ve bulamaycaklarını anlayıp kıyılara dökülmüşlerdi. Göçen yığınlar arasında üç küsur yıllık Yunan işgali boyunca pek şımarmış ve Türk komşularına kan kusturmuş olanlar da çoktu.

Büyük Zafer'in etkileri çabuk ve kesin olmuştu. Yunanistan'da ihtilâl patlak verdi. Anadolu macerasından sorumlu tutulan altı Yunan devlet adamı idam edildi. Yunan Prensi Andrew, bir İngiliz zırhlısıyla kaçtı. Bizans imparatorluğu tahtına özenen Yunan Kralı Konstantin Atina'daki tahtından bile oldu. [30] Büyük Zafer Osmanlı İmparatorluğu'na son verdi, fakat Yeni Türkiye, küller ve yıkıntılar altından fışkırdı.

Türk orduları İzmir'e ulaştıktan sonra Bursa'ya yöneldi. Durumun ve-

28 David Walder, **The Chanak Affair**, London, 1971, s. 69-70.
29 Bilal N. Şimşir, **Sakarya'dan İzmir'e** (1921-1922), İst. 1972, s. 52.
30 PRO.FO. 371 "**Turkey Annual Report,** 1922, Henderson'dan Curzon'a, İstanbul, 7 Kasım 1923.

hametini gören Yunan yanlısı Galli Lloyd George'un Hükümeti, 15 Eylül'de Dominyonlardan Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan muhtemel Türk saldırısına karşı İstanbul ve Çanakkale boğazlarının savunulması için yardım istedi. 16 Eylül'de İngiltere Hükümeti resmî bir tebliğ yayımlayarak endişelerini şu şekilde dile getirmiştir : "Kemalist orduların İstanbul ve Çanakkale'ye yönelmeleri ve Ankara Hükümeti'nin istekleri eğer kabul edilecek olursa, 1. Cihan Harbi'nin galibi olan İtilaf devletlerinin galebesi hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Asya'yı Avrupa'dan ayıran bu derin tuzlu Türk boğazları Karadeniz'i Akdeniz'e bağlamakta olduğu için, dünya, Avrupa ve İngiliz çıkarlarını ilk hedefte etkilemektedir. İngiltere Hükümeti bu küçük fakat mühim Türk Boğazları'nın savunulması için yardım istiyordu. Fransa, Türk Boğazları'nın savunulması fikrinde İngiltere ile aynı görüşte değildi. Boğazlar'da geliş-gidişin serbest olması için gereken herşeyin yapılmasını istiyordu. Fakat İngiltere'nin Türkler'e karşı bu politikasının sonucu bütün İslam ülkelerini etkileyeceği kanısında idi. [31]

18 Eylül'de Fransa, askerî güçlerini Çanakkale ve etrafından çekme kararını verdi. İtalya, Fransa'nın davranışını uyguladı. Böylece İngilizler Türkler'le karşı karşıya kaldılar. İngiltere, dominyonu olan Avustralya ve Yeni Zelanda, İngiltere'nin istekleri doğrultusunda asker göndermeyi kararlaştırdılar. Yugoslavya ve Romanya asker göndermeyi reddettiler. 19 Eylül'de Amerika Birleşik Devletleri Türk Boğazları'nda çıkarlarının farkında olduğu halde bir davranışta bulunmayı kabul etmedi.

Lord Curzon, 19 Eylül'de Paris'e gitti. Orada R. Poincaré ve Count Sforza ile görüştü ve Doğu sorununun çözümü için konferans yapılmasını kararlaştırdılar. [32] Bu konferansa Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin temsilci göndermeleri kararlaştırıldı. Rusya ve vassalların davet edilmemesi, yalnız Boğazlar meselesinin çözümü için İtilaf devletlerinin istediği doğrultuda hareket etmek kaydiyle Rusya konferansa çağrılacaktı. Türkiye 23 Eylül'de konferansa çağrıldı. [33] Trakya Meriç ırmağına kadar Türkiye'ye bırakılacaktı. Kon-

31 Harry Howard, **The Partition of Turkey,** New York, 1966, s. 269.
32 Harry Howard, **a.g.e.,** s. 270.
33 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, Ankara 1987, s. 1000.

ferans Mudanya'da galip Kemalistler ile mağlup Yunanlılar arasında ateşkesi sağlamak için yapılacaktı.

Sonuç: Türkler ile Avrupalılar 1356 yılında karşılaştıktan sonra ne Avrupalılar, ne de Türkler birbirlerini sevdi. Avrupalılar koyu Hıristiyanlık ile beyaz ırkın başat olduğu düşüncesi altında kendilerini üstün soy olarak kabul etmişlerdir ve hâlen lâikiz demelerine rağmen bu görüşlerini sürdürmektedirler.

David Lloyd George, Galli koyu bir Hıristiyan ve Yunan hayranıydı. Pire ve Atina'da iç barışı sağlamaktan aciz olan Sırplaşmış Yunanlılar'a Anadolu'da toprak vermeye çalışmıştır. Bunun başarılmayacağını başta 1919 ortalarında Büyük Britanya Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon ve bazı yüksek düzeyde memurlar görmüşlerdir. Fakat bürokrat oldukları için ve işten uzaklaşma korkularından Başvekillerine etkili olarak seslerini duyuramamışlardır.

David Lloyd George, 1774'te başlayan "Doğu Sorunu"nu çözmeye kararlıydı. Türkler önce Balkanlar'dan, sonra da Arap yarımadasından da atıldı. Anadolu'dan da atılmak üzere iken Türkler'in başına askerî ve siyasî bir deha olan Mustafa Kemal Paşa geçti.

9 Eylül'de Türkler Yunanlılar'ı İzmir'de denize döktüler ve Türk ordusu Boğazlar'a yöneldi. Burada da sonu belli olmayan kanlı savaşlar olacaktı. Fakat aklı başında İtilaf devletleri İşgal Orduları Başkomutanı olan zeki Tümgeneral Charles Harington bu çatışmayı gayretle önledi.

Harington'a göre: "İstanbul Hükümeti'nin otoritesi İstanbul'da bile geçerli değildi. Yunan ordu mensupları Konstantin ve Venizeloscular diye ikiye bölünüp biri diğerine düşman gözü ile bakıyordu. Atina mali bakımdan tamamen iflas etmişti.

Mustafa Kemal Paşa ise Batılı devletlerden ümidini keserek Doğu'da yanmakta olan küçük bir ışığa yöneldi ve 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nı imzaladı. Eğer Türkler Boğazlar'da tekrar sıkıştırılacak olursa, kendilerini Moskova'nın kucağına bu defa hiç kalkmamak üzere ata-

bilirlerdi." Tümgeneral'in görüşleri hak kazandı. Çünkü, zaten müttefikleri olan Fransa ve İtalya başta olmak üzere destek istediği devletlerden bir ikisi hariç Lloyd George umduğunu bulamadı. Böylece, sonunun nereye gideceği belli olmayan Türk Boğazları'ndaki kanlı savaş bu ileri görüşlü başkomutan ve onu destekleyen aklı başında kişiler tarafından önlendi.

Türkiye Misak-ı Millî ile iyi bir konumda yeni rejimini kurarak her sahada gelişme yolunda biraz yavaş ve aksaklıklar olsa da yoluna devam etmeye başladı. Türk Kurtuluş Savaşı yokluk ve çok zor koşullar altında başarılmıştır. Tarihte eşi yoktur.

Türkler'e bu vatanı kazandıran, başta Mustafa Kemal Paşa ve silâh arkadaşları olmak üzere bütün şehit ve gazilerin emeği çok büyük olmuştur. Onlara şükran borçluyuz. İkinci, üçüncü Cumhuriyet yoktur, yalnız birinci Cumhuriyet vardır.

İnsanlar geçmişlerini çok çabuk unuturlar. Şu noktayı akıldan çıkarmamak gerekir. Yunan askerî güçleri çekilirken çok ciddi çılgınlıklar yaptılar. Eskişehir, Uşak, Kütahya, Manisa, Aydın ve civarı ile Bornova yakınlarındaki Yaka köyünü bile yaktılar. Ayrıca bir çok köy ve kasabayı ateşe verdiler. Bursa ise, İtilâf kuvvetleri yöneticileri İzmir yangınından ders aldıkları için Bursa'nın Yunanlılarca yakılmasına mani oldular. İşte bu nedenle tek Cumhuriyet vardır. O da mevcut Türkiye Cumhuriyeti'dir.

ANZAVUR İSYANI

Yrd. Doç. Dr. ORHAN HÜLAGÜ *

A. Ahmet Anzavur'un Birinci İsyanı (1 Ekim - 25 Kasım 1919)

Türk milleti, Millî Mücadele yıllarında sadece işgalci kuvvetlerle değil, düşmanın içerdeki kukla ve işbirlikçilerinin kışkırttığı, aldattığı kendi öz kardeşleri ile de mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu yüzden birçok kahraman Türk evladı hayatını kaybetmiş, memleket birçok maddî ve manevî zarara uğramıştır. [1] İşte bütün bu karışıklıklar ve kışkırtmaların revaçta olduğu bir sırada, İngilizlerin, gizli gayelerine uygun olarak hazırladıkları ortam sonunda meydana gelen ve padişah taraflısı bir hüviyet taşıyan Ahmet Anzavur'un Millî Mücadele aleyhine saldırtılması, bu mücadeleye karşı girişilen önemli hareketlerden biridir. [2]

Ahmet Anzavur, sarayla bağlantısı sebebiyle hilafeti ve saltanatı birinci planda tutan, saraydan aldığı paralarla geçinen, kültürden yoksun biri idi. [3] Kendisi aslen Kafkasya'dan göçeden ve Biga havalisinde yerleşen Çerkez bir aileye mensuptur. [4]

Okuma yazma bilmediği halde Jandarma Karakol kumandanlığına getirilen Ahmet Anzavur, vazifesi sırasında yapmış olduğu birtakım suistimallerden dolayı Konya'ya sürülmüş, bilahare Kütahya'da tabur kumandanlığında bulunmuştur. [5] Alaylı bir subay olarak yükseldiği jandarma binbaşılığı rütbesindeyken emekli olduktan sonra, Biga'da otu-

---

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul 1991, s. 103.

2 Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, C. II, (Ankara 1991) k. 2, s. 43.

3 Rifat Yüce, **Kocaeli Tarih ve Rehberi,** İzmit 1945, s. 232; Yavuz Abadan, **Mustafa Kemal ve Çetecilik,** s. 72; Kenan Esengin, **Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı**, s. 65 (Ankara, 1969).

4 Sefer E. Bergez, **Türkiye Savaşı'nda Çerkez Göçmenleri,** İstanbul 1990, II, 15.

5 Vakit, 2 Kânun-u evvel 1335/1919, s. 3; Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı,** Ankara 1965, s. 41-42; Kenan Esengin, **Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar**, İstanbul 1975, s. 66; Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları,** Ankara 1973, s. 91.

ran Anzavur, itibarlı biri olarak tanınırdı. [6] 23 Nisan 1919 tarihinde üçüncü sınıf maaşla İzmit sancağı Mutasarrıflığına tayin edilen Ahmet Anzavur, 1919 yılı Ağustos ayına kadar bu görevde kaldı. 1919 yılının Ekim ayından itibaren 1920 yılı ortalarına kadar Balıkesir ve çevresiyle Adapazarı dolaylarında millî harekete karşı çeşitli isyan hareketleri içine giren Anzavur, 8 Nisan 1920 tarihinde Mirimiranlık rütbesiyle Karasi sancağı Mutasarrıflığına tayin edilmiştir. [7] Nitekim giriştiği isyan hareketleri sonucunda 15 Nisan 1921 tarihinde Karabiga yakınlarındaki Adliye köyü civarında, Çiftlikköylü Mehmet Efe tarafından başı kesilerek öldürülmüştür. [8]

Anzavur, işgal öncesi gerginliğini yaşayan Bursa ve Balıkesir çevresinde, özellikle İstanbul'dan aldığı destek ile iki defa ayaklanma hareketine girişmiştir. [9] O önce bölgede taraftar toplamak ve kuvvetlenmek için çalışmaya başlamış [10], 25 Ekim 1919'da Gönen, Manyas dolaylarını dolaşarak millî kuvvetler aleyhinde olduğunu açıkça söylemiş [11], bölgede teşkilat kurmaya başlayarak evvela yöreden eşkıya Kadir diye tanınan Hacı Yakup ile anlaşmıştır. 2 Kasım 1919 tarihinde Susurluk'a gelerek [12] halka "Millî hareketle ilgili toplanan paraların hesabını görmek için Balıkesir'e gideceğini ve o sıralarda Balıkesir ve Alaşehir'de toplanan mahalli kongreleri basıp dağıtacağını, isteyenlerin kendisine katılabileceğini, padişahın arzusu dışında askerin silah altında tutulamayacağını, isteyenlerin kendine katılmakta serbest olduklarını" söylemiş ve burada 40 kadar er devlete ait hayvanlarla Ahmet Anzavur'a katılmıştır. [13]

Bu bölgede Anzavur'dan başka millî hareket aleyhine kurulmuş, Şah İsmail ve Davut Çeteleri gibi kuvvetler de vardı. [14] Ahmet Anzavur'un ta-

---

6 Kemal Özer, **Kurtuluş Savaşında Gönen,** Balıkesir 1964, s. 39.

7 BOA., BEO., GGD., No: 346; 879; Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** Ankara 1984, s. 263. Tarık Mümtaz Göztepe, **Vahidedin Mütareke Gayyasında,** İstanbul 1969, s. 280.

8 Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı**, s. 97-98.

9 BOA., BEO., No: 345. 166, lef: 23/1; 345. 286, lef: 2.

10 Kenan Esengin, **Milli Mücadele**..., s. 67.

11 BOA., BEO., No: 345. 166, lef: 2/1-2. Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı,** s. 66.

12 Kenan Esengin, **Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar**, s. 67.

13 Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar, C. VI, Ankara 1964, s. 18-19; Zühtü Güven, Anzavur İsyanı, s. 43.

14 Tarık Mümtaz Göztepe, **Vahideddin**..., s. 241.

kibi ve menfi faaliyetlerine mani olmak için, 3 Kasım 1919'da Bursa'dan yola çıkarılan 174. Alay Komutanı Yarbay Rahmi Bey komutasındaki 6 subay, bir doktor, 169 erden oluşan bir müfreze, 4 Kasım 1919 sabahı şafakla beraber Karacabey'e girmiş [15], kasaba içinde Şah İsmail ve Davut çetelerine ait silahlı kimselerin dolaştığını görünce, bir kısım erleri bunları çağırmak için göndermiş, silahlı bu kişilerin ansızın bu erlere ateş etmeleri üzerine müfreze mukabil harekete geçerek asiler üzerine taarruz etmiştir. Fakat daha evvelden sığındıkları evlerden ateş eden Şah İsmail ve 8 kişilik avenesi ile diğerleri atlarını ve bir kısım silahlarını bırakarak kaçmışlardır. [16] 3/4 Kasım gecesi Ahmet Anzavur'un üzerine gönderilen 65 kişi mevcudlu bir piyade bölüğü ile 2 makinalı tüfekli bir kuvvet, Balıkesir'den Susurluk'a gelmiş fakat Anzavur buradan daha önceden ayrıldığından hiç bir şey yapmadan geri dönmüştür. Bu sırada Anzavur, Balıkesir'den Bandırma'ya gitmekte olan yedi askerî arabayı Göbel Köyü mevkiinde çevirerek atlarını almış ve kendi oğlunu 20 kişilik bir maiyeti ile bu köyde bırakarak ayrılmıştır. [17] 5 Kasım 1919'da Karacabey'deki Yarbay Rahmi Bey müfrezesinden bir subay komutasında 25'er telefon hattını tamir etmek için gittikleri Ulubat köyünden dönerken, âsi Çerkezlerin hücumuna uğramış, müfreze komutanı ile bir kısım erler esir edilmiştir. [18] 5 Kasım 1919'da Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey Manyas'a giderek Ahmet Anzavur'u iknaya çalışmış [19], buna inanmış görünen Anzavur, "Beni aldatmışlar, islamlar arasına ikilik sokan gizli eller var, eğer isterseniz bana da cephede bir görev veriniz" şeklinde cevap vermiştir. [20]

Hamdi Bey'in bu konuşmayı Balıkesir'e dönüşünde 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp'a bildirmesi üzerine Albay Kazım Bey, 6/7 Kasım 1919'da buna inanarak Kolorduya gönderdiği telgrafta, "Bu mesele çözülmüştür. Anzavur'un kovalanmasına lüzum yoktur." talimatında bu-

15 Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı,** s. 67.
16 Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar, C. IV, s. 19.
17 Anzavur'un oğlu, birkaç arkadaşı ile Bigalı Kanlı Mustafa'nın çetesine destek vermiş, bu çete Çanakkale'de İngiliz işgal bölgesinde bir kısım hazırlıklar yapmış, Biga yakınlarında millî kuvvetlerle yaptıkları bir çatışmada perişan edilmişlerdir (Muhammed Fetgeri Şeûne, Çerkes Meselesi Hakkında Türk Efkar-ı Umumiyesine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine 2. Dilekçe, İstanbul 1339, s. 20).
18 Türk İstiklal Harbi, **İç Ayaklanmalar,** C. VI, s. 19.
19 BOA., BEO., No: 347. 786 Kenan Esengin, Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı, s. 67.
20 Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C. II, kb. 2. s. 44. BOA., BEO., No: 345. 166. lef: 5.

lunmuştur. [21] Halbuki Ahmet Anzavur bugünlerde teşkilatını daha da genişletmeye çalışmış [22], bu arada Şah İsmail, Mustafakemalpaşalı Zafer [23], 70 kadar maiyeti ile birlikte Yarbay Rahmi'nin Karacabey'de ellerinden aldığı hayvanları geri vermediğini bahane ederek Ahmet Anzavur'a katılmıştır. [24]

a. Ayaklanmanın Sebepleri

Birinci Anzavur ayaklanmasının belli başlı sebeplerini şöyle hülasa edebiliriz:

1- Boğazlardaki üstünlüğü korumak isteyen ve Anadolu ile Trakya'daki Kuva-yı Milliyecilerin birleşmesine karşı olan İngiltere'nin kışkırtmaları,

2- İngiltere'nin güdümündeki Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olmak ve Kuva-yı Milliyecilerden intikam almak istemesi,

3- İngiltere'nin ayaklanmanın işgalci Yunanlılara karşı direnen millî kuvvetleri zayıf düşüreceğini umması,

4- Bazı Kuva-yı Milliyecilerin yaptığı bir kısım hatalar. [25]

Birinci Anzavur isyanının sebepleri arasında İngiltere'nin tahriklerini rolü önde gelir. İngiltere Mondros Mütarekesi'nden sonra hakim vaziyete geldiği Boğazlar ve Marmara Denizi'ndeki mevcut durumunu korumak ve devam ettirmek, Kuva-yı Milliye'yi buralara yaklaştırmamak, burada bir tampon bölge meydana getirmek istiyordu. [26]

Ahmet Anzavur, kuvvetlendikçe, kendine güveni artıyor ve pervasız

---

21 Atese Başkanlığı Arşivi; No. 5/2548, K/s. 2481, Dos. 84, F. 1/51. BOA., BEO., No: 345. 166, lef: 19/1.
22 BOA., BEO., No: 345, 166, lef: 2, 2 1-2.
23 BOA., BEO., No: 345. 166, lef: 12/1; BOA., BEO., No: 345. 166, lef: 7/1.
24 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, s. 27-29.
25 Özcan Mert, **Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler,** Belleten, Ankara, Aralık 1992, LVI/217'den ayrı basım, s. 858.
26 Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları,** Ankara 1988, s. 193.

hareketlerde bulunuyordu. 12 Kasım 1919'da 300 kişiyle Susurluk'a gelen Anzavur, Balıkesir'deki millî kuvvetleri arkadan vurmak niyetinde olduğu halde halka, bu defa fikir değiştirdiğini ve Yunanlılara karşı çarpışmak üzere Balıkesir'e gideceğini söylemişti [27], bu arada âsi maiyeti kışlayı yağma etmiş, halkın hayvanlarını almış ve toplara da el koymuştur. Bandırma'daki Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın cepheyi teftiş maksadıyla Salihli'ye gitmiş olması Anzavur'un işini kolaylaştırmıştır. [28]

Bu durumdan faydalanan Ahmet Anzavur, 13 Kasım 1919 günü Susurluk'ta bir müfreze bırakarak Susurluk-Balıkesir yolu üzerinde bulunan Demirkapı'ya hareket etmiştir. [29] Bunu duyan 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp, Anzavur'un Balıkesir'e girmesini önlemek için 14 Kasım 1919 sabahı topladığı kuvvetlerle Demirkapı istikametinde yola çıkmıştır. [30] Aynı gün Karacabey'deki 174. Alay müfrezesi Kolordu emriyle Bandırma'ya doğru yola çıkarılmışken Albay Kazım Özalp'ın emriyle yönünü değiştirerek Susurluk'a doğru yönelmiştir. Ayrıca Yarbay Rahmi Bey aldığı bir emirle 14 Kasım 1919 günü 125 piyade, 35 süvari ile Karacabey'den Susurluk'a hareket etmiştir. [31]

b. Demirkapı ve Sultan Çayırı Çarpışmaları, Bozguna Uğrayan Anzavur'un Takip Edilmesi

61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp, 15 Kasım 1919 saat 15.30'da Demirkapı sırtlarına gelmiş, Anzavur da kuvvetlerinin çoğu ile Demirkapı'nın güney sırtlarını tutmuş, bir kısım kuvvetlerini de gerisini tehdit etmekte olan Yarbay Rahmi Bey müfrezesine karşı Susurluk cihetine göndermiştir. Dolayısı ile 16 Kasım 1919'da Anzavur iki ateş arasında idi. Kısa bir çarpışmadan sonra Anzavur, Susurluk'tan getirmiş olduğu topları, cephaneleri ile birlikte bırakarak kaçtı. [32] Geride 10 Kadar

---

27 BOA., BEO., No: 345. 166, lef: 8/1.
28 Özcan Mert, Aynı mak., s. 872.
29 BOA., BEO., No: 345. 166, lef: 8/2.
30 BOA., BEO., No: 345. 166, lef 9/3 Kazım Özalp, Milli Mücadele, C. I, s. 65.
31 Atase Arşivi: No. 5/2548, Dosya No. 5; **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar**, C, VI, s. 20.
32 Mücteba İlgürel, **"Akbaş Cephaneliği Baskını"** Tarih Dergisi, S. 33, İstanbul 1982, s. 273; Kenan Esengin, **Milli Mücadele**..., s. 70; H.T.V.D. S. 72, V. No: 1554. (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi).

ölü 40 tane de yaralı bırakmıştı. [33] Millî Müfreze'den ise iki subay, 15 er yaralanmış, 8 er de şehit edilmiştir. [34]

16/17 Kasım gecesi maiyeti ile birlikte Susurluk-Mustafakemalpaşa istikametine doğru kaçan Ahmet Anzavur, Der-i-kebir köyü civarında 20 kişilik bir müfreze ile çarpışmış Anzavur'un atı bu çarpışmada vurulmuş fakat kendisi kurtulmuştur. [35] Bunun üzerine bölgeyi tamamen temizlemek gayesi ile Salihli cephesinde bulunan Çerkez Ethem vazifelendirilmiştir. [36] Çerkez Ethem 150 atlı ile 19/20 Kasım 1919'da Balıkesir'e gelerek, Tenkil Kuvvetleri Komutanı Yarbay Rahmi Bey'in yardımcısı olarak vazifesine başlamış ve diğer millî kuvvetlerle beraber yaptığı takib hareketi bir ay kadar sürmüştür. [37] 21 Kasım 1919 günü akşamı Çerkez Ethem Susurluk'a geldiğinde, Ahmet Anzavur 22 Kasım 1922 günü Gönen'e geçmiş, telgrafhaneyi ele geçirerek Yusuf İzzet Paşa'ya ve Çerkez Ethem'e tehdit telgrafları çekmiştir. [38] Gönen'de mevcudunu 130 kişiye çıkaran Anzavur, 25 Kasım'da Gönen'e gelen Çerkez Ethemle çatışmaya girmeden Bayramiç'e bilahare Saraçlar köyüne çekilmiş ve Çerkez Ethem'in yaptığı taarruz sonunda 10 kadar ölü bırakarak buradan da kaçmıştır. [39] 27 Kasım 1919'da Yarbay Rahmi Bey müfrezesi 390 er ve 24 subayla Gönen'e gitmek üzere Aksakal istasyonuna geldiklerinde, karşılaştıkları elli kadar atlıyla giriştikleri çatışma sonunda âsileri Karacabey'e doğru kaçırdılar, fakat daha sonra bunları takib etmediler. Çerkez Ethem kuvvetleri âsileri takib ederek Karacabey'e geldi. Ahmet Anzavur burada da tutunamayarak Kirmasti'ye (Mustafakemalpaşa) sığınmak istedi. Fakat gönüllülerden teşekkül eden halk, 11 subay ve 110 er ilçenin etrafını ablukaya alınca buraya da giremeyen Anzavur, Kirmasti'nin 12 kilometre kadar doğusunda bulunan Söğütalan köyüne sığındı. [40] Yarbay Rahmi Bey Çerkez Ethem kuvvetleri ile birlikte elindeki bütün arabalara erleri bindirmek suretiyle 30 Kasım 1919 günü Söğütalan köyünü sararak Ahmet Anzavur'u sıkıştırdı. [41] Araziyi çok iyi tanıyan Anzavur yakalanacağını anlayınca, bütün hay-

33BOA., BEO., No: 345, 166, lef: 10, 10/1 BOA., BEO., No: 345, 166, lef: 12/1.

34 Kazım Özalp, **Millî Mücadele,** Ankara 1985, C. I, s. 67; **Türk İstiklal Harbi,** VI, 20-21; H.T.V.D. S. 72, Ankara 1975, V. No 1554.

35 Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı,** s. 69.

36 Türk İstiklal Harbi, VI, s. 21; Özcan Mert, **Aynı mak.,** s. 875.

37 M. Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, s. 35.

38 BOA., BEO., No: 345, 166 lef: 24 Kenan Esengin, Aynı Eser, s. 69.

39 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar,** C. VI, s. 21; Kemal Özer, **Kurtuluş Savaş'ında Gönen,** s. 62.

vanlarını bırakarak buradan da kaçmayı başarmış, Demirkapı-Sultançayırı-Susurluk yolu ile Manyas'a geçmiştir. [42] Anzavur 2/3 Aralık 1919 günü Sultan çayırına geldiğinde yanında ancak 6-7 kişi kalabilmiştir. Bu arada yanındaki kuvvetleri ile Gönen'e giren Yarbay Rahmi Bey sevinç ve sevgiyle karşılanmıştır. [43]

B. İkinci Anzavur İsyanı (16 Şubat - 16 Nisan 1920)

a. Anzavur'un Biga'ya Girerek Hükümet Konağına Yerleşmesi

İkinci Anzavur Ayaklanması, bölgedeki olayların ortaya çıkardığı huzursuzluklardan ve İngilizler ile temasta bulunan bir takım menfaat düşkünü kimseler tarafından meydana getirilmiştir. Ahmet Anzavur da daha önce elde ettiği küçük muvaffakiyetlerine dayanarak, bir türlü dinmeyen kininin ve hırsının etkisiyle bu ayaklanmanın başına geçmiştir. [44]

Ahmet Anzavur'un birinci ayaklanma hâdisesinde adı geçen Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'in talimatlarıyla Dramalı Rıza Bey, 26/27 Ocak 1920 gecesi Gelibolu Yarımadası'nın Akbaş mevkiinde Fransız askerlerinin muhafazası altında bulunan, Osmanlı-Rus muharebelerinde zaptedilmiş bulunan birçok silah ve cephanelerle makinalı tüfekleri mahirane bir şekilde cesaretle uyguladığı bir gece baskını ile elde etmiş ve hepsini sabaha kadar Anadolu kıyılarına taşımıştır. [45] Hamdi Bey Anadolu kıyısında da önceden hazır bulundurttuğu çeşitli kara taşıtları ile bunları Biga civarındaki Yenice'ye getirtmiştir. [46] Daha sonra Biga'ya gelen Hamdi Bey, millî teşkilatın burada kuvvetlenmesi ve genişlemesi için büyük bir gayretle çalışmaya başlamıştır. [47]

---

42 BOA., BEO., No: 345, 166, lef: 19/1, 21, 22/1.
43 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar,** VI, 22.
44 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyan,** C. 5, s. 351-353; İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler,** s. 147, **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar,** VI, 27.
45 Mücteba İlgürel, **Aynı Mak.,** s. 275; Hıfzı Erim, **Ayvalık Tarihi,** Ankara 1948, s. 71; Kamil Erdeha, **"Milli Şehit-Akbaş Kahramanı Köprülü Hamdi Bey"**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S. 18, Ankara 1970, s. 27; Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı,** s. 34; Kazım Özalp, **Milli Mücadele I,** 90; Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de İhanet Yarışı,** s. 74.
46 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1983, s. 195; Nutuk, III, V. No: 239.
47 Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,** s. 124-125.

Bu tarihte Biga'da millî kuvvet olarak görünen ve kazanın asayişini de üzerine almış bulunan Kara Ahmet'in emri altında bir milis kıtası mevcuttu. Köylere kadar genişlettiği bekçi teşkilatı ile halktan zorla para toplayan ve yapmadık kötülük bırakmayan Kara Ahmet'ten ahali hoşnut değildi. İşte Hamdi Bey bu şartlar içinde Biga'ya gelmişti. [48] Kısa zaman içinde etrafına topladığı cesur ve vatansever küçük bir kuvvetle yaptığı bir baskın sonunda Kara Ahmet ve on kadar yakın adamını yakalayıp Biga Cezaevine hapsetti. Bunun üzerine çetenin diğer adamları da tek tek dağılarak kasabayı terk etti ve hareket ilçede ve köylerde sevinç yarattı. [49]

Serbest kalınca daha rahat çalışmaya başlayan Hamdi Bey, Akbaş'tan getirdiği silahlarla donattığı Askerlik Şubesi başkanının yardımıyla da 500 kadar genç topladı. Bandırma'daki 14. Kolordu Komutanı'nın talimatları ile bu gençler Biga'daki 190. Alay'ın 2. Taburu emrine verildi. Ayrıca Gönen'de bulunan 180. Alay'ın 1. Taburu'ndan da Biga'ya bir müfreze gönderildi. [50]

Böylece ilçede kuvvetler çoğaldıkça, bunların eksikleri de kendini hissettirmeye başladı. Bu bakımdan paraya ihtiyaç duyuluyordu. [51] Elinde parası bulunmayan Hamdi Bey ihtiyaç duyduğu parayı halktan toplama yoluna gitti. Bu tür muameleden bıkmış olan halk yeniden huzursuz olmaya başladı ve Pomaklar, kendilerinden olan Kara Ahmet'i aynı sebepden dolayı hapseden Hamdi Bey'e cephe almaya başladılar. [52] Pomakların daha önce kaçıp kurtulan ve saklanmış olan bazı elebaşları Hamdi Bey'in bu hareketinden istifade ederek, Akbaş hadisesini bir türlü hazmedemeyen ve Karabiga, Çanakkale dolaylarında dolaşıp duran İngilizlerle temasa geçtiler. Yine bu civarda bulunan Ahmet Anzavur'da yöredeki Çerkez köylerinde dolaşmaya başladı. [53] İşte bu karışık durumdan faydalanan Pomaklar, Gavur İmam (İmam Fevzi) ve Çerkezlerden Şah İsmail adında iki elebaşı etrafına topladıkları 200 kadar silahla, 1000'den fazla baltalı, bıçaklı ve sopalı köylülerle 16 Şubat 1920'de bir pazar günü

48 Enver Behnan Şapolya, **Kuva-yı Milliye Tarihi**, s. 196. Kenan Esengin, **Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı**, s. 74.
49 Kazım Özalp, **Millî Mücadele**, II, 90.
50 **Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar**, C. VI, s. 28.
51 Kenan Esengin, **Milli Mücadelede...**, s. 75.
52 **Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar**, VII, s. 28.
53 Kenan Esengin, **Aynı Eser**, s. 75.

Biga'ya saldırdılar. [54] İlçede bulunan ve erlerinin çoğu Pomak olan 190. Alayın 2. Taburu bir iki silah sesi ile eksik eğitim ve disiplin sebebiyle dağılınca Pomaklar meydanı boş bulmuş ve Gavur İmam komutasında ilçeye girmişlerdir. Asilerin ilçeye girmekte olduğunu gören Kâni Bey, derhal evine koşarak, daha önce cezaevinin kapısı önüne yerleştirilen makinalı tüfekle mevkuf olan Kara Ahmet ve arkadaşlarını öldürtmüştür. [55]

Pomakların Biga'yı işgal ettiğini öğrenen Ahmet Anzavur 17 Şubat 1920'de 15 kadar adamıyla birlikte Biga'ya gelerek Hükümet Konağı'na yerleşmiş ve ayaklanmanın idaresini eline almıştır. [56]

Öldürülen Kara Ahmet'in intikamını almak isteyen Pomaklar, bir Rum evinin ikinci katına saklanmış olan ve cephanesi bittiğinden dolayı kendini savunma imkanı bulamayan Kâni Bey'in vücudunu kurşunlarla delik deşik ettikten sonra ölüsünü de balkondan sokağa atmışlar, daha sonra Jandarma Yüzbaşısı İsmail Hakkı ile koğuşta yatan hasta iki jandarma ve bir piyade erini de şehit etmişlerdir. [57]

Asiler, 18 Şubat 1920 günü Hamdi Bey'in yanında çalışan İnebolu'lu Üsteğmen Rıza ile Teğmen Besim'i ele geçirerek hükümet konağına getirmişler, evvela Üsteğmen Rıza'nın elbiselerini soyup vücudunu hedef gibi kullanarak bir çok bıçak vuruşu ile şehit etmişlerdir. Teğmen Besim'i de soyarak öldürecekleri sırada bölgenin ileri gelenlerinden nüfuzlu bir Çerkez'in müdahalesi ve ricası üzerine vazgeçmişlerdir. [58] Asiler Biga'ya girdikleri gün, henüz ilçeye yeni gelen Topçu Taburu Komutanı Binbaşı Kazım Bey ortadan kaybolmuş ve taburun topları âsilerin eline geçmiştir. [59]

b. Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'in Şehid Edilmesi ve Yenice Silah Deposunun Havaya Uçurulması

Hamdi Bey, âsilerin Biga'ya girdikleri gün, yalnız kalınca, atına binerek

---

54 Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı,** s. 45; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 98; Sebahattin Selek, **Milli Mücadele**, II, 59.

55 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar,** C. VI, s. 29; Kenan Esengin, **Milli Mücadelede**..., s. 75.

56 Kazım Özalp, **Milli Mücadele,** I, 98; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım,** İstanbul 1961, s. 107.

57 **Türk İstiklal Harbi,** VI, 29; Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de İhanet Yarışı,** s. 75-76.

58 Kenan Esengin, **Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar,** s. 75.

59 K. Esengin, **Aynı Eser**, s. 29.

Akbaş'tan kaçırılan cephane ve silahların depo edildiği Yenice'ye doğru yola çıkmıştır. [60] Dramalı Rıza Bey komutasında bulunan Biga'daki 190. Alay'ın 2. Tabur'unun bir kısım askerleri cephaneliği korumakta idiler. Asilerin burayı ele geçirmelerinden endişe eden Hamdi Bey hiç durmadan hareket ederek Biga'dan 10 saat mesafede bulunan Avanya Bucağı'nın Eminoba köyüne çok yorgun bir şekilde ulaşarak, atının karnını doyurmak biraz da istirahat etmek için köydeki okula girmiştir. [61] Hamdi Bey'i teşhis eden köyün bekçisi ve kahyasının haber vermesi üzerine okulu basan silahlı köylüler, Hamdi Bey'in ellerini bağladıktan sonra, tekrar Biga'ya doğru yürüttüler. [62] Kendilerine, yaptıkları bu hareketin Türklüğe, Müslümanlığa vereceği zararları anlatmaya çalışan Hamdi Bey'i gözü dönmüş bu hainler Biga kasabası civarında bir değirmende şehit ettiler. [63] Hamdi Bey'in cesedini bir araba ile ilçeye götüren âsiler, Kâni Bey'in ve Üsteğmen Ali Rıza'nın cesetleri ile beraber Belediye bahçesinin ortasına attılar. [64] Bu cesetler kasabaya 18 Şubat 1920 günü gelen iki İngiliz subayına gösterilmiş ve Şah İsmail bu iki İngiliz subayı ile beraber evvela Karabiga'ya oradan da İngiliz torpidosuyla Çanakkale'ye geçmiş, bilahare 7 torba içinde 5.000 İngiliz altını ile kasabaya dönmüştür. [65]

17 Şubat 1920 günü Biga'ya girip Hükûmet Konağı'na yerleşen Ahmet Anzavur, Şah İsmail, Kürt Mehmet Çavuş ve Gavur İmam'ı Biga'da bırakarak, Akbaş'tan kaçırılan silahların bulunduğu Yenice'ye hareket etmiştir. [66] Ahmet Anzavur Yenice'de bulunan ve hadiselerden haberdar olmayan Muhafız Komutanı Dramalı Rıza Bey'i kuşatma altına almıştır. 21 Şubat 1920 günü öğle saatlerinde 800 âsi ile taarruz eden Ahmet Anzavur'un köye girmesi üzerine, silah ve cephanenin âsilerin eline geçmesini istemeyen Dramalı Rıza Bey cephaneliği dinamitle havaya uçurmuştur. [67]

---

60 Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı**, s. 76; Gıyas Yetkin, Edremit, Balıkesir 1939, s. 185.

61 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, II, 60.

62 Kenan Esengin, **Milli Mücadelede İç...**, s. 76.

63 Zeynel Kazanoğlu, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını**, Ankara 1970, s. 115, 116; Mustafa Selman, Balıkesir Tarih, Coğrafyası, Balıkesir (tarihsiz), s. 58, 59; Gıyas Yetkin, **Aynı Eser**, s. 186; ATASE, Arşiv No. 5/2548, Dos. No. 11; Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, s. 126; Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları**, s. 12.

64 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 196.

65 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar**, VI, 30.

66 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, II, 61.

67 İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, s. 48; ATASE Arşivi No. 5/2548, Dos. No. 11; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 99.

Bu çarpışmada âsiler daha önce Biga'da ele geçirdikleri iki dağ obüs topunu da kullanmışlardır. Bu hâdise üzerine 14. Kolordu Komutanı Çanakkale'deki Jandarma Taburu'na olaya el koyması için talimat vermiş, ancak Sadâret 23 Şubat 1920 tarihinde verdiği emirle taburun olduğu yerde kalmasını bildirmiştir. [68]

c. Ayaklanmaya Karşı Alınan Tedbirler

Biga ayaklanmasını Gönen Kaymakamlığı vasıtası ile haber alan 14. Kolordu Komutanı, bu haber üzerine 56. Tümenin Mustafakemalpaşa'daki 172. Alay Komutanına, 100 mevcutlu bir piyade bölüğü ile 4 makinalı tüfeği Bandırma'ya göndermesi için talimat verdi. Ancak Alay Komutanı, araç, gereç ve cephane yokluğundan dolayı aldığı bu emri 4 gün sonra, yani 20 Şubat 1920 günü ancak yerine getirebildi. [69]

Ahmet Anzavur'un birinci ayaklanmasında tenkil hareketine katılmış olan Yarbay Rahmi Bey komutasındaki 174. Alay da 191 piyade, 25 süvari ve 28 makinalı tüfek ile Karacabey'e geldi. [70]

Ayrıca Balıkesir'deki 61. Tümen ve Balıkesir Müdafaa-i Hukukunca hazırlanan 1.500 atlı ve piyade ile iki top ve 9 makinalı tüfekten mürekkep kuvvet, takip müfrezesi adı altında süvari Yarbay Süleyman Sabri Bey komutasında 29 Şubat 1920 günü Pazarköy'de harekete hazır hale getirildi. Bu kuvvetten 300 süvari ve 200 piyadelik bir müfreze Gönen istikametine gönderildi. 28 Şubat 1920'den itibaren de 174. Alay Komutanı Yarbay Rahmi Bey, Karacabey'den hareket ederek Gönen'in batı sırtlarında gereken emniyet tedbirlerini aldı. [71]

Yarbay Süleyman Sabri Bey müfrezesi ile beraber, 2 Mart 1920 günü Gönen'e geldi. Aynı gün 500 kadar piyade ile 150 kadar süvariden ibaret olan Ahmet Anzavur ve Gavur İmam kuvvetleri Gündoğan-Baykara-

68 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar,** VI, 30.
69 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele,** II, 61.
70 ATASE, Arşiv No. 5/2548, Dos. No. 11.
71 **Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar,** VI, 31.

Hasanbey-Karalar Çiftliği-Bakırlı sırtlarını tutmuştu. 2/3 Mart 1920 gecesi Muratlar kuzeyinde Keçidere'yi örtmek üzere gönderilen müfrezeye âsiler taarruz ederek geri attılar. Bunun üzerine takip kuvvetleri Komutanı Yarbay Süleyman Sabri Bey, aynı istikâmette, 3 Mart 1920 günü 14. Kolordu Komutanı'ndan aldığı talimat üzerine, takip müfrezesi âsileri kuşatacak şekilde taarruza geçti. [72]

Asilere destek vermek üzere 5 Mart 1920'de bir İngiliz harb gemisi Bandırma'ya gelerek demirlemiş, millî kuvvetleri korkutmak istemiştir. 10 Mart 1920'de takib Kuvvetleri Komutanı Yarbay Süleyman Sabri Bey'in verdiği rapor üzerine, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Yarbay Rahmi Bey'in müfrezesini piyadelerle takviye edip bunları Gönen'de bırakmayı, geri kalan kuvvetleri Balıkesir'e geri çekmeyi ve Biga'ya hiç bir kuvvet göndermemeyi düşündüğünü bildirmiştir. 12 Mart 1920'de Takib Kuvvetleri Komutanı, Bursa'dan gelen kuvvetlerin disiplinsiz ve çapulcu olduklarını, dolayısı ile de Bursa'ya geri gönderilmelerinin uygun olacağını Kolorduya teklif etmiştir. [73]

Yarbay Rahmi Bey'in kuvvetleri ile de takviye edilen Takip Müfrezesi, Gönen'den kalkarak Biga içlerine kadar ilerlemiş ve nihayetinde Gönen'e kadar geri çekilmesi ile yapılan 4 günlük harekatta 3 subay, 8 er şehit olmuş, 5 subay, 29 er yaralanmıştır. [74]

Bu arada Yarbay Rahmi Bey, Gönen'de kalmak istemediğini müfrezesinin ikmâli ve yeniden tanzimi için Bursa'ya gönderilmesini 14. Kolordu'ya teklif etmiş, Takip Kuvvetleri Komutanı Yarbay Süleyman Sabri Bey'in idaresizliği yüzünden meydana gelen mesûliyeti kabul edemeyeceğini Kolordu'ya bildirmiştir. Bu isteği 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey tarafından kabul görmesine rağmen, Kolordu tarafından reddedilmiştir. [75] Daha sonra Gönen'i bırakarak daha geriye çekilme teklifi de Kolordu tarafından kabul edilmeyen Yarbay Rahmi Bey, Mustafakemalpaşa'daki 172. Alayla Kolordu karargâhının bulunduğu Ban-

72 ATASE, Arşivi, No. 5/2548, Dos. No. 11.
73 **Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar,** VI, 35.
74 **Aynı Eser**, s. 37-38.
75 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, II, 61.

dırma'yı takviye etmeyi düşünmüş, çaresiz kalınca da Gönen'in kuzey batı ve güney sırtlarında savunma için tahkimâta başlamıştır. [76]

d. Anzavur'un İleri Yürüyüşü, Bandırma Karacabey ve Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Yöresine Hakim Olması

Gönen Kaymakamı Ali Bey, 31 Mart 1920 günü gecesi, Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Kumandanına çektiği telgrafta: "Ahmet Anzavur'un Avonya yönünden Gönen istikametine yürümekte olduğunu, emri altında 2-3 bin kişinin toplamış bulunduğunu, yarın akşam, belki de en geç öbür gün Gönen'i tutacaklarını" bildirmiştir. Nitekim 4 Nisan 1920 günü âsiler Gönen'e taarruz ettiğinde, Yarbay Rahmi Bey komutasındaki erler hiç bir tüfek atmadan dağılmışlar ve âsiler Gönen'e girerek, müfreze komutanı Yarbay Rahmi Bey ve birkaç subay şehit etmişlerdir. [77]

Bu hâdise üzerine 5 Nisan 1920 günü 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Bandırma'daki karargâhını bir süvari bölüğünün himayesinde Bursa'ya taşıttırmış ve Bandırma'da kalan subaylar, erler ve aileleri bir trenle Balıkesir'e gönderilmiştir. [78]

Gönen'den sonra hiç bir çarpışma olmadan Bandırma'ya giren Ahmet Anzavur beş güne kadar, bir kolun Gönen-Balya üzerinden, diğer bir kolun Susurluk üzerinden Balıkesir üzerine, üçüncü bir kolun da Kirmasti (Mustafakemalpaşa) üzerinden Bursa'ya sevk edileceğini bildirmiş ve İstanbul'da Damat Ferit Paşa ile irtibat tesis etmiştir. [79] Nihayet Bandırma'dan yürüyen Ahmet Anzavur, takriben 5000 kişilik bir kuvvetle Mustafakemalpaşa'ya girdikten sonra Susurluk'u işgal etmiş, adamlarından Gavur İmam (İmam Fevzi) da, 2000 silahlı ile, bir kol halinde Balya üzerinden Balıkesir istikâmetine yönelmiştir. [80] Karacabey'den

---

76 ATASE, Arşiv No. 5/2548, Dos. No. 12.

77 ATASE, Arşiv No. 5/2548, Dos. No. 12; Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s. 193; Aynı yaz. **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**. s. 127.

78 Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, İstanbul 1990, 5. baskı, s. 221; Kamil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, s. 351; Kenan Esengin, **Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı**, s. 80.

79 Erol Ulubeler, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul 1967, s. 272; Kazım Özalp, **Millî Mücadele**, s. 110-111.

80 A. Memduh Turgut Koyunoğlu, **İznik ve Bursa Tarihi**, s. 102; Kazım Özalp, **Aynı Eser**, s. 112.

sonra Mustafakemalpaşa'ya giren Anzavur kuvvetleri, kasabadaki Jandarma dairesinde bulunan anahtarlı Osmanlı silahları ile, Hacı Seyid'in evinde saklanan 172. Alaya ait 40 sandık cephaneye el koymuşlar ve kazadaki lokantaları kendilerine yemek vermeye mecbur etmişlerdir. [81]

Bandırma, Karacabey ve Mustafakemalpaşa havalisini elde eden Ahmet Anzavur, muzaffer olarak gireceği Bursa'da, cuma namazını Çinili Cami'de kılacağını ilan etmiş, böylece Bursa ve Balıkesir'i tehdit etmeye başlamıştır. [82] Fakat Anzavur'un bu faaliyetlerine karşı bazı tedbirler alınmış, bilhassa Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla bir beyanname yayınlamıştır.

e. Anzavur'un Bölgedeki Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler ve Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Beyannamesi

Ahmet Anzavur'un bölgede savurduğu tehditler karşısında Bursa'daki 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey, bir taraftan Bursa'nın 20 kilometre güney batısında bulunan Sülüklü'de kuvvet toplamaya çalışırken, diğer taraftan da Bursa Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın ileri gelenlerinden hamiyetli birkaç kişi ile Bursalılar'ı yatıştırmaya çalışıyordu. [83]

Anzavur'un kuvvetleri karşısında Bursa'nın içine düştüğü durumu Bursa'daki 56. Tümenin Kurmay Başkanı olan Rahmi Apak şöyle dile getiriyor:

"Bursa'da 56. Tümen var; fakat bir türlü bu tümenin kuvvetlerini artırmak, teşkilatını genişletmek mümkün olmuyor. 100 nefer tedarik edildiği gün 150 nefer silahları ile birlikte kaçıyor. Halk mutaassıp ve Millî Mücadele'nin aleyhindedir. Zaten o zaman Bursa halkı eski emekli ve gayri memnun memurlar, hacılar, hocalarla doludur. Tümenden alınabilen birkaç tabur (300 nefer kadar) güvenilebilecek subayların ko-

81 Fahri Görgülü, **Yunan İşgalinde Kirmasti,** s. 15-17.
82 Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, s. 129; Kazım Özalp, **Millî Mücadele,** s. 112.
83 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar,** VI, s. 40.

mutasında Bursa'ya 10 kilometre mesafede bulunan ve Bursa-Bandırma şosesi üzerinde Beşevler mevkiine sürülmüş ve Anzavur taarruzuna karşı tahkimat yapılmağa başlanmıştır. 20. Kolordu Komutanı General Ali Fuat Paşa, Eskişehir'den 2. piyade alayını tabur tabur Bursa'ya takviye için gönderiyor. İlk Tabur Bursa'ya 30 kilometre mesafedeki Dimboz karakoluna geldiğinde, bozgunculer taburun içine giriyorlar, asker geceleyin dağılıyor kimseler kalmıyor. 3 gün sonra gelen 2. Tabur hakkında daha dikkatli davranılıyor, bölüklerin içine gizli ajanlar sokuluyor, erler arasında millî hareket hakkında propaganda yapılıyor. Tabur kusursuzca Bursa'ya geliyor, bir gün istirahat ediyor, ertesi gün öğleden sonra Beşevler cephesine iltihak etmek üzere hareket ediyor. Şehrin bahçeleri arasından geçerken bahçelerdeki kadınlar: 'Askerler, bu subaylar sizi, padişahın askerlerine karşı muharebe etmeye götürüyorlar, siz müslüman kardeşlerimize kurşun mu atacaksınız? padişaha karşı âsi oluyorsunuz, diye bağırıyorlar. Tabur, şehirden iki kilometre uzakta, akşama doğru dağılıyor. Bunu önlemek isteyen subaylara karşı erler silah çekiyorlar. Öyle bir zaman geliyor ki, 56. Tümen Komutanı ve karargâhından 5-6 subay ile Bursa Müdafaa-i Hukuku'nda çalışan birkaç arkadaştan başka Bursa'da güvenilecek kimse kalmıyor. Bu dağılan asker, şayet bu gece geriye gelirken silahları ile şehrin içine girers, içerideki muhaliflerin sevki ile belki bir avuç milliyetçileri de temizler diye birkaç subay, iki makinalı tüfek alarak şehrin batı taraftaki çıkışına yerleştirip sabaha kadar dağıtma ve korkutma aateşi yapıyorlar. Böylece dağınık askerlerin şehre girmeksizin kenarlardan sıvışıp gitmesini kolaylaştırıyorlardı. [84]

Bu durum karşısında bir süre önce kurulan, İzmir Kuzey Cephesi komutanlığı vazifesini alan Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp, Salihli Cephesinde bulunan Çerkez Ethem'e şu telgrafı çekmiştir:

"Her tarafta kara cephemize yakın ve geri bölgelerinde vaziyet vahim bir şekil almıştır. Biga civarında kuvvetlerimizi bozmaya muvaffak olan Anzavur melunu birkaç gün önce Gönen üzerine ilerleyerek Kaymakam Rahmi Bey'in kuvvetlerini yenmiş, kumandan da dahil olduğu halde bazı

84 Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,** s. 127, 128; Feridun Kandemir, **İstiklâl Savaşında Bozgunculer ve Casuslar,** İstanbul 1964, s. 18.

zabitlerin şehit olması neticesinde kuvvetlerimiz dağılmış ve âsiler Gönen şehrine ve civarına hakim olmuşlardır. Anzavur bu sefer daha mahir ve desiseli hareket ediyor, esir ettiği zabitleri, askerleri Halife adına yemin ettiriyor, Kuva-yı Milliye aleyhine tahrik ediyor. Durumu tehlikeli gören Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa Bandırma'dan çekilmiş, Anzavur ise mukavemetsiz bulduğu Bandırma'ya girmiştir. Bandırma'da kalan bazı zabitler ve bir kısım halk tarafından karşılanmıştır.

Anzavur kuvvetleri şimdi iki koldan Balıkesir üzerine yürümektedirler. Bir kolu Balya istikametinde ilerlemektedir. Bu kuvvetler Gâvur İmam'ın kumandasındadır. Bunların karşısında Edip Bey varsa da kuvvetlerimizin maneviyat bozukluğundan şikayet etmektedir. Diğer kol, yani Anzavur'un idaresinde bulunan asilerin bir müfrezesi dün Karacabey'i işgal etmiştir.

Asilerin Balıkesir'i ellerine geçirmeleri, Yunanlılarla irtibat temin etmelerine imkân verecektir. Bunun ne kadar vahim bir netice doğuracağını tahmin edebilirsiniz. Ben son itaat edecek neferim kalıncaya kadar döğüşeceğim. Fakat maksat şahsî şeref değil, ortak ve mukaddes bir gayedir. Durum muhâtaralıdır. Bu bakımdan bizzat ve kâfi bir kuvvet ve süratle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür. Bu, süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum. 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım. [85]

Bunun üzerine Salihli cephesinden, Çerkez Ethem'in kumandasında 2.000 mevcudlu süvari ve piyade, Demirci Efe'nin Aydın Cephesi'nden 600 atlı, Akhisar Cephesi'nden bir millî müfreze, Balıkesir'den Keçeci Hâfız Emin Bey idaresinde bir millî süvari müfrezesi, Soma Cephesi'nden Selahattin Efendi kumandasında bir müfreze, İvrindi ve Ayvalık bölgelerinde de önemli kuvvetler gelerek Balıkesir'de toplandılar. [86]

---

85 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyan**, C 6, s. 267, 269; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 113; Çerkez Ethem, **Çekez Ethem'in Hatıraları**, 1962, s. 28.

86 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar**, VI, 40; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, 114; Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, II, 68; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, s. 225-228.

Anzavur'un bu şekilde Bursa ve Balıkesir'i tehdide başlaması üzerine Ankara'da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'da şu beyannameyi yayınlamıştır:

"İtilaf hükümetleri tarafından İstanbul'umuzun işgali ve milletimizin hakkında hiç bir tarihin kaydetmediği tahribât ve tecavüzâta cüret edilmesi üzerine tekmil Anadolu ve Rumeli'de bir vahdeti iman ve vicdan ile feverân eden ve istiklâli milleti tahlis gâyesine inhisar eden azmi milliyi ihlâl için düşmanlarımızın en evvel tevessül etmek istedikleri çare nifakı dahilîdir.

İşte sırf bu maksadı hâinânenin tatbikâtı cümlesinden olmak üzere gerek İstanbul'da düşmanlarımızın âmâlini tatmin için teşkil eyledikleri Ferit Paşa hükûmetini ve gerekse bizzat Anzavur'u teşvik etmişler ve bunun neticesi olarak Gönen ve Biga havalisinde ikaı fesâda teşebbüs eylemişlerdir.

Aydın cephesinden Yunanlıların taarruzu püskürtülerek bu cephenin vaziyeti emin bir şekle girdiği ve Kilikya havalisindeki işgal kuvvetleri Urfa'yı tahliye ettikleri, Mersin, Tarsus, Adana, Haçin mevkiindeki işgal kuvvetleri de kâmilen muhasara edildiği bir zamanda Anzavur'un Gönen havalisindeki teşebbüsleri doğrudan doğruya Yunanlıların menâfiine hizmet ve menâfii âliyei milliyeye sarih ve faal bir hiyânettir.

Binaenaleyh meclisi fevkalâde-i millî azasından Ankara'da içtima etmiş olan murahhaslar ve mebusların da reyü karârı inzimam 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey'e Karesi livası ve 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'e de Hüdavendigâr vilhayeti dahilindeki tekmil Kuva-yı Milliye ve askeriye ve milliyeyi deruhte eyleyerek, dahili memlekette ihdas etmek istedikleri tefrikaya mâni olmak için her tedbire teşebbüs edebilmeleri ve vahdet ve istiklâli millîyi ihlâle teşebbüs edecek veya idâmei vahdet için ibrazı mesai etmeyecek olan bilumum memurini mülkiye ve askeriye hakkında cürmün derecesine göre azil, hapis, idam gibi her nevi cezaları tatbik için selâhiyeti fevkalâde verilmiştir.

İstiklâli millî uğrundaki mücâhedei katiyemizde her zaman olduğu gibi bundan sonra dahi tefikâtı suphaniyeye mazhariyetimizden eminiz. Cenabı Hak bizimle beraberdir. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal". [87]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyannamesi her yerde halka kuvvet vermiş ve komutanlara da kılavuz olmuştur.

f. Yahyaköy Çarpışması ve Anzavur'un Kaçışı

8 ile 14 Nisan 1920 tarihleri arasında Ahmet Anzavur'un ikinci ayaklanmasını tenkile ayrılan kuvvetler, işte bu ruh ile Balıkesir'de toplanmış bulunuyordu. [88] Bütün hazırlıklarını tamamlayan birlikler Çerkez Ethem komutasında olmak üzere 15 Nisan 1920'de Balıkesir'den hareket ederek Susurluk-Gönen istikametinde yürüyüşe geçmiş ve aynı gün ileri kuvvetler Susurluk ile Mustafakemalpaşa arasında Yahyaköy sırtlarında Anzavur kuvvetleri ile karşılaşmışlardır. [89] 16 Nisan 1920 sabahından akşamına kadar devam eden şiddetli bir çarpışmadan sonra, Anzavur kuvvetleri darmadağınık bir halde kaçmışlardır. [90] Neye uğradığını şaşıran Ahmet Anzavur, kendi canının kaygusuna düşmüş, atına atlayarak hiç tereddüt göstermeden emrindekileri bir anda terketmiş ve Bandırma'ya doğru kaçmaya başlamıştır. [91] Anzavur kuvvetlerini takibe geçen millî kuvvetler, önce Mustafakemalpaşa'ya girmişler, daha sonra da Bandırma'ya geçerek iki kola ayrılmışlardır. Bir kol Gönen üzerine yürürken, diğeri Karabiga üzerinden Biga'ya yönelmiştir. Ahmet Anzavur önce Karabiga'ya oradan da deniz yoluyla İstanbul'a kaçmıştır. [92]

---

87 Askerî tarih Belgeleri Dergisi, S. 82, Ankara (Ekim 1992), V. No: 1799; Kazım Özalp **Milli Mücadele**, I, 114.

88 **Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar,** VI, 41.

89 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyan**, C 6, s. 270; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, 115; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** s. 197.

90 İbrahim Artaç, **Kurtuluş Savaşı Başlarken,** İstanbul 1987, s. 303, Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı**, s. 81.

91 Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s. 194; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 197.

92 Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul 1955, s. 9; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, s. 242; Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyan**, C. 6, s. 275; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 353; **Türk İstiklal Harbi**, VI, 42; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, 115; **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, I, 7.

Balıkesir havalisi Komutanı Kazım Özalp, 16-17 Nisan gecesi bizzat diğer kuvvetlerle Balya'da bulunan Gâvur İmam üzerine yürüyerek onu da dağıtmış ve kaçırmıştır. Bundan sonra Ahmet Anzavur, Kocaeli bölgesinde Kuva-yı Milliye'ye karşı güçler arasında görülmüş, [93] Sakarya Savaşı'ndan sonra da yukarıda temas edildiği gibi Köprülü Hamdi Bey'in adamları tarafından Biga civarında yakalanarak öldürülmüştür. [94]

93 Yunus Nadir, **Birinci Büyük Millet Meclisinin**..., s. 64-70; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 201; Kenan Esengin, **Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı**, s. 110-111.

94 Sebahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele**, s. 85; Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, I, s. 116.

AMASYA TAMİMİ VE ATATÜRK'ÜN AMASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr. MEHMET EVSİLE *

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Atatürk'ün Samsun'a çıktığı tarihe kadar Musul İngilizler, Antalya ve çevresi İtalyanlar, Adana, Antep, Maraş ve Urfa önce İngilizler, daha sonra Fransızlar ve İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu bölgesi, Yunanlılar tarafından işgal altına alınmıştır.

Yine Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Amasya Tamiminin yayınlanmasına kadar İstanbul'da **Ahmet İzzet Paşa, I. ve II. Tevfik Paşa, I ve II. Damat Ferit Paşa** kabineleri olmak üzere toplam beş hükümet iş başına geçmiştir.

İşte ülke topraklarının önemli bir kısmının işgal edildiği ve İstanbul'da siyasal istikrarın bulunmadığı bu dönemde, **Mustafa Kemâl Paşa**, 19 Mayıs 1919 tarihinde **Dokuzuncu Ordu Müfettişi** sıfatiyle Samsun'a çıkmıştır. Ülkedeki genel istikrarsızlığa paralel olarak özellikle Karadeniz bölgesinde bir de güvenlik sorunu bulunmakta idi ve Mustafa Kemal Paşa'nın görevi, bölgede güvenliği sağlamak, yöredeki silâh ve cephanenin İstanbul'a gönderilmesini sağlamak, ayrıca bazı örgütlerin asker toplamasını önleyerek, bunları kapatmaktı. Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişliği talimatına, Genelkurmay Başkanlığı'ndaki arkadaşları vasıtasiyle daha geniş yetkiler de ilâve ettirmiştir. [1]

Mustafa Kemâl Paşa'nın Samsun'a çıkar çıkmaz üzerinde durduğu konulardan biri, Anadolu'nun diğer bölgelerinde açılmış bulunan **Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak** Cemiyetleri ile temasa geçmek; ikinci olarak da

---

* Ondokuzmayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Tuncer Baykara, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, İstanbul, 1991, s. 68.

Pontuscu Rum Çetelerinin bozduğu bölgenin güvenlik sorununu çözmek olmuştur. Bu konuda Samsun ve Havza'dan İstanbul'a çektiği telgraflar bilinmektedir. Ancak bölgedeki güvenlik sorununun kökü, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar gitmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi'nden aldığımız belgelerde bazı bilgiler yer almaktadır. 11 Mayıs 1917 tarihinde **Giresun** Kaymakamlığı'ndan **Trabzon** Vilâyeti kanalı ile **III. Ordu Komutanlığı**'na gönderilen bir yazıda, bölgedeki **Rum Vasil Çetesi**'nin faaliyetleri hakkında şu bilgiler verilmiştir: [2]

2 Mayıs 1917 tarihinde kendilerini izleyen müfrezenin önünden kaçarak **Çambaşı-Mesudiye-Koyulhisar** kazaları sınırlarının birleştiği yerdeki bir Rum köyüne girmişlerdir. Birkaç saat sonra takip müfrezesi ile şakiler arasında silâhlı çatışma başlamış ve şakilerden ikisi yaralanmıştır. Ertesi gün bölge halkının yardımı ile tekrar **Karahisar** (Bugünkü Şebinkarahisar)'ın Kırık nahiyesine doğru kaçtıkları anlaşılmıştır. Maden köyü halkı şakileri iaşe etmiş, yaralılarına at vermiş, köy halkından **Yorgioğlu Nikola** ile bir klavuz, çeteye yardım ettikleri için tutuklanmışlar ve bu çetenin hareketi sona erdirilmiştir.

Ancak Ordu, Giresun, Mesudiye, Koyulhisar kazaları sınırları civarında bulunan Kavurdbükü, Kavaklıca, Araşar, Açış, Madenalan, Sinanlı, Oluklu, Dargınca köylerinin bu gibi çetelere yardımcı olmaları; sahilden Koyulhisar istikametine sevk edilmiş olan Rumların, yayla zamanı olması ve yolların da ulaşıma açık bulunması dolayısıyle adı geçen bölgeye gelip eşkıyalık faaliyetlerine devam etmeleri ihtimaline karşı gereken önlemlerin alınması istenmiştir.

Bu çetenin izlenmesi faaliyetlerine **Sivas Valiliği** de katılmış ve Trabzon Valiliği'ne kendi sorumluluk bölgelerindeki durum hakkında bilgi vermiştir. Sivas Jandarma Alay Komutanlığından gönderilen bir birliğin adı geçen çeteyi izlediği, ancak **Akköy-Keşap** üzerinden Giresun istikametine giderek Sivas Valiliği sorumluluk bölgesinden çıktığı anlaşılmaktadır.

---

2 Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi. Klâsör: 2883, Dosya: 335-B, Fihrist: 7-1.

Çetenin daha sonra **Bulancak**'ta bir süre beklediği, buradan kayıklarla denize açılarak firar ettiği görülmektedir. [3]

Rum Vasil Çetesinin ele geçirilmesi için III. Ordu Komutanlığı, Trabzon Valiliği, Giresun Sahil Mıntıka Komutanlığı, 2. Kafkas Kolordu Komutanlığı ve III. Ordu Menzil Müfettişliği arasında yazışmalar yapılmış ise de kesin bir sonucun alınamadığı belgelerden anlaşılmaktadır. [4]

Kesin sonuç alınamamakla birlikte Birinci Dünya Savaşı yıllarında ordu birliklerinin müdahaleleri ile bölgedeki Rum çetelerinin faaliyetleri bir noktada kontrol altında tutulabilmiştir. Ancak Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra, ordular küçültülüp, silâhlarının önemli bir kısmı ellerinden alınınca, artık hükümetin Rum çetelerine karşı bölge halkını savunmak için hiçbir kuvvete sahip olamadığı görülmektedir. Bu durum karşısında **Rum Pontus Çeteleri** genel olarak daha saldırgan bir duruma gelmişlerdir. Türk askerlerinin ellerinden silâhlarının alınmasına karşılık, özellikle İngiltere'nin Samsun'a asker çıkardığı zaman bölgedeki Rum çetelerine 10.000 adet silâh dağıttığı görülmektedir. Buna ilâve olarak Karadeniz bölgesinde sayıları az olan Rum nüfusu çoğaltmak için Rusya'da oturan ve Bolşevik idaresinde yaşayamayan Rumlar, vapurlarla Samsun ve çevresine çıkarılarak Türk topraklarına yerleştirilmişlerdir.

Yurt dışından takviye suretiyle bölgedeki Müslüman nüfusun çoğunluğuna yetişmek mümkün olamayacağı için, Rum çeteleri artık çekinmeden açıkça Müslüman çoğunluğu ortadan kaldırmak için rast geldikleri müslümanları öldürmeye ve daha sonra Müslüman köylerine baskınlar düzenleyerek katliam yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde Rum çetelerinin mezalimine sahne olan 12 kaza merkezi şu şekilde tesbit edilmiştir. Bafra, Samsun, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Köprü (Vezirköprü), Lâdik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa, Zara. [5]

---

3 ATASE Arşivi, Klâsör: 2883, Dosya: 335-B, Fihrist: 7.
4 ATASE Arşivi, Klâsör: 2883, Dosya: 335-B, Fihrist: 7-2, 7-3, 7-5, 7-9 ve 7-10.
5 **Pontus Meselesi**, (Hazırlayan: Yılmaz KURT), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1995, s. 188.

Pontus çetelerinin faaliyet alanları bakımından **Amasya** Sancağı önemli bir yer tutmakta idi. Pontus davasını iddia edenlerin kendi tarihî rivayetlerinde Amasya'nın Pontus hükümet merkezi olduğu ileri sürülüyor, Amasya ve çevresinde bu açıdan çok ciddi faaliyet içerisinde bulunuyorlardı. Amasya şehir merkezinde Mondros Ateşkes Anlaşmasından 1920 yılı sonuna kadar Rum çeteleri tarafından işlenen cinayetlerin sayısı 23 civarındadır. Bu cinayetlerde sadece Amasya şehir merkezinde öldürülen Müslümanların sayısı 25'tir. Bundan başka 4 Müslüman yaralanmış, 17 köye saldırı yapılarak eşya ve hayvanlar gasbedilmiştir. Bu köylerden ayrıca 500 liralık ticaret eşyası çalınmış ve 31 diğer hırsızlık ve gasp olayı ortaya çıkarılmıştır. [6]

Karadeniz bölgesindeki asayişsizlik olayları, **Mustafa Kemâl Paşa'nın** Samsun'dan gönderdiği **25 Mayıs 1919** tarihli raporda da teyit edilmektedir. Bu raporda özetle şu görüşlere yer verilmiştir: [7]

"Seferberliğin başlangıcında liva dahilinde, özellikle asker kaçaklarından ve Müslüman, Rum, Ermeni gibi unsurlardan ayrı ayrı oluşan birtakım çeteler, adi hırsızlıkla arasıra da öldürmelerle meşgul olmuşlar, Rum ve Ermeni sürgünü esnasında bu unsurlardan ortaya çıkan bazı çeteler ise, siyasî bir hüviyet kazanmıştır. Rusların istilâsı başlayınca, memleket içinde karışıklık meydana getirmek için bunlar, Ruslar tarafından da teşvik ve denizden desteklenmişlerdir.

Rusların yenilgisinden ateşkese varıncaya kadar olaylar ve eşkıyalık devam etmiştir.

Bugün liva dahilinde **Ünye** çevresinde bir iki Ermeni çetesinden başka Ermeni çeteleri yok denecek kadar az ve faaliyetleri hissedilmeyecek derecede etkisizdir.

Ateşkesten sonra bütün Rumlar, Yunanlılık millî emelleri ile her ta-

---

6 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1982, s. 30-32 (Belge: 29).

7 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1982, s. 30-32 (Belge: 29).

rafta şımardıkları gibi, bu bölgede de **Pontus** hükümetinin kurulması gibi bir safsata etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında tamamen siyasî bir hüviyet kazanmışlardır.

Liva dahilinde ezici bir çoğunluğu teşkil eden Müslümanlar da ürkek bir vaziyette, mal ve geleceklerinin hukukundan, kötü olaylar karşısında kırılmaktan endişe duyuyorlar. Buraya geldiğimi haber alan köylüler, bizzat gözyaşları içinde başvurarak durumlarını arzetmekte ve bunlardan bazıları kendilerine saldıran Rum eşkıya reislerinin isimlerini söylemekten kaçınmaktadırlar. Bu durumun gerektirdiği bütün tedbirlere başvurulmuştur."

5 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan gönderdiği ikinci raporunda ise, özellikle Amasya çevresindeki Rum faaliyetleri hakkında bilgi veriyor: [8]

"Rumlar nisbetsiz derecedeki azınlıklarına rağmen **Sivas** Vilâyetinin **Amasya** ve **Tokat** sancaklarında da aynı Canik livasında olduğu gibi çetecilik ve siyasî amaçlı örgütler kurup faaliyet gösteriyorlar. Bugün özellikle Canik'le sınır olması sebebiyle **Amasya** livası sınırları içinde yirmibir Rum çetesi görülmektedir. Bunların liderleri, faaliyet gösterdikleri yerler ve çıkardıkları en son olaylar kayıtlara geçmiştir. **Tokat** livasında da dikkat çekici olmak üzere ve yine Canik livası hududunda, Amasya'nın **Lâdik** ilçesi doğusunda **Erbaa** ilçesinde, kısmen de **Niksar**'da avenesi kuvvetli beş Rum çetesi vardır.

Hristiyan azınlıkları şımartıp, çılgınca hareketlere yönelten Rum ve Ermeni kundakçıları, güvenliği yabancılara karşı bozuk göstermek için işgal ve müdahaleyi davet etmek, özellikle yabancı subayların bulunduğu yerlerde hükümetle hiç temas etmeyerek doğruca yabancılara müracaat etmek suretiyle Müslümanlar aleyhine olaylar çıkartılması gibi tutum ve davranışlarını sürdürüyorlar." [9]

---

8 **A.g.e.,** s. 34-36 (Belge: 34).

9 Yukarıdaki belgelerden çetecilik olaylarının Ünye-Erbaa-Niksar-Koyulhisar-Şebinkarahisar - Giresun hattı arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bugün de bazı terör örgütlerinin aynı bölgeyi eylem alanı olarak seçmeleri dikkat çekicidir. Bunun, bölgenin coğrafi özelliklerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Mustafa Kemâl Paşa'nın bir taraftan ülke bütünlüğünün sağlanması yolunda millî cemiyetlerle diyalog kurduğu, diğer taraftan Karadeniz bölgesindeki asayişsizlik durumuna çareler aradığı bir sırada İstanbul'da birbiri peşi sıra gelen hükümetlerle siyasal istikrar bozulmuş ve hükümet üzerindeki İngiliz baskısı iyice artmıştı. Bu baskının bir sonucu olarak İngilizlerin isteği ile **8 Haziran 1919** tarihinde Mustafa Kemâl Paşa, İstanbul'a geri çağrılmıştır. [10]

Ancak Mustafa Kemâl Paşa'nın İstanbul'a dönmek gibi bir niyeti yoktur. Nitekim o günleri **Nutuk**'ta şöyle anlatıyor: [11] "Anadolu'ya geçeli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün ordu birlikleriyle temas ve bağlantı sağlanmış; millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirilmiş, millî teşkilât kurma düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Genel durumu artık bir komutan ile yürütüp yönetmeye devam imkânı kalmamıştı. Yapılan geri çağırma emrine uymamış ve onu yerine getirmemiş olmakla birlikte, millî teşkilât ve hazırlıkların yönetimine devam etmekte olduğuma göre, âsî duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve özellikle girişmeye karar verdiğim teşebbüs ve faaliyetlerin köklü ve şiddetli olacağını tahmin güç değildi. O halde, yapılacak teşebbüs ve faaliyetlerin bir an önce şahsî olmak niteliğinden çıkartılması, mutlaka bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir hey'et adına olması gerekli idi."

Konuyu siyaset bilimi açısından değerlendiren Prof. Dr. Sina Akşin, şu yorumu yapıyor: "Mustafa Kemâl'in İstanbul'a çağrılması, O'nun Anadolu'daki durumunu etkilemiştir. En azından elindeki geniş yetkileri artık eskiden olduğu gibi kullanamayacaktır. Bunun için Anadolu'da giriştiği teşebbüs ve faaliyetleri, tamamen kendi insiyatifinde olan kişisel faaliyetler olmaktan çıkartıp, **bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir hey**'etin ortaya çıkması, kendisinin de bu hareketin önderi olması gereği ortaya çıkmıştır. Bu, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde elde edilecektir. Ancak kongrelere kadar komutan ar-

---

10 Kemal Atatürk, **Nutuk** (Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1995, s. 20.

11 Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 21.

kadaşlarının da bu statüyü kabul etmeleri gerekliydi. Amasya toplantısı ve kararları bunu sağlayacaktır. [12]

10 Haziran 1919 tarihinde Havza'da yayınladığı bir tamimle Mustafa Kemâl Paşa, Üçüncü Odu Müfettişliği'nden [13] ulusal önderliğe geçişin hazırlıklarına başlamıştır. Bu tamime göre, bazı yerlerdeki Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak Cemiyetleri gönderdikleri telgraflarda, **milletin hukuku ve istiklâlini müdafaa gayesiyle** kendisinin girişimlerde bulunmasını istemişlerdir. Buna karşılık Mustafa Kemâl, millî emeller uğrunda milletle beraber sonuna kadar çalışacağına mukaddesatı adına söz verdiğini bildirmiştir. Böylece Mustafa Kemâl Paşa, millî mücadelenin önderliğine aday olmuş oluyordu. [14]

Mustafa Kemâl Paşa ve beraberindekiler, Havza'da bu tamimi yayınladıktan sonra **12 Haziran 1919** günü Amasya'ya geçmişlerdir. [15]

Mustafa Kemâl Paşa ve beraberindekiler, Amasya'da coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanmışlardır. Karşılamada şehrin önde gelen kişileri hazır bulunmuşlardır: [16]

Hacı Hafız Tevfik Efendi (Müftü, İl Genel Meclisi Üyesi),
Abdurrahman Kâmil Efendi (Vaiz),

---

12 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, 1992 (2. Basım), Cilt: I, s. 423.

13 Mustafa Kemâl Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatiyle Samsun'a çıktıktan yaklaşık bir ay kadar sonra İstanbul hükümeti, yaptığı bir düzenleme ile ordu birliklerini üç müfettişlik bölgesine ayırmıştır. Mustafa Kemâl Paşa'nın sorumluluk sahası, Üçüncü Ordu Müfettişliği olarak tesbit edilmiştir. 14 Haziran 1919 tarihinden itibaren Mustafa Kemâl Paşa resmî yazışmalarında Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatını kullanmıştır. (Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1995, s. 69-70.

14 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 423-424.

15 Hüseyin Menç, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya Portreler - Belgeler**, Ankara, 1992, s. 24. Mustafa Kemâl Paşa'nın Amasya'ya geldiği tarih, Prof. Dr. Sina Akşin'in adı geçen eserinde (s. 424), 13 Haziran 1919 olarak verilmektedir. Bugün Amasya'da o günün hatırasını yaşatmak üzere bir lisenin adı, 12 Haziran Lisesi'dir, Amasya şehir stadyumunun adı, 12 Haziran Stadyumu'dur. 12-22 Haziran tarihleri, valilik tarafından Amasya Festivali olarak kutlanmaktadır. Resmî kutlamalarda 12 Haziran tarihi esas alındığı için biz de Mustafa Kemâl Paşa'nın Amasya'ya geldiği tarih olarak 12 Haziran gününe riayet ediyoruz.

16 H. Menç, **a.g.e.**, s. 27. Buradaki isimlerin çoğunluğu, Cemâl Kutay'ın **Kurtuluş Savaşı'nın Maneviyat Ordusu** isimli eserinde yer almıştır. Diğerlerini yazar, kendi mahallî araştırmaları sonucunda tesbit etmiştir. Konu, şerefli bir konu olduğu için biz o kişileri de Atatürk'ü karşılama şerefinden mahrum bırakmamak için bunların tamamının karşılama hey'etinde oldukları bilgisine itibar ediyoruz.

Topçuzade Mustafa Bey (Belediye Başkanı),
Hoca Burhaneddin Efendi,
Şeyh Cemaleddin Efendi,
Harputîzade Hasan Efendi,
Ali Efendi (Eytam Müdürü),
Hacımahmutzade Mehmet Efendi,
Miralayzade Hamdi Efendi,
Kofzade Hafız Mustafa Efendi,
Şirinzade Mahmut Efendi,
Melekzade Süleyman Efendi,
Kahvecizade Mehmet Efendi,
Veysibeyzade Sıtkı Bey,
Seyfizade Ragıp Efendi,
Arpcızade Hürrem Bey,
Topçuzade Hilmi Bey,
Yumukzade Hamdi Efendi,
İsmail Hakkı Paşa,
Yörgüçzade Rasim Efendi,
Lütfi Bey,
Komiser İsmail Bey,
Komiser Muavini Osman Efendi,
Abdurrahman Rahmi Efendi (Telgraf Memuru)

O günkü coşkuyu ve heyecanı yaşamış olan Vaiz Abdurrahman Kâmil Efendi'nin torunu **Nafiz YETKİN**, hatıralarında karşılama törenini şu şekilde anlatıyor: [17]

"Mustafa Kemâl Paşa Amasya'ya geldiği zaman, ben 12 yaşında Amasya Mekteb-i Sultanî, İbtidaî beşinci sınıfta idim. Babam Mekteb-i Sultanî'de yabancı dil, Arapça, Farsça ve din dersleri öğretmeni idi. Çok iyi hatırlıyorum, okulda Mustafa Kemâl Paşa askerleri teftişe gelecekmiş.

17 H. Menç, a.g.e., s. 32-33.

O'nu karşılamaya gideceğiz diye konuşmalar oluyordu. Öğretmenlerde bir telâş var, biz yaşımız icabı olsa gerek bu teftişten birşey anlamıyoruz. Nihayet 12 Haziran Perşembe günü sabahı temiz elbiselerimizi giyerek okula geldik. Öğretmenler bizi gözden geçirdikten sonra sıraya dizdiler. Amasya'nın Samsun tarafından gelen yolun üst kısmında bulunan Cülûs tepe denilen yere getirdiler. Bir düdük sesi ile dur ve rahat emri verdiler. Bizleri çimlerin üzerine oturttular. Cülûs tepenin daha ilerisinde bulunan Gezirlik mevkiinde yayalar ve daha ileri ve Boğaz mevkiinde atlı arabası olan kişiler Mustafa Kemâl Paşa'yı karşılamak üzere gitmişlerdi.

Biz Cülûs tepede bizi bekleyen bir nöbetçi öğretmen ile kaldık. Diğer öğretmenler daha ileri gitmişlerdi. Akşam yaklaşıyor, biz halâ bekliyorduk. Şu heyecanlı ânı hiç unutamam. Amasyalı Ziya Efendi adında bir jandarma çavuşu vardı. Atını koşturarak bulunduğumuz yere geldi. Mustafa Kemâl Paşa'nın geldiğini bildirdi. Biz çılgınca alkış tutturduk. Tutturduk ama haberi geldi, Mustafa Kemâl Paşa gelmedi. Öğretmenlerimiz soluk soluğa koşarak yanımıza geldiler. Hemen bir düdük sesi ile bizleri bir araya toplayıp yolun kenarına getirerek, muntazam bir şekilde dizdiler.

Hava kararmaya başladı. Orada bulunan fenerleri yakılmış, önlerinde siyah kalpaklı, yakası açık, cepleri üzerinden ceketli, çizmeli, mahmuzları pırıl pırıl parlayan dizden yukarısı geniş pantolonlu, sert adımlar atan kahramanın yanında bulunan arkadaşları ile birlikte geldiğini gördük. Arkasında atlı, arabalı, yaya yürüyen karşılayıcılarla birlikte önümüze kadar geldi durdu. Etrafa bakınıyordu, halk kaynaştı, etrafında toplandı. Paşa hiç konuşmuyor, keskin bakışlarla etrafa göz gezdiriyordu. Mustafa Kemâl Paşa, etrafı süzdükten sonra, **Merhaba Amasyalılar!** dedi. Halkla birlikte biz de **Çok yaşa Paşam!** diye karşılık verdik.

Karşılıklı tanışma merasiminden sonra Mustafa Kemâl Paşa otomobiline bindi, kalabalık halkın büyük tezahüratı ile birlikte yavaş yavaş şehrin merkezine doğru hareket etti. Kuş Köprü (Künç Köprü)'ye kadar gelindiği zaman, köprünün girişinde, ikinci bir kalabalık ahalinin sevgi gösterileriyle karşılaştılar. Bu sevgi gösterisi karşısında, Paşa otomobilinden indi, **Merhaba Amasyalılar!** dedi. Artık Amasyalılarla tek

yürek olunmuştu. Dilek ve istekleri dinlemeye başladı. Hem yürüyor, hem dinliyordu. Bu yürüyüş Hükümet Konağı'nın önünde noktalandı."

Mustafa Kemâl Paşa, Amasya'ya geldiği gün hükümet konağında misafir edilmiştir. Daha sonra Amasya'da kaldıkları sürece 5. Kafkas Tümeninin karargâhı olan **Saraydüzü Kışlası**'nda ikamet etmişler ve Amasya Tamimi de bu binadan bütün yurda duyurulmuştur. [18]

Amasya'ya gelir gelmez Mustafa Kemâl Paşa'nın ilgilendiği ilk konu, **Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin kuruluşu hakkında vatandaşları aydınlatmak ve şehrin ileri gelenlerini bu konuda teşvik etmek olmuştur. İlk olarak bu konu ile ilgilenmenin önemli gerekçeleri vardır. Çünkü halkın cemiyetler halinde teşkilâtlanarak kendi haklarını savunmaya başlaması, millî mücadelenin en önemli temellerinden birisini oluşturmaktadır. Bu şekilde halk, kendi kaderine sahip çıkarak geleceğini de tayin etmek istemektedir. Çünkü oturdukları topraklar için İstanbul'daki hükümet tarafından, kendi isteklerine aykırı çözüm yoluna gidileceği şüphesi belirmiştir. İşte bu sebeple halk, cemiyetler kurarak kongreler tertipleyerek bu tür çözümlere izin vermeyeceğini İstanbul'a ve dünyaya açıklayabiliyordu. [19] Bu yapı, millet hakimiyeti fikrinin temelini teşkil ettiği gibi, Amasya Tamiminin de ana fikrini teşkil etmektedir. Bu hususu dikkate alan Mustafa Kemâl Paşa, kendisini dinleyenlere şunları söylemiştir: [20]

Memleketin her tarafında ateşli çalışmalar başladı. Türk vatanseverlerinin gayretleriyle batı memleketlerinde millî cepheler kuruldu. Güneyde Fransızlarla elbirliği yapan Ermenilere karşı saldırmaya başladılar. Amasyalılar ne duruyorsunuz? Burada da mutlaka her türlü haklarımızı korumak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmalıyız.

---

18 H. Menç, **a.g.e.**, s. 104. Bu bina bugün ayakta değildir. 1922 yılında kurulan Merkez Ordusunun da karargâhı olarak hizmet görmüş, daha sonra yıkılarak yerine eski Orduevi binası yapılmıştır. Amasya Valiliği'nin bu binayı Atatürk'ün ikametgâhı olduğu zamanlardaki fotoğraflarına göre yeniden inşa etmek şeklinde bir projesi olduğu bilinmektedir.

19 T. Baykara, **a.g.e.**, s. 63.

20 H. Menç, **a.g.e.**, s. 43.

Amasyalılar, Mustafa Kemâl Paşa'nın bu isteğini yerine getirmek üzere çalışmalara başlamışlardır. Müftü Tevfik Efendi'nin başkanlığında şehrin ileri gelenleri, cemiyetin kurulabilmesi için kendi aralarında bir toplantı yaptıktan sonra nüfuzlu aileler tek tek ziyaret edilerek konu hakkında bilgi verilmiştir. **14 Haziran 1919**'da Atik-i Âli mektebinde genel bir toplantı yapılmıştır. Toplantı devam ederken Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşları da toplantının yapıldığı yere gelmişlerdir. Mustafa Kemâl Paşa burada bu cemiyeti kuranların ülkeye ve millete faydalı hizmetler yapacaklarına olan inancını ifade ederek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışma şeklini izah etmiştir. Bundan sonra cemiyet üyelerinin ve başkanının seçimi gerçekleştirilerek **Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin kuruluşu tamamlanmıştır.

Müftü Tevfik Efendi'nin başkanlığında kurulan cemiyette şu üyelerin görev aldıkları tesbit edilmiştir: [21] Abdurrahman Kâmil Efendi, Hoca Bahaeddin Efendi, Şeyh Cemaleddin Efendi, Harputîzade Hasan Efendi, Topçuzade Mustafa Bey (Belediye Başkanı), Eytam Müdürü Ali Efendi, Topçuzade Hilmi Efendi, Hacımahmutzade Mehmet Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Mustafa Efendi, Şirinzade Mahmut Efendi, Melekzade Süleyman Efendi, Veysibeyzade Sıtkı Bey, Seyfizade Ragıp Efendi, Yumukosmanzade Hamdi Efendi ve Arpacızade Hürrem Efendi.

Ülkenin her tarafında, herhangi bir aksaklık ortaya çıkması halinde olaylardan haberdar olabilmek ve kurulması plânlanan cemiyetlerden hangilerinin kurulmuş olduğunu veya daha önce kurulmuş cemiyetlerden halen çalışmalarına devam edenler olup olmadığını öğrenmek için daha Havza'da iken Anadolu'nun her yerine telgraflar çekilmiştir. 8 Haziran 1919'da Diyarbakır Valiliği'nden Kürt Cemiyeti hakkında bilgi veren bir telgraf alınmıştır. Bu telgrafta Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün İngilizlerin teşvikiyle bir Kürdistan kurulması amacını izlediği ve dernekler kanununa uymadığı için kapatıldığı bildirilmiştir. [22] Bunun üzerine **15 Haziran 1919** tarihinde Mustafa Kemâl Paşa, Amasya'dan Diyarbakır Valiliği'ne konu ile ilgili olarak şu telgrafı çektirmiştir: [23]

21 H. Menç, **a.g.e.**, s. 43.
22 H. Menç, **a.g.e.**, s. 52.
23 H. Menç, **a.g.e.**, s. 52-53.

"Bütün memleketin varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihî günlerde, bir yabancı milletin himayesine sığınarak aşağılık ve tutsak yaşamayı yeğ tutan her türlü görüşün, memleketi ayrılıklara düşürecek her türlü derneğin dağıtılması pek vatanî ve gerekli bir görev olmakla Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzımız acizlerince de pek uygun görülmüştür. Şu kadar ki, İtilâf Devletlerinin hak zedeleyici tutumları sonucu İzmir'in Yunanlılar'a işgal ettirilmesi etkisiyle ülkenin en ücra köşesinde bile doğan büyük pişmanlık her türlü siyasal ihtiraslar ve çıkardığı amaçlardan temiz olmak üzere Müdafaa-i Hukuk u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerini doğurmuş ve bu cemiyetlere hangi siyasi zümreye bağlı olursa olsun, her Türk, her Müslüman katılmış ve millî vicdanın eylemli olarak gösterilmesi bütün cihana bu suretle duyurulmuştur. Bu nedenle Diyarbakır ve bağlı yerlerinde Müdafaa-i Hukuk u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin oluşmasına ve kurulmasına yardımcı olunmasını önemle salık veririm. Ve Kürt Kulübünün üyeleriyle bugünki aciz telgraf yazım çerçevesinde görüşülerek uzlaşmak uygundur efendim."

Bu telgraftan Mustafa Kemâl Paşa'nın ülkenin her yerinde millî cemiyetlerin kurulmasına ne kadar önem verdiği ve buna bağlı olarak bu cemiyetlerin millî mücadele açısından yüklendikleri fonksiyon bir kere daha anlaşılmaktadır.

15 Haziran 1919 günü Mustafa Kemâl Paşa'nın ilgilendiği diğer bir konu da Birinci Dünya Savaşı sırasında Halep'te görevli iken tanışmış olduğu Irak aşiret reislerinden **Acemi (Uceymi) Sadun Paşa**'ya bir mektup göndererek, **kutsal hilâfet makamı etrafında toplanmanın gerekliliği** hakkındaki görüşlerini ifade etmek olmuştur. [24]

18 Haziran 1919 günü Edirne'de **I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey**'e çekilen telgraf adeta Amasya Tamiminin sinyallerini vermektedir. Diyarbakır Valiliği'nden sonra Edirne'deki kolordu komutanlığı ile temasa geçilmiş olması, doğusu ve batısıyla ülke bütünlüğünün gözetilmiş olduğu hususunu ispat etmektedir. Cafer Tayyar Bey'e gönderilen telgrafın içeriği şöyledir: [25]

---

24 H. Menç, **a.g.e.,** s. 49.

25 Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1981, Cilt: III, s. 910-911, (Vesika: 19)

"Millî istiklâlimizi boğan ve ülkemizin bölünmesini hazırlayan İtilâf devletlerinin çalışmaları ve merkezî hükümetin çaresiz durumu bilinmektedir. Milletin geleceğini bu şekildeki bir hükümete teslim etmek, yıkılmaya boyun eğmek demektir. Bütün Anadolu halkı, millî istiklâli kurtarmak için baştan aşağı tekvücut bir hale getirilmiş ve bütün komutanlar ve arkadaşlarımız yüksek bir özveri ile ortak bir karar etrafında toplanmışlardır.

Vali ve mutasarrıfların hemen tamamı da bu halka etrafına alınmıştır. Bu yüce hedef için Müdafaa-i Hukuk u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri yaygınlaştırılmıştır. Anadolu'daki örgütlenme kaza ve nahiyelere kadar genişletiliyor. İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti.

Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilâyeti Müdafaa-i Hukuk u Milliye Cemiyeti ile de elele vermek ve bütün Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilâyetlerin temsilcilerinden oluşacak kuvvetli bir merkez kurulu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kurulun İstanbul'un denetiminden ve yabancı devletlerin baskı ve denetiminden tamamıyle kurtulması ve milletin gür sesini dünyaya duyuracak şekilde Anadolu'nun merkezinde ve en uygun olarak Sivas'ta toplanması uygun görülmüştür. Gerekirse İstanbul'da olağanüstü yetkilere sahip olmamak üzere bir temsil hey'eti bulundurulabilir. Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyeleriyle fikir alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi, gerekirse gizlice görüşerek derhal örgütlenmelerde bulunulmasını ve buraya kıymetli bir iki kişinin üye olarak ve kimliklerini gizleyerek Samsun veya demiryolu üzerinden yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne ilinin vekil ve koruyucusu olmak üzere Anadolu'da beni temsil ettiklerine dair bir belgenin imzanızla ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim.

Bu istiklâl amacı sağlanıncaya kadar tamamıyle milletle birlikte özveri ile çalışacağıma mukaddesatım üzerine yemin ve bunu gördüğüm millî arzu üzerine her tarafa bildiririm. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesindir. Bu karar bütün arkadaşlarımızın karar ve görüşlerine

dayanmaktadır. Gözlerinizden öperim. Telgrafın ulaştığının bildirilmesini bekliyorum."

Cafer Tayyar Bey'e gönderilen bu telgraf metninin dikkat çeken bir yönü, Sivas'ta millî bir kongre toplanması kararının ilk defa dile getirilmiş olmasıdır. Diğer bir dikkat çekici husus, Trakya bölgesinin de ülke bütünlüğünden ayrı düşünülemeyeceğini bir defa daha teyit etmesidir. Çünkü mütareke döneminde Edirne'de kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hedeflerinden biri, eğer İstanbul'daki hükümet, özellikle doğu Trakya bölgesini koruyamazsa buradaki Türk varlığını korumak üzere geçici bir hükümet kurma düşüncesi idi. [26] Ancak bu belge ile, Trakya halkına da gereken güvence verilmiş, oraların da ülke bütünlüğü içerisinde düşünüldüğü mesajı ciddî bir şekilde ulaştırılmıştır.

19 Haziran 1919 tarihinde **Hüseyin Rauf Bey** ile **Ali Fuat Paşa**, Amasya'ya gelmişlerdir. Hüseyin Rauf Bey, İstanbul'dan Bandırma'ya geçmiş, önceden Mustafa Kemâl Paşa ile verdikleri karar gereği İzmir cephesine yakın olan bölgeleri dolaşmıştır. Balıkesir, Manisa, Alaşehir havalisini dolaşarak Afyonkarahisar'a uğramış ve oradan da Ankara'ya Ali Fuat Paşa'nın yanına gelmiştir. Yaptığı temaslar ve topladığı bilgilerden istifade edilmiştir. Amasya'daki karşılama anını Ali Fuat Paşa, hatıralarında şöyle anlatıyor: [27]

"Başta Mustafa Kemâl Paşa olmak üzere Amasyalılar'ın candan tezahüratı ile karşılandık. Tören cidden parlaktı. Bizi karşılamaya hemen hemen kasabanın bütün halkı çıkmıştı. Arabalardan indiğimiz zaman Paşa,

– Sizleri zahmete soktuk, fakat buluşmamız çok iyi oldu, dedi. Hepimizin ellerini hararetle sıktı."

20 Haziran 1919 Cuma günü Mustafa Kemâl Paşa'nın teşviki ile Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından, yaklaşık 30.000 kişinin

26 M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Türk İnkılâp Tarihi Ders Notları**, Erzurum, 1977, s. 23.
27 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 70.

katıldığı büyük bir miting yapılmıştır. Mitingin Cuma günü yapılması, köylerden gelen halkın da katılımına imkân vermiştir. Mitingde konuşan Mustafa Kemâl Paşa, Türk milletinin geleceği ile ilgili aşamaları birer birer açıklayarak, bir millî silkinme ile geçirilen felâketlerin mutlu bir sonuca ulaşabileceğini ifade etmiştir. [28]

22 Haziran 1919 günü, artık tarihî bir gündür. Ülkenin bütün bölgelerindeki işgal olayları, millî cemiyetlerin faaliyetleri, İstanbul'daki hükümetlerin tavırları, bölgenin güvenlik sorunu ve daha pek çok konu üzerinde çalışılarak bir durum değerlendirmesi yapılmış ve bazı kararlara varılmıştır. Türk tarihinde önemli bir yeri olan **Amasya Tamimi**, bugün açıklanmış ve bütün ülkeye duyurulmuştur. Amasya Tamimi'nin içeriği şöyledir: [29]

1- Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir. Merkezî hükümet, İtilâf Devletlerinin baskı ve kontrolü altında bulunduğundan üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür bir sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak millî bir hey'etin varlığı zorunludur. Bunun için her taraftan gelen teklif ve millî istek üzerine Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün illerin her sancağından parti farkı dikkate alınmaksızın milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı, bu iş, millî bir sır olarak tutulmalı, gösterişe meydan verilmemeli ve temsilciler, gerektiğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.

2- Doğu illeri adına, 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır. Bu kongre için zikredilen illerin Müdafaa-i Hukuk u

28 H. Menç, **a.g.e.**, s. 75-77.

29 Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt III, s. 915-916 (Vesika: 26) Ancak burada sadece tamim edilen maddeler bulunmaktadır. Bu tamimi yürütmekle ilgili kurum ve kişiler ile o günkü bazı sorunlara çözüm getiren diğer maddeler yer almamıştır. Bu maddelerle birlikte Amasya'da alınan kararlar A. Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 73-74'den alınmıştır.

Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden seçilmiş üyeler Erzurum'a doğru yola çıkmışlardır. O tarihe kadar öteki il temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresinin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere Sivas'a hareket edeceklerdir.

3- Bu maddelere göre temsilcilerin Müdafaa-i Hukuk u Milliye Cemiyetleri, belediye başkanlıkları ve diğer usullerle seçimi ve hareketleri ve isimlerinin bildirilmesini rica ederim.

4- Bu mutabakatın uygulanmasına Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemâl Paşa, Eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 13. Kolordu Komutan Vekili Albay Cevdet, 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, İkinci Ordu Müfettişi Cemâl Paşa, 12. Kolordu Komutanı Albay Selâhattin Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Komutanı Albay Tayyar Cafer Bey ve diğer bazı idarî ve askerî kişiler tarafından çalışılacaktır. Bundan başka eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Bayındırlık Bakanı Ferit Bey, Ayan üyelerinden Ahmet Rıza Bey gibi kişilerin fikir ve görüşü alınacaktır.

5- Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk u Milliye Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların çekilmeyeceği Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü tarafından bildirilmiştir. Bu husus kesinlikle reddedilerek haberleşmenin derhal sağlanması için tezahüratta bulunulacak, haberleşme sağlanıncaya kadar devam edilecektir.

6- Askerî ve millî örgütlenme hiçbir surette ilga edilmeyecektir. Komuta hiçbir surette ve hiçbir kimseye terk edilmeyecektir. Ülkenin herhangi bir bölgesinde meydana gelecek düşman işgali, bütn orduyu ilgilendirecek ve ortaya çıkacak duruma göre ülkenin savunması hep birlikte yapılacaktır. Bu sebeple komutanlar, derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Silâh ve mühimmat kesinlikle elden çıkarılmayacaktır.

Bu kararların altında Mustafa Kemâl Paşa, Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Albay Refet Bey ile Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Baş-

kanı Albay Kâzım, kurmay hey'etinden tebliğ işleriyle görevli memur Hüsrev Bey, askerî makamlara şifreleyen yaver Muzaffer Bey ve sivil makamlara şifreleyen bir memurun imzaları bulunmaktadır. [30]

Amasya Tamimi'nin tarihî, hukukî, sosyolojik ve diğer açılardan yorumlanmasını biraz sonraya bırakarak, bu belgenin altında imzası bulunanların değerlendirmelerini görelim:

Amasya Tamimi hakkında imza sahiplerinden Ali Fuat Paşa'nın değerlendirmesi şöyledir: Ali Fuat Paşa, Amasya kararlarının kıymetini ifade ederken, **kişisel ve bölgesel girişimler birleştirilmiş, bütün milletin, istiklâl ve vatanın uğradığı tehlike etrafında bütünleşmiş olduğu gerek dışarıya gerekse içeriye gösterilmiştir** dedikten sonra, **Mukaddes İttifak** adını verdiği bu kararların **toplayıcı bir ruh taşıdığını** ifade ederek, bunun **başlıca etkeninin Mustafa Kemâl Paşa** olduğunu söylemektedir. [31]

---

30 Kemal Atatürk, **Nutuk** (Haz: Z. Korkmaz), s. 22. Burada zikredilen memurun Amasya Postahanesi telgrafçılarından **Abdurrahman Rahmi Bey** olduğu tesbit edilmiştir. Abdurrahman Rahmi Bey, o tarihî günleri şöyle anlatmıştır: "Çektiğim telgraflar içerisinde neler neler yoktu. Bütün ordu komutanlıklarına, millî teşkilâtlara, valiliklere, mutasarrıflıklara hitaben hazırlanmıştı. Tabii İstanbul ile olan irtibat da zaman zaman ağırlık kazanıyordu.

Amasya'da önemli şeylerin cereyan ettiğini anlıyordum. Evime bazı geceler çok geç vakitlerde gidiyor, hemen istirahate çekiliyordum. Amasya Postahanesindeki arkadaşlarımla günlerdir irtibat halinde değildim. Onlardan hiçbir değişik memleket haberi de alamıyordum. Saraydüzü Kışlasındaki muhaberatın dışında tecrit edilmiş halde idim. Ancak, zaman zaman Hayati Bey, çevirdiği şifrelerden bazı haberler istediği zaman, belki de konuşmak ihtiyacı ile, bana aktarıyordu. Nitekim bu yolla 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Amasya'ya geldiğini, gene Hüseyin Rauf Bey'in de Amasya'da bulunduğunu öğrendim. Hattâ Hayati Bey'in odasına girerken Rauf Bey'le Ali Fuat Paşa'yı, Mustafa Kemâl Paşa'nın odasının kapısından çıkarken görmüştüm. Günlerdir devam eden şifre trafiğinin bu mülâkatı hazırladığını gene Hayati Bey'in olağanüstü çalışmasından sezinlerken, çabaların ürününün önüme konulmuş olduğunu gördüm.

Hayati Bey, elinde bir tomar kâğıtla gelmiş ve yanıma oturmuştu. Ancak ikazda bulunmasa onu da nutad telgraflar arasında zannedebilirdim. Bana dönerek ve elindeki kâğıtları göstererek:

– Rahmi Efendi, bu çok önemli telgrafı hepsine ve herşeye tekaddüm ederek çekeceksin. Bunun keşidesi sona erdiği zaman Paşa hazretlerine bildireceğim. Tkelgraf çekilene kadar makine başından ayrılmamanı emrettiler, dedi.

Ben o sırada Kastamonu bağlantılı bir telgraf çekiyordum. Hayati Bey'in bu talimatı üzerine hemen karşı merkeze devre dışı kalacağımı bildirdim. Kaydı olan metni geçmeye başladım. Telgraf, bütün askerî birliklere, valilik ve mutasarrıflıklara, bütün idarî merkezlere ve Kuvva-i Milliye teşkilâtına keşide ediliyordu. Ben Amasya Tamimini mors alfabesine döktüğüm halde muhteviyatını bilemiyordum. Bir gün sonra Çorum merkezindeki arkadaşımdan öğrendim. O bana bir gün sonra bir telgraf keşidesi sırasında Sivas'ta kongre toplanacağını söylüyor, benim bilgim olmadığını ifade etmem üzerine de biraz istihza ile, "Postacının kulağı vardır ama gözü de vardır, sende hangisi yok Rahmi efendi" diyordu. Bir gün önce keşide ettiğim önemli şifrenin bu olduğunu öğrenmiş oluyordum.

Nasıl bilebilirdim, ilerde kurulacak genç Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli vesikası olacak Amasya Tamimi'nin geleceğimizin ve devletimizin en kalın hatları ile bu tamimde şekilleneceğini. Ve gene nasıl bilebilirdim bu son derece önemli vesikanın, bir tamimin hat ve noktalar haline getirilerek, benim parmaklarımla, memlekete ve cihana duyurulacağını..." (H. Menç, **a.g.e.**, s. 100-101.

31 A.F. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 76.

Hüseyin Rauf Bey ise, bu kararları, **daha İstanbul'da iken Mustafa Kemâl Paşa ile yaptıkları görüşmelerde, üzerinde ittifak ettikleri esasları kapsadığı** şeklinde yorumlamıştır. [32]

Yine Ali Fuat Paşa'nın hatıralarında Kâzım Karabekir Paşa'nın, Amasya kararları ile ilgili olarak, **Mustafa Kemâl Paşa da aynı şekilde Kâzım Karabekir Paşa ile muhabere etmiş, O'nun da muvafakat reyini almıştı** diyor. [33] Ancak Amasya'da alınan kararların 23 Haziran 1919 tarihinde bir şifre ile Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilmesi üzerine, Kâzım Karabekir Paşa, **Ben bu şifreye uzun cevabı uygun bulmadım. 17 Haziran tarihli düşüncelerimin iyi karşılanmasını yeterli gördüm** şeklinde karşılık vermiştir. Bu sözlerden Kâzım Karabekir Paşa'nın Amasya kararlarının açıklanmasını tam olarak tasvip ettiği izlenimini almak bir hayli zor görülüyor. Çünkü 17 Haziran 1919 tarihli telgrafında Kâzım Karabekir Paşa, **vaktinden evvel yapılacak bir hareketin sakıncalarından** bahsetmektedir. [34] Dolayısıyle kararlara iştirak etmekle birlikte zamanlama olarak uygun bulmadığı söylenebilir.

22 Haziran 1919 tarihinde, Amasya kararlarının ilânından ve kongreye davet genelgesi, sivil ve askerî makamlara şifre olarak verildikten sonra İstanbul'da bulunan bazı kişilere de bu kararlar bildirilmiştir. Bu kişilere ayrıca Mustafa Kemâl Paşa'nın 21 Haziran 1919 tarihli bir mektubu da gönderilmiştir. [35] Bu mektubun metni, aşağıdaki şekildedir: [36]

"Vatanın bölünme tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş olması, millî vicdanın bir kurtuluş amacı etrafında ve Müdafaa-i Hukuk u Milliye ve Redd-i İlhak teşkilâtı adları altında toplanmaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi gösteriler, büyük gayeleri hiçbir zaman kurtarmaz. Ancak milletin sinesinden doğmuş olursa faydalı olur. Fakat şüphe götürmeyen bir gerçektir ki, bu acı safhayı bu kadar yıkıcı bir hale getiren

32 Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay**, Ankara, 1965, s. 36.
33 A. F. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 72.
34 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, 1988 (2. Baskı), s. 47.
35 Kemal Atatürk, **Nutuk** (Haz: Z. Korkmaz), s. 24.
36 Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: III, s. 916-917 (Vesika: 27).

sebep, maalesef İstanbul'daki muhalif akımlar ve Anadolu'nun saf ve kutsal millî emellerini boşa çıkartmaya çalışan siyasî ve gayrımillî propagandalardır. Millî kuvvetleri bugün böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın cezasını vatanımız aleyhinde çok geniş bir şekilde görmekteyiz. Dolayısıyle İstanbul, bu muhalif akımları, artık Anadolu'ya ve millî amaç ve duygulara hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir. Ve İstanbul, İtilâf devletleri tarafından boşaltılıncaya kadar bu mecburiyet halinin devam edeceği kanaatindeyim. Bu hal tabii ki, sizin tarafınızdan da takdir olunur. Mektubumda anlatılan durum, bugün en çabuk bir şekilde genel bir millî kongrenin toplanmasını gerektirmektedir. Bu davet her tarafa iletilmiştir. Devletin parçalanması söz konusu olduğu bir sırada İngiliz propagandasıyle ortaya çıkan Kürdistan bağımsızlığı gibi akımlar da görüşmeler yoluyla bu tarafa kazanılmış ve hilâfet ve saltanat etrafındaki ortak amaçlarına davet edilmişler, bu konudaki mutabakatın sonunda durum lehimize dönmüş ve kongreye davet edilmişlerdir. Bu millî ve hayatî mesele için İstanbul'da sizin gibi vatanperver ve söz sahibi insanlara düşen fedakârlık çok büyüktür. Bu millî kurtuluş amacı gerçekleşinceye kadar ben Anadolu'dan ve milletin sinesinden ayrılmayacağıma millete karşı kutsal bildiğim şeyler adına söz verdim. Hiçbir kuvvet bu millî kararа engel olamayacaktır. Bu kararım, Anadolu'da bulunan sorumlu ve kıymetli bütün arkadaşlarımın ortak karar ve kanaatine dayanmakta olduğunu da ekleyerek kalbî saygılarımı sunarım."

Amasya'da alınan kararlarla Sivas Kongresine davet mektubunun gönderildiği kişiler ve bunlarla ilgili bilgiler şöyledir:

1- **Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925):** Osmanlı Ayan Meclisi üyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Dönem İstanbul milletvekili. Tarih yazarı ve son Osmanlı vak'anüvisti. [37]

2- **Reşit Akif Paşa (1863-1920):** Osmanlı Ayan Meclisi üyesi, Dahiliye Nazırı, şair. [38]

---

37 Gazi Mustafa Kemâl, **Nutuk-Söylev Genel Dizin**, Düzenleyen: Sami N. Özerdim, Ankara, 1993, Cilt: IV, s. I

38 Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., s. 269.

3- **Ahmet İzzet Paşa (Furgaç, 1864-1937):** Müşir (Mareşal), Nazır (Bakan), Mondros Mütarekesi sırasında Sadrazam, Tevfik Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırı iken, 5 Aralık 1920 günü Bilecik'te yapılan buluşmada Salih Paşa ile birlikte bulunmuş, Mustafa Kemâl Paşa her ikisini Ankara'ya getirmiş, bir süre sonra İstanbul'a dönmüşlerdir. Özdeş hükümette Hariciye Nazırı. [39]

4- **Seyit Bey (1873-1924):** Osmanlı Meclisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci dönem İzmir milletvekili. Müderris, Ankara hükümetinde Adalet Bakanı. [40]

5- **Halide Edip Hanım (Adıvar, 1884-1964):** Romancı. Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'ya eşi Adnan Adıvar'la gelmiş, Onbaşı aşamasını almış, Cumhuriyetten sonra eşi ile birlikte yurt dışına gitmiş, Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönerek İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Dokuzuncu dönem İzmir milletvekili olmuştur. İzmir'in işgali sırasında İstanbul mitinglerindeki konuşmalarıyle ün yapmıştır. [41]

6- **Kara Vasıf Bey (1871-1931):** Emekli Kurmay Albay, Sivas Kongresinde delege. İstanbul'da Anadolu'nun temsilcilerinden. Osmanlı Meclisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Dönem Sivas milletvekili. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası genel yazmanı olmuştur. Ailesi **Karakol** soyadını almıştır. [42]

7- **Ferit Bey (Tek, 1877-1971):** Osmanlı Meclisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem İstanbul ve Kütahya milletvekili. İstanbul'da Nafia Nazırı, Ankara'da Maliye ve İçişleri Bakanı, Büyükelçi. [43]

8- **Ferit Paşa (1860-1937):** General. İstanbul'da Harbiye Nazırı. Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası Başkanı. [44]

39 Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., s. 6.
40 Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., s. 283.
41 Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., s. 114-115.
42 Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., s. 172.
43 Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., s. 96.
44 Gazi Mustafa Kemâl, a.g.e., s. 96.

9- **Câmi Bey (Baykurt, 1877-1937):** Osmanlı Meclisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Dönem Aydın milletvekili, subay, gazeteci. [45]

10- **Ahmet Rıza Bey (1859-1930):** Osmanlı Ayan Meclisi üyesi ve meclis başkanı, siyasetçi, gazeteci. [46]

Bu kişilerin sosyal, meslekî ve siyasî durumları göz önüne alınırsa, bunlara mektup göndererek Amasya'da alınan kararları bildirmek ve hattâ Sivas kongresine davet etmek, İstanbul'da mevcut olan potansiyelden istifade düşüncesinin varlığını ifade edebilir. Zira bu kişiler, o anda İstanbul'da politika üzerinde nüfuzları inkâr edilemeyecek kadar büyük olan kişilerdi. [47]

Kendilerine mektup gönderilen bu kişilerden Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Rıza Bey, Câmi Bey, Kara Vasıf Bey'le Halide Edip Hanım'ın o tarihlerde Amerikan mandası taraftarı oldukları bilinmektedir. [48] Hattâ 4 Aralık 1918 tarihinde Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin **Halide Edip Hanım**'ın girişimleriyle kurulduğu bilinmektedir. [49] Bunun gibi **Kara Vasıf Bey**'in de, **istiklâl ve hakimiyete hiçbir vechile halel gelmemek şartıyle Amerikalıların iktisadî ve fennî müzaheretinden** bir zarar gelmeyebileceğini, bu hassas noktanın çok ve etraflıca incelenip Erzurum ve Sivas Kongrelerinde gündeme getirilmesini istemiş olduğu [50], Sivas Kongresinde bizzat kendisinin bu konuyu gündeme getirmiş olduğu bilinmektedir.

Yukarıda isimleri sayılan kişilerden bazıları ile Mustafa Kemâl Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı içerisinde birlikte görev aldığı, bazıları ile de mütareke döneminde kişisel diyaloglar halinde olduğu bilinmektedir. **Ahmet İzzet Paşa** ile Mustafa Kemâl Paşa'nın yakınlığı Birinci Dünya Savaşı yıllarına gitmektedir. Kafkas Cephesinde Mustafa Kemâl Paşa'nın 16. Kolordu Komutanı olduğu 1916 yılında bu kolordunun bağlı olduğu II. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'dır. [51] Bundan bir yıl sonra Ahmet İzzet

45 Gazi Mustafa Kemâl, **a.g.e.**, s, 49.
46 Gazi Mustafa Kemâl, **a.g.e.**, s, 7.
47 Selâhattin Tansel, **Mondrostan Mudanyaya Kadar**, Cilt: II, Ankara, 1978, s. 100.
48 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 521 ve S. Tansel, **a.g.e.**, Cilt: II, s. 100.
49 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: II, s. 271.
50 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 525.
51 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Ankara, 1993, s. 119.

Paşa, Kafkas Ordu Grubu Komutanı, Mustafa Kemâl Paşa da, bu gruba bağlı II. Ordu Komutanıdır. [52] Mütareke döneminde de Mustafa Kemâl Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa ile diyaloğu devam etmiştir. Ahmet İzzet Paşa, devamlı surette Mustafa Kemâl Paşa'nın sadrazam adayı olmuştur. [53]

Mütareke döneminde Mustafa Kemâl Paşa'nın diyalog halinde olduğu diğer bir isim de **Ahmet Rıza Bey** olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in Senato (Ayan Meclisi) Başkanı olarak gerek iç, gerekse dış politikada ağırlıklı bir yeri bulunmaktadır. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkî Partisi'nin ön saflarında yer almış, ancak daha sonra bu konumundan uzaklaşarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakkî Partisinin politikalarını ciddî şekilde eleştirmeye başlamıştır. [54] Mütareke döneminde kendisini ciddî bir sadrazam adayı olarak görmüş [55], İtalya ve özellikle Fransa hükümetleriyle diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Fransa ile yakınlığın sağlanmasında Ahmet Rıza Bey'in önemli bir yeri olmuştur. [56]

Câmi Bey ise, son Osmanlı Mebuslar Meclisinde Misak-ı Millîyi destekleyen **Felâh-ı Vatan** grubunun başkanlığı görevinde bulunmuştur. [57]

Amerikan mandası taraftarı olan bu kişilerin seçilmesinde ve Sivas Kongresine davet edilmesindeki düşünce, bu kişilerin özellikle İngiliz mandasına karşı olmaları ile, İngiltere'nin Osmanlı hükümeti üzerindeki baskı ve işgal politikasına karşı bir atmosferin oluşturulmuş olmasıdır. İngiltere karşıtı olan bu düşünce sahiplerinin millî mücadeleye kanalize edilmesi düşünülebilir. Nitekim Sivas Kongresinde İngiliz mandası fikri ile Amerikan mandası fikri de reddedilecek ve millî istiklâlin sağlanması yolunda kararlar alınacaktır. Bu şekilde İstanbul'da söz sahibi olan politikacı, asker ve gazetecilerin gündemine Sivas Kongresi ve millî istiklâl fikri girmiş olacaktır. Nitekim Seyit Bey ile Ferit Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üyelik ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bakanlık; Kara

52 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Ankara, 1993, s. 122.
53 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt I, s. 128.
54 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 186.
55 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 126.
56 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: II, s. 274.
57 S. Akşin, **a.g.e.**, Cilt: II, s. 318-319.

Vasıf Bey ve Câmi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği yapmış, Halide Edip Hanım, millî mücadelenin ateşli bir taraftarı olmuştur. Ahmet Rıza Bey, Avrupa'da, özellikle Fransa'da millî mücadele fikrinin propagandasını yapmıştır. [58]

Mustafa Kemâl Paşa'dan mektup alan on kişiden dördü, Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey, Kara Vasıf Bey ve Ahmet Rıza Bey, Amasya kararları ve Sivas Kongresi hakkındaki görüşlerini açıklamışlardır. Ancak Ahmet İzzet Paşa, hatıralarında bu konuya yer vermemiştir. [59] Ahmet Rıza Bey'in hatıralarına ulaşmış olan Prof. Dr. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele** isimli eserinde Ahmet Rıza Bey'den de bu konuda bilgi nakletmemiştir. Kara Vasıf Bey, Ahmet İzzet Paşa, Ferit Bey ve Ahmet Rıza Bey'in konu ile ilgili görüşleri, İstanbul'dan Kara Vasıf Bey tarafından Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya gönderilen bir mektupta ifade edilmiş, Ali Fuat Paşa da bunları hatıralarında aktarmıştır. Mektup ve cevap olayı ile ilgili olarak Prof. Dr. Sina Akşin'in de kullandığı tek kaynak, Ali Fuat Paşa'nın hatıraları olmuştur.

Şimdi, Amasya'dan gönderilen mektupla ilgili olarak adı geçen kişilerin görüşlerine bakalım:

Kara Vasıf Bey, cevabında, **şimdiden ortaya çıkmamız iyi oldu. Zira bayrak açıldığında canı yanan millet, derhal toplanır, gizli gizli iş gayet geç ve güç olurdu. İngilizler tazyik ediyormuş, onların tazyiki millî varlığımıza imkân vermemek içindi. Şimdi çıldırıyorlar demiştir.** [60] Bu sözlerden, Kara Vasıf Bey'in Amasya'da alınan kararlara tam bir destek verdiği söylenebilir.

Ahmet İzzet Paşa'nın görüşleri şöyle aktarılmıştır: [61]

1- Yabancılardan her türlü teşvik ve kolaylığı gören gayrımüslimler,

---

58 Kâzım Karabekir, **a.g.e.,** s. 1162.
59 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, İkinci Cilt, İstanbul, 1993.
60 A.F. Cebesoy, **a.g.e.,** s. 94.
61 A.F. Cebesoy, **a.g.e.,** s. 91-92.

İtilâf Devletlerinin müdahalesini çekecek sebepler arıyorlar. Şikâyetlere meydan vermemek için gayrımüslimleri iyi tutmak, halkın taarruzlarına meydan vermemek lâzımdır.

2- İstanbul'a karşı itaatsizce hareket tarzı doğru değildir. Daima hürmetli olunmalıdır.

3- İtilâf Devletleri, Bolşevizmden çok çekindiklerine göre, Trabzon ve diğer bölgelere asker çıkarma teşebbüslerine karşı konulması, Osmanlı ülkesinin bölünmesine ve İstanbul'daki müslümanların katliamına meydan verilmesi olacaktır.

Bu sözlerden Ahmet İzzet Paşa'nın daha çok günlük olaylarla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Amasya'da alınan kararların uzun vadede verebileceği sonuçlar hakkında bir düşüncesi yoktur.

Nafia Nazırı **Ferit Bey**'in Amasya kararları ve Sivas Kongresi daveti ile ilgili mektup hakkındaki kanaatleri ise, şu şekilde ifade edilmiştir: [62]

1- Hareket zamansızdır. Gizli olarak her türlü hazırlık yapılmalı, Avrupa bizi bölmeye kalkışırsa o zaman meydana çıkmalı ve mücadeleye atılmalıdır.

2- Bu acelecilik sonucunda İngilizlerin tazyiki artmış, Mustafa Kemâl Paşa'nın azline bu zorunluluk hali ile emir verilmiştir. Fakat bu emirde İstanbul'a gelmesi şart koşulmuş olmadığından vatanî görevine bir ordu müfettişi sıfatiyle değil, bir millet ferdi olarak çalışması mümkün ve uygundur.

3- Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi (o sırada Sadrazam Vekili idi) ile Albay Sadık Bey'in arası açılmış, fakat kabinenin direnmesi sayesinde Sadık Bey yere vurulmuştur. Ali Kemâl Bey'in hükümetten çıkarılması kendi çalışmalarının sonucudur. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Paris'ten

62 A.F. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 92.

döndükten sonra İçişleri Bakanlığına geçecektir. Bu faaliyetlerin amacı, hükümeti, Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşları lehine çevirmek ve kabineyi Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na bırakmamaktır. Eğer hükümet onlara geçerse, Mustafa Kemâl, Mersinli Cemâl ve Yusuf İzzet Paşalara bir husumet başlayacaktır. Hattâ İtilâf devletlerinden asker isteyerek ülkede her fenalığı yapmaları mümkün olacaktır.

4- Kendisi yukarıda saydığı önemli işler dolayısıyle Mustafa Kemâl Paşa'nın yanına gelemeyecek, millî görevine İstanbul'da devam edecektir.

Ferit Bey, Nafia Vekili olarak hükümetin Mustafa Kemâl Paşa'yı ordu müfettişliği görevinden alma kararına uymuştur. Ancak İstanbul'a gelmesinin istenmemiş olması ile Anadolu'daki görevine devam edebileceği fikrindedir. Amasya kararlarının açıklanmasını uygun bulmamakla beraber, Sivas Kongresi kararını tasvip ettiği anlaşılmaktadır.

Ahmet Rıza Bey'in konu ile ilgili görüşleri de şöyle tesbit edilmiştir: [63]

1- Hainice hareketlerde ve girişimlerde bulunmadıkça, gayrımüslimlere saldırmamak ve mümkün mertebe onları kazanmak lâzımdır. Bu güvence oralardaki İtilâf Devletleri temsilcilerine de verilmelidir.

2- Millî kongreyi gerçekten millî olmaya ve millî egemenliği temsile lâyık bir düzen, ağırbaşlılık ve bilgi ile yönetmelidir. Aşırılıktan kaçınmalı, gösterişe meydan verilmemelidir. Haklı ve makul medenî ilkeleri uygun ve kesin bir dil ile istemek için yetkililer düzenli ve devamlı bir şekilde çalışmalıdır.

3- Diktatörlükten, hırslı ve mutaassıp ihtilâlcilikten sakınılmalı, yasal olan ve millî isteklere uygun bir yol tutmalı ve bunu davranışlar ile de güçlendirmelidir.

4- Saltanat ve hilâfetin kesinlikle zarar görmeyeceği, tam tersine millî

63 A.F. Cebesoy, a.g.e., s. 93.

isteklerin bunu güçlendirdiği ve hilâfetin bağımsızlığı amacını da hedef aldığı her fırsatta ortaya konulmalıdır.

5- Sahillerimizin ablukası, barışın geciktirilmesi gibi sonuçlara göre, şimdiden her tarafta erzak toplanması ve biriktirilmesi, halkın hoşnut tutulması, İtalyanlarla ilişkilerin güçlendirilmesi ile onlardan silâh ve mühimmat alınması şeklinde kanaat sahibi olduğu belirtilmektedir.

Bu ifadelerden Ahmet Rıza Bey'in de Ahmet İzzet Paşa gibi gayrımüslimlere iyi muamele edilmesi ve saltanat ve hilâfet makamlarına saygılı davranılması suretiyle Amasya kararlarına ve Sivas Kongresinin toplanması fikrine sıcak baktığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemâl Paşa, Hüseyin Rauf Bey ve Üçüncü Ordu Müfettişliği karargâhında bulunan görevliler, toplam 14 günlük bir ikametten sonra Erzurum'a gitmek üzere **26 Haziran 1919** günü Amasya'dan ayrılmışlardır. [64]

Amasya Tamimi üzerinde bilim adamları tarafından değişik yorumlar yapılmıştır. Bu tamim ile Mustafa Kemâl Paşa'nın niyetini ilk ve kesin bir biçimde ortaya koyduğu ifade edilmiştir. [65] Başka bir yorumda, Amasya Tamimi bir inkılâp bildirisi olarak değerlendirilmekte ve, "Her ne kadar padişah doğrudan hedef alınmamışsa ise de, Anadolu'da Mustafa Kemâl Paşa'nın liderliğinde oluşan ve örgütlenen ulusal irade, yüzyılların dinî ve geleneksel Osmanlı iradesini yıkıyordu. Bir yandan düşman işgaline karşı başlayan bu örgütleniş, diğer yönden ulusal egemenliği sağlamak için padişah ve onun temsil ettiği değerlere karşı da yapılıyordu. Bu sebeple "millî bağımsızlık" ve "millî egemenlik" iç içe birbiriyle bütünleşmiş bir biçimde başlıyordu" denilerek [66] **millî bağımsızlık** ve **millî egemenlik** kavramlarının ön plâna çıkarıldığı vurgulanmaktadır.

Amasya Tamiminin siyasî boyutunu değerlendiren bir yazar ise, "Amasya Tamimi ile Türk devriminin aksiyon safhası, yani ihtilâl su yü-

64 Kemal Atatürk, **Nutuk**, (Haz. Z. Korkmaz), s. 28.
65 Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1993 (5. Baskı), s. 130.
66 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 1994 (3. Baskı), s. 164.

züne çıkmış, millî hakimiyet ve istiklâle dayanan millî hareket, haksızlığa karşı bir isyan parolası olarak belirmiştir. Amasya Tamimi,bir ihtilâl beyannamesidir ve Anadolu'da ihtilâlin başladığını göstermektedir" demekte [67], yine aynı yazar, Amasya Tamiminin hukukî boyutunu değerlendirirken de, "Türk inkılâbının bir temel prensibi olan millî hakimiyet, sultan halifeye karşı millet iradesinin bir görünümü olarak, hukukî yönüyle Amasya Tamiminde yer almaktadır. Bu prensip, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararlarına etki yapmış, sonraları hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması gereğini ortaya çıkarmıştır" [68] şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

Konuyu bir Siyaset Sosyoloğu gözü ile değerlendiren Prof. Dr. Doğu Ergil de çok ilginç sonuçlara varmıştır. Buna göre, "Amasya kararları, Türk millî devletinin doğuşunu hazırlayan olayları açış belgesi olacak niteliktedir. Bu genelge ile meslekî kökenleri asker olan ve bütün yetkilerini, etkinliklerini, itibarlarını devlete ve onu temsil eden saltanat kurumuna bağlılıkla, hizmetle sağlamış yüksek rütbeli bir küme memur, kendilerine bu imkânı sağlayan kurumlara karşı açıkça cephe alıyorlardı". [69] "Amasya toplantısının ve varılan kararların en önemlilerinden biri de, bürokratik kökenli olan önder kadronun, millî dava doğrultusunda çalışabilmeleri ve dayanışmalarını sürdürebilmeleri için, hükümet ile olan ilişkilerini sınırlamaları, gerekirse emir komuta ilişkilerini kesmeleri gereğidir. Böylece İstanbul'un millî cereyan ve teşkilâtlanma açısından zararlı olan teşebbüsleri daha tesirli olarak önlenebilecektir". [70] "Amasya toplantısının bir başka önemli sonucu da, teklif edilen ve düşünülen bütün teşebbüslerin, bugün haritada Türkiye olarak görünen Türk yurdu çerçevesinde öngörülmüş olmasıdır. Arap toprakları, son derece gerçekçi bir kararlılıkla, tartışma dışı bırakılmıştır. Başka deyişle, milliyetçilik, coğrafî mekânda da gerçekçilik temeline oturtulmuştur". [71]

Diğer bir değerlendirmeye göre de Amasya Tamimi, "ulusal egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin kurulması yolunda atılan ilk adım" olarak ifade edilmiştir. [72] Devlet denildiği zaman, herşeyden önce bir insan topluluğu, bir millet varlığı anlaşılır. Bundan sonra, bu insan top-

67 Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 179.
68 H. Eroğlu, **a.g.e.,** s. 184.
69 Doğu Ergil, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1982, s. 114.
70 D. Ergil, **a.g.e.,** s. 116.
71 D. Ergil, **a.g.e.,** s. 117.
72 **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1**, Yükseköğretim Kurulu Yayını, Ankara, 1995, s. 64.

luluğunun coğrafî sınırlarla belirlenmiş bir arazide yerleşmiş olduğu görülür. Bir milleti meydana getiren kişilerin, o millet içerisindeki her çeşit hürriyeti; yaşama hürriyeti, çalışma hürriyeti, fikir ve vicdan hürriyetinin güvence altında bulundurulması gerekir. Bunun gibi bir milletin tamamının her çeşit hürriyeti, yani kendi topraklarında dışardan hiçbir müdahale ve sınırlama olmaksızın, hür ve bağımsız yaşaması ve çalışması gereklidir. İşte, devlet gerek kişilerin hürriyetini sağlamak için millet üzerinde bir nüfuza ve gerek ülkenin bağımsızlığını koruyabilmek için kendine özgü bir nüfuz ve kuvvete sahip olmalıdır. O halde devlet, belirli bir arazide yerleşmiş ve kendine özgü bir kuvvete sahip kişilerin bütününden oluşan bir varlıktır. [73] Modern hukuka göre de devlet, bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde politik bir örgütlenme sonucu ortaya çıkan kişiliği olarak tarif edildikten sonra, devleti meydana getiren unsurlar Ülke, Millet (topluluk), Devlet kudreti (İstiklâl) ve Politik Örgütlenme (İktidar) şeklinde sıralanmıştır. [74]

Konuyu bu açıdan ele alıp değerlendirdiğimizde, Amasya Tamiminde **vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir** denilerek mevcut devlet yapısının yani Osmanlı Devletinin dayanması gereken unsurlardan ikisi ülke bütünlüğü ve istiklâl esasının yok olmaya yüz tuttuğu anlatılmaktadır. İstanbul'daki hükümetin, **üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememiş** olduğu söylenerek yine devletin diğer bir esası olan siyasî örgütlenme, yani iktidar gücünün de bittiği dile getirilmektedir. Bunların sonucunda milletin bütünlüğü de ihlâl olduğundan mevcut devlet yapısının sona erdiği ilân edilmiş olmaktadır. Aynı açıdan değerlendirildiğinde, **Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır** ifadeleri ise yeni bir devlet yapısının kurulması gereğini işaret etmektedir ki bu devlet **Türkiye Cumhuriyeti** olacaktır. Bu devletin kuruluş felsefesi olarak da milletin egemenliğine yol açılmış olmakla ilk defa demokrasinin temel prensiplerine uygulama alanı sağlanmıştır. [75]

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda Amasya Tamimi'nin özellikle Millî Mücadele tarihi açısından olduğu gibi genel olarak Türk tarihi açısından da önemli bir belge olduğu görülmektedir.

---

73 **Atatürkçülük**, Birinci Kitap, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984, s. 3.
74 Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün**, İstanbul, 1981 (2. Baskı) s. 25.
75 J. Blanco Villalta, **Atatürk**, (Çev: Fatih Özsu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982, s. 291.

IMPACT OF THE SAN REMO TERMS ON TURKEY AND BRITISH POLICY

Dr. NEŞE ÖZDEN *

After the First World War, the victorious Allied powers were unable to dispose of the Turkish question despite months of deliberation. The rivalry of the Allied powers, particularly of Great Britain and France, over the lands of the old Ottoman Empire, the Greek occupation of Smyrna in May 1919 and the subsequent rise of the Nationalist Movement in the interior under the leadership of Mustafa Kemal [1] which resisted the post-war Allied adjustments and defied the inability of the Ottoman government to save the country from foreign invasion, all combined to make such a treaty impossible for the Allies. When anti-Nationalist Damad Ferid Paşa, the Grand Vizier and the Sultan's son-in-law, was in power on 5 April 1920 for the fourth time, the British were confident that the Ottoman government in Constantinople was once again in their camp. In British eyes, Damad Ferid was perhaps more sincerely convinced than any other statesman of the first rank that Turkey's sole hope of salvation lay in a good understanding with Great Britain. [2] Now, it was time for the Allies to complete the Turkish treaty and force Damad Ferid to sign it. The Supreme council met at San Remo on 18 April with such a purpose in mind.

At San Remo in April 1920, considerable disagreement and jealousy complicated resolution of the issues held over from the London conference

---

* A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Mustafa Kemal Paşa had been the Inspector - General of the Ottoman Third Army stationed in Samsoun since April 1919. He resigned his army commission on 8 July 1919 and assumed command of the Nationalist Movement.

2 FO371/6469/E5233/1/44, Rumbold to Curzon, No. 428, Constantinople 27 April 1921.

in February-March 1920. [3] The main division was between those who believed that the treaty was enforceable and those who did not. In comparison to Alexandre Millerand, the French Prime Minister, Italian Premiere Francesco Nitti was more moderate towards the Turks. Nitti argued against a Greek regime in Smyrna and for a wider Turkish frontier in Thrace, but he made no headway in view of the pro-Greek tendencies of Lloyd George, the British Prime Minister. [4] The French abstained from endorsing the Italian arguments in return for British support for some of their continental policies, specifically their affairs with Germany. [5] Lloyd George and Millerand agreed that Britain obtained a mandate over Mesopotamia and Palestine, and France over Syria. [6] In reaching agreement at San Remo, British negotiators had completed one phase of their long and acrimonious post-war negotiations with their French counterparts. [7] Following the award of the mandates at San Remo, Lord Curzon, the British Foreign Minister, asked Rear-Admiral Webb in Constantinople on 5 May 1920 to advise the Ottoman government to swallow their medicine as quickly as possible and then set to work to put in order such Empire as was left to them, in which task they may look for British guidance and support. [8]

The Ottoman government was invited to Paris on 10 May to receive the draft peace treaty shaped at San Remo. The Ottoman delegation included the prominent statesmen Tevfik Paşa, who was a 75 year-old diplomat by

---

3 Details in **Documents on Bristish Foreign Policy 1919-1939,** First Series, vol. VIII, ed. by R. Butler and J.P.T. Bury, London, 1958. Turkish translation of the negotiations at San Remo in O. Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru,** Ankara 1980, chapter III. The Turkish text of the San Remo terms in S.L. Meray and O. Olcay. **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri,** Ankara 1997, pp. 7-30

4 P.C. Helmreich, **From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, Ohio 1974, p. 309; B.C. Busch, **Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923**, New York 1976, p. 210.

5 For the disputes between the French, Italians and the British during the San Remo conference, see L. Riddell, **Intimate Diary of the Peace Conference and After 1918-1923**, London 1933, pp. 185-8.

6 The draft of the peace treaty was completed on 24 April 1920, but it would not be signed until 10 August 1920 at Sèvres. The Allied programme, largely worked out at San Remo, stipulated the following: (1) Maintenance of the Sultan at Constantinople; (2) the right of the Allies to occupy European Turkey and the Straits zone; (3) the creation of an Armenian state not comprising Trebizond or Erzincan, but having access to the sea; (4) abandonment by Turkey of Syria, Palestine, Mesopotamia, Arabia and the islands of the Aegean. H.H. Cumming, **Franco-British Rivalry in the Post-War Near East: The Decline of French Influence, London 1938**, p. 98. For further information, see D. Lloyd George, **Memoirs of the Peace Conference,** vol. II, New Haven 1939, pp. 841, 862-4; Helmreich, **From Paris to Sèvres**, chapter XIII; J. Nevakivi, **Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920,** London 1969, chapter XII; E.L. Knudsen, **Great Britain, Constantinople, and the Turkish Peace Treaty 1919-1922**, London 1987, pp. 187-8; Busch, **Mudros to Lausanne**, pp. 211-2; H.N. Howard, **The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923**, Oklahoma 1931, pp. 243-4

7 M. Kent (ed), **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire,** London 1984, p. 190. See also C.J. Lowe and M.L. Dockrill, **The Mirage of Power**, vol. II, London 1972, p. 364.

8 Br. Doc. XIII: 59, First Series, ed. by R. Butler and J.P.T. Bury, London 1963. Curzon to Webb, No. 406, FO 5 May 1920.

profession and an ex-Grand Vizier, Reşid Bey, the Minister of the Interior, Dr. Cemil Paşa, the Minister of Public Works, Fahreddin Bey, the Minister of Public Instruction, and Mahmud Muhtar Paşa, who was a retired ambassador and had lived in retirement in Switzerland since 1915. This delegation in its existing shape was almost certainly bound to question a Lloyd George-type harsh treaty. Its subordinate personnel contained several officials credited with the Nationalist sympathies, such as the son of Tevfik Paşa, Major İsmail Hakkı. Tevfik Paşa, the head of the delegation, was certainly subject to the Nationalist influence of his personal entourage, but the British seemed relaxed since Tevfik Paşa was attached to the Sultanate and an experienced diplomat who at his best had given proof of soundness of judgement. Tevfik Paşa's position, however, ***vis-á-vis*** Reşid Bey was ambiguous. Reşid had implied before his departure that he would be the business head. Reşid was regarded by the British as dangerously clever and possibly on French pay. Dr. Cemil Paşa, in comparison to Reşid Bey, was trusted much more by the British. Mahmud Muhtar Paşa was almost certainly subject to Nationalist influences. [9]

On the afternoon of 11 May the draft treaty was officially transmitted in Paris to these representatives. The President of the council made a very short speech pointing out that owing to Turks' action the war had been prolonged and many lives lost, and the Allied powers were determined to prevent any recurrence of military action on the part of the Turks. He informed the Ottoman delegation that they would have a month in which to consider the terms. [10] After the San Remo terms were given, Tevfik Paşa informed the government about the hopelessness of getting the Greeks out of Asia Minor and the incompatibility of the peace terms with the principles of independence. The Ottoman government had been left little room to manoeuvre. They could only ask for a delay until July to consider them, a tactic which was probably the result of Turkish hopes that the long delay

9 Details in W.S. Edmonds' minute of 7 April in FO371/5045/E2746/3/44, Robeck to Curzon, No. 340, Constantinople 5 April 1920; FO371/6469/E5233/1/44, Rumbold to Curzon, No. 428, Constantinople 27 April 1921; FO371/5047/E3671/3/44, Robeck to Curzon, No. 494, Constantinople 9 April 1920; FO371/5239/E3952/3537/44, Webb to Curzon, No. 506, Constantinople 28 April 1920; FO371/5239/E3956/3537/44, Webb to Curzon, No: 507, Constantinople 28 April 1920; FO371/5239/E4058/3537/44, Webb to Curson, No. 526, Constantinople 1 May 1920; FO371/5166/E4278/262/44, Robeck to Curzon, No. 531, Int. report for week ending 8 April, Constantinople 14 April 1920

10 Br. Doc. XIII: 61, Derby to Curzon, No. 568, Paris 11 May 1920

in drawing up the document was evidence of inter-Allied strains. [11] In other words, the Turks had nothing else but to procrastinate in signing of the treaty and hope to gain some advantages, if possible, from the inter-Allied rivalry.

The severity of the San Remo terms caused Damad Ferid Paşa's government and the British the greatest difficulties. Yet the shocking effect of the Allied occupation of Constantinople in March 1920 and the announcement of the San Remo terms a month later both prompted the formation of the *de facto* government of the Grand National Assembly (GNA) of the Nationalists at Angora on 23 April, a rival government to that of the Sultan. The Nationalist organisation in Angora did not declare the Sultan-Caliph deposed, but called him an Allied prisoner to be rescued from captivity. [12] The British were clever enough to understand that the leaders at Angora were using the Caliphate as a strategic manoeuvre to gain the support of the Muslim world. The Foreign Office members denied the complete loyalty claimed by the Angora government regarding the Sultan-Caliph and the logic of loyalty to the Sultan himself, but not his government. [13] They were also disturbed due to the fact that the Angora government worked large-scale to win other Muslim people to their struggle by emphasising an anti-British motive, a course which was very likely to sound a chord in India and the Middle East, where Muslims had been having difficulties with British intervention. [14] The Nationalist newspapers published in the interior were carrying a violent anti-Entente theme directed to some extent against the French in Cilicia and Syria, but mainly against the British. [15] In addition, with the newly emerging Bolshevik Rus-

---

11 See General Milne's opinion in Busch, **Mudros to Lausanne**, p. 213.

12 See M. Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, vol. II, document no. 835 (25 April 1920), Ankara 1995. See also FO371/5049/E5858/44, Robeck to Curzon, No. 733, Constantinople 22 May 1920, enclosure 2 in No. 1; FO371/5051/E6944/3/44, Robeck to Curzon, No. 815, Constantinople 10 June 1920.

13 FO Minutes in FO371/5051/E6952/3/44, Robeck to Curzon, No. 834, Constantinople 12 June 1920.

14 Mustafa Kemal was in constant communication with Emir Feisal, through the Kurdish chief, Ajem Paşa, on Pan-Islamic grounds. For the rumoured co-operation between Mustafa Kemal and Emir Feisal against the Allied policy of expansion, the rumour of a ***jihad*** (holy war), and the Nationalists' spreading of disaffection among the Indian troops in Constantinople, see CAB24/108, C.P. 1587, 'A monthly review of revolutionary movements', No. 20, June 1920.

15 For example, *Millet Yolu* (The Way of the People), the Nationalist newspaper published in Brusa, announced on 17 May that the distinguished religious authorities had proclaimed ***'jihad'*** against the British and Hellenes, enemies of the religion, as well as against Damad Ferid Paşa, the enemy of the country and all his acolytes. FO371/5051/E6952/3/44, Robeck to Curzon, No. 834, Constantinople 12 June 1920.

sia, the Nationalists would make a common cause-the necessity to stop western intervention. [16] During the talks over the peace treaty on 22 May at the GNA, Hamdullah Subhi of Adalia suggested that the Nationalists should get in touch with Bulgaria in order to prevent the Greeks from entering Thrace and with the Turks in Russia to fight against the British. [17]

The policy adopted on the Turkish question caused a great amount of dissension and uneasiness among the British cabinet members who had already been further strained over the question of Irish home rule and were already very tired of dealing with tensions in Iran, Egypt and Palestine. [18] Most Near Eastern policy-makers did not fail to realise that the drastic nature of peace was likely to throw the elements in Constantinople who had hitherto opposed the Nationalists into their arms and render the signing of the treaty even more impossible. The first person with ardent opposition to a harsh treaty was Edwin Montagu, the Secretary of State for India. Up to the last moment in which decisions were about to be taken at San Remo, Montagu resisted. He drew up a memorandum on 9 April for circulation to the San Remo conference and recalled the Prime Minister's declaration of January 1918 and his reference to this on 26 February 1920 that in fulfilment of their pledge the British must leave Thrace, including Adrianople, and Smyrna under Turkish sovereignty. Montagu also stressed the view that, apart from the pledge, the proposed terms could not be permanent and could not be enforced. But Lloyd George would not give in. [19] Besides Montagu, the military, too, resisted. Winston Churchill, the Secretary of State for War, drew attention to how the British would cover the expenses of enforcing such a treaty. [20] Field Marshal Sir Henry Wilson, the post-war Chief of the Imperial General Staff, confided his anger to his diary: the "Frocks (politicians)" had again lost their heads over a policy completely out of touch with reality. [21] Even Lord Curzon who described himself as 'an unswerving critic and opponent' of the Turks, said that with

16 FO371/5048/E5582/3/44, Milne to FO, No. I. 8676, Constantinople 27 May 1920.

17 FO371/5071/E8567/262/44, Robeck to Curzon, No. 984, Int. report for week ending 1 July, Constantinople 8 July 1920.

18 Helmreich, **From Paris to Sèvres**, p. 317; Knudsen, **Great Britain**, p. 188.

19 S.D. Waley, **Edwin Montagu**, London 1964, pp. 244-6. For Lloyd George's speech of 5 January 1918, see Lloyd George, **Memoirs**, II, p. 809. For Montagu's memorandum of 9 April, see CAB24/103, C.P. 1046, Secretary of State for India to Hankey, 9 April 1920.

20 Knudsen, **Great Britain**, pp. 195-6.

21 Busch, **Mudros to Lausanne**, p. 211.

the Greeks in Smyrna and Greek divisions carrying out Prime Minister Eleutherios Veniselos's plan of marching about Asia Minor and fighting the Turks everywhere, "I know this to be impossible." [22]

But Lloyd George was confident that if the Greeks were adequately supported, they could undertake to enforce the treaty in Thrace and Asia Minor. [23] He had replies for Montagu and the military. As far as Montagu was concerned, to break his case was, no doubt, difficult; however, Montagu had long been suspected by many Conservatives as dangerously pro-Indian in his political views, and there were some who openly declared that this could be explained by Montagu's own racial antecedents. [24] Lloyd George's reply to the military, on the other hand, was formed in the words told Lord Riddell, the British Press reporter, on 26 June: "... the military are against the Greeks. They always have been. They favour the Turks. The military are confirmed Tories. It is the Tory policy to support the Turks". [25]

Ignoring the opposition, on 29 April 1920 Lloyd George appeared before the House of Commons and cheerfully spoke: "We have to guard the Straits-that is our charge-Palestine and Mesopotamia, including Mosul; the French have got to protect Cilicia; and the Italians undertake to protect the district of Adalia". He concluded that the conference of San Remo 'marked a new step in this convalescence'. [26]

The voices of opposition had been stifled, and they were not merely in his cabinet. The Italians had already showed their uneasiness during the conference. While confirming France's adherence to the provisions of the San Remo terms, the outspoken language used by Millerand, on the other hand, carried no expression of opinion as to the value of the agreement reached. [27] Nevertheless, in a month's time, General Gouraud, the French

---

22 M.L. Smith, **Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922**, London 1973, p. 123.
23 Lowe and Dockrill, **Mirage**, II, p. 367; Smith, **Ionian Vision**, p. 121.
24 R. Blake, **The Unknown Prime Minister: The Life and Times of Andrew Bonar Law 1858-1923**, London 1955, p. 421.
25 Riddell, **Intimate Diary**, p. 208
26 Cumming, **Franco-British Rivalry**, pp. 98-9.
27 Ibid., p. 99.

High Commissioner in Syria, arranged for, and his Secretary-General Robert de Caix negotiated an armistice with Mustafa Kemal for a twenty-day cease-fire to go into effect on 30 May. [28] According to the article in the Paris edition of the *Chicago Tribune*, the armistice occurred because the British government insisted on recognising the Soviet government in Russia by means of the conversations in London between Krassine and Lloyd George. [29] This actually sounded like an excuse more than a reason. However, this much was certain that whatever reason the French had for such an action, a great power had made an agreement with the Nationalists, and this was a victory for Mustafa Kemal, constituting a type of unannounced *de facto* recognition of the Angora government. The signing of the cease-fire was also a blow both to Allied unity and the legitimacy of the Constantinople government. [30]

The Damad Ferid Paşa government was shocked at the provisions of the treaty. The Sultan and his administration would be placed in an extraordinarily difficult position seeking to impose on the Nationalists in Asia Minor and Thrace a treaty which everyone alike considered unjust. [31] The peace terms were so unfavourable that even if he signed the treaty, Damad Ferid could not hope to gain support from Turkish public opinion. [32] At a meeting on 10 May Damad Ferid Paşa told Admiral de Robeck, the British High Commissioner in Constantinople, that the Constantinople government would never consent to the loss of Thrace and Smyrna and was

28 Br. Doç. XIII: 75, Grahame to Curzon, No. 663, Paris 4 June 1920 and Br. Doc. XIII: 76, Robeck to Curzon, No. 654, Constantinople 4 June 1920. See also Knudsen, **Great Britain**, p. 201. The French abandoned Cilicia, the subject of conflict with Italy in 1917, as the fighting with Mustafa Kemal's Nationalist army was proving a severe strain on her resources. Lowe and Dockrill, **Mirage**, II, p. 364.

29 FO371/5049/E5869/3/44, Derby to Curzon, No. 661, Paris 4 June 1920. In May a Russian Trade Delegation headed by Kameneff and Krassin arrived in London. Further information in H. Nicolson, **Curzon: The Last Phase 1919-1925**, London 1937, pp. 203-10.

30 Helmreich, **From Paris to Sèvres**, p. 316.

31 FO371/5048/E5401/3/44, Robeck to Curzon, No. 627, Constantinople 27 May 1920.

32 For example, even the Entente Liberal Party (ELP), which served as a counter-weight to the Nationalist Movement in a manner much like their opposition to the Committee of Union and Progress (CUP) which had governed Turkey before and during the First World War, eagerly protested the harshness of the peace terms, especially on the basis of the culpability of the CUP for Turkey's entry into the war. FO371/5048/E5427/3/44, Webb to Curzon, No. 672, Constantinople 13 May 1920. At the meeting of 21 May the resolutions were adopted under auspices of the ELP to appeal for reconsideration of the peace terms, which were handed to Sir Andrew Ryan by Rıza Tevfik Bey, who then expressed the abhorrence of the methods of the CUP, and the existing National Movement methods, from which he and his friends dissociated themselves utterly. FO371/5050/E6635/3/44, Robeck to Curzon, No. 765, Constantinople 27 May 1920.

met with the not unnatural rejoinder that, in that case, it was difficult to understand why he was fighting the Nationalists. That was the whole matter in a nut shell. [33] Robeck did not justify the peace treaty whatsoever, but he reminded Damad Ferid that neither he nor his predecessor, Rear-Admiral Webb, had betrayed him in terms of giving any misrepresentations of a soft treaty. [34] But to Damad Ferid Paşa, a treaty which deprived Turkey of her arms and her legs would be rigorous enough in all conscience, even though it left a head and trunk; but a treaty which deprived her of Smyrna and Thrace, struck at vital parts of the head and trunk as well, and such a treaty was something more than rigorous. [35] That such an admittance was made by the head of the Ottoman administration was actually a means for understanding the degree of the stress in Turkish circles due to the peace treaty.

Probably to avoid bloodshed, the Grand Vizier tended to maintain the authority of his government over the small remaining area and to leave no peaceful means untried to secure at least technical recognition of it further afield. Although Damad Ferid Paşa denied it in front of Robeck, Nureddin Paşa, formerly Governor of Smyrna, visited Mustafa Kemal to negotiate, with the knowledge of Damad Ferid. [36] But Kemal would not tolerate the Constantinople government not ceasing hostilities towards the Nationalist Movement and not accepting the participation of the Nationalists in the negotiations with the Allies for the peace treaty. [37] In addition, both the Sultan and Damad Ferid made efforts to ameliorate the peace terms. Through an individual appeal made on 27 May to the King of England, the Sultan,

---

33 FO371/5049/E5858/3/44 (FO406/43/E5858/3/44), Robeck to Curzon, No. 733, Constantinople 22 May 1920.

34 When Damad Ferid Paşa was considered to be a candidate for the Grand Vizierate, the British representatives in Constantinople were strictly instructed, by the Foreign Office, not to bring to mind of Damad Ferid's expectations of a lenient treaty. Br. Doc. XIII: 52, Hardinge to Robeck, No. 355, FO 20 April 1920. On 1 April, a member of Admiral Webb's staff impressed on Damad Ferid most strongly that the change in the government would bring no alteration to the general lines of the peace. Reşid Bey was similarly warned, though in his case the French displayed some anxiety not to discourage him completely. FO371/5047/E4407/3/44, Webb to Curzon, No. 575, Constantinople 22 April 1920.

35 FO371/5050/E6636/3/44, Robeck to Curzon, No. 766, Constantinople 27 May 1920.

36 FO371/5049/E6376/3/44, Robeck to Curzon, No. 794, Constantinople 5 June 1920; FO371/5049/E5858/3/44, Robeck to Curzon, No. 733, Constantinople 22 May 1920. Damad Ferid probably tolerated, if not organised, Nureddin Paşa's activities. Nureddin Paşa might have backing from the Sultan and some elements in the ELP.

37 Mustafa Kemal, **A Speech delivered by Ghazi Mustapha Kemal, October 1927**, Leipzig 1929, pp. 392-5.

Mehmed Vahideddin, asked him to intervene with the other Allied powers in order to alleviate the severity of the treaty clauses and to save at least the Turkish-speaking provinces from partition. [38] The reply of the King of England was politic. [39] Similarly, Damad Ferid's appeal to the King of Spain and the Queen Mother with a view to getting mitigation on the peace terms went nowhere. [40]

In mid-June the Constantinople government was even more desperate since the Nationalists were poised to attack Constantinople. By the middle of June Nationalist forces dominated the immediate coastline on the Asiatic side of the Sea of Marmora. Moreover, they were in direct contact with British troops garrisoning a line across the Ismid peninsula. [41] Hoping for the support of the Muslim world and Bolshevik Russia, Mustafa Kemal professed confidence that sooner or later justice would triumph and that Europe would soon be aware of the great difference between a delegation with a nation behind it, and one with no support of any kind. [42] Actually, the Nationalists were not the only source of tension in the Turkish capital. There was a good deal of rivalry between the British High Commissioner and the Commanding British General, Milne, who accepted orders from the War Office and neither was communicating with, nor consulting Robeck. [43] There was also a new source of Anglo-French tension concerning the defense of Constantinople. The French advocated a division of defensive responsibilities in and around the capital. The British wanted unity of command, that is, a supreme commander who would hopefully be Milne. [44]

As the Nationalist forces inched toward the British position, the use of the Greek army for the enforcement of the peace terms in Thrace and Anatolia became more popular in British political circles. Even though Sir

38 FO371/5050/E6636/3/44, Robeck to Curzon, No. 766, Constantinople 27 May 1920.

39 The King of England replied that the future of Turkey was in the hands of the Allied governments, who had devoted long and patient effort to the construction of an equitable treaty of peace, and who may be trusted to act with justice to all parties and interests concerned. FO371/5048/E5441/3/44, Robeck to Curzon, No. 628, Constantinople 27 May 1920.

40 FO371/5049/E6119/3/44, Derby to Curzon, No. 683, Paris 7 June 1920.

41 Helmreich, **From Paris to Sèvres**, p. 316. The British troops passed into the British defence position at Ismid, disarmed and despatched by sea to Constantinople. FO371/5050/E6855/3/44, Milne to WO, No. I. 8820 (Part I), Constantinople 17 June 1920.

42 FO371/5051/E7156/3/44, Robeck to Curzon, No. 736, Constantinople 23 June 1920.

43 Knudsen, **Great Britain**, p. 197.

44 Ibid., p. 202.

Henry Wilson, who was against supporting the Greek campaign, conceded at a conference of ministers held on 18 June, that assistance was desperately needed and that Greece was the only available source from which such help could come. [45] In view of the fears that the Nationalists were under the impression that they had driven the French out of Cilicia, and the British back in the Ismid Peninsula, the Cabinet meeting decided that the retirement from Constantinople before a bandit like Mustafa Kemal would deal a shattering blow to British prestige in the East. [46] This was surely a happy hour for Lloyd George to assume a policy of punishment by giving Greece authority to break up the armed Nationalist menace, and that Veniselos presented himself as the good fairy only encouraged Lloyd George. His hopes were further encouraged by the French occupation of Zonguldak on 18 June and thus the break-down of the Franco-Nationalist cease-fire. Lloyd George expected that Millerand might now be more receptive to a Greek offensive into Asia Minor. His hope was realised and at the Hythe conference on 20 June Millerand agreed with Lloyd George and the Allies lifted their veto of a Greek campaign. [47] However, the Allied meeting at Boulogne on 21 June indicated that Italy was still restless over the planned operations, since the operations would considerably increase the area of Greek occupation. [48]

With the realisation of Lloyd George's dream of intimate Anglo-Greek cooperation, the Greek army corps advanced on 22 June from Smyrna, and by early July the Greeks forced the Nationalist forces to retreat from the whole of south-western Anatolia. While the Greeks were carrying out their invasion policy, Lloyd George made it clear at the Spa conference in the beginning of July that there was no use in keeping the Turks in Constantinople if the whole body of the Turkish nation refused to obey the government's orders. [49] This was an open threat to the Constantinople government; in other words, the Turkish position, both in Constantinople and Angora, was at stake.

---

45 Helmreich, **From Paris to Sèvres**, p. 317.
46 Kent (ed), **Great Powers**, p. 192.
47 Knudsen, **Great Britain**, pp. 201-3.
48 Bucsh, **Mudros to Lausanne**, p. 229; Smith, **Ionian Vision**, p. 125.
49 Knudsen, **Great Britain**, p. 209.

Notwithstanding all his desire to keep the Nationalists in order and to confront the situation created by the Greek advance in the Smyrna area Damad Ferid Paşa was helpless. He hurried off to Paris on 10 June. Just before leaving, Damad Ferid made an urgent appeal on 9 June to Robeck for revision of the terms in a sense which would leave to Turkey all areas in which the Turkish language predominated. Damad Ferid asserted his conviction-which had been confirmed by what passed in Paris in 1919 and by the statements of Lloyd George and Arthur Balfour, Lord President-that the Allies did not hold the Turkish dynasty or people responsible for the Turks' entry into the war, and that they contemplated peace with justice, not with punishment. Damad Ferid also urged Robeck that Turkey should retain Thrace, the country east of Maritza, where majority was Muslim as in Thrace, Adrianople, Smyrna and Armenia. He deprecated the creation of the Straits zone, which would be in effect the only sovereign state between the Sultan and his dominions in Asia. But, Robeck was in the habit of avoiding making any promises to the Grand Vizier as to the prospect of future support from Britain. He was, however, in the belief that the modification should be represented as a concession to the Sultan, which would enhance the prestige of the Sultan who would be the best instrument to use in the future to mobilise the moderate elements round him and to ease the dissatisfaction of Indian Muslims with the peace terms. [50]

On 16 June, Reşid Bey hurried back to Constantinople from Paris. The opportunity for Reşid to direct the policy of the Constantinople government was thus furnished in the Grand Vizier's absence. He became the centre of a party in the cabinet which was opposed to acceptance of the peace terms and leant towards the Nationalist cause. At the council meeting held on 21 June, Reşid Bey made a suggestion that the Constantinople government and the Nationalist representatives should meet at Angora to try once again to bring about a reconciliation in order to decide on the replies to be given to the peace conference. [51] The British rightly suspected that Reşid Bey, who disliked Damad Ferid, might be a convenient instrument in French hands since there were indications that the pro-Nationalist element in the high French circles had gained ascendancy. Due to the Nationalist capture of the Ottoman peace delegation subordinate

50 See Curzon's Private Papers, FO800/157, enclosure: Robeck to Curzon, No. 683, Constantinople 10 June 1920. See also Br. Doc. XIII: 78,Robeck to Curzon, No. 681, Constantinople 10 June 1920.

51 FO371/5051/E7156/3/44, Robeck to Curzon, No. 736, Constantinople 23 June 1920.

ranking, Robeck urged Reşid Bey and Dr. Cemil Paşa on 23 June that the best thing the delegates could do was to get to Paris quickly and satisfy the Allies that the Constantinople government had no connection with the Nationalists and that the delegation really represented the Sultan and his people and not rebels against its authority. [52] But Reşid Bey would not budge so easily. The council of ministers on 24 June decided to instruct Damad Ferid Paşa to approach Lloyd George in order to obtain a few days' delay until the arrival of Reşid Bey in Paris and to make no communication to the peace conference until Reşid Bey's arrival. [53] This was actually a distinct victory of Reşid Bey's faction. But when the Turkish desire for an extension was transferred to the Foreign Office by Robeck on 25 June, the Foreign Office replied the next day that the Allied conference had decided to accord no further extension. [54] Reşid Bey's plans thus resulted in a fiasco. He immediately prepared to leave; however, till the moment he left for Paris, he was still active. On 25 June he made another appeal to the Nationalists through Nureddin Paşa, who had been sent by the Constantinople government a few months previously to negotiate with the Nationalists. In his letter, the necessity of uniting round the throne and the Caliphate was emphasised. On the same day the Sultan also sent a letter to the Nationalist leader to implore him to yield unconditional obedience to the efforts which the British government was making to safeguard the higher interests of the country and to place his army at the disposal of the Constantinople government. [55] Also a petition was addressed by Sadık Bey, the President of the ELP, to the Sultan on 28 June urging that Turkey's best policy was one of friendship with Britain. The petition was probably prepared in order to defeat the role which Reşid wished to play. [56]

After his arrival in Paris, Reşid Bey persuaded Damad Ferid Paşa to go

52 Ibid.

53 FO371/5071/E8567/262/44, Robeck to Curzon, No. 984, Int. report for week ending 1 July, Constantinople 8 July 1920. The Turkish counter-proposals were gone over by the council of ministers on 24 June and were approved.In its final form the counter proposals were as follows: the cession of any territory to Greece, *viz.* Thrace and Smyrna, was unacceptable; the independence of Armenia was recognised; the independence of the Hejaz and the articles concerning Morocco and Tunis were agreed to.

54 FO371/5051/E7107/3/44, FO to Robeck, No. 580, Constantinople 26 June 1920; FO371/5051/E7232/3/44, Robeck to Curzon, No. 744, Constantinople 25 June 1920.

55 FO371/5071/E9649/262/44, Robeck to Curzon, No. 1044, Int. report for week ending 15 July, Constantinople 25 July 1920.

56 FO371/5054/E9655/3/44, Robeck to Curzon, No. 1056, Constantinople 27 June 1920.

back to Constantinople by indicating the necessity of curtailing the absence of the Grand Vizier and the three ministers from the conduct of affairs at Constantinople, and the probability of delay in the Allied reply to the Turkish counter-proposals. [57] The real reason was, no doubt, Reşid's wish to get the upper hand this time in the peace negotiations. [58] By disqualifying the Grand Vizier, he would, no doubt, according to the British, please the French and strengthen his popularity. [59] Damad Ferid and most of the delegates returned to Constantinople on 14 July. Reşid Bey was the only plenipotentiary remaining in Paris. Before leaving for Constantinople, the Grand Vizier wanted to go to London. But his desire was discouraged by the French, and the British concurred with the French. [60] Damad Ferid must have got the clue that his time was about to end. Something had to be done quickly and decisively.

Following his return to Constantinople, since an appeal to arms was out of the question, the economic state of affairs was critical and Nationalist actions at Mersin and Ismid had ruined his earlier hopes of obtaining concessions, Damad Ferid Paşa convinced himself to sign the treaty hoping that the British would help restore order in the interior. Although the temptation of using the fear of Mustafa Kemal as a lever for concessions in the peace treaty was almost irresistible, Damad Ferid was clever enough to see the dangers of it, for the Allies might too easily come to discount his government. At the cabinet council held on 15 July, the Grand Vizier urged the immediate arrangement for the meeting of a *Divan* or crown council. This suggestion was adopted. [61] At a special cabinet council at Yıldız Palace on 22 July, it was decided to sign the treaty. [62] The crown council

---

57 FO371/5052/E7941/3/44, Derby to Curzon, No. 784, Paris 2 July 1920.

58 Upon Damad Ferid's coming to Paris and his insufficient presentation of the Turkish case, Reşid Bey had an argument with Damad Ferid. M.K. İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,** vol. XI, İstanbul 1950, p. 1732. In his memoirs, Reşid Bey indicated that his argument with Damad Ferid was to prevent Tevfik Paşa from Damad Ferid's interference in the peace negotiations and from his single-handed attitude. He also states that upon Damad Ferid's leaning towards the signing the peace, he himself desired to resign. A.R. Rey, **Gördüklerim-Yaptıklarım (1890-1922)**, İstanbul 1945, pp. 288-97.

59 There was information that Reşid Bey had several private conversations with Millerand in the course of which the latter advised that Turkey should insist on the retention of Thrace and Smyrna and that the Turks would receive the support both of France and of Italy in this direction. FO371/5052/E7941/3/44, Aubrey (Parliamentary question), London 5 July 1920.

60 Ibid.

61 FO371/5170/E10014/262/44, Robeck to Curzon, No. 1107, weekly report for week ended 22 July, Constantinople 7 August 1920.

62 Br. Doc. XIII: 101, Robeck to Curzon, No. 839, Constantinople 22 July 1920. Details in Meray and Olcay, **Osmanlı**, pp. 35-40.

consisted of about 50 selected persons. It bore no resemblance to the traditional *Divan* formerly convoked by the Sultans of Turkey in times of danger and looked as if it was so constituted in an attempt to exclude uncompromising elements. [63]

Upon his acting with unusual celerity in taking measures to prepare for the task of fulfilling the peace conditions, Damad Ferid Paşa encountered severe reactions from people with Nationalist sympathies and tried to convince the people of his good faith. On 24 July the Grand Vizier sent a communication to four Turkish officers explaining that failure to fulfil the condition to sign the treaty would involve the suppression of the Nationalist insurrection and might eventually result in the loss of Constantinople. [64] Damad Ferid Paşa also found it necessary to assure reasonable men from the Sultan downwards that Britain would help the Constantinople government to restore order in Turkey after the signing. On 16 July Damad Ferid Paşa told Robeck that reasonable men could see no alternative to the signing except total destruction; but the country was full of irresponsible madmen who took the line that the treaty was a death-sentence and fixed their hopes on the support of the Islamic world and the Bolsheviks. If they were not assured of British help, even reasonable men would be against the signing. [65] This meant that the Sultan would probably lean towards the signing of the treaty, but he was beset by opposing influences. Therefore, Damad Ferid gave the impression that it was necessary to convince the Sultan that British support was to be given after the signing. From the conversation, Robeck got the impression very clearly that the signing of the treaty was near. But it was also clear that the Constantinople government must be given assistance afterwards. The other Allied High Commissioners, too, agreed with Robeck. [66] Meanwhile, upon the Nationalist troops at Adrianople laying down their arms on 26 July, Lloyd George cheered in the House of Commons that the Turks were broken beyond repair. This triumphant justification of Lloyd George was too much for the

63 FO371/5170/E10707/262/44, Robeck to Curzon, No. 1154, weekly report for week ended 29 July, Constantinople 16 August 1920.

64 Ibid.

65 FO371/5053/E8431/3/44, Robeck to Curzon, No. 829, Constantinople 17 July 1920.

66 For the Allied High Commissioners' meeting of 29 July, see FO37/5054/E10006/3/44, Robeck to Curzon, No. 1086, Constantinople 2 August 1920. See also FO371/5054/E9172/3/44, Robeck to Curzon, No. 871, Constantinople 30 July 1920.

nerves of the French and Italians, and had a bad effect upon Allied unity. [67] It also affected the nerves of the Nationalists. Mustafa Kemal claimed that the 'retreat' was a perfectly orderly strategic movement to the rear and in no sense a defeat, and that the vanguard of the Islamic world against Christianity was gaining time in order to continue combined actions. [68] Although the Nationalists suffered a number of defeats and were unable to occupy Thrace and Constantinople, the Nationalist Movement was not dead. However, to avoid complete destruction, the Nationalists were in need of arms and supplies and turned to the Bolsheviks, their southern neighbours and other Allies. [69]

Damad Ferid Paşa had been having difficulties in attaining both unity within his cabinet and a united policy to be taken towards the signing of the treaty. If he signed the treaty, both Reşid Bey and his faction might use it to elicit criticism to weaken Damad Ferid's position. [70] Damad Ferid resigned on 30 July and returned to power on the following day with a cabinet in which Reşid Bey had no place. [71] The reconstruction was predominantly desired by Damad Ferid to strengthen the authority of his cabinet and to be able to gain British support to crush the Nationalists. There was also a possibility that the Sultan, too, was predominantly occupied with Nationalist fear and therefore wanted to see the Grand Vizier's policy triumph. [72] Finally, Damad Ferid's policy of accompanying the acceptance with a final appeal for relaxation of the terms, but implying to the Allies that the treaty would be signed whether this appeal was entertained or not, was on the Allied table. But following events would show that

---

67 Nicolson, **Curzon**, p. 250.

68 There were indications that the Nationalists expected that in a month's time the Red Army would succeed over Poland and join hands with the German army to bring reason to the despots. FO371/5170/E10707/262/44, Robeck to Curzon, No. 1154, weekly report for week ended 29 July, Constantinople 16 August 1920. The Nationalists set hopes on the Bolsheviks. See Onar, **Atatürk'ün**, II, document no. 887 (20 June 1920) and no. 899 (2 July 1920).

69 Knudsen, **Great Britain**, pp. 206-8.

70 The Grand Vizier annulled the proceedings that had taken place during his absence in Paris, in which Reşid Bey and Edhem Bey, president of the state council, were instrumental in an attempt to transfer the Bosphorus Steamer Company, partly a Turkish state enterprise, to a French syndicate. FO371/5170/E10707/262/44, Robeck to Curzon, No. 1154, weekly report for week ended 29 July, Constantinople 16 August 1920.

71 FO371/5054/E9184/3/44, Robeck to Curzon, No. 876, Constantinople 1 August 1920. Apart from Reşid Bey, the Grand Vizier had not got on well with Dr. Cemil Paşa due to a personal character conflict.

72 FO371/5054/E10023/3/44, Robeck to Curzon, No 927, Constantinople 16 August 1920, *Times* of 2 August 1920.

Damad Ferid was disillusioned even from the start that he could get any relaxation as regards the harsh peace terms, if he professed his determination in regards to the acceptance of the treaty.

Damad Ferid Paşa committed a great error in hoping that Great Britain could afford to back a more lenient peace settlement. But he committed even a greater error by alienating the sympathies of almost all leading political parties in Turkey. Instead of attempting to end the dualism between Constantinople and the interior, Damad Ferid put into action stringent political and religious measures to oppose the Nationalist organisation more vigorously, though it was not yet clear whether the organisations in the government's hands would succeed undertaking any military expeditions against the Nationalists and whether London would give public backing. Even the ELP leaders, his supporters, feared that Damad Ferid's general unpopularity might provoke the provincial Nationalists. [73] Without gaining the support of the traditional Turks, Damad Ferid had to rely on the sole support of Great Britain, thus putting himself on uncertain ground.

CONCLUSION

The San Remo settlement bore the unmistakable imprint of Lloyd George's support for the Greeks and his contempt for and dismissal of 'expert' advice and warnings, whether from the British Foreign Office or the military. [74] The peace terms settled at San Remo were unrealistic in their conception of what was within the Allies' capability to enforce. The terms were also drastic in their effect on Turkish sovereignty and the Constantinople administration. Although many among Britain's policy-makers recognised the inequity and dangers inherent in the award of Smyrna and Thrace to Greece, [75] the negotiators at San Remo seemed almost unconcerned about the Nationalist Movement. The fact that they un-

73 FO371/5166/E4270/262/44, Robeck to Curzon, No. 520, Constantinople 12 April 1920. This view was also held at the palace, where there was said to be strong feeling in favour of a cautious policy. FO371/5046/E3543/3/44, British representative, political report no. 17 for week ending 21 March, Constantinople 23 March 1920.

74 M. L. Dockrill and J.D. Goold, **Peace Without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-23**, London 1981, p. 213.

75 See, for instance, Kent (ed), **Great Powers**, p. 191; Smith, **Ionian Vision**, pp. 120-3.

derestimated the Nationalist Movement as a political force was surely an oversight which would cause not only to the British, but also the Constantinople government, incurable problems in the long term.

Although it looked as though there might be a happy ending to Anglo-French differences at San Remo, the opposite happened: Italy and France shattered the whole scheme shaped at San Remo in a short period of time. Hoping to make Turkey a bulwark on the route to India and have the key to the Muslim world through controlling the Sultan-Caliph, Mehmed Vahideddin, and his government, Great Britain intensified her political action in Constantinople not only over-exciting Turkish nationalism but also estranging the other Allies. The Greeks, Italians and French had joined in the assault upon Anatolia with the British, but Britain alone retained the privileged role, trying to follow an impossible and irrational policy-'to be close to the two absolutes, the Greeks and the Turks'.

The San Remo terms practically united and reniforced the Nationalist Turks. The Constantinople government was so powerless that Mustafa Kemal and his associates operated freely in Asia Minor, where every effort was made to persuade public opinion that they themselves alone fought for Turkey's salvation. Thus, the reason for Nationalist existence was aggravated by the San Remo terms. On the other hand, it seems... reasonable to deduce that either submissive or not the Constantinople government's attitude towards the British may be reasonably attributed to the obligation to make peace with the Allies and also to Constantinople's own fears, of finding a means of existence of the imperial system in Turkey *vis-á-vis* the Nationalists. Damad Ferid, therefore, hoped to find a guide in the signing the treaty. But this eventually brought the collapse of the policies of the Constantinople government and the British on Turkey.

ÖZET

SAN REMO KARARLARININ TÜRKİYE VE İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı'nda alınan kararlar, başta

İngiliz dış politikasının olmak üzere, İtilâf devletlerinin savaş mağlubu olan Osmanlı İmparatorluğu'na son öldürücü darbeyi indirme arzularının en belirgin örneğini teşkil etmektedir. Ancak, diğer taraftan, sonuçları açısından hem İtilâf devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerine yönelik mevcut çalkantılarının daha da artmasına, hem de İngilizlerin ve onlarla yakın bir dialoga giren İstanbul'daki Damad Ferid Paşa hükümetinin Türk kamuoyu nezdinde yoğun eleştirilere maruz kalmasına yol açtı. Dahası, Türkiye üzerinde izlenen ve İngiliz Başbakanı Lloyd George'un başını çektiği yoketme politikası konusunda rahatsızlık duyan İngiliz dış politika mekanizmaları ve askeri kanadı kaygılarını haklı olarak dile getirirken Lloyd George, hükümetine olan desteğin zayıfladığı, Türkiye'ye yönelik politikasının bizzat kendi kabine üyelerince sorgulandığı ve İtilâf kanadındaki iletişimde güvenin yitirildiği bir dönemde, Yunan ordusunun tekrar devreye girmesine umut bağlamak gibi vahim bir hataya yöneldi. Bu arada İngilizlerin San Remo barış şartlarının kabul edilmesi yolundaki telkinleri altında bunalan ve iç politikada da Ankara'da kurulan Kemalist hükümetin tehdidi altında saltanatın geleceğine ve hükümetinin saygınlığına yönelik derin endişeler duyan Damad Ferid Paşa, muhaliflerine karşı daha sert bir politika izlemeye devam etti. Dolayısıyla hem iki farklı Türkiye hem de iki farklı İngiliz dış politika eğilimi arasındaki mücadele, San Remo Konferansı sonrası daha da net bir şekilde gözlenmeye başlandı. Lloyd George'un muhalefete rağmen kendi damgasını vurmayı başardığı Türkiye politikası ve İstanbul hükümetinin izlediği iç politika hem Türkiye hem de İngiliz dış politikası açısından akl-ı selim olanın düşünülüp izlenmesi boyutundan ziyade mevcut güç dengelerinin kendi lehlerine sürdürülmesi gibi hırslı bir saplantıyla güdülendiğinden, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükümeti imparatorluk sisteminin ne koşulda olursa olsun yaşamasını savunanlara ve sadece kendi çıkarları için bunda fayda gören İngilizlere karşı yürüttükleri haklı savaşta Türk halkının desteğini almayı başararak daha da güçlendi. Varolmak için verilen bu savaş, sonunda, İtilâf kanadının tamamen parçalanıp Fransız ve İtalyanların Kemalistlere destek vermesine kadar ileri bir noktaya geldiği gibi, hem Lloyd George hükümetinin hem de Osmanlı imparatorluk sisteminin sonunu getirdi.

MİLLÎ MÜCADELE ŞAHSİYETLERİNDEN YUSUF KEMAL BEY (TENGİRŞENK)

Dr. ÖMER AKDAĞ

Giriş

Millî mücadele dönemi, Türk milleti için bir var olma yok olma devresidir. Milletimiz, yediden yetmişine kadar bütün fertleri ile düşmana karşı mücadele vermiştir. Bu dönemde görev alan bütün şahsiyetlere millet olarak, şükran borçlu olduğumuzu hatırdan çıkarmamak, bir vatandaşlık görevi olmasından öte, manevî değerlerimizin bize yüklediği bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun gereği olarak, yakın tarihimizin belli başlı şahsiyetlerini tanımak ve tanıtmak başta gelen görevlerimizdendir. Yakın tarihimizde özellikle millî mücadele döneminin tarihî şahsiyetlerinin tamamının Türk gençliğine tanıtıldığını söylemek mümkün değildir. Bunun ideolojik sebeplerini bir yana bırakırsak bu konuda ciddi iki engelle karşılaşıldığını görürüz. Bunlar; arşivlerimizin düzensizliği ve arşiv tekelciğidir. Ülkemizde biyografi sahasında çalışmak isteyen araştırıcıların karşılaştıkları en ciddi engel bunlardır.

Bilindiği gibi, biyografi çalışmalarında temel kaynaklar, üzerinde çalışılan şahsın görev yapmış olduğu kurumların arşivleridir. Söz konusu kurumların arşivlerinde bulunan dosyalar, konuya ışık tutacaktır. Fakat Türkiye'de bütün kurumların arşivlerinin düzenli ve sağlıklı bir şekilde bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Birçok resmî kurumun arşivlerine "henüz tasnif çalışmaları tamamlanmamıştır" gibi gerekçelerle hiç girilemediği gibi, girilebilen arşivlerde ise bakımsızlık ve ihtimamsızlıktan belgelerin çürümeye terk edildiği ortadadır.

Fakat bütün olumsuz şartlara rağmen üzerinde yaşadığımız vatanımız için şehit ya da gazi olmuş tarihî şahsiyetlerimizin Türk gençliğine tanıtılması gerektiği kanaatindeyiz. Hiçbir mazeret, hiçbir gerekçe bizi bu araştırmadan alıkoymamalıdır. Vatanımıza ve milletimize hizmetleri geçmiş bütün tarihî şahsiyetleri tanımak, Türk gençliğinin şiarı olmalıdır. Bizi gerçek tarihimizden koparıp uyduruk bir tarih ile oyalamak ve avutmak isteyen kimseler de olabilir. Bütün bunlar Türk gençliğini yıldırmamalıdır. Türk gençliğinin behemehal yapması gereken şey, ne pahasına olursa olsun ecdadını tanımak olmalıdır. İşte bu çerçevede Millî mücadele döneminde siyasî çalışmaların yürütülmesinde hizmetleri olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'den bahsetmek istiyoruz.

Tahsili ve Yetişmesi

Yusuf Kemal Bey, 17 Temmuz 1878 tarihinde Sinop'a bağlı Boyabat kazasının Sakız köyünde doğmuştur. [1] Dedesi Boyabat'ın eşrafından Hacı Yusuf Efendi'dir. Yusuf Kemal, dedesinin (annesinin babası) vefatından sonra doğduğu için onun adı verilmiştir. İlmiye sınıfına mensup bir ailedendir. Babası Hasan Raci Efendi, [2] Nuvab Mektebi [3] mezunudur. [4] Anadolu'nun muhtelif yerlerinde naîblik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Annesi Fatma Hanım'dır. [5] Yusuf Kemal, üçü erkek, birisi kız

---

1 **TBMM Arşiv., TKÖ. Dosya No. 3, Sicil No. 266** (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Tercümei Hal Kağıdı Örneği); **TBMM Arşiv, Osmanlı M.M. Devre, I-IV, Dosya No. 15, Sicil No. 148** (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Osmanlı Meclisi Mebusanı); Rıza Nur, **Moskova, Sakarya Hatıraları,** İstanbul 1991, s. 5 (Kısaltma; Nur, Moskova); Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım**, İstanbul 1992, C: I, s. 299, (Kısaltma: Nur, Hayat); Yusuf Kemal'in nüfus kaydıyla ilgili olarak Boyabat Nüfus Müdürlüğü'ne tarafımızdan 19 Ocak 1996 tarihli bir dilekçe ile müracaat edilmiştir. İlgili müdürlüğün 14 Şubat 1996 tarih ve 662-416 sayılı yazı ile dilekçemiz Durağan nüfus müdürlüğüne havale edilmiştir. Adı geçen müdürlük, 16 Şubat 1996 gün ve 208 sayılı yazı ile kendilerine bağlı Çarşamba nahiyesi Sakız köyünde soyadı TENGİRŞENK olanların bulunduğu fakat Yusuf Kemal TENGİRŞENK adına rastlanmadığını tarafımıza bildirmiştir.

2 Ansiklopedilerde bazı eksik bilgiler mevcuttur. Meselâ kimlik bilgisiyle ilgili olarak babasının adı Harun Raci olarak geçmektedir. Bk. **Kim Kimdir**, İstanbul 1961-1962, s. 606; Babasının adı Hasan Raci'dir; Bk. Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1981, s. 8.

3 Kadı yetiştiren okul.

4 **Akis Dergisi**, 9 Ocak 1961, s. 8.

5 **TBMM Arşiv. DN. 3, S. N. 266;** Annesi Yusuf Kemal'i çok severdi. Hasan Raci Efendi, ikinci evliliği yaptıktan sonra huzuru bozulmuştur. Bu ikinci evliliğin ortaya çıkardığı olumsuzluk en çok Yusuf Kemal ile annesi üzerinde etkili olur. Zaten bu olaydan sonra hem Yusuf Kemal, hem de ailenin diğer fertleri babalarından ayrılacaklardır. Yusuf Kemal, İstanbul'da tahsilde iken annesinin vefat ettiğini öğrenmiştir. Bk. Tengirşenk, **a.g.e.,** s. 7-8.

olmak üzere dört kardeşten en küçüğüdür. Ağabeyi Nuri Bey'in Yusuf Kemal'in yetişmesinde büyük yardımı olmuştur. [6]

Yusuf Kemal, beş yaşında Boyabat'ta Sıbyan Mektebi'ne başladı. [7] Taş Mektep olarak da isimlendirilen bu okulda herkesten önce hatim indirerek Rüşdiye'ye kaydoldu. Babasının Taşköprü'ye tayini üzerine tahsiline orada devam etti. [8] Yusuf Kemal Taşköprü'de 10 yaşında Rüşdiye'yi pekiyi derece ile bitirdi. 1889 yılının baharında babasıyla birlikte okumak için İstanbul'a geldi.

Y. Kemal, 1889 yılının Eylülü'nde Şehzadebaşı'ndaki Numune-i Terakki Mektebi'ne [9] imtihanla kaydını yaptırdı. [10] Ücretli olan bu okula üç ayda bir altın ödeniyordu. Y. Kemal, çalışkanlığıyla, sevimliliğiyle ve zekâsıyla kısa zamanda dikkatleri üzerine çekerek sınıf birincisi oldu. [11] Okula kayıt yaptırırken bir altın ödemişlerdi. Fakat daha sonra şeref öğrencisi olduğu için kendisinden ücret alınmadı. [12]

---

6 Yusuf Kemal'in yetişmesinde büyük emeği geçen ağabeyisi Abdülahat Nuri Bey, ona âdeta babalık yapmıştır. Abdülahat Nuri Bey, zamanının münevver şahsiyetlerindendir. Yusuf Kemal'in müsbet ilimlerle meşgul olması için ihtimam göstermiştir. Abdülahat Nuri Bey, 1888-1894 yılları arasında Sabah gazetesinde yazılar yazmıştır. 1894 yılında Kastamonu'ya sürgüne gönderildi. Daha sonra tekrar 1897 yılında Yusuf Kemal'in ifadesiyle "O zaman dünya ile münasebeti pek nadir olan" Kastamonu'nun Cide kazasına yine sürgüne gönderildi. Orada bir süre dava vekilliği (avukatlık) yaptı. Halkla iyi bir diyalog kurdu. Daha sonra Zonguldak'ın Safranbolu kazasında dava vekilliğine devam eden Abdülahat Nuri Bey, II. Meşrutiyet'in ilânından bir süre önce tekrar Kastamonu'ya dönerek dava vekilliğine devam etmiştir. Bk. Tengirşenk, **a.g.e.,** s. 10-93; Diğer iki kardeşinin isimleri; Abdüssamed ve Avide'dir (Y. Kemal Tengirşenk'in yeğeni sayın Oktay Tengirşenk'in 16.02.1996 günkü mektubundan. Mektup arşivimizdedir).

7 **TBMM Arşiv**, TKÖ., DN. 3, SN. 266.

8 **TBMM Arşiv**, TKÖ. D. N: 3, S. N: 266.

9 Numüne-i Terakki Mektebi, 1884 yılında Selanikli Abdi Kemal ve Bahriye emekli yüzbaşılarından Nadir Bey tarafından açılmıştır. Zamanının en modern okuluydu. 1888 yılında Şehzade Camii'nin yanında bulunan Mümtaz Bey konağına taşınmıştı. Bk. Enver Behnan Şapolyo, **80. Yıl İstanbul Erkek Lisesi** (1884-1964), İst. 1964, s. 15-16; Ayrıca bk. Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi,** C. 3-4, İst. 1977, s. 933; Y. Kemal, bir yıl sonra bu okula kaydını yaptırmıştır.

10 Tengirşenk, **a.g.e.,** s., s. 19; Akis, **a.g.y.,** s. 8.

11 Nur, **Hayat** C. 3, s. 113 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 23; Y. Kemal'in zekâsı gerçekten dikkat çekicidir. Nitekim Millî Mücadele esnasında Y. Kemal Bey, TBMM Hükümeti'nin tensibiyle ve heyet başkanı olarak Moskova'ya müzakerelerde bulunmak üzere gitmeden önce Ankara'da bulunan İzzet Paşa ile görüşme yaparak onun fikrini almıştı. Dr. Rıza Nur'la birlikte gerçekleşen bu görüşmede Bolşeviklerle yapılması düşünülen muahedenin İngilizler'le ilişkilerimizde nasıl bir etki yapacağı konusu görüşüldü. Görüşme sırasında İzzet Paşa, Y. Kemal Bey'e şunları söyledi; "A! Sen çok zekisin. Seni çok sevdim". İzzet Paşa, Y. Kemal'in çok zeki olduğunu belirttikten sonra Arnavut olup olmadığını sordu. Mutlaka Arnavut olması gerektiğini (sanki zeki olmak için Arnavut olması gerekiyormuş gibi) söyledi. Bk. Nur, **Moskova** s. 5; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 7; Naşit Hakkı Uluğ, "Vatan Hizmetinde", **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1968;

12 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 21.

Y. Kemal, Numune-i Terakki Mektebi'nde iki yıl okuduktan sonra 1891 yılında Topbaşı Askerî Rüşdiye'sine imtihan vererek dördüncü sınıfına kabul edildi. [13] İki ay bu okula devam etti. Daha sonra kaydını Fatih Askerî Rüşdiyesi'ne aldırdı. [14] İki ay geç başlamasına rağmen 600 kişilik sınıfta yıl sonu yapılan imtihanda birinci oldu. [15] 1892 yılında bu okuldan pekiyi dereceyle mezun oldu. Aynı yıl Kuleli Askerî İdadesi'ne kaydını yaptırdı. [16]

Y. Kemal'in Kuleli İdadisi'ndeki ilk yılları, yönetime karşı gizli cemiyetlerin yoğunlaşmaya başladığı dönemdir. Özellikle Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye gibi tahsil çevresi bu tür cemiyetler için müsait bir ortam oluşturmaktaydı. [17] Y. Kemal Kuleli İdadisi'nin birinci sınıfında (1892) "Mektepliler Cemiyeti" adıyla anılan gizli cemiyete üye oldu. Giriş merasiminde Tunalı Hilmi [18] tarafından yemin ettirildi. Bu merasim, gizli faaliyetlerin yoğunlaştığı bir mekân olan Çarşamba'da sınıf arkadaşı Sami'nin evinde gerçekleşti. [19]

Y. Kemal sosyal faaliyetlerine devam ederken derslerini de ihmal etmiyordu. Çevresi genişlemişti. Üçüncü sınıfta iken (1894) arkadaşlarıyla birlikte bir av partisinde parmaklarından yaralandı. Bu durumda Y. Kemal'in Kuleli Askerî İdadi'sine devam etmesine imkân yoktu. Y. Kemal, ayrıca Teftiş-i İnsanî Askerî Heyeti'nin kararıyla izinsiz ava gittiği gerekçesiyle ihraç olunacaktı. Ancak söz konusu heyet, Y. Kemal'in okuldaki başarısını dikkate alarak Askerî Tıbbiye'ye nakline karar verdi. [20] Y.

---

13 **TBMM Arşiv.**, TKÖ, DN. 3, S. N. 266; Ethem Ruhi, "Siyasî Simalarımız (Yusuf Kemal Bey), **İleri Gazetesi**, 13 Haziran 1337; Akis **a.g.y.**, s. 8.

14 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 26; Fatih Askerî Rüşdiyesi'nde okuduğu dersler ve hocaları için bk. **Salname-i Askerî**. Yıl: 1308, s. 111-112.

15 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 30.

16 **TBMM Arşiv.**, TKÖ. DN. 3, SN. 266; Ruhi, **a.g.m.**, İleri, 13 Haziran 1337; Kuleli İdadisi'nde okutulan dersler ve hocaları için bk. **Salname-i Askerî**. Sene: 1309, s. 90-92.

17 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İst., 1952, s. 104.

18 Tunalı Hilmi, (1871-1928) Türk siyaset adamı ve yazar. Yusuf Kemal Bey'in girmiş olduğu Cemiyet. Tunalı Hilmi'nin Gülhane Tıbbiyesi'nde öğrenci iken kurduğu "Gizli Mektepliler" adındaki cemiyettir. Sonradan bu Cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir. Bk. **Türk Ansiklopedisi**, C. 31, Ank., 1982, s. 492; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 35.

19 Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İst., 1945, s. 225; Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İst., 1957, s. 15.

20 **TBMM Arşiv.**, TKÖ. D. N: 2. S. N: 266; Uluğ, **a.g.m.**, **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1968; Nur, **Hayat**, c. I, s. 300; Y. Kemal'in okul arkadaşı Ethem Ruhi, sözkonusu kararla ilgili şunları belirtir: Müşarun ileyhin (Y. Kemal'in) müstesna zekâsına hürmetendir ki, Kuleli İdadi'sinden ihracı lâzım gelen Y. Kemal'e istisnai, gayr-i kanunî bir muamele yapılarak Askerî Tıbbiye'ye nakledildi. Ruhi, a.g.m., **İleri Gazetesi**, 13 Haziran 1327.

Kemal, bu karardan sonra Askerî Tıbbiye İdadisi'nin üçüncü sınıfına kaydını yaptırdı. [21] Bu okulda da Kuleli İdadisi'nde olduğu gibi gizli cemiyetin faaliyetlerine katılıyordu. [22] Bu tür faaliyetlerde bulunurken bazen yakalandığı oluyordu. Bu okulun üçüncü sınıfını başarıyla tamamladı ve sene sonunda yapılan imtihanda yine birinci oldu. 1896 yılında o zaman Topkapı Sarayı'nın içinde bulunan Âli Tıbbiye'ye geçti. [23] Y. Kemal, burada bir yıl okuduktan sonra parmaklarının hareket etmediğini gerekçe göstererek askerî doktor olamayacağını belirten bir dilekçe ile ihracını talep etti. [24] Y. Kemal'in talebi uygun bulunarak "parmakları hareket edemez binaenaleyh askerî doktor olamaz" şeklinde malulen Tıbbiye'den ihracına karar verildi. [25] Y. Kemal, Tıbbiye'den ayrıldıktan sonra Kastamonu'da bulunan ağabeyi Nuri Bey'in yanına gitti. [26] Orada Hukuk Mektebi'nin imtihanlarına hazırlandı. Bu okulun imtihanlarına girebilmesi için Arapça grameri öğrenmesi gerekiyordu. Nuri Bey'in temin ettiği bir hoca ile Sarf ve Nahve çalıştı. [27]

Y. Kemal, burada, üç yıl kaldıktan sonra Hukuk Mektebi'nin imtihanlarına girmek üzere tekrar İstanbul'a döndü. [28] 1901 yılında hukukun imtihanlarına girdi ve okula kaydını yaptırdı. Bu sırada annesini kaybetti. [29] Bu olumsuz duruma rağmen yıl sonunda yapılan imtihanda yine birinci oldu. [30]

Y. Kemal, Hukuk Mektebi'nin ikinci sınıfına devam ederken diğer taraftan da Yahudi Mektebi'nde hocalık yapıyordu. Fakat maaşı az olduğu için yeni bir iş de arıyordu. Nihayet Sabah Gazetesi'nde üç ay denenmek üzere işe kabul edildi. [31] Gazetede önceleri kâtiplik yaptı. Daha sonra eksik sütunların yerine "şunu-u mütenevvia" başlığı altında yazılar yazdı.

---

21 **TBMM Arşiv**, D.N. 3, S. N: 266; Nur **a.g.e.**, s. 300; Akis, **a.g.y.**, s. 8.
22 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 43-45.
23 **TBMM Arşiv.**, TKÖ. D. N: 3, S. N: 266; Nur **a.g.e.**, s. 300; Âli Tıbbiye'de okutulan dersler ve hocaları için bk. **Salname-i Askerî Sene**: 1311-1312, s. 78-81.
24 **TBMM Arşiv**, TKÖ. DN. 3, SN. 266.
25 **TBMM Arşiv.**, TKÖ. DN. 3 SN, 266 Nur, **a.g.e.**, I, s. 300; Uluğ, **a.g.m., Cumhuriyet**, 22 Eylül 1968; Y. Kemal'in Tıbbiye'deki arkadaşı Ethem Ruhi, Y. Kemal'in siyasî suçlu olarak okuldak ihraç edildiğini belirtmektedir. Bk. **İleri**, 13 Haziran 1337.
26 **TBMM Arşiv.**, TKÖ. DN. 3, SN. 266; Akis, **a.g.y.**, . 8.
27 Osmalı medreselerinde okutulan Arapça temel gramer kitaplardır.
28 **Akis**, **a.g.y.**, s. 8.
29 Uluğ, **a.g.m., Cumhuriyet**, 22 Eylül 1968; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 71.
30 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 71-83.
31 **TBMM Arşiv.**, DN. 3, SN. 266.

İlk ayın sonunda 300 kuruş, daha sonra her ay 100 kuruş zam yapılarak üçüncü ay sonunda 500 kuruş maaş almaya başladı. Gazetede daha sonra tercüme işiyle görevlendirildi. Y. Kemal'in Sabah Gazetesi'nde çalışması dördüncü sınıfın imtihanlarına kadar devam etti. [32] Mezuniyet imtihanında mecelle dersinden en yüksek puanı Y. Kemal aldı. Hukuk Mektebi'nden mezun olan 134 kişi arasından üçüncü olarak 4 Ocak 1905'de 18. dönem olarak aliyyül-âlâ (Pekiyi) derece ile mezun oldu.

Yusuf Kemal Bey'in Anadolu'ya Geçmesi

Yusuf Kemal Bey, Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra II. Meşrutiyet'in ilânına kadar İstanbul'da avukatlık yaptı. II. Meşrutiyet'in ilânıyla açılan Meclis-i Mebusan 1. ve 4. devresinde Kastamonu mebusu olarak bulundu. Yukarıda özetlemeye çalıştığımız kısım, Yusuf Kemal Bey'in millî mücadele öncesine ait faaliyetleridir. Biz burada daha ziyade onun Anadolu'ya geçişi ve millî mücadele dönemine ait faaliyetlerinden Moskova Muahedesi ile ilgili çalışmaları üzerinde durmaya çalışacağız.

16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ın İngilizlerce basılmasından sonra tepkiler iyice artmaya başladı. Yurdun çeşitli yerlerinden gerekli tedbirlerin alınması konusunda Heyet-i Temsiliye'nin artık tamamen devreye girmesi için haberleşmeler oluyordu. Mart ayının sonuna yaklaşırken mebusların Ankara'ya doğru geçişi yoğunluk kazanmaya başladı. 21 Mart'ta İsmail Fazıl Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif, Rıza, Reşit Ankara'ya doğru yola çıkmışlardı. [33] 24 Mart'ta Hüseyin Avni, Zihni, Necip ve Necati Bey'ler de İstanbul'dan ayrılmışlardı. [34]

Yusuf Kemal Bey de Meclis-i Mebusan'ın işlemez hâle geldiğini görmekte ve mebusluk görevini yapamamanın ezikliğini benliğinde hissetmekteydi. Daha önce 1919 yılında yapılan seçimlerde mebus seçilmesinden dolayı Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan şöyle bir tebrik almıştı:

"Dersaadet'de Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Beyefendi'ye,
6 Kanun-ı sani 1336

32 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 84.
33 Yücel Ozankaya "Aydınların Ankara'ya Kaçışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (AAMD) C. V, S. 13. Kasım 1988, s. 132.
34 Ozankaya, **a.g.m.**, s. 134.

Bilvasıta yazılan telgrafnamenin vasıl olup olmadığının işarı ve mukadderat-ı atiye hakkında aray-ı saibelerinden istifade ve teat-i efkar edilmek üzere bir iki gün Ankara'ya teşrifleri ve yevm-ü hareketlerini iş'arını rica ederiz efendim.

Mustafa Kemal"

Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafına şu karşılığı verdi:

" Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne,

C. 6 Kanun-ı sani 1336

Bilvasıta çekildiği beyan buyurulan telgrafnameyi aldım. Pazartesi günü açılacak olan meclisin meşgalinden fırsat bulduğum anda Ankara'ya hareket edeceğim efendim.

Yusuf Kemal" [35]

Yukarıdaki telgraflardan anlaşılacağı gibi Yusuf Kemal Bey, Ankara'ya gitme konusunda Meclis-i Mebusan'ın açılmasından önce Anadolu'da bulunan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurmuştu. Meclis'in İngilizler tarafından basılması, bazı mebusların Malta'ya sürgüne gönderilmesi, devletin ve milletin haysiyetinin ayaklar altına alınması ve böylece İstanbul'da vatanı kurtarmak için hiçbir şeyin yapılamaz hâle gelmesinden dolayı Anadolu'ya geçmeye karar verdi. [36] Yusuf Kemal Bey, bu kararını Rıza Nur'a açtı. O da kabul etti. Böylece her ikisi Anadolu'ya gitmeye karar verdikten sonra bu fikirlerini Meclis'te bulunan diğer arkadaşlarına söylediler. Bunun üzerine Meclis'te bulunan mebuslar [37] özel bir toplantı yaparak Anadolu'ya gitmek üzere bir heyet seçtiler. Bu heyetin iki ismi daha önce Ankara'ya gitmeye karar vermiş olan Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerdi. Bu toplantıda Abdullah Azmi (Eskişehir), Vehbi (Konya) Efendiler seçildiler. Seçilen bu heyetin görevi, kendi aralarında verdikleri karara göre, İstanbul ile Ankara arasında "sözbirliği ve el birliği yapmaktı". Dört kişiden oluşan bu heyet daha sonra Ayan Reisi Tevfik Paşa'ya giderek onun tasvibini aldılar. [38] O sırada ik-

35 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 138.

36 **a.g.e.**, s. 134; Halide Edip, Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler'in Ankara'ya geçmeleri konusunda şunları yazmaktadır:

"Konya meselesi çözümlenince Y. Kemal ve Dr. Rıza Nur Beyler Ankara'ya gelip çalışmak kararı verdiler. Bk. Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İst. 1987, s. 112; **Ahmet Tahtakılıç, Y. Kemal Bey'in kendi kararıyla Anadolu'ya geçtiğini özellikle vurgulamaktadır. (Sayın Ahmet Tahtakılıç ile 1 Ekim 1996 tarihindeki Mülâkat).**

37 Abdullah Azmi, Vehbi, Rıza Nur ve Yusuf Kemal tarafından Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 29 Mart 1336 tarihli telgrafta verilen bilgiye göre, buradaki mebus sayısı 60 kadardı. Bk. **Tengirşenk, a.g.e.**, s. 138.

38 Nur, a.g.e., C. I, s. 545.

tidarda Salih Paşa Hükümeti bulunmaktaydı. [39] Bundan sonra Salih Paşa hükümetiyle bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede, Salih Paşa tarafından Anadolu ile İstanbul'un birlik ve beraberlik içinde çalışmalar yapması gerektiği belirtildi. Bu hususun heyet tarafından Ankara'ya anlatılması istendi. [40] Dört kişilik Mebus heyeti, görüşmelerini tamamladıktan sonra 27 Mart 1920 günü İstanbul'dan ayrılarak 2 Nisan günü Ankara'ya geldi. [41]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması ve Yusuf Kemal Bey'in Moskova Heyeti'nde Görevlendirilmesi

Anadolu'da gelişmeye başlayan Millî Mücadele ruhu, yeni kurulan ve millet hâkimiyetine dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile hukukî ve siyasî bakımdan da değerini bir kat daha artırmıştır. Millî iradeyi gerçekleştiren ilk meclis 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır. [42]

Y. Kemal meclisin açılışı ile ilgili duygularını şöyle aktarmaktadır: "Başlarında M. Kemal Paşa olduğu halde Hacı Bayram Camii'nde toplanıp sonra oradan eski meclis binasına, İttihat ve Terakki'nin bizim mimarî üslubumuzda yaptırdığı o mübarek binaya giden mebuslar neler yaptılar? Tarih ortada: Yeni bir devlet kurdular, Türkiye'nin çocukları Padişahın irşadına falan veya filan devletin elçisinin teşvikine kapılmadan memleketi idareye koyuldular. Yeni Türk Devleti o gün kuruldu." [43] Y. Kemal Bey, 23 Nisan'ın, Türk'ün en büyük millî bayramı olmasını temenni etmişti. Nitekim Meclis'in açıldığı gün olan bu tarih, 1927 yılından beri Millî Bayram olarak kutlanmaktadır.

Meclis, ilk toplantısında kendi adını koydu; "Türkiye Büyük Millet Meclisi." Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa seçildi ve hemen çalışmalarına başladı. Aynı gün TBMM'nin İstanbul'dan katılan mebuslarla birlikte meydana geldiğine dair karar çıkarıldı. [44] Yeni kurulan meclis,

---

39 Feridün Ergin, "Millî Mücadele'de İstanbul Hükümetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 21, Temmuz 1991, s. 49.

40 Nur **a.g.e.**, C. I, s. 545.

41 Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İst., 1978, s. 232; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 137; Ozankaya, **a.g.m.**, s. 141; Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ank., 1992, s. 140.

42 Meclis'in ilk toplantısını açan en yaşlı mebus Şerif Bey (Sinop), "Milletimizin dahilî ve haricî istiklâl-i tam dahilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum" demiştir. Bk. Hıfzı V. Velidedeoğlu, **Millî Mücadele Anılarım**, Ank., 1983, s. 48-49.

43 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 139.

44 Karar No. 1; **Düstur**, Tertip. 3, C. I, s. 1.

milletin tek temsilcisi sıfatıyla kuvvetler birliğini benimsemiştir. Meclis'in başkanı aynı zamanda hükümet ve devlet başkanıydı. TBMM'de 25 Nisan 1920 günü onbeş kişilik Layiha Encümeni seçildi. Y. Kemal Bey de bu encümenin içindeydi. [45] Aynı gün Kuvve-i İcraiye'nin teşkiline karar verilerek sekiz kişilik ilk geçici kabine kuruldu. [46] Geçici kabine kurulduktan sonra vekâletlerle ilgili çalışmalara başlandı. Nihayet 4 Mayıs 1920'de ilk icra vekilleri heyeti oluşturuldu. Meclis'in ilk kabinesi onbir vekilden oluşuyordu.

Y. Kemal Bey, İktisat Vekili olarak ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden işlerinden sorumluydu. [47] Bu vekâlete 99 oyla seçilmişti: Yönetim geçici olarak düşünüldüğünden hükümeti oluşturan milletvekillerine "Vekil" denilecekti. Y. Kemal Bey, İktisat Vekilliği'ni 16 Mayıs 1921 yılına kadar yürüttü. Bu görevi esnasında 16 Mart 1920'de Moskova Antlaşması'nı imzaladı.

TBMM'i açıldıktan sonra 1919 yılının baharında millî mücadelenin zimamdarları tarafından başlatılan Bolşevikler'le ilgili görüşmelerin farklı kanallarla değil tek kanala toplanması ve bu temasların yetkili kişilerle yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Ayrıca Karabekir Paşa, Moskova'ya gönderilecek heyet konusunda 5 Mayıs 1920 günlü telgrafında; Kızılordu'nun Azerbaycan'a girmesinden sonra bu heyetin gönderilmesinin daha da müstacel hâle geldiği üzerinde durmaktaydı. [48]

Yusuf Kemal Bey, 5 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan İcra Vekilleri toplantısında Bolşevikler'le temas kurulması konusunda teklifte bulundu. Bu teklif üzerine Bolşevikler'in Anadolu'yla ilgili nasıl bir politika uygulamak istediğini öğrenmek amacıyla, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in [49] başkanlığında bir heyetin Mos-

---

45 Nakleden; İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı**, TBMM Yay., s. 40. (TBMM ZC, D. I, C. 1, s. 62-63; TBMM Arşiv, Şube ve Encümenler Defteri, D. I, Esas, N. 9).

46 Karar N. 5; **Düstur**, Tertip, 3, C. I, s. 2; Uluğ, **a.g.e.**, s. 240; İlk İcra Encümeni şu isimlerden oluşmaktadır: Mustafa Kemal Paşa (Ankara), Celalettin Arif (Erzurum), Cami (Aydın), Bekir Sami (Amasya), Fevzi (Kozan), Hamdullah Suphi (Antalya), İsmet (Edirne), Bk. Ezherli, **a.g.e.**, s. 41.

47 Naşit Hakkı Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1973, s. 242.

48 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1990, s. 659.

49 Sami Bey, Kuzey Kafkasyalı bir prens ailesindendi. Osmanlı idaresinde birçok görevlerde bulunmuş, valilik yapmıştı. Millî mücadelenin ilk günlerinde Anadolu'ya katılmıştı. Batı idealinin aşırı taraftarıydı. Bk. Sonyel, **a.g.e.**, s. 8/n. 32; Ayrıca bk., Adıvar, **a.g.e.**,s. 165; Uluğ, **a.g.m., Cumhuriyet**, 25 Eylül 1968.

kova'ya gönderilmesi için karar alındı. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey ve Rize Mebusu Osman Bey'den oluşan bir heyet oluşturuldu. [50] Bu heyete 8 Haziran'da Erzurum'da Karabekir'in tensibiyle askerî müşavir olarak Yarbay Seyfi Bey ile Dr. İbrahim Tali Bey iştirak edecekti. [51]

Heyet, 11 Mayıs 1920 günü Ankara'dan ayrılarak [52] 25 Mayıs'ta Erzurum'a vardı. [53] Moskova heyeti, burada bir ay kadar kaldı. [54] Bu arada heyet üyeleri, Karabekir'in heyet başkanı olarak veya askerî müşavir olarak kendilerine katılmaları ricasında bulundular. Fakat o günlerde Elviye-i Selâse'de (Kars, Batum, Ardahan) Ermeniler'in gasp ve yağmaları devam ediyordu. Elviye-i Selâse Heyet-i Temsiliyesi adına Oltu Mutasarrıfı Yusuf Ziya Bey, Karabekir Paşa'dan yardım istemekteydi. Karabekir, daha önce de konuyu Ankara'ya bildirmiş fakat herhang bir cevap alamamıştı. Bunun üzerine Karabekir, hem Ermeniler üzerine yapılması düşünülen harekâtı, hem de heyetin söz konusu teklifini 30 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafla Ankara'ya bildirdi. [55] Ankara'dan 6 Haziran 1920 tarihli verilen cevapta Ermeniler üzerine harekât için de müsaade edildi. 19 Haziran günlü telgrafta da Karabekir'in Heyet'e delege tayin edildiği bildirildi. [56] Karabekir, Ankara'dan gelen bu talimat üzerine 23 Haziran'da Ermeniler üzerine harekâtı başlattı. [57] Fakat aynı gün akşamı Mustafa Kemâl Paşa'dan gelen bir telgraf üzerine harekât durduruldu. Buna sebep Çiçerin'den gelen bir mektuptu. Mektupta, Ankara Hükümeti'nin Misak-ı Millî'de belirtilen haricî siyasetini memnunlukla karşıladığını belirtmekte, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırları adalet ve millî menfaatlere

---

50 Tengirşenk, **a.g.e.** s. 14; **Nutuk**, c. II, s. 315; Mazhar, Müfit Kansu, **Erzurum'dan Öllümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** C. II, Ank., 1986, s. 591; Öztoprak, 11 Mayıs'ta Moskova'ya giden heyetin içinde R. Nur'un bulunduğunu yazmaktadır. B. İzzet Öztoprak, "Bekir Sami Bey'in İstifa Meselesi", **AAMD,** C. IX, S. 25, Kasım 1992, s. 96; Halbuki söz konusu heyette (11 Mayıs 1920'de Moskova'ya giden heyet) R. Nur, bulunmamaktaydı. R. Nur, ikinci kez Moskova'ya giden heyetin içinde bulunmuştur.

51 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 143.

52 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 141; 9 Haziran 1923 tarihli İngiliz İstihbarat raporunda Moskova Heyeti'nin Ankara'dan ayrılışı 5 Mayıs olarak verilmektedir. Bk. Sonyel, **a.g.m.**, Belleten, s. 179, s. 2228; Belen ise Heyetin Ankara'dan hareketini 21 Mayıs olarak vermektedir. Bk. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara, 1983, s. 180; Bekir Sami Bey'in heyetiyle ilgili her iki tarihin tashih edilmesi gerekir.

53 Karabekir, **a.g.e.**, 720; Altay, Heyet'in 13 Haziran'da Konya'dan geçtiğini yazmaktadır. Heyet, 25 Mayıs'ta Erzurum'da olduğuna göre Altay'ın verdiği tarihte bir yanlışlık olmalı, Fahrettin Altay, **Onyıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul, 1970, s. 248.

54 Karabekir, **a.g.e.**, s. 777.

55 Karabekir, **a.g.e.** s. 726-727; Uluğ, **a.g.e.**, s. 264.

56 Karabekir, **a.g.e.**, s. 771.

57 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 142; Karabekir, **a.g.e.**, s. 250.

göre çözümlenmesi konusunda arabuluculuk yapmayı teklif ediyordu. [58] Harekâtın iptal edilmesiyle Karabekir'in heyete katılması imkânsız hâle gelmişti. Çünkü Ermeni meselesi halledilmeden Karabekir, ayrılmak istemiyordu. [59] Ermeniler üzerine hareket yapılmış olsaydı, Moskova'ya giden kara yolu da açılmış olacaktı.

Moskova'daki Görüşmeler

Bundan sonra heyet, 27 Haziran'da Erzurum'dan ayrılarak 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaştı. [60] Türk heyeti, Moskova'ya geldiği zaman hiçbir karşılama yapılmadı. [61] O günlerde yapılan Komintern'in ikinci kongresi, özür olarak öne sürülüyordu. [62] Kendilerine karşı gösterilen bu ilgisizlik Türk heyetini öfkelendiriyordu. Bu arada Yusuf Kemal Bey, Moskova'da olduğunu tahmin ettiği Mustafa Suphi'yi araştırdı. Paris'te öğrencilik yıllarında birlikte olmuşlardı. Boşlevikler'le görüşmelerde M. Suphi'nin faydalı olabileceğini ümit ediyordu. M. Suphi'nin Bakü'de olduğunu öğrendi. Bunun üzerine ona Moskova'ya gelmesini ve görüşmelerde yardımcı olmasını belirten bir mektup yazdı. Fakat Yusuf Kemal Bey, mektubuna bir cevap alamadı. [63]

Türk heyeti, 24 Temmuz'da Bolşevik Rusya'nın Hariciye Vekili, Çiçerin tarafından kabul edildi. Uzun bir aradan sonra 4 Ağustos'ta tekrar görüşmelere başlandı. Bu görüşmede Ermeni meselesi, yardım ve daha önce Türkiye adına gayr-i resmî olarak Baha Sait tarafından yapılan anlaşmanın geçersiz olduğu gibi konular görüşüldü. Bolşevikler tarafından

---

58 Mete, Tunçay **Türkiye'de Sol Akımlar**, 1908-1925, Ankara, 1967, s. 71-72; İleri, **a.g.e.**, s. 118.

59 Karabekir, **a.g.e.** s. 726-727; Uluğ **a.g.e.**, s. 264.

60 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 145; Karabekir, **a.g.e.**, s. 785; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İst., 1984, s. 256, s. 62; Aydemir, **a.g.e.**, s. 421.

61 Karabekir, **a.g.e.**, s. 783; Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 44.

62 **TBMM GCZ**, D. I, C. I, s. 159; Kamuran, Gürün **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 1991, s. 36.

63 Y. Kemal Bey, Hatıralarında M. Suphi'nin mektubuna "cevap bile vermedi" şeklinde sitemlerini belirtmektedir. Ancak Tevetoğlu'nun M. Suphi'ye atfen verdiği bilgide Y. Kemal Bey'in M. Suphi'ye bir mektubundan bahsetmektedir. Tevetoğlu'nun verdiği bilgiye göre, M. Suphi, Y. Kemal Bey'in mektubundan son derece memnun olduğu anlaşılmaktadır. M. Suphi mektubunda Y. Kemal Bey için "eski arkadaşım" tabirini kullanmakta ve Moskova'ya gönderilen heyetle ilgili olarak "TBMM'nin bir başarısıdır" değerlendirmesini yapmaktadır. Y. Kemal Bey'in söz ettiği mektubun bu mektup olduğu ancak eline ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bk. Tevetoğlu, "Mustafa Suphi'nin Bakü'de Kurduğu Türkiye Komünist Partisi", **Türk Kültürü**, S. 54, Nisan 1967, s. 440-441.

Brest Litovsk Antlaşması'nın değiştirilmesi teklif edildi. Bekir Sami Bey, durumun çok kritik olduğunu anlatmaya çalışarak görüşmelerin başarılı bir sonuca bağlanması gerektiğini söyleyerek geçiştirmeye çalıştı. [64]

Nihayet 24 Ağustos'ta, o güne kadar görüşülen konular parafe edildi. Söz konusu antlaşma taslağı şu önemli maddelerden oluşmaktaydı: Taraflar birbirlerine zorla kabul ettirilen herhangi bir antlaşmayı tanımayacak; o güne kadar Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti'nin arasında imzalanmış bulunan bütün antlaşmalar, bundan böyle yürürlükten kaldırılmış sayılacak. Boğazlar bütün dünya ticaret gemilerine açık tutulacak fakat boğazlar rejimi ileride Karadeniz devletleri arasında yapılacak bir konferansta tespit edilecek. Yapılacak askerî ve malî yardımdan antlaşmada söz edilmeyecekti. [65]

Antlaşma'nın paraf edilmesinden sonra Çiçerin, 27 Ağustos gecesi Bekir Sami Bey'i davet ederek, Türkiye'den tek bir isteği olduğunu söyledi. İsteği şuydu; Türk yönetimi, Bolşevikler'e karşı uyguladığı siyaseti değiştirmek ve Türk-Rus Antlaşması'ndan vazgeçmek kararını alırsa, Sovyet yönetimine önceden bilgi verecektir. Buna karşılık B. Sami Bey, Ankara'nın Türk bağımsızlığını kısıtlayıcı böyle bir davranışta bulunamayacağını aslında Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın müttefikliği bile olmadığını; Rusya'nın istediği yerine getirilirse halk, bizim "para karşılığında ülkemizi sattığımızı söyler ve TBMM, bizi kapı dışarı eder" şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine Çiçerin sözü Ermeni meselesine getirerek, Van ve Bitlis'in Ermeniler'e verilmesi gerektiğini söyledi. B. Sami Bey ise bunun mümkün olmadığını ve Misak-ı Millî sınırlarının dışına çıkmayacaklarını ifade ederek bir yıldan beri İtilâf Devletleri'yle bunun mücadelesinin verildiğini beyan etti. Çiçerin, bu konuda ısrarını sürdürünce B. Sami Bey, bu mesele üzerinde kendisinin karar veremeyeceğini ve hükümete danışması gerektiğini belirtti; görüşmeye son verildi. [66]

---

64 Tengirşenk, a.g.e., s. 153; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara 1982, s. 66; Uluğ, a.g.m., Cumhuriyet, 23 Eylül 1968.

65 Tengirşenk, a.g.e., s. 179-181; İleri, a.g.e., s. 153.

66 Cebesoy, a.g.e., s. 105-110; Gürün, a.g.e., s. 37.

Ertesi gün bu görüşme, B. Sami Bey tarafından Y. Kemal Bey'e aktarıldı. Her ikisi bir durum değerlendirmesi yaptılar. Sonunda Yusuf Kemal Bey'in teklifiyle şöyle bir karara varıldı: Bekir Sami Bey, Moskova'da kalacak ve görüşmelerle ilgili hazırlanacak bir rapor, Yusuf Kemal Bey tarafından Ankara'ya iletilecekti. [67] Bu görev, Y. Kemal Bey tarafından yerine getirildi. TBMM'nde Bolşevikler'in Van ve Bitlis ile ilgili talepleri büyük bir tepkiyle karşılandı. Böylece 1920 baharında Bolşevikler'le bir anlaşmaya varmak mümkün olmadı.

Yusuf Kemal Bey'in İkinci Kez Heyet'te Görevlendirilmesi ve Moskova Muahedesi

Bolşevikler'le anlaşma yapmak mümkün olmadı fakat geçen zaman içinde münasebetlerde gelişmeler sağlandı. 1920 yılının sonuna doğru Bolşevikler, Türkiye'ye bir elçilik heyeti gönderdiler. Buna karşılık TBMM'de Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında bir büyükelçilik heyetini görevlendirdi. Bu heyetle birlikte daha önce yarım kalmış siyasî görüşmeleri tamamlamak üzere tekrar İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey görevlendirildi. 7 aralık 1920 tarihinde Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında görüşmelerde bulunmak üzere bir heyet oluşturuldu. Heyet'te ikinci başkan olarak R. Nur Bey bulunmaktaydı. [68]

Murahhas Heyeti gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 14 Aralık 1920'de trenle Ankara'dan hareket etti. Heyet, 7 Ocak'ta Kars'a geldi. Kars'ta Ali Fuat Paşa başkanlığındaki Büyükelçilik Heyeti, Murahhas Heyeti'ni beklemekteydi. [69] Yusuf Kemal Bey'in başkanı olduğu Murahhas Heyeti'yle, A. Fuat Paşa'nın Elçilik Heyeti, 16 Ocak 1921 gününe kadar Kars'ta kaldılar. Murahhas Heyeti, burada Moskova'da yapılacak görüşmelerle ilgili

---

67 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 158; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 110.

68 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 191, Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye**, İstanbul, 1979, s. 202; Kazım, R. Nur'un Y, Kemal'in özel danışmanı olarak görev aldığını belirtmektedir. Ömer Kazım, **L'Aventure Kemâliste** (Kemâlist Macera, Çev. Dr. Durmuş Yılmaz), Konya, 1994, s. 32.

69 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 192; Nur, **Moskova**, s. 36; Nur, **Hayat**, C. III, s. 123; Karabekir, **a.g.e.**, s. 868; Ali Fuat Paşa 16 Aralık'ta Kars'a gelmiş ve Ruslar'la antlaşma yapmak üzere yola çıkan Yusuf Kemâl Bey heyetini beklemesine dair Ankara'dan talimat almıştı. Bk. **Cebesoy, a.g.e.**, s. 114.

olarak ön çalışma yaptı. Heyet, Kars'tan 15 Ocak 1921 günü ayrıldı. [70] Her iki heyet, 17 Ocak'ta Tiflis'e vardı. Burada 27 Ocak'a kadar kaldı. [71] Tiflis'te bir hafta kalan Heyet, mümkün olduğu kadar resmî temaslarda bulunmaktan kaçındı. Heyete karşı son derece sıcak ilgi gösteren Gürcü Hükümeti, Türk Heyeti'nin şerefine bir ziyafet tertip etti. [72]

Türk Heyeti, 27 Ocak 1921 tarihinde Bakü'ye doğru hareket etti. [73] 29 Ocak 1921 günü Bakü'ye geldi. [74] Heyet, burada 6 Şubat 1921 gününe kadar kalarak 18 Şubat'ta Moskova'ya vardı. İstasyonda askerî bir törenle karşılandı. [75]

Öngörüşmeler, 21 Şubat'ta başladı. Görüşmelerde Sovyet Hükümeti adına Hariciye Komiseri Çiçerin, Komiser muavini Karahan, Türk Hükümeti adına ise İktisat Vekili Y. Kemal Bey, Maarif Vekili, R. Nur Bey ve Moskova Büyükelçisi A. Fuat Paşa katılmaktaydı. [76] Türk Heyeti, Karahan'ın Ermeni olması sebebiyle itiraz etti. Bunun üzerine onun yerine Celal Karmazof görüşmelere katıldı.

Öngörüşmeler esnasında Türk Heyeti, Çiçerin ile bir sonuca varılmayacağını anlayınca Stalin ile görüşmeye karar verdi. [77] Stalin ile görüşme 22-23 Şubat 1921'de gerçekleşti. Stalin, yapılan görüşmede, Türkler'le açık bir ittifak yapamayacaklarını bildirerek buna karşılık para ve cephane yardımı yapabilecekleri vaadinde bulundu. Ermenistan meselesinde Türkler'i destekler tavır takındı. Türk Heyeti ise Türkler'in Gümrü'yü sınırlarımız içine dahil etmek gibi bir niyetlerinin olmadığını belirtti. [78] 23 Şubat 1921 akşamı Stalin'le yapılan ikinci görüşmede Er-

---

70 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 197; Dumont, A. Fuat'ı Murahhas Heyeti'nin başkanı olarak zikretmektedir. A. Fuat Paşa, Elçilik Heyeti'nin başkanı bulunmakta, Y. Kemal Bey'de Murahhas Heyeti'nin başkanıdır. Dumond'un bu iki heyeti birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır. Bk. Dumond, **a.g.e.**, s. 77.

71 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 210; Nur **Moskova**, İstanbul 1991, s. 53; Nur, **Hayat**, c. III, s. 132, Cebesoy, **a.g.e.**, s. 124.

72 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 197; Nur, **Moskova**.., s. 48-51; Nur, **Hayat**.. c. III s. 129-132; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 123.

73 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 208, Cebesoy, **a.g.e.**, s. 124.

74 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 202; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 124; Yerasimos, **a.g.e.**, 212.

75 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 203; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 163; Nur, **Hayat**.. c. III, s. 142; Nur, **Moskova**.. s. 69; Kandemir, **a.g.m.**, s. 20; Türk Murahhas Heyetini karşılayanlar arasında Halil Paşa'da vardı. Bk. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 166; Halil Paşa'nın Moskova'daki faaliyetleri hakkında bk. **a.g.e.**, s. 176 vd.

76 TBMM ZC, D. I, c. II, s. 322; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 178.

77 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 204.

78 Cebesoy, a.g.e.. s. 108-182; Sonyel, **a.g.e.**, s. 53; Nur, **Hayat**.. c. 3, s. 150.

menistan meselesi yine gündeme geldi. Fakat Türk Heyeti'nin artık bu meselenin kapanması gerektiğini söylemesi üzerine mesele gündemden çıkarıldı. [79]

Murahhas Heyeti'nin 19 Şubat'tan itibaren 25 Şubat'a kadar yapmış oldukları temaslar, öngörüşme mahiyetindeydi. Resmî görüşmelere 26 Şubat 1921 günü başlandı. [80] Görüşmelerde, 24 Ağustos 1920'de parafe edilen anlaşma maddesi temel alındı. Müzakereler siyasî, hukukî ve yazılı olmak üzere üç komisyon halinde devam ediyordu. Bu görüşmelerde Türkiye'nin sınırları konusunda Çiçerin'in itirazları olmuş ve Gümrü Anlaşması'nı tanımak istemediklerini beyan etmiştir.

25 Şubat'tan 15 Mart'a kadar devam eden müzakereler, nihayet 18 Mart 1921 günü son şeklini aldı. Sovyetler'in isteği üzerine bu tarihin 16 Mart olmasına karar verildi. Rusya Hükümeti'nin o sene (1921) için vereceği on milyon altın rubleden 5 milyonu Yusuf Kemal Bey'e verildi, O da bu paranın bir milyonunu Almanya'dan uçak almak üzere Ali Fuat Paşa'ya teslim etti. [81] 1 Nisan'da Y. Kemal Bey yanında 4 milyon ruble altın olduğu hâlde Moskova'dan ayrıldı. 8 Nisan'da Bakü'ye gelen Y. Kemal Bey, burada kalabalık bir topluluk tarafından karşılandı. [82] Burada 19 Nisan 1921 tarihine kadar kaldı. Y. Kemal Bey, Bakü'de Azerbaycan'da anlaşma yapmak için Hariciye Komiseri Hüseyinof ve Behbud Şahtahtinski ile görüşmeler yaptı. Fakat onları masaya oturtmak konusunda başarılı olamadı ve daha sonraki bir tarihte Kars'ta görüşme yapılması konusunda mutabakata vardı. [83] 26 Nisan 1921 günü akşam Y. Kemal Bey, altınlarla birlikte Tiflis'ten ayrıldı. Sıkıntılı ve tehlikeli bir yolculuktan sonra 29 Nisan günü Kars'a geldi. [84]

Yusuf Kemal Bey, Moskova dönüşünde beraberinde getirmiş olduğu altınları Kars'ta bulunan askerî makamlara teslim etti. Daha sonra Sarıkamış'a geçti. Burada 7 Mayıs'a kadar kaldıktan sonra Erzurum'a geldi. [85] Erzurum'da kendisine Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan şöyle bir telgraf geldi:

---

79 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 205, Nur **a.g.e.**, c. 3, s. 150.
80 Cebesoy, **a.g.e.**, s. 189.
81 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 230.
82 **TBMM ZC**, D. I, C. II, s. 330; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 233; Nur, **a.g.e.**, s. 172; Türk heyetinin binmiş olduğu arabanın geçtiği yerlere kapaklanarak toprağı öpen Azeriler, Heyete karşı büyük bir misafirperverlik örneği sergilediler. Bk. **Tengirşenk, a.g.e.**, s. 233; Nur, **a.g.e.**, s. 172-173.
83 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 228; Nur, **a.g.e.**, s. 172.
84 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 229; Karabekir, **a.g.e.**, s. 908.
85 Tengirşenk, a.g.e., s. 229; Uluğ, **a.g.m.**, Cumhuriyet, 1 Ekim 1968.

Numarası: 3182

"Harp Raporu
Erzurum'da bulunan Adliye Vekili Yusuf Kemal Beyefendi'ye,

İfa buyurduğunuz hidemat-ı bergüzide-i vatanperveraneleri takdir ve zat-ı devletlerini tebrik ederim. Burada mesail-i mühimme-i devletlerinden bir an evvel istifade edilmek üzere süratle avdet buyurmanızı rica ederim.

7 Mayıs 1337
Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal" [86]

Yusuf Kemal Bey, bu telgraf ile kendisinin Adliye Vekili olduğunu öğrendi. Meclis onu gıyabında 30 Ocak 1921 tarihinde bu vekalete seçmişti. [87] Kendisi bu sırada yurt dışında olduğundan yerine vekaleten Hafız Mehmet Bey, tayin edilmişti. [88] 16 Mayıs'a kadar Adliye Vekili görevinde kalan Yusuf Kemal Bey, bu tarihte Meclis tarafından yine gıyabında Hariciye Vekaletine seçilmiştir. Bu sıralarda kendisi Erzurum'da bulunduğundan yerine vekaleten Fevzi Paşa atanmıştır. [89] Yusuf Kemal Bey, Erzurum'da bu gelişmeleri öğrendikten sonra Trabzon ve İnebolu yoluyla 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya geldi. [90]

Yusuf Kemal Bey, 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya döndükten sonra 7 Temmuz 1921 günü Moskova Antlaşması ile Türk-Afgan Antlaşması, Meclis'in onayına sunuldu. [91] Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan bu ilk antlaşma, tarafların içinde bulundukları kritik şartlar gözönüne alınırsa oldukça başarılı bir netice sayılabilir. Moskova Antlaşması, Sovyet Hükûmeti'ne İngiltere'ye karşı yeni bir dost kazandırıyordu. Böylece Sovyetler, güney sınırlarını güven altına almış

86 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 230; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 172; Mustafa Kemâl Paşa'nın göndermiş olduğu bu telgraf, 1961 yılında Kurucu Meclis'i en yaşlı üye sıfatıyle açtığı zaman basında yayınlanacaktır.
87 **TBMM ZC**, D. I, C. 7, s. 442.
88 **TBMM ZC**, D. I, C. 8, s. 173.
89 **TBMM ZC**, D. I, C. 1/0, s. 296, 301, ve 328.
90 Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 235.
91 Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C. II**, Ankara 1991, s. 57.

oluyorlardı. Buna karşılık batılı emperyalistlerin hazırladığı Sevr'i tanımıyorlar, Misak-ı Millî'yi kabul ediyorlardı. Ancak Batum ve çevresini muhtariyet verilmek şartiyle Sovyet Gürcistanı'na bırakıyorlardı. Meclis'te görüşmeler sırasında Batum mebusları, buna itiraz ettiler ve antlaşmanın reddi yönünde takrir verdiler. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey, kürsüye gelerek özetle şöyle bir konuşma yaptı; "Arkadaşlarımızın hissedeceği teessürü duymamak kabil değildir. Muahedenin Türkiye Devleti'nin menfaatine olduğunu Batum mebusu arkadaşımızla kabul ederler. Binaenaleyh, Batum daire-i intihabiyesi (seçim bölgesi) namına yükselen bu söze karşı Türkiye Hükümeti, yalnız der ki: Ne yapalım Türkiye'nin ve Türklüğün menfaatı bunu icabettiriyor." [92]

Batum'un Gürcistan'a terkedilmesine karşılık Türkiye, Batum limanını serbestçe kullanabilecekti. Boğazların bütün devletlerin ticaretine açılmasını sağlamak maksadıyle ilgili devletler, Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahildar devletlerin temsilcilerinin katıldığı bir konferansta ele alınmasını prensip itibariyle kabul etmişlerdi. Sovyet Hükûmeti, Çarlık Rusyası'na verilmiş olan kapitülasyon haklarından vazgeçmişti. Ankara Hükümeti, bu antlaşma ile doğu sınırlarını güven altına aldığı gibi batı ülkelerine karşı Sovyet desteğini elde etmiştir. Moskova Antlaşması'nın imzalandığı gün Sovyetler, İngiltere ile ticaret antlaşmasını imzalamış ve böylece Sovyetler'in Türkiye'ye yaptıkları yardımlar da artmıştır.

Yusuf Kemal Bey'in millî mücadele dönemindeki hizmetleri, Moskova Muahedesi'yle sınırlı kalmamıştır. Moskova'dan dönüş yolculuğu esnasında İnebolu'dan itibaren F. Bouillon ile birlikte Ankara'ya gelerek Fransa ile yapılan Ankara İtilafnamesi'ni imzalamıştır. [93] Ayrıca Hariciye Vekili olarak 1922 yılının başlarında kendi ifadesiyle "tenvir ve tenevvür" için Avrupa başkentlerini ziyaret etmiştir. Bu seyahati sırasında Sultan

---

92 TBMM, ZC, D. I, c. II, s. 322; Selek, **a.g.e.**, C. 2, s. 585.

93 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bak. Nutuk, c. II, s. 421; Tengirşenk, **a.g.e.**, s. 235; Uluğ, **a.g.e.**, s. 73; Akyüz, **a.g.e.**, s. 142; Yavuz Belge, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransa İlişkileri**, Ank., 1994, s. 135; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası** C. I, s. 49; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 263; Ankara itilafı, tam bir anlaşma hüviyetinde değildi. Ön anlaşmaydı. Çünkü Fransa'nın kesin anlaşmasını ancak müttefikleriyle birlikte yapması gerekiyordu. Bk. Soysal, **a.g.m.**, s. 966; Fransa, İngiltere'nin alınganlığını körüklememek için itilafnameyi parlamentonun tastikine sunmadı. Bk. Akyüz, **a.g.e.**, s. 151; Cemal Kutay, "Franklin Buyyon, Müttefiklerin Sulh şartlarını İzmir'e nasıl getirmişti", **Tarih konuşuyor**, c. 5, s. 28, Mayıs 1966, s. 2276; Ankara İtilafnamesi'nin tam metni için bk. Düstur, 3. Tertip, C. 2, s. 152, vd.

Vahdettin ile bir görüşme yapmış ve bu Ankara'da büyük tepkilere sebep olmuştur.

Yusuf Kemal Bey'in Millî Mücadele dönemiyle ilgili olarak yukarıda kısaca vermeye çalıştığımız faaliyetlerinin yanında Cumhuriyet'in ilk yıllarında da önemli görevler üstlenmiştir. Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra İngiltere'ye giden ilk resmî mümessilimizdir. 1925 yılında Ankara'da açılan Hukuk Mektebi'nin ilk hocalarındandır. DP'nin dört kurucusundan sonra gelen önemli şahsiyetlerinden birisidir. DP'nin genel başkanı Celâl Bayar, partinin kuruluş aşamasında bizzat Yusuf Kemal Bey'in Çamlıca'daki evine giderek kendisini partiye kurucu üye olarak kaydetmiştir.

Y. Kemal Tengirşenk, 1947 yılında DP'nin kurucularıyla anlaşmazlığa düşerek partiden ayrıldı. Bir yıl sonra 1948 yılında kurulan Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1961 Kurucu Meclisi'nde en yaşlı üye sıfatıyla başkanlık yaptı. 16 Nisan 1969'da 91 yaşında gözlerini hayata yumdu.

ATATÜRK'ÜN MANİSA'YI ZİYARETLERİ

Yrd. Doç. Dr. MEVLÜT ÇELEBİ *

Giriş

Atatürk'ün dikkate değer özelliklerinden birisi de; Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk halkıyla olan yakın diyalogudur. Atatürk; önemli her olaydan inkılaptan önce veya sonra çıktığı yurt gezileriyle kamuoyunu aydınlatmayı prensip haline getirmiştir. Bu; halkın desteğini kazanmak olduğu kadar halkı bilgilendirmek bakımından da önemlidir.

Bu bağlamda Atatürk Manisa'da yedi kez bulunmuş, bunlardan ikisinde (29 Eylül 1922 ve 26 Ocak 1931) treni istasyonda kısa bir süre beklemiş fakat trenden inmemiştir. Beş keresinde değişik sürelerle Manisa'da kalarak incelemelerde bulunmuştur. Bunlardan ikisinde ise (10-11 Ekim 1925 ve 8-9 Nisan 1934) geceyi Manisa'da geçirmiştir. Burada, M. Kemal'in Manisa'ya ilk geliş tarihi hakkındaki bir yanlışa dikkat çekmek istiyoruz. 10 Ekim günü Atatürk'ün Manisa'ya ilk gelişi olarak kabul edilip kutlamalar yapılmaktadır. Atatürkçü Düşünce Derneği Manisa Şubesi tarafından, bu tarih doğru kabul edilerek yayınlanan gazeteye "10 Ekim" adı verilmiştir. 10 Ekim Atatürk'ün ilk gelişi değildir. 29 Eylül 1922'de Ankara'ya giderken uğramasını bir kenara bırakacak olursak, M. Kemal Paşa Manisa'ya ilk olarak 26 Ocak 1923'de gelmiştir. Bu yanlışın düzeltilmesi, tarihe olduğu kadar Atatürk'e de saygının bir gereğidir. [1]

I. Manisa'ya İlk Gelişi (26 Ocak 1923)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923 günü, zaferden sonra sadece

* Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Manisa

1 Atatürk'ün Manisa ve ilçelerine yaptığı geziler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: *Mevlüt Çelebi*, **Atatürk ve Manisa**, Celâl Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı Yayını: 2, Manisa. 1997, s. 8-61.

eğitim görmekte olan ordunun durumunu görmek ve halk ile görüşmelerde bulunmak amacıyla uzun bir yurt gezisine çıkmıştır. M. Kemal Paşa'nın bu gezisinde Manisa ve ilçelerine de uğrayacağı öğrenilince hazırlıklara başlanmıştır. Manisa'dan, Mutasarrıf Aziz, Milletvekili İbrahim Süreyya ile Belediye Başkanı Bahri Beylerden oluşan bir heyet, karşılama törenine katılmak için Alaşehir'e gitmişlerdir. [2]

M. Kemal Paşa beraberindekiler ve yol boyunca törenlerle karşılandıktan sonra 26 Ocak 1923'de Manisa'ya gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa trenden inerek istasyon binasındaki kumandanlık dairesinde bir süre dinlenmiştir. Bu sırada Mutasarrıf Aziz (Akyürek) Bey, Belediye Başkanı Bahri (Sarıtepe) Bey, Manisa ileri gelenleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve öğrenciler halk adına "Hoş geldiniz" demişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ile yanındakiler ve karşılayıcılar daha sonra topluca Uzun Yol'a çıkmışlardır. Şimdiki Kız Meslek Lisesi ile Doğumevi binalarının bulunduğu boş alana gelerek cirit oyunlarını seyretmişlerdir.

Gazi'ye hitaben konuşan belediye başkanı, "Manisalı'lar teşrifiniz üzerine bayram yapıyorlar" diyerek şunları söylemiştir. *"Çünkü bugün millet ve memleketimizi esaretten kurtaran Büyük Millet Meclisimizin reisini ve Gazi Paşa kumandanını selamlamakla bahtiyardırlar. Zât-ı devletlerinin şimdiye kadar muvaffak oldukları müzaharet-i sübhâniyye bu devlet ve millete hayat ve istiklâlini kazandırmıştır. Şehir nâmına zât-ı devletlerine hoş geldiniz der ve Allah'tan sizi millete bağışlamasını tazarru eyleriz.* [3]

Mustafa Kemal Paşa da şu cevabı vermiştir: *"Muhterem Beyefendi ve Muhterem Ahali!*

Livanız dairesine girdiğim dakikadan buraya gelinceye kadar halkın şâhidi olduğum tezahürâtı beni son derece mütehassis etmiştir. Bilhassa şu dakikada gördüğüm tezahürâttan fevkalâde müteşekkirim. Bu tezahürât

---

2 **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Kânun-ı sâni 1923, s. 4.

3 **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Kânun-ı sâni 1923, s. 1, **Tanin**, 29 Kânun-ı Sâni 1923, s. 3, **İzmir Yollarında**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Önder, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1989, s. 51, Sadık Karaöz, **Attürk Manisa'da**, Manisa Turizm Derneği Yayını, 1983, s. 41, **Manisa 1973 İl Yıllığı**, s. 14.

beni zâhiri değil fakat manevî göz yaşlarına gark etmiştir. Bunlar beni müteessir ve mesrûr etmiştir. Bir kaç ay evvel buradan geçtiğim zaman bu ahaliyi burada görmemiştim. Buralar ateşler içinde idi. Şimdi lehülhamd o günlerin geçtiğini ve halkın biraraya geldiğini ve çalışmaya başladığını gördüm. Şundan dolayı çok bahtiyarım: Muhterem Ahali! Bütün efradımız çok çalışkandır. Feyizli araziye mâlik bulunuyorsunuz. Bu çalışkan ahalimizin mesaisi ile az zamanda çok nâfi neticeler elde edileceğine eminim. Belediyeniz halkı nâmına söylediğiniz sözlerden çok mütehassis oldum. Bundan sonra gerek ben ve gerek rüfeka-i mesaim memleketin saadet ve selameti için var kuvvetimizle çalışacağız. Ancak mesaimizin muvaffakiyetle tetevvücü için bütün milletin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da müzahereti elzemdir. Bizim kuvvetimiz milletin emn ve itimadıdır. Biz bu itimada mazhar oldukça bu neticeyi hep beraber iktitaf edeceğiz. Tezahürâtınızdan dolayı teşekkürât-ı mahsusamı tekrar ederim.[4] Paşa konuşmasını bitirdikten sonra istasyona dönmüş ve halkın alkışları arasında İzmir'e hareket etmiştir. Halk, hareket eden trenin arkasından misafirlerini *"Yaşasın Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Yaşasın Büyük Millet Meclisimiz"* sesleriyle uğurlamıştır. [5]

II. İkinci Geliş (10-11 Ekim 1925)

1925 yazında gittiği Kastamonu'da Türk toplumu için yeni başlık olarak şapkanın benimsendiğini gösteren M. Kemal Paşa, aynı yılın sonbaharında da bir yurt gezisine çıkmıştır. Manisalılar, bu seyahatte M. Kemal Paşa'nın Manisa'yı da ziyaret etmesi için davet etmişlerdir. [6] Bu amaçla Manisa adına, Belediye Başkanı Bahri, halkı temsilen Kâni, Abbas ve milletvekilleri Reşad ve Kemal Beylerden oluşan heyet Balıkesir'e giderek Gazi ile görüşmüşlerdir. Manisa heyetine sıcak ilgi gösteren Gazi, Manisa'yı ziyaret edeceği vaadinde bulunmuştur. [7]

---

4 **Tanin**, 29 Kânun-ı sâni 1923, s. 3, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Kânun-ı sâni 1923, s. 1 **Vakit**, 28 Kânun-ı sâni 1923, s. 3, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** II, (A.S.D.II), (1906-1938), (4. Baskı), Ankara, 1989, s. 78, **İzmir Yollarında**, s. 51, Karaöz, **a.g.e.**, s. 41-44, **Atatürk ve İzmir**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, İzmir, 1981, s. 138. **Manisa 1973 İl Yılığı**, s. 14-15. Mustafa Kemal Paşa'nın Salihli, Turgutlu ve Manisa'da yaptığı konuşmaların çok kısa özetleri için bakınız: Mehmet Önder, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye**, Ankara, 1984, s. 254, Hakkı Avan, **"Atatürk'ün Manisa'da Halkla Konuşmaları"**, Manisa, sayı: 12, (Kasım 1996), s. 25, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, c. II, (Derleyen: Necati Çetinkaya), İstanbul, 1996, s. 358-359.

5 **Tanin**, 29 Kânun-ı sâni 1923, s. 3.

6 **Anadolu**, 6 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1.

7 **Ahenk**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, **Anadolu**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2.

M. Kemal Paşa, yol üzerindeki Akhisar'da incelemelerde bulunduktan sonra Manisa'ya hareket ederken, Manisa, Cumhurbaşkanını yeniden kucaklamaya, bağrına basmaya hazırdı. Vilayet sınırından itibaren yol üzerindeki köyler ve istasyonlar süslenmişti. İstasyon ve şehir, bayraklarla, çiçeklerle donatılmış; Gazi'nin geçeceği yollara halılar döşenip taklar kurulmuştu. Anadolu Ajansı 10 Ekim 1925'de şu habere yer vermiştir. *"Manisa, Gazi Paşa hazretlerinin teşriflerine intizaren vilayet hududundan itibaren güzergâhta halk köyleri süslemektedir. Manisa cuş-u huruş içindedir. Belediye fevkalâde hazırlıklarına devam ediyor. Paşa hazretleri öğle yemeğini Akhisar'da yiyeceklerdir. Akşam Manisa'da şereflerine verilecek ziyafette bulunacaklar ve ertesi günü İzmir'i teşrif buyuracaklardır.* [8]

Heyecanla beklenen tren, Gazi'yi ve beraberinde Ali Said, Fahreddin ve Ali Hikmet Paşalarla milletvekilleri olduğu halde 10 Ekim 1925 günü Manisa'ya gelmiştir. Gazi ve beraberindekileri vilayet, belediye, fırka kumanda heyeti, Türk Ocağı, Halk Fırkası temsilcileri karşıladılar. İstasyondan belediye binasına kadar yerlere serilen halılar üzerinden yürüyerek gelmişlerdir. Yol boyunca yolun iki tarafında kendisine karşı sevgi gösterilerinde bulunan halkı şapkasıyla selamlayarak ve askerlere "Merhaba", demiş halka da, "Nasılsınız? İyi misiniz?" diyerek hatırlarını sormuştur. Kendisine çiçekler ve konfetiler serpilen Paşa için kurulan birinci takın önünde kurbanlar kesilirken bir hanım öne çıkarak; "Ey Ulu Gazi! Bu yanık yurdun hanımları nâmına hoş geldiniz der, yüksek saygılarımı sunarım" demiştir. [9]

Yol boyunca çeşitli kuruluş ve belediyeler adına Gazi'ye buketler takdim edilmiştir. Belediye önünde Naci Paşa tarafından karşılanan Mustafa Kemal Paşa, beş dakika dinlendikten sonra heyetleri kabul ederek hepsiyle teker teker ilgilenmiştir. Daha sonra balkona çıkarak beklemekte olan halkı selamlamıştır. Gece de, Gazi şerefine 100 kişilik bir yemek verilmiştir. Yemekte Belediye Başkanı Bahri Sarıtepe aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

---

8 **Anadolu**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, **Ahenk**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Vakit**, 12 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, Karaöz, **a.g.e.**, s. 71.

9 **Vakit**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, Karaöz, a.g.e., s. 71.

"Ulu Gazi! Büyük Dâhi!

Manisa'nın ebedî minnet ve şükranlarını arzeylerim. Manisa senelerce zulüm ve imhanın envaını görmüş, nihayet büsbütün yanmış iken senin emr ü kumandanla, senin büyük dehanla bir mucize gibi kurtulmuştur. Bu mucizeye Manisa daima hürmet edecektir. Manisa yeni hayata girerken hep senin emirlerini, irşâdlarını bütün dikkatiyle takip edecek, onların tamamen tatbikine çalışacaktır. Bu yeni memleket eskiliklerden, hurafelerden, köhne ve batıl itikattan ve temayülattan uzak, yeni, asrî ve medenî bir memleket olacaktır. Bir zamanlar müessesât-ı atikasının mebzuliyeti ile maruf olan Manisa bundan sonra müessesât-ı medenî ile süslenecektir. Fakat bütün bunları mübeccel ve muhterem Gazi'sinin emr ü irşadlarına medyunuz. Bir zamanlar bize 'siz kurtulacaksınız' diye emir ve irade buyurdunuz. Derhal köhne temayülâttan sıyrıldık. Asrın, medeniyetin yollarına düştük. Bizim daima rehberimiz sen olacaksın ulu Gazi! Çünkü halkımız bir defa görmüştür ki, senin çizeceğin yol hayat ve necat yoludur. İstiklâl yoludur, medeniyet yoludur, irfan yoludur. Senin emrinle istiklâle kavuşan halkımız yine senin emrinle hayat ve medeniyet yolunda yürüyecektir. Bizi bu yoldan hiçbir zaman, hiç bir vakit, hiç bir endişe çeviremeyecektir. Buna emin ol Ulu Gazi, büyük dâhi, ebedî minnet ve şükranlarımızı lütfen kabul et büyük münci!" [10]

Mustafa Kemal Paşa da şu cevabî konuşmayı yapmıştır:

"Manisa'nın Muhterem Ahalisi;

Yaptığınız bu coşkun tezahürât ve sevinçle hâsıl olan heyecanın şiddeti zail olmadan bana müsaade ediniz, sizi kemâl-i samimiyetle selamlayayım ve hakkımdaki tezahürâttan dolayı teşekkür edeyim.

Muhterem arkadaşlar! Sizin efkârınızı, temayülâtınızı pek veciz bir suretle ifade eden belediye reisi beyefendinin sözlerini ikiye ayıracağım: Bi-

---

10 **Anadolu**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, **Vakit**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Yanık Yurd**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, 4, **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, Karaöz, **a.g.e.**, s. 73, Bedriye Aksakal, (Derleyen), **Anılarda Manisa**, Manisa, 1986, s. 29, **Manisa 1973 İl Yıllığı**, s. 15, özeti; Avan, **a.g.m.**, s. 28.

rincisi şahsıma ait iltifatlarınızdır. Buna arz-ı minnet ederim. İkinci cihet ki, en mühimi, en esaslısıdır. O da sizin terakki ve teceddüd yollarında atmakta olduğunuz hatvelerin manası, medlûlüdür. Bunları da kemâl-i takdirle yadederim. Muhterem ahali! Bu noktada mucib-i mefharetimiz olan bir ciheti arz edeyim. Görülüyor ki, bizim kalbimiz, bizim fikrimiz tamamıyla sizin hissiyat, efkâr ve âmâlinize tetabuk etmektir. (Hay hay sesleri) Bu vesile ile tekrar etmek isterim. Bütün memleket, bütün cihan bilsin ki, Türkiye halkı rüesasıyla, müdiraniyle ve rüesa, müdiranı da halkıyla beraber aynı yolun yolcusu, hemfikir insanlardır.

Aziz Manisalı'lar! Ben Manisa'yı yangınlar içinde harap ve türâb bir halde görmüştüm. Muhterem Manisa'lılar! Ben sizi zulmetten, ateşten, esaretten henüz kurtulduğunuz bir zamanda görmüştüm. Fakat o günkü halleri itiraf ederim, hakiki teessürle telakki etmedim. Gerçi siz zulüm ve taarruzun şiddetli darbelerinden henüz kurtulmuştunuz. Fakat ben emindim ki, bu kadar şiddetli darbeler insanların imanlarını takviye eder. İstidadı, cevheri olan bir millet öyle darbelerden mütenebbih olur. Maziye nisbeten atisini daha çok parlak yapabilir. Muhterem arkadaşlar! Felaketler insanları, akılları başında olan milletleri daima azimkâr hamlelere sevk eder ve işte siz de o hamleleri yapmaktasınız. Bugün mamuriyet itibarıyla gördüklerim bu hamlelerin çok bariz tezahürleridir. Arkadaşlar! Bugünkü teyakkuzlarınızın, azminizin çok az zamanda çok feyizli neticeler vereceğine emin olarak sizi tekrar hürmetle selamlarım." [11]

10 Ekim gecesi Gazi'nin şerefine kalmakta olduğu vali konağında verilen yemek esnasında Manisalı gençler tarafından bir fener alayı düzenlenmiş, oyunlar oynanmıştır. M Kemal Paşa; düzenlenen fener alayını ve zeybek oyunlarını beraberindeki Kazım Özalp Paşa ile seyretmiştir. [12] Fener alayına katılanlardan sadece birisinin başında fes vardı. Cumhurbaşkanı bu çocuğu yanına çağırarak, "Bu fes nedir?" diye sormuş ve bunun üzerine genç, fesi yırtarak yere atmıştır. [13]

---

11 **Yanık Yurd**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 4, **Vakit**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Anadolu**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, **A.S.D.** II, s. 235-236, **Manisa 1973 İl Yılığı**, s. 15-16. Bu konuşmanın özeti, Önder, **Atatürk'le...**, s. 255, Aksakal, **a.g.e.**, s. 30, Avan, **a.g.m.**, s. 28.

12 **Vakit**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yay., 1975, s. 269, Karaöz **a.g.e.**, s. 75.

13 **Yanık Yurd**, 12 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1. Bu genç Tornacı Nazir idi. Karaöz, **a.g.e.**, s. 75.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler ertesi gün öğleden önce, otomobille yeni yapılan çarşıyı ve üzüm pazarını gezmişler ve caddeleri dolduran halkın "Yaşa!" tezahüratları ve alkışları arasında trene binerek İzmir'e hareket etmişlerdir. Manisa valisi, belediye başkanı ve diğer temsilciler misafirlerini Muradiye'ye kadar uğurlamıştır. [14]

Mustafa Kemal Paşa incelemelerini tamamlayarak 16 Ekim 1925 günü erken saatlerde İzmir'den Konya'ya harekete etmiştir. Gazi'nin özel treni Manisa'da beş dakika kadar durmuştur. Vali, erkân, komutanlar, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Türk Ocağı temsilcileri istasyonda hazır bulunmuşlardır. Gaziyi tekrar görmek için bekleyen halk, Paşa o esnada uyumakta olduğundan görememiş ve üzgün bir şekilde istasyondan ayrılmıştır. [15]

III. Üçüncü Geliş (16 Haziran 1926)

Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1926'da, Balıkesir'den İzmir'e gelirken, Manisa'da kısa bir müddet durmuştur. Mustafa Kemal Paşa Akhisar'dan ayrılarak 12.00'de Manisa'ya gelmiştir. Cumhurbaşkanı'nın treni halkın sevgi gösterileri arasında istasyona girmiştir. Gazi'yi, Manisa miletvekillerinden Kemal, Yaşar, Saim Beylerle Belediye Başkanı Bahri Bey Soma'dan beraber gelen Vali Müştak Lütfi (Gürsan), Kâni ve Abbas Beyler, vilayet erkânı, subaylar, Türk Ocağı temsilcileri ve halk karşılamıştır. Bu arada Türk Ocağı'ndan Safure Hanım, Cumhurbaşkanı'na Manisalı hanımlar adına "Hoş geldiniz" demiştir. Halkın alkışları arasında hükümet konağına giderek öğle yemeğini burada şerefine verilen yüz kişilik bir ziyafetle yemiştir. Daha sonra belediye binasını ve Halk Fırkası'nı ziyaret ettikten sonra Manisa'dan ayrılarak İzmir'e hareket etmiştir. [16]

---

14 **Vakit**, 11 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Teşrin-i Evvel 1925, s. 3, Önder, **Atatürk'ün...**, s. 269.

15 **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Vakit**, 18 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, **Yanık Yurd**, 18 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Yeni Gün**, 18 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1, **Akşam**, 18 Teşrin-i Evvel 1925, s. 1. **Ahenk**, 18 Teşrin-i Evvel 1925, s. 2, Önder, **Atatürk'ün...** s. 269, Önder, **Atatürk'le...**, s. 255.

16 **Anadolu**, 17 Haziran 1926, s. 1, **Hizmet**, 17 Haziran 1926, s. 1, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1926, s. 2, s. 1, Karaöz, **a.g.e.**, s. 85-86.

V. Dördüncü Geliş (8-9 Nisan 1934)

Menemen'de meydana gelen olaydan sonra Cumhurbaşkanı yine bir yurt gezisine çıkmıştır. Gazi'nin bu seyahatinin öğrenilmesinden sonra Manisa Valisi Fuat, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Kamil, Jandarma Komutanı Safa Beylerle İzmir-Turgutlu demiryolu hareket başmüfettişi Süleyman, Afyon'a giderek, Gazi'ye bağlılıklarını bildirdiler. [17] Mustafa Kemal Paşa 26 Ocak 1931 günü sabahın erken saatlerinde Alaşehir ve Salihli'den geçerek Turgutlu'ya gelmiştir. Gazi, karşılama töreni yapılmasını istemediği halde mülkî ve askerî erkân ile halk buna rağmen istasyonda toplanmıştı. [18] Sabah 05.45'de Manisa'ya gelen tren Manisa istasyonunda bir kaç dakika durduktan sonra hareket etmiştir. İzmir'deki incelemelerini tamamlayan M. Kemal Paşa, dönüşte 6 Şubat 1931 gecesi Manisa istasyonunda Vali Fuat (Baturay) Sıkıyönetim Manisa Bölge Komutanı Muzaffer Paşa, Belediye Başkanı Ali Rıza Besen ve ilgililer tarafından karşılanmıştır. Vali ve sıkıyönetim komutanı özel trene binerek Soma'ya kadar Gazi'ye eşlik etmişlerdir. [19] Balıkesir'den İzmir'e dönerken de treni Manisa'da durmamıştır. [20]

28 Ocak 1933'de Gülcemal vapuru ile Mersin'den ayrılan Cumhurbaşkanı 31 Ocak günü İzmir'e gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa İzmir'deyken, Vali Fuat, Abbas, Çivici Murat (Uzman), Kamil Özemre, Rıza Kubur, Kâni (Karaosmanoğlu) ve Manisa milletvekili Dr. Saim (Uzel) Beylerden oluşan bir heyet, Paşa'yı davet etmek için İzmir'e gitmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu daveti kabul etmiştir. [21] Ne var ki, bu esnada Bursa'da ezanın tekrar Arapça okunması gündeme geldiği için, Paşa, oraya gitmiş, Manisa'ya gelememiştir.

Atatürk Ege'de yapılacak askeri manevraları ilemek üzere 7 Nisan 1934'de Ankara'dan hareket etmişti. 8 Nisan'da Salihli İstihkam Taburu'nu [22]

---

17 **Yeni Asır**, 27 Birinci Kanun 1931, s. 1.
18 **Yeni Asır**, 27 Birinci Kanun 1931, s. 1.
19 **Yeni Asır**, 8 Şubat 1931, s. 1, Karaöz, **a.g.e.**, s. 94.
20 **Yeni Asır**, 9 Şubat 1931, s. 1,3.
21 **Hizmet**, 1 Şubat 1933, s. 1, Karaöz, **a.g.e.**, s. 97.
22 Salihli'de 4 Haziran 1997 günü görüştüğümüz 1324 (1908) doğumlu Sayın Nuri Ulaş bu denetleme hakında şunları anlatmıştır: "Salihli'deki istihkâm taburunu denetledi. İstasyondan taburun olduğu yere (Şimdi Kenan Evren parkı) kadar halkla beraber yürüyerek geldiler. Bizzat Atatürk askere tâlim yaptırdı. Tabur komutanı Ahmet Şefik Bey idi. Savaş tatbikatı Kuşçubaşı Eşref'in arazisinde yapılacaktı. Halk da bu tatbikatı izlemek için geldi. "Süngü tak! Yat! Hücum!" gibi emirler verdi."

ve Turgutlu Topçu Alayı'nı denetledikten sonra [23] Manisa'ya gelmiş ve geceyi burada geçirmiştir. [24] Ertesi gün İzmir'e hareket eden Mustafa Kemal Paşa Muradiye'de Manisa Piyade Alayı'nı denetlemiştir. [25]

1934'deki bu gelişini çağdaş bir kaynak olarak, Yeni Doğuş dergisindeki bir yazıdan özetleyerek aktarıyoruz: *"... 8 Nisan sabahındayız. Gönüllerimiz bahar şenlikleriyle dalgalanırken bu güzel haberi memlekete getiren ajansı sevimli ve ilâhî bir müjde gibi önümüzde açmış okuyor ve hesaplıyoruz.*

Gazi 19.30'da Ankara'dan yola çıkmış. Ankara - İzmir 825 kilometre, saatte şu kadar kilometre üzerinden yol alsa Manisa'dan ancak akşam geçebilecektir. Ah! Akşamı Manisa'da geçirse, onun nefesini taşıyan güzel havayı koklayarak ciğerlerimizi şişirsek. Daha akşama bir yıl var; fakat bütün millet bu mesut hâdiseyi öğrenmiş analar, nineler kucaklarında yavruları ve torunları ile istasyona dökülmüşler.

Büyük istasyonun dışı daha öğleyin insan sağnağı ile kaynaşıyor. Bütün gönüllerde bir heyecan tatlı bir eziliş, tatlı bir sızı, tatlı bir sabırsızlanış, başlarda yükseklere doğru bir kalkış; bütün gazetelerde mesut bir ümit dalgası var. Ortalık çalkalanıyor. Halk ayaklanmış, şen şakrak bir tabiat var. Her şey gülüyor. Gülüyor çünkü "Gazi" geliyor...

Off... Bu akşam da olmuyor ki... Ne kadar uzun bir 8 Nisan günü. Sanki bir yıl... Sayılan dakikalar kolay geçmiyor... Şimdi Salihli'ye gelmiş, orada askerlerini gözden geçiriyor. Saat 18.30. şimdi Turgutlu'da çok sevdiği Mehmetçiklerle halleşiyor. Vatanın büyük kurtarıcısı yurdun ebedî bekçisiyle koklaşıyor. Şimdi her asker kim bilir ne tatlı görüşler geçiriyor. Saat 19'u 5 geçiyor. Turgutlu'dan tren yollandı. Onbeş dakika sonra Çobanisa'dan ayrıldı. Hepimiz heyecan kesilmişiz. En mesut dakikalardayız.

---

23 Sayın Hasan Demiralpler Turgutlu'da 3 Haziran 1997'de yaptığımız görüşmede M. Kemal'in denetlemeleri hakkında şunları söylemiştir. "Turgutlu'daki 25. Topçu Alayı'nı denetledi. Toplar, şimdiki Sanat Enstitüsü'nün olduğu yerden istasyona kadar dizildi. Paşa trenden indikten sonra kaymakam ve ileri gelenler tarafından karşılandı. Askeri birliği denetledikten sonra tekrar trene döndü."

24 **Halkın Sesi**, 10 Nisan 1934, s. 1, **Yeni Asır**, 11 Nisan 1934, s. 1, Özel Şahingiray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, (1931-1938), Ankara, 1955, s. 268, Önder, **Atatürk'le...** s. 256.

25 Karaöz, **a.g.e.**, s. 97, Şahingiray, **a.g.e.**, s. 268.

Nihayet onun treni, önünde bütün karanlıkları delen iki parlak gözüyle etrafı aydanlatarak makastan girdi. Kimse soluk almıyor. Sanki en ufak bir kıpırdanışı bu ulvî manzarayı ihlâl edecekmiş gibi duruyor. Elektrik ziyaları içinde trenden boz bir gölge indi. Sanki gökten nur inmiş gibi.

Geliyor... Bu haber de öyle tatlı ve ahenkli bir eda vardı ki, bütün bu son 24 saatte geçen 1440 dakikanın hasretleri bir solukta eriyivermişti. Zarif, yakışıklı boyuna yaraşan bir boz renk yerli malı kostüm içinde, o ne vekarlı yürüyüştü. Tarihin seyrini değiştiren bir yürüyüş, milletin menhus talihini yenen bir varlık. İnsan boyunda, fakat başı göklere değen temiz, pak bir nâsıye. O yürürken, o yürümüyordu, sanki vatan canlanmış ona doğru gidiyorduk. O gelmiyordu, sanki ayaklarımız altında yurt toprakları yerinden oynamış bizi onun huzuruna, sıcak ve müşfik kollarına doğru götürüyordu. Hepimiz onun kudreti cazibesine tutulmuştuk. Kimse bir şey düşünemiyor ve söyleyemiyor. Yalnız onun uzanan elini yakalayabilmek saadeti. O el, o en uzak emelleri yakınlaştıran ve tahakkuk ettiren el, o karanlıkları silen, milleti yokluktan varlığa, karanlıktan ışığa götüren mübarek mutlu el. Bu mini mini ellerde ne büyük mucizeler yok ki. Manevî safhayı bir tarafa bırakın, çünkü onun tasviri beşer kudreti dahilinde değildir. Maddiyeti de çok munis ve yumuşak. O el sıkışta bitmez tükenmez bir tesir var. Elinizi mahviyetle avucunun içine alıyor. Sanki müşfik bir baba. Yıllarca hasretini çektiği yavrusunu bağrına basmak isteyen bir tehalükle onu sıkmak istiyor ve sonra bırakırken, sanki bırakmak istemiyormuş fakat sevindirilmek istenen başka eller varmış da, istemeye istemeye bırakıyormuş gibi, yavaş yavaş ve okyaşarak ebedî temasını muhafaza ederek ayrılıyor.

Ve birden o tunç sesi karanlıkları yardı. Tatlılığını hiç bir ahenkte bulamayacağımız bu "Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir" diyen kıyamet günündeki tarihi sesi bütün boşlukları dolaştı. Zabitlerin önünde durmuş onlara hitap ediyordu: "Nasılsınız arkadaşlar?" bu soruşta öyle bir istifham kudreti vardı ki, bütün gönüllerde yaşayan heyecanı bir perde daha yükseltti. "Sağolun efendim." Askerin ve milletin her sabah yatağından kalkarken tekrarladığı bu dua yerini bulmuştu. Bu ellidört bahar geçirmiş, bir tehlikenin önünde eğilmiş ve yılmamış olan büyük başta, sıhhat ve sağlık bir çağlayan gibi taşıyordu. Ve asıl hepimiz, bu güzel ve

zinde baş önünde bunun için çok sevindik. O, olmasaydı bu millet öksüz kalırdı.

Onun yıllarca yolunu bekleyip duran hasretli Manisa, bu gece onu koynunda taşımakla bahtiyardır. Herkes gönlünü oracıkta bırakarak evine dönmüştü. Bu gönüller sabahlara kadar onun vagonunu tavaf ettiler. Rüyalarımıza o boz arslan girmişti. Yataklarımızdan kalkamıyorduk. Çünkü gözümüzü açarsak onun hayalini kaybedecektik. Ve nihayet sabah olmuştu. Hasret kavuşturan, şimdi hasret ayıran, iki demir ray üzerinde bir kartal gibi süzülüp giderken beşiklerdeki çocuklardan tutunuz dermandan düşmüş yatalak dedelere ve ninelere varıncaya kadar her ağızdan şu ilahi nağme dökülüyordu: "Yolun açık, günün aydın olsun. Uğurlu ve mutlu yolcu." O gitti. Herkes henüz tatlı uykusundayken o vazifesine koşuyordu. Bu gidişle o bir daha gösteriyor ki, Türk uyanıktır. Yurt için korku yoktur..." 8 Nisan 1934 Mustafa Nuri. [26]

VI. Beşinci Geliş (22 Haziran 1934)

İran Şahı Rıza Pehlevi 16 Haziran 1934'de Türkiye'ye gelmişti. Atatürk, beraberinde İran Şahı Rıza Pehlevi ve İran Dışişleri Bakanı Baghir Kazımî ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey olduğu halde 20 Haziran günü İzmir'e hareket etmişlerdir. Ertesi gün Eskişehir'de incelemelerde bulunduktan sonra ayrılmışlardır. Yol boyunca Gazi'ye ve misafirine sevgi gösterilerinde bulunulmuştur. Tren, Turgutlu'da bir kaç dakika durmuş ve bu esnada iki kızı öğrenci Şah Rıza Pehlevi'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya birer buket takdim etmişlerdir. [27] Turgutlu'dan sonra Akhisar'da da aynı sevgi gösterileriyle karşılanmışlardır. [28] 22 Haziran'da saat 10.20'da Manisa'ya gelmişlerdir. [29] Manisa'da Gazi'yi ve Şah'ı karşılamak için hazırlıklar yapılmış, şehir bir gelin gibi süslenmiştir. Atatürk ve Şah'ın Manisa'yı ziyaret edecekleri halka tellalar aracılığıyla duyurulmuş ve halk istasyona dâvet edilmişti. İstasyon halk tarafından hınca hınç dol-

---

26 Mustafa Nuri, **"Gazi Geliyor"**, **Yeni Doğuş**, sayı: 7, (1 Mayıs 1934), s. 5-7, Karaöz, **a.g.e.**, s. 97-99.

27 **Anadolu**, 23 Haziran 1934, s. 3, **Yeni Asır**, 23 Haziran 1934, **Halkın Sesi**, 23 Haziran 1934, s. 1.

28 **Yeni Asır**, 23 Haziran 1934, s. 4, **Anadolu**, 23 Haziran 1934, s. 3, **Halkın Sesi**, 23 Haziran 1934, s. 1, Oktay Gökdemir, **Kurtuluş Savaşı'nda Akhisar**, Akhisar, 1990, s. 59.

29 Şahingiray, **a.g.e.**, s. 293.

durulmuştu. [30] İki devlet başkanı Manisa'da 21 pare top atışıyla karşılanmıştır. Mülkî ve askerî erkânla birlikte öğrenciler ve halk da karşılama töreninde hazır bulunmuştur. İstasyonda, iki kız öğrenci tarafından kendilerine birer buket verilmiştir. Halkın ve öğrencilerin alkışları arasında otomobille Manisa hastanesine giderek incelemeler yapmışlardır. Manisa'dan İzmir'e otomobille gitmişlerdir. [31]

İzmir'de çeşitli incelemelerde bulunan devlet başkanları 24 Haziran'da İstanbul'a hareket etmişlerdir. Tren Akhisar istasyonunda bir süre durmuştur. Bu sırada istasyonda toplanan binlerce halkın, "Yaşa! Var ol! şeklindeki tezahüratlarına, İran Şahı ayağa kalkarak ve eliyle selamlayarak karşılık vermiştir. [32] Akhisar'dan sonra Soma'ya varılmıştır. Burada da mülkî ve askerî erkân ile, bir tabur piyade ve halk tarafından karşılanmışlardır. Şah ve Gazi halkın alkışları arasında istasyon müdürlüğüne ait binaya geçerek bir süre dinlenmişlerdir. Burada küçük bir kız öğrenci, gençliğin Ata'ya bağlılığını anlatan bir şarkı okumuştur. İstirahatten sonra Gazi ve Şah kasaba yakınındaki meydanda toplanan değişik sınıflardan oluşan askerî birliği teftiş etmişlerdir. Şahın isteği üzerine Gazi birliklere tâlim ve tatbikat yaptırmıştır. Tatbikatı dikkatle ve yakından takip eden Şah Rıza Pehlevi, askerlerimizi takdir etmiştir. Tatbikat, denetlenen her birliğin kendi marşlarını söyleyerek yaptıkları geçit resmiyle sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Şah, halkın alkışları arasında ve gelişlerinde olduğu gibi 21 pare top atışıyla uğurlanmışlardır. [33]

Atatürk'ün İran Şahı ile birlikte yaptığı bu Batı Anadolu seyahatinde ilgi çekici olaylar da meydana gelmiştir. Bunlardan birisini naklederek bölümü tamamlıyoruz. Atatürk, maiyetinde bulunanları Şah'ın yanında, İranlı'ların hoşlanmadıkları "Acem" kelimesini kullanmamaları konusunda

---

30 1336 (1920) Manisa doğumlu Sayın Muvaffak Adanalı ile Manisa'da 12 Haziran 1997 günü yaptığımız görüşmeden.

31 **Yenis Asır**, 23 Haziran 1934, s. 4, **Anadolu**, 23 Haziran 1934, s. 3, **Halkın Sesi**, 23 Haziran 1934, s. 1, Önder, **Atatürk'ün...** s. 270, Önder, **Atatürk'le...** s. 256 Atatürk'ü bu gelişinde Manisa'da gören Sayın Hasan Demiralpler, yazılı kaynaklardaki bilgileri teyid eden şu sözleri söylemiştir. "Şah ile geldiğinde Manisa'da gördüm. Halk ve bütün öğrenciler ellerinde bayraklar olduğu halde istasyonda toplanmıştı. Trenden inip vali konağına gittiler. Halk şah ve M. Kemal için "Yaşa! Varol" diyerek tezahürat yapıyordu. Bando da İran marşını çalışıyordu. Vali konağından sonra câmileri gezdiler ve 2 saat kadar Manisa'da kaldıktan sonra otomobille İzmir'e gittiler." Sayın Muvaffak Adanalı da bu bilgileri teyit etmiştir.

32 **Yeni Asır**, 25 Haziran 1934, s. 3.

33 **Anadolu**, 26 Haziran 1934, s. 1, **Yeni Asır**, 26 Haziran 1934, s. 1.

uyarmıştır. Ne var ki, Soma'daki tatbikatta askerlerin geçişi esnasında kendisi kullanmıştır. Bunu ertesi gün yanındakilere "öyle bir pot kırdık ki" diye tebessümle açıklanmıştır. [34]

Sonuç

Atatürk'ün yurt gezilerinde bir noktanın öne çıktığını görüyoruz. Eğer ziyaret edilen yer Milli Mücadele döneminde özellikle Yunan işgalinde kalmışsa, Atatürk kendilerini işgalden kurtaran kişi olarak daha büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Batı Anadolu Bölgesinin Atatürk'e sevgisi ve bağlılığı da bunun bir göstergesidir. Manisa da, Atatürk'e bağlılığını her fırsatta göstermiş, ziyaretlerinde onu bağrına basmıştır. Cumhurbaşkanının başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu bölgesine verdiği önem ve Manisa'nın da İzmir demiryolu hattının üzerinde bulunması Manisalı'ların Atatürk'ü daha sık görmelerini sağlamıştır. Gazi'nin Manisa'yı her ziyaretinde hazırlıklar çok önceden başlamış ve karşılama törenleri görkemli olmuştur. Yurt gezileri M. Kemal Paşa'ya halkla diyalog imkanı verirken, ziyaret edilen halk için de, inkılâplara ve Atatürk'e bağlılıklarını göstermelerine vesilesi olmuştur.

Atatürk, zaferden sonra trenle Ankara'ya dönerken geçtiği Manisa'ya ilk olarak 26 Ocak 1923'de gelmiştir. Bu tarihi bir gerçek olduğuna göre, Atatürk'ün Manisa'ya ilk geliş tarihi olarak 10 Ekim'in değil, 26 Ocak'ın kutlanması gerekir. Sonraki gelişlerinde, programına göre Manisa'da gecelediği gibi, istasyonda bir kaç dakika kalıp yetkililerle görüştüğü de olmuştur. Her gelişinde veya trenle geçişinde halkın saygı ve sevgisi büyük olmuştur. Paşa'yı göremedikleri zamanlarda ise halk istasyonu üzüntüyle terk etmiştir.

34 Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, 1912-1922, İstanbul, 1970, s. 462.

ATATÜRK'ÜN KONYA'YI ZİYARETLERİ VE İLK ZİYARETİ İLE İLGİLİ GÖZLEMLER

Yrd. Doç. Dr. OSMAN AKANDERE *

Giriş

Büyük Önder Atatürk; " Asırlardan beri tüten bir nurun ocağı ve Türk kültürünün esaslı kaynaklarından biri" olarak kabul ettiği Konya'ya bir çok defa ziyaretler yapmıştır. Konya, Büyük Atatürk'ün İstanbul ve İzmir'den sonra en çok geldiği ve ziyaret ettiği mutlu şehirlerden biridir. Büyük Atatürk, Milli Mücadele'nin başlangıcından ölümüne kadar olan süre içerisinde Konya'ya 13 defa gelmiş ve bu gelişlerinde toplam 33 gününü Konya'da geçirmiştir.

Atatürk'ün Konya'yı ziyaret tarihleri şöyledir;

*	3	Ağustos	1920 – 5	Ağustos	1920	Birinci gelişleri
*	1	Nisan	1922 – 4	Nisan	1922	İkinci gelişleri
*	24	Temmuz	1922 – 25	Temmuz	1922	Üçüncü gelişleri
*	19	Ağustos	1922 – 20	Ağustos	1922	Dördüncü gelişleri
*	20	Mart	1923 – 23	Mart	1923	Beşinci gelişleri
*	3	Ocak	1925 – 13	Ocak	1925	Altıncı gelişleri
*	17	Ekim	1925 – 19	Ekim	1925	Yedinci gelişleri
*	18	Mayıs	1926 – 19	Mayıs	1926	Sekizinci gelişleri
*	18	Şubat	1931 – 1	Mart	1931	Dokuzuncu gelişleri
*	25	Ocak	1933 – 25	Ocak	1933	Onuncu gelişleri
*	6	Şubat	1934 – 6	Ocak	1934	Onbirinci gelişleri
*	6	Ocak	1937 – 6	Şubat	1937	Onikinci gelişleri
*	20	Kasım	1937 – 20	Kasım	1937	Onüçüncü gelişleri[1]

* S.Ü. Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

1 Atatürk Konya'da, "Büyük Önder Atatürk'ün Konya'ya Gelişinin 64. ve Selçuk Üniversitesi'nin Kuruluşu'nun 10. Yıldönümü Armağanı", Konya 1986, s. 8; Ayrıca bkz. Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 241.

1. Atatürk'ün Ziyaretleri Öncesi Konya

1920 yılı sonlarına kadar bir iç kargaşa ve Kuvay-ı Milliye aleyhtarı hareketlerin çokca görüldüğü ve yaşandığı bir vilayet olan Konya, 1920'den sonraki yıllarda Milli Mücadele'mizdeki mümtaz yerini alacaktır.

Coğrafi, manevi ve kültürel yapısı ile Orta Anadolu'nun önemli bir merkezi olan Konya'nın Milli Mücadele'mizin başlarından itibaren bu mücadele içerisinde faal bir rol oynayamaması bazı nedenlere dayanmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz; 1- Öncelikle Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Konya'nın başında vali olarak Cemal Bey adında bir zatın bulunmasıdır. "Artin Cemal" adıyla da bilinen Cemal Bey, Kuvâ-yi Milliye'nin en büyük düşmanlarından birisi, İngiliz Muhubbileri Cemiyeti'nin üyesi ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası (partisi)'nin taraftarıydı. [2] Nitekim Damat Ferit Paşa tarafından özellikle Konya'da milli faaliyetlerin gelişmemesi için Cemal Bey'in Konya'ya Vali olarak gönderildiği belirtilmektedir. [3] Bu nedenle bu vali milli faaliyetlerin Konya'da taban bulmasına mani olmuş bir zattır. Konya'da Kuvâ-yi Milliye Teşkilatı ancak bu valinin şehri terketmesinden sonra resmen kurulmuştur. 2- Konya'nın diğer bir şanssızlığı da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk idarecilerinin bir kısmının kötü niyetli kişiler olmalarıydı. Bunlar kendilerine verilen yetki ve nüfuzu kötüye kullanmışlardı. Mesela Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına kurulan milli kuvvetlerin zabit ve efradları ile kendilerine çok yüksek maaş bağlamışlardı. [4] Ayrıca bazı subaylar Konya'da milli teşkilatı güçlendirme ve genişletme görevleriyle uğraşacakları yerde, ticaretle uğraşıyorlardı. Bu olaylar halkın dikkatini çekiyor ve tepkilere neden oluyordu. Halkın Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nden şikayetçi olması Heyet-i Temsiliye'ye kadar ulaşmıştı. Bunun üzerine bizzat Mustafa Kemal Paşa

---

2 Bu valinin Konya'da Kuvâ-yi Milliye Aleyhtarı Faaliyetleri için bkz. Ahmet Avanos, "Milli Mücadele'de Konya", (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989.

3 Cemal Kutay, İstiklâl Savaşı'mızın Maneviyat Ordusu, İstanbul 1977, s. 81-82; Konya Valisi Cemal Bey'e "Artin Cemal" adı verilmesi onun İttihatçı düşmanlığından kaynaklanmaktadır. Bu İttihatçı düşmanlığı onu Ermeni dostluğu yapmaya kadar itmiştir. Nitekim Celâl Bayar bu konuda şöyle demektedir: "En mutaassıp Ermeni komitecileri savaş sırasında 300 bin Ermeni'nin öldürüldüğünü idda ettikleri halde, bu ölüm sayısını 800 bine çıkarmak suretiyle güya İttihatçılardan intikam almak istemişti ve bundan dolayı da halk da kendisine "Artin Cemal" demeye başlamıştı." Celâl Bayar, Ben de Yazdım, C. VII, İstanbul 1969, s. 2132.

4 Fahrettin Altay, On Yıl Savaşı (1912-1922) ve Sonrası, İstanbul 1970, s. 222.

tarafından 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey'e (Altay) olayın araştırılması için bir telgraf gönderilmiştir. [5]

3- Konya'nın diğer bir şanssızlığı da bir Nakşibendi Şeyhi olan ve Konya halkı üzerinde derin bir tesiri bulunan Zeynel Abidin Hoca'nın Kuvâ-yi Milliye aleyhine cephe almasıdır. Milli Mücadele yılları boyunca bilhassa İngilizler ve sarayla yakın bir ilişki içerisinde olan Zeynel Abidin Hoca gerek Padişah Vahideddin'in ve gerekse muhaliflerin bir numaralı gözdesi durumuna gelmişti. Ona "bütün Gonneyi tek barnağının ucunda" çeviren adam gözüyle bakılıyordu. [6] Bu şahıs eğer Kuvâ-yi Milliye lehine nüfuzunu koymuş olsaydı, muhakkak ki Konya'nın Milli Mücadele tarihindeki yeri bambaşka olurdu.

4- Bir diğer neden de şudur. Uzun zamandan beri düşman işgali görmemiş bulunan Konya ahalisi, özellikle eşraf tabir edilen ileri gelenleri Milli Mücadele çabalarına karşı ilgisiz ve hatta yer yer karşı idi. Bunda özellikle İtalya'nların Konya'yı işgallerinde halka karşı takip ettikleri yumuşak ve uyutma siyasetinin de rolü büyüktür. Halk üzerinde derin etkisi bulunan bu eşrafın milli faaliyetlere karşı soğuk durması Konya'nın diğer bir şanssızlığı olmuştur. [7]

Saf ve cahil olan Konya halkı yukarıda bir kaç cümle ile temas ettiğimiz nedenlerden dolayı, her türlü propagandaya açık olmuş ve bizzat bundan Kuvâ-yi Milliye aleyhtarları ve Milli Mücadele düşmanları istifade etmişlerdir. Bu yüzden Konya'da Milli Mücadele aleyhtarı hareketler ve isyanlar olmuştur. Nitekim Bozkır'da cereyan eden ve Bozkır isyanları olarak bilinen hadiseden sonra bu kez de I. Konya Hadisesi olarak bilinen isyan hareketleri olmuştur.

Konya şehir merkezinde başlatılmak istenen bu isyan hareketi Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'in zamanında ve yerinde aldığı tedbirler ve tutuklamalarla büyümeden önlenmiştir. Atatürk'ün

---

5 Altay, **a.g.e.**, s. 222.
6 Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1969, s. 79-82.
7 Kamil Erdaha, **Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 267.

de Nutuk'ta ifade ettiği gibi, bazı kişilerin Birinci Konya Ayaklanması dedikleri hadise, "Konya'da bulunan komutanın, elindeki kuvvetlerle, cesurca hareket ederek asileri dağıtması ve önayak olanları tutuklamasıyla" [8] kansız bir şekilde önlenmişti. Durum Fahreddin Bey tarafından Ankara'ya bildirilmiş ve Ankara Hükümeti'de Konya'da Örfi İdare (sıkı yönetim) ilan etmişti. [9] Ayrıca kurulan bir tahkik heyetince ayaklanmaya katılanlar hakkında kovuşturma açılmış ve 36 tutuklanmıştı.

Konu Konya Mebusu Arif Bey tarafından 17 Mayıs 1920 tarihinde verilen bir takrirle Büyük Millet Meclisi'nin gündemine getirilmişti. [10] Arif Bey Konya'ya bir "Tahkik Heyeti"nin gönderilmesini istemişti. Yine Diğer bir Konya Milletvekili olan Refik Bey'de Meclis'te yaptığı konuşmada; "... halka yapılan fena telkinlerin önlenmesi ve gelecekte bu tür fenalıklara meydan verilmemesi için, başka taraflara gönderildiği gibi, bir irşad heyeti'nin gönderilmesini" istemişti. [11]

Nitekim halkı aydınlatmak için milli şairimiz Mehmet Akif Bey'in içinde bulunduğu Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve Konya Mebusu Refik Bey'den kurulu bir Millet Meclisi Heyeti 25 Mayıs 1920 günü Konya'ya hareket etti. [12] Heyet Konya'da çeşitli çalışmalar yaptı. Memleketin içinde bulunduğu durum anlatılarak Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı çalışmalar halka izah edildi. Halk bu çalışmalardan çok memnun kalmış ve heyetin 3 Haziran 1920'ye kadar şehirde kalmasını istemiştir. [13] Bu arada bu günlerde Konya'ya Milli Müdafa Vekili Fevzi Paşa gelmiş ve şehrin durumunu yakından görmüştür. Ayrıca Konya'lı mebuslarda sık sık şehre gelerek temaslarda bulunmuşlardı. Nitekim 19 Temmuz 1920 tarihinde Mehmet Vehbi, Musa Kazım, Kazım Hüsnü ve Çelebi Abdülhalim Efendi'lerin yer aldığı bir mebuslar heyeti trenle Konya'ya gelmiştir.

2. Atatürk'ün Konya'ya Gelişi

Konya'da yayınlanan "Öğüt Gazetesi" 31 Temmuz 1920 günü, Ata-

8 Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. II (1920-1927), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 308.
9 Altay, a.g.e., s. 243.
10 **TBMM Zabıt Ceridesi,** c. I, s. 334-346.
11 **TBMM zabit Ceridesi,** c. I, s. 347.
12 Avanos, a.g.e., s. 170.
13 Avanos, a.g.e., s. 170.

türk'ün Konya'ya yapacağı ziyaretle ilgili bir havadis vermiştir. Gazete şehir halkına, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Büyük Millet Meclisi'nden bir heyetin Afyonkarahisar, Uşak ve Denizli Cepheleri'ni teftiş ettikten sonra Konya'ya geleceğini duyuruyor ve "istikbal" hazırlıklarına başlanıldığını bildiriyordu. [14]

Gerçekten de Atatürk, Konya'da Kuvâ-yi Milliye'ye karşı bazı olumsuz hadiselerin cereyan etmesi ve sık sık Milli Mücadele'ye karşı hareketlerin ve isyanların çıkması üzerine Konyalılarla ve Konya'daki zevatla görüşmek, halkı aydınlatmak amacıyla bir heyetle Konya'ya gelmeye karar vermişti. I. Konya Hadisesi'nden yaklaşık üç ay sonra 3 Ağustos 1920 günü sabah 6.00'da trenle Afyon üzerinden Konya'ya geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın beraberinde Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey, Erkânı Harbiye Reisi Şemsettin Bey (Kolordu Erkânı Harbiyesi) ile bazı mebuslar olduğu halde şehir istasyonuna indi. [15] Kendilerini Konya Valisi Haydar Bey, Mevkî Kumandanı Sabri Bey, Belediye Başkanı, Mevlana Dergâhı Postnişini ve Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Konya Merkez Heyeti Başkanı Sivaslı Ali Kemâli Hoca ile askeri ve mülkî erkânın yanında şehrin ileri gelenleri ve kalabalık bir halk topluluğu karşıladı. Halk Mustafa Kemal Paşa'yı coşkun bir tezahüratla karşılamıştı. [16]

Atatürk, trenden inince karşılamaya gelen kalabalık halk kütlesi kendisine doğru hücum etmek ister. Ancak polisler müsaade etmezler. Bu arada Sanayi Mektebi Bandosu, hazırlanan program gereğince "Selâm Marşı"nı çalar. [17] Atatürk önce bando şefi Ali Baba'nın elini sıkarak ha-

---

14 **Öğüt**, 31 Temmuz 1336 (1920), S. 422.

15 **Öğüt**, 4 Ağustos 1336 (1920), S. 426. Ayrıca bkz. Mehmet Önder, **Sivaslı Ali Kemâli Bey**, Konya 1954, s. 56.

16 **Öğüt**, 4 Ağustos 1336 (1920), S. 426; **Babalık**, 4 Ağustos 1336 (1920), S. 528. Atatürk'ün ilk gelişlerinde, kendisini karşılayan Belediye Başkanının ismi açıklanmamakla birlikte bunun büyük bir ihtimalle Mehmet Muhlis Bey olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü Mehmet Muhlis Bey, Belediye başkanı olarak Milli Mücadele döneminde Konya'ya gelen Milli Mücadele önde gelenlerinin karşılayıcı ve ağırlayıcılarındandır. Mustafa Kemal'in Konya'ya ikinci gelişi olan 1-4 Nisan 1922'de İstasyonda karşılayıcıların başında gelenlerinden birisi de Mehmet Muhlis Bey'dir. Bkz. Ahmet Günaydın, Hasan Kök, Mustafa Göğer, Ahmet Şeref Ceran, **"Atatürk ve Okullarımız-Atatürk Konya Okullarında"**, Konya 1988, s. 13; Yine Mustafa Kemal'in 20 Mart 1923 tarihinde zaferden sonra gelişinde de karşılayıcılar arasındadır. Ayrıca Vilayet-i Umumî Meclis Salonu'nda gece verilen ziyafette bir konuşma yapmıştır. Bkz. Mehmet Önder, **Delibaş Hadisesi**, Konya, s. 323.

17 "Atatürk'ü karşılayan Konya Sanayi Mektebi Bandosu'nun başında bandonun şefi ve Musiki Muallimi, saray usulü üniforma giyen İstanbul Deniz Bandosunda görev yapmış besteleri bulunan Ali Baba'dır." Günaydın, Kök, Göğer Ceran **a.g.e.**, s. 2-3.

lini ve hatırını sorar. Ali Baba Atatürk'ün elini öpmek ister. Ancak Atatürk bu yaşlı hocaya saygısından dolayı elini öptürtmez. Ali Baba'da bu defa elindeki tempo değneğini sol eline alır ve sağ elindeki kalpağıyla selamlar.

Atatürk önce Dar'ülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu)'ı teftiş eder. Okul Müdürü Zehra Hanım'ın hatırını sorduktan sonra sırasıyla diğer idarecilerin, öğretmenlerin ve talebelerin hatırını sorar. Onlar da "Teşekkür ederiz Paşa Hazretleri" diye cevap verirler. [18]

Dar'ülmuallimat'ın teftişinden sonra Atatürk, yol güzergâhı üzerinde sağlı ve sollu bir şekilde sıralanmış bulunan Leyl-i İdadi (yatılı lise) Askeri Rüştiye (ortaokul) talebeleriyle İlmiye Medresesi, Dar'ülirfan, İntibah gibi özel okulların talebelerini ve Darülmuallimin ile Dar'ülmuallimat ve diğer kız okullarının talebelerini selâmlamış, talebelerde Atatürk'e coşkulu bir şekilde tezahüratta bulunmuşlardır. [19]

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, bugün Atatürk Müzesi olarak kullanılan Konyalıların kendisine hediye ettikleri köşke gitmiştir. Bu arada kız ve erkek okullarının geçit töreni devam etmektedir. Atatürk daha sonra köşkün balkonuna çıkar. Halkın büyük tezahüratı ve Sanayi Mektebi Bandosu'nun coşkulu nağmeleri etrafı çınlatmaktadır. Sanayi Mektebi Bandosu İzmir Marşı'nı çalarak Atatürk'ün önünden geçer. Bando şefi Ali Baba hürmetle Atatürk'ü selamlar, O'da onlar geçene kadar bandoya resmi selâmla karşılık verir. [20]

Atatürk ve beraberindekiler daha sonra o tarihte Konya'da bulunan

---

18 Emekli bir öğretmen olan ve o günleri yaşayan İhsan Eke'nin anlattığı bu hadiseler için bkz. Günaydın, Kök, Göğer, Ceran, **a.g.e.**, s. 2.

19 **a.g.e.**, s. 4.

20 **Babalık,** 4 Ağustos 1336 (1920), S. 528.; "Bandonun arkasında ufak bir asker ve polis müfrezesi ve onu takiben öğrenciler (bilhassa sanat okulu öğrencileri) muntazam adımlarla takip etmesinden sonra, Dergah'ın Neyzen ve Kudümzenlerinden müteşekkil Musiki takımı... Bando'nun sert, yüksek ve gürültülü sesi yanında, bu ses gaip kulakları dinlendirici ruhları okşayıcı Mevlevi kisveleriyle, ekseriya siyah renk hakimiyeti altında ağır ağır ve küdüm tempolarına uydurulan adımların hareketleriyle geçerken insana ayrıca lâhutî bir zevk veriyordu" demektedir. Cancr Arabacı, Milli Mücadele'de Konya Öğretmenleri, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993, s. 36.

Şeyh Sunisi'yi ziyaret ederek memleket meselelerini görüşmüş [21] bilaharede Mevlâna Dergâhı'nı ziyaret etmiş ve öğle namazını da Sultan Selim Camii'nde kılmıştır. Atatürk, cepheden gelen çok sayıda yaralı ve hastalarının tedavi gördükleri Gureba Hastanesi (bugünkü Devlet Hastahanesi) ile Amerikan Hastahanesini ziyaret etmiş ve burada bulunan yaralı ve hasta asker ve subaylara acil şifalar dilemiştir. [22] Bu arada Dar'ülmuallimin ziyaret edilmiştir.

Daha sonra Hükümet Konağı'na gelen Mustafa Kemal Paşa, burada bir kısım ahali ve özellikle şehrin eşrafı ile sohbet eder. Burada yapılan görüşmelerde özellikle I. Konya Hadisesi esnasında tutuklanan ve bir süre önce de Örfi İdare Mahkemesi'nce mahkum edilenlerin af edilmesi konusu Mustafa Kemal Paşa'dan rica edilmiştir. Özellikle Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Konya Heyet-i Merkeziyesi başkanı Sivaslı Ali Kemâli Bey, bu tutukluların af edilmelerini Mustafa Kemal'den istemişti. Ali Kemâli Bey'e göre bunlar "ne yaptığını bilmez, cahil ve masum insanlar"dır. Bu nedenle Atatürk'le yaptığı görüşmede aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"Mustafa Kemal Paşa - Hocam, hizmetinizi takdir ediyorum. El birliği ile bu vatanı kurtaracağız.

---

21 Libya ve Cezayir'de yayılan Sunisî Teşkilatı'nın başkanı Şeyh Ahmet es Şerif es Sunisî, I. Dünya Savaşı ile birlikte ilân edilen "Cihad" desteklemek üzere Sultan Mehmet Reşad'ın davetiyle Osmanlı Devletine gelmiştir. Değişik vilayetleri gezen şeyh Sunisî 12 Temmuz 1920 tarihinde Konya'ya gelir. Kendisini istasyonda vali, müftü, hükümet, erkânı ulema ve kalabalık bir halk topluluğu karşılar. Karşılayanlarla birlikte memleket eşrafının davet edildiği dini merasim Sultanî'de yapılır. Bkz. Avanos, **a.g.e.**, s. 37.

22 Selçuk Es, bu konu ile ilgili şöyle bir hatırasını anlatır; "Bir Cuma günü, bu günkü Şeker Fabrikası'nın Kuzey gündoğu dolaylarında öğleden sonra futbol maçı izlemeye gitmiştik. Saha kenarında otururken uzaktan siyah bir duman peydah oldu, yaklaşmaya başladı. Tren geliyordu. Hem de Afyon Cephesi'nden geliyor. Acaba ne var diye merakla koşa koşa İstasyona geldik. Tren bizi geçitte geçmişti. Bütün kırk kişilik eşya nakline mahsus vagonlardı. İstasyona geldik, aman Allahım, yürekler acısı, bağıran, kıvranan yaralılarla dolu... İlk tedavileri yapılıp cephe gerisine gönderilen yaralılarımız... İstasyon meydanında yük arabaları, körük arabaları ve hasta nakil vasıtaları toplanmış, sivil-asker herkesin elinde teskereler, vagonlardan kimi ölmüş, kimi komada, kimisi de yaranın ıstırabından feryat eden yaralılarımızı ihtimamla indiriyor ve arabalara taşıyorlardı. Arada bazı kolu, ayağı kopmuş ağır yaralılar, etrafındakilerden rastgeldiklerine vasiyette bulunuyorlar "Hemşehrim... köylüyüm. Bacağımı cephede bıraktım, vatan uğruna feda olsun. Pek iflah olacağımı zannetmem. Bir haber ulaştır, beri hastahanelerde arasınlar" diyordu. Arabacı, **a.g.e.**, s. 13.

Konya, Milli Mücadele döneminde cephe gerisindeki yaralı ve hastaların tedavi merkezi olarak da önemli bir görev görmektedir. Nitekim o günlerde Konya'da faal olarak hizmet veren hastaneler şunlardı: "Bugünkü Kız Lisesi binası, Merkez Komutanlığı ve Askerlik Şubelerinin bulunduğu binalar, Meram'daki Çelebi Konağı, yaralı sayısı fazlalaşınca Park Sineması'nın karşısındaki ev, bugünkü Yeni Sinema'nın gün batısındaki Ceylânî Bey'e ait ev. Doktor Dad tarafından işletilen Amerikan Hastahanesi ve başta Guraba Hastahanesi (bugünkü Devlet Hastahanesi). Bu anlatımlar için bkz. Arabacı, **a.g.e.**, s. 13.

Ali Kemâli Bey – İnşallah Paşam. Sağolunuz. Millet Sizinle beraberdir. Yalnız bir maruzatım var. Bir kaç ay evvel küçük bir hadisede mahkum olmuş, ne yaptığını bilmez, cahil ve masum kişiler var. Bunları affetsen iyi olur." [23]

Mustafa Kemal Paşa'nın "bunların tekrar bir gaile çıkarmaları endişesine" karşı Ali Kemâli Bey teminat verir. Bu talepler üzerine Mustafa Kemal Paşa konuyu Vali ve Kolordu Kumandanı Fahreddin Bey'le görüşür. Her ikisinin de taraftar olması ve özellikle Fahreddin Bey'in "mahkumların affı hakkımızdaki hürmet, övgü ve bağlılığı artırmak için bir vesile olacaktır. Yalnız idare mekanizmasının daha iyi işlemesi gerekmektedir." sözleri üzerine Mustafa Kemal Paşa ikna olmuştu.

Vali ve Kumandanın affa taraftar olması ve şehir halkının ısrarlı talepleri üzerine Mustafa Kemal Paşa, 4 Ağustos 1920'de Örfi İdare Mahkemesince çeşitil cezalara çarptırılanların af edilmesi için Büyük Millet Meclisi Reis-i sanisi Celâlettin Arif Bey'e bir telgraf gönderdi. Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği bu takrir, Büyük Millet Meclisi'nin 7 Ağustos 1920 günlü birleşiminde okundu. Telgrafın metni şöyledir:

"Büyük Millet Meclisi Reis-i Sanisi Celâlettin Arif Bey'e

4 Ağustos 1336

Konya'nın vaziyetini şayan-ı memnuniyet buldum. Ahali tenvir edilmiştir. Bedhahın ikaatına aldananlar hatalarını anlayarak tashih-i ahlâka başlamıştır. Konya vak'asından sabıkan olup heyet-i hükümiyeleri biecli tetkik, Heyet-i Âlilerine takdim edilmiş olanların affı ile bu esnada iğbirarında izalesini muvaffık bulunuyorum. Vali Beyefendi de bu babta hemfikirdir. Cumartesi içtima-ı umumi yapılacağını biliyorum. Sırf bu mesele hakkında karar vermek üzere yarın içtima ve karar-ı affı rüfekamla

23 Önder, **Delibaş Hadisesi,** s. 91-92. Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya yaptığı ilk ziyarette tanıdığı Sivaslı Ali Kemali Bey hakkında dönüşünde Refet Bey'e şunları söylemiştir: "O Ali Kemalî Efendi'yi anlatmak istediğin daha başka meziyetlerle de buldum. Eğer her vilayet, sancak ve kazada bir emsali bulunabilirse, istiklâl ve medeniyet yolunda erişemiyeceğimiz yer yoktur. Öyle bir adam ki, karşısındakinin düşünse bile söylemeye cesaret edemeyeceğinin doğru ve haklı olduğuna kani ise tatbik ediyor. Bana ordu ihtiyaçlarının cari ve alışılmış şekilde temin edilemiyeceğini, hususî tedbirler şart olduğunu söyledi. Konya'da bir Muavenet-i Milliye teşkilatı kurulmuş ki, her yerde aynı ruh ve muvaffakiyetle mümkün olabilirse, orduyu nice mahrumiyetlerden kurtarabilir, zaferin teminatına sahip olabiliriz." Kutay, **a.g.e.**, s. 86.

bu muhidden çıkmadan evvel tebliğ buyurmalarını vükelay-ı kirâmla Millet Meclisi'nden suret-i mahsusada rica ederim.

Mustafa Kemal" [24]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı ile toplanan Büyük Millet Meclisi, Konya Mebuslarının gayretleri ile "Konya Hadisesi'nde tutuklananların affı" konulu takriri görüşür ve 5 Ağustos 1920'de çoğunlukla kabul eder.

3 Ağustos 1920'de oldukça yoğun geçen bu temaslardan sonra Mustafa Kemal Paşa kendisine tahsis edilen köşke çekilir.

4 Ağustos sabahı Atatürk ve beraberindekiler Gureba Hastahanesi'ni ve Mekteb-i Sultani'yi ziyaret ederler. Sultani'yi yani liseyi ziyareti esnasında o yıllarda Konya Sultanisi'nin son sınıfında okuyan ve okulun en çalışkan talebesi olan eski başbakanlardan Sadi Irmak, bu ziyaretle ilgili anılarını şöyle anlatıyor :

"Durgun, sakin, ışıklı bir yaz günüydü. Hava ümitsizlikler ve iç ayaklanmaların verdiği derin çalkantıyla dolup taşıyordu. Atatürk'ün Konya'ya geldiği ve okulumuzu ziyaret edeceği söylendi. İdealizmi daima gerçekçiliğiyle birlikte yürüten Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya bir Karadenizli taburun refakatinde gelmişti. Okulumuzun tedbirli müdürü o zamanın adetince bir karşılama konuşmasını rahmetli Edebiyat öğretmeni emekli Hasan Rüşdi Efendi'ye hazırlatarak onu okumak için okul birincisi olan beni görevlendirmişti. Konuşma metni bana son dakikalarda verilmişti... Atatürk gelince bizi kendisini karşılamak için cümle kapısının önüne diktiler. Ata'nın kapıya doğru yürüdüğünü görür görmez hocamın hazırladığı demeci söylemeğe başladım. İlk cümleleri dikkat, sevgi ve gülümseme ile izledi. Fakat "tarih seni Fatihler, Yavuzlar ve Kanuni'lerin yanına koyacak" ibaresine gelince, mavi kıvılcımlar saçan bakışlarının çekildiğini ve biraz da acılaştığını hemen farkettim. Bu cümlede her şeyin onu üzdüğünü anlamıştım. Ama iş işten geçmişti. Konuşmanın geri kalan kısmını isteksiz mırıldandım. Zaten o da konuşmamı dinlemiyordu. Derken bir yerde konuşmamı kesti ve bize hitaben bir konuşma yaptı.

---

24 Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. III, s. 96.

Hafif sevimli bir Rumeli şivesi ile konuşuyordu. Olağan üstü tatlı bir sesi vardı. "Gençler" diye söze başladı. Bu gün hala hiç bir kelimesini unutmadığım bu konuşmasında şu cümle yer almıştı: "Sizi bu millet yetiştiriyor, göreviniz büyük hizmetlere hazırlanarak bu göreve layık olmaktır."

Sonradan haber aldığıma göre O akşam valinin yemeğinde, benim konuşmama değinerek "gençleri, padişahcı ve halifeci olarak değil milliyetçi olarak yetiştirmeli" demiş." [25]

Okulun Felsefe ve Edebiyat öğretmeni ve aynı zamanda halk arasında "kel şair" olarak bilinen Hasan Rüşdü Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı "Destan" isimli şiiri okumuştur. [26]

Aynı gün yani 4 Ağustos 1920 günü öğleden sonrası Mustafa Kemal Paşa, Hükümet alanında toplanan binlerce Konya'lıya hitabetti. Büyük bir dikkatel dinlenen ve sık sık alkışlanılarak tezahüratta bulunulan konuşmasında iç ve dış düşmanların açık ve gizli düşünceleri hakkında etraflıca bilgi verdi. Bu konuşmasının bir yerinde; "Milli amaçlara ihanet eden bedbahtlar, yine milletin iradesiyle cezalarını bulacak, hatalarını anlayacaklardır. Millet, Kuvâ-yi Milliye ile hemfikirdir" diyerek halkımıza olan güveni dile getirmiştir. [27]

Konuşmanın ardından Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Bey, Milli birlik ve beraberliğin bozulmaması, ordumuzun galip ve muzaffer olması, memleketimizin kurtulması için dua etti.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 5 Ağustos 1920 günü şehirden yani Konya'dan ayrıldılar. 6 Ağustos 1920 günü Akşehir'e geldiler. Akşehir halkı Paşa'ya ve beraberindekilere büyük sevgi gösterilerinde bulundu. Mustafa Kemal Paşa buradan Konya halkına bir teşekkür telgrafı gönderdi. Telgraf Metni şöyledir:

---

25 Sadi Irmak, **Atatürk'ten Anılar**, Ankara, 1982, s. 46.
26 Caner, **a.g.e.**, s. 6.
27 **Atatürk Konya'da**, s. 15.

"Konya'nın muhterem memurları ve ahalisinin hakkımızda ibraz etikleri-Mihman-ı Müvâzi (misafirperverlik) bizi pek ziyade mütehassıs etmiştir. Vilayetin hududunda pek tatlı hissiyat ile veda ederken teşekküratımızı takdim eder, bütün umuma iblâğını rica ederiz." [28]

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin ayrılmasından sonra Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'da 10 Ağustos 1920 tarihinde Konya'ya gelmişti. Böylece I. Konya Hadisesi'nin yarattığı her türlü sıkıntılar ortadan kalkmış, şehir huzur ve sukünete kavuşmuştu.

Sonuç

Büyük Atatürk Konya'ya ve Konya halkına karşı her zaman sevgi ve muhabbet duyguları beslemiş ve Konya'ya sık sık ziyaretler yapmak suretiyle de bunu göstermiştir. Konya'da Büyük Atatürk'ün emaneti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun ilke ve prensiplerine sadık kalarak ve kalmayı sürdürerek ona olan sevgi ve bağlılıklarını ifade etmiştir.

28 **Öğüt**, 8 Ağustos 1336 (1920), S. 429.

ATATÜRK DÖNEMİ MİLLİ EMNİYET HİZMETLERİ TEŞKİLÂTI İSTİHBARAT RAPORLARINDA HATAY MESELESİ

Dr. HAMİT PEHLİVANLI *

GİRİŞ

Milletlerarası ilişkilerin bir dışarıya akseden açık tarafı, bir de gözükmeyen sütre gerisi vardır. Sütre gerisini dışişleri yetkilileri, çok az sayıda bir kısım devlet görevlileri ve bir de gizli servis elemanları bilebilirler. Hatta hadiselerin olgunlaşmasını, yön değiştirmesini taraf ülkelerin kendi arzuları doğrultusunda gelişmelerini sağlamada en büyük pay sahiplerinin başında istihbarat teşkilâtları gelmektedir. Bu kuruluşlar olaylar hakkında en doğru bilgileri, ulaşılması güç bilgileri toplar ve yetkililere ulaştırır. Onlardan aldıkları talimatlar çerçevesinde olayları yönlendirir. Bunun için de propaganda yaparlar, her türlü yolu deneyerek hadiseleri kendi inisiyatiflerine almaya gayret ederler. Karşı ülkenin yanlış politikalar oluşturmasına, stratejiler tesbitine katkıda bulunacak yeni haberler, eksik bilgiler yaymak suretiyle kendi amaçlarına hizmet ederler. İkinci Dünya Harbi yıllarında klasik istihbarat anlayışında büyük ölçüde değişimler göze çarpmaktadır. Top yekûn harp kavramına bağlı olarak top yekûn casusluk anlayışı da ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre sadece askerî istihbarat ile yetinilmemeli, her alanda bilgi toplanılmalıdır. Bu bakımdan Birinci Dünya Harbinde orta seviyede bulunan istihbarat servisinin yerini İkinci Dünya Harbi'nde muazzam işler gören servisler aldı. Bu stratejiyi ilk defa ve başarı ile uygulayanlar ise Almanlar oldu. Naziler top yekûn casusluk prensiplerine göre çalıştılar ve büyük ölçüde de başarılı oldular. Bu yeni anlayışa göre bir memleketin başında bulunanlar muhasımların askerî ve diğer her türlü, kuvvetini öğrenebilmeli ve onların mukavemet derecelerini hesaplayabilmelidirler. [1] Bu kadar karmaşık ve ciddi bir iş olan İstihbaratın önemini de Napolyan "Bir casus yerinde ve zamanında cephedeki binlerce askere denktir." diyerek veciz bir şekilde açıklamıştır. [2]

---

* Yrd.Doç.Dr. Kırıkkale Ün. Fen. Edb. Fak. Yakınçağ ABD.

1 Curt Riess, **Topyekün Casusluk** (çev.Bedia Avunduk Arda), Ankara 1958, s.1-2

2 Feridun Akkor, **Casuslar Çarpışıyor,** Ank. 1966, s.5

İşte Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devleti yönetenler de dünyada meydana gelen bu ve benzeri gelişmelere bîgâne kalmamışlardır. Osmanlıdan kalan ve İstiklâl Harbi yıllarında bir takım düzenlemelerle oluşturulan istihbarat kuruluşlarımız fonksiyonların icra ettikten sonra ortadan kaldırılmışlardır. Bu istihbarat teşkilâtının gereksizliği veya bir daha kurulmayacağı manasında değildir. Nitekim bunun böyle olmadığı çok kısa bir süre sonra anlaşılacaktır. Zira 5 Ocak 1927'de Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı Ankara'da kurulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz yeni istihbarat anlayışının teorisyenlerinden ve uygulayıcılarından olan Alman Walter Nikolai bu teşkilâtın kurucularından ve eğiticilerindendir. Bu da bize yeni teşkilâtın temellerinin ve stratejilerinin en ileri seviyelerde belirlendiğinin ip uçlarını vermektedir.

Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı'nın Türkiye'nin içerde ve dışarda birçok meselesiyle uğraşmış olduğu muhakkaktır. Bizim burada üzerinde duracağımız mesele Misak-i Millî sınırları içerisinde olmasına rağmen çeşitli sebeplerden sınırlarımız dışında kalan Hatay meselesidir. Bu mesele 1936 yılından itibaren Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin havasına hakim olmuş ve üç yıl sonra bir çözüme ulaşana kadar zaman, zaman bir buhrana yol açabilecek bir hüviyet kazanma eğilimi dahi göstermiştir. [3] Misak-ı Milli sınırlar içinde bulunan Hatay'ın bu sınırlar dışında sürekli kalmasına mani olmak için her şeye başvuruluyordu. Bu bakımdan MAH Adana Bölge Başkanlığı [4] devamlı Suriye ve Hatay'dan bilgiler topluyor, Ankara'ya ulaştırıyor ve yeni stratejiler üretilmesine yardımcı oluyordu. Türkiye, Fransa ve dolayısıyla Suriye tehdidini her hakükârda bertaraf etmeyi düşünüyordu. [5] Ancak biz burada ne bu meselenin uluslararası ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin dış politikasındaki yerini ortaya koyacağız ne de Hatay tarihini yazmaya çalışacağız. Bizim burada maksadımız Hatay meselesinin uluslararası ilişkiler boyutunu veya tarihini yazmak olan araştırmacılara işin perde arkasına uzanan, olayları yakından takip

---

3 **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl,** Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.157.

4 "...Adana'daki MAH Teşkilatı Sorumlusu Mahcup Bey'dir. "Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,** Ank. 1978. s.96

5 Dr. Abdurrahman Melek'in anlattıklarından Türk Gizli servisinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Hatay ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Melek," Adana'daki arkadaşlarım vasıtasıyla bir zat ile tanıştım. Bu zat oradaki Milli Emniyet Teşekkülünün davamızla meşgul olması hususunu temin etti" demektedir. Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Ankara 1986, s.10.15.

ederek karar alıcılara ulaştıran istihbaratçıların topladıkları bilgileri içeren istihbarat raporlarını sunarak katkıda bulunmaktır. Tehditleri herkesten önce algılayan ve bunları yetkililere vaktinde ulaştıran gizli servisin sunduğu bu raporlar oldukça önemlidir. Bu bilgilerin mevsuk olanları olabileceği gibi, eksik ve yanlış olanları da söz konusudur. Ancak her ikisi de önemlidir. Çünkü doğru olanlar ilgililer tarafından değerlendirilerek yerini bulmuştur. Mevsuk olmayanlarda teşkilâtın çalışmasını, bazı olayları atlamasını ortaya koymak bakımından önemlidir. Bundan da başka türlü dersler almak mümkündür.

Elimizdeki malzeme, 1936-1939 yılları arasında Millî Emniyet Hizmetleri'nin Genelkurmay Başkanlığı'na Hatay (Sancak) meselesi ile alakalı olarak sunduğu uzun veya kısa 70 kadar belgedir. Elbetteki teşkilâtın sunduğu raporun tamamı bu kadar değildir. MİT arşivinde de muhtemelen daha çok belge olabileceğini tahmin ediyorum. Ancak bir makale çerçevesinde bu kadar belgeyi yeterli sayıyorum. Ayrıca karar alma mekanizmeleri sadece bu raporlarla da yetinmemişlerdir. Sadece ATASE Arşivi II.Dünya Harbi kolleksiyonuna bile bir göz atılırsa bunu görmek mümkündür. Aynı konuda Halep, Beyrut konsoloslarının (Yani Dışişleri yetkililerinin) verdikleri raporlar, Emniyet-i Umumîye'nin temin ettiği bilgiler, Askerî İstihbaratın ve Hatay'a yakın vilayetlerdeki mülkî amirlerin verdikleri (bilhassa Antep Valiliğinin) bilgiler de önemlidir. Yetkililer bütün bu kaynaklardan akan bilgileri muhakkak ki değerlendirmişlerdir. Filmin karelerini bu bilgiler sayesinde tamamlayarak meseleyi ortaya koymuşlar ve buna göre çözüm üretmişlerdir.

İstihbarat raporlarındaki bilgilerin değerlendirilmesine geçmeden önce Sancak (Hatay) meselesinin ortaya çıkışını kısaca izah etmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkması ve imzalanan Mondros Mütarekesi Misak-ı Millî sınırları içinde olan bazı topraklarımızın kontrolümüz dışında kalmasına yol açmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Fransa ile yapılan Ankara İtilâfnamesinde de (20 Ekim

1921) Hatay bölgesi sınırlarımız dışında bırakılmıştır. [6] Millî Mücadelenin kesin bir sonuca ulaşmadığı bir sırada Fransa ile savaşı sona erdiren bir anlaşma yapılırken bölgenin anavatandan ayrı kalmasını kabul etmek mecburiyeti hasıl olmuştu. [7] Ancak bu sözleşmeye Sancak'taki Türk unsurunun menfaatlerini koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli yolu hazırlayacak hükümler koydurulmuştu. Anlaşmanın 7 nci maddesine göre İskenderun Sancak'ına özel bir idare şekli tanınmış, Türk unsurunun millî kültürünün korunması ve gelişmesi için her türlü kolaylıktan faydalanacakları ve Türk lisanının orada resmî mahiyeti haiz olacağı da açıkça belirtilmişti.

Yine 30 Mayıs 1926'da Fransa ile imzalanan dostluk ve iyi komşuluk sözleşmesi ile Sancak için ön görülen özel yönetim teyit edilmiş, Türkiye, Suriye sınırı da kesin olarak 3 Şubat 1930'da yapılan protokolle belirlenmiştir. [9]

Fransa, Suriye'nin idaresinde zorluklar çekmiş ve fedakârlıklar yapmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Ancak Avrupa'daki siyasî durumun ağır bunalımlara doğru kayması karşısında Fransa, Suriye ve Lübnan ile münasebetlerini düzenleme yoluna gitmiş 1936'nın 9 Eylül'ünde Suriye'ye ve Kasım 1936'da da Lübnan'a bağımsızlık vermişti. Suriye ile yapılan anlaşmalarda sancak ile ilgili herhangi bir hüküm yoktu. Yani Fransa, Suriye'den çekilirken Sancak üzerindeki hak ve vecibelerini de bu ülkeye devretmekteydi. [10] Bu durumda Sancak'taki Türkler azınlık durumuna

---

6 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları** (1920-1945), I.Cilt, Ankara 1983, s.531; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** (1919-1973), I.cilt, Ank. 1982, s.133

7 Sarınay AAM.D.C.XII, Sayı:34 s.53; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları** (1935-1939), Ankara 1973, s.157 İst. 1972, s.242, 243; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları** (1935-1939), Ankara 1973, s.157

8 Reşat Sagay, **XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler,** T.C. İş Bankası Yay., İst. 1972, s.242, 243; Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl - Montreux ve Savaş Öncesi Yılları -1935-1939,s.157, Daha önce 25 Nisan 1920 tarihli Sam Remo Anlaşması ile de Suriye'nin mandası Fransa'ya verilmişti. Fransa tarafından 27 Kasım 1918'de merkezi Beyrut'a bulunan Fransız Yüksek Komiserliği tarafından yayınlanan bir kararname ile yönetim şekli ve kuralları Beyrut'taki Yüksek Komiserlikçe tespit edilecek olan Sancak; idari merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kıyılarından müteşekkil olacaktır. Sarınay, **a.g.m.** s.5

9 Sarınay, **a.g.m.** s.6

10 Sagay, **a.g.e.** s.243, Sarınay, **a.g.m.** s.10; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-Montreux ve Savaş Öncesi Yılları** (1935-1939), s.159; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** I.Cilt (1919-1973), Ankara 1973, s.133

düşmüş oluyorlardı. Nitekim daha anlaşma imzalanır imzalanmaz Suriye heyeti ülkelerine döneken İstanbul'da verdikleri demeçlerde Sancak Türklerinden azınlık olarak söz etmişlerdir. [11] Suriyelilerin bu tavrı Türk basınında ve resmi çevrelerde haklı olarak endişe ile karşılanmış ve tepkiye sebep olmuştur. [12] Milletler Cemiyeti'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında da Fransa'nın uzlaşmaz tavırları yüzünden bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vermiştir. Bu nota da Suriye'ye olduğu gibi İskenderun Sancağına da bağımsızlık verilmesi isteniyordu. Fransa bu notaya daha cevap vermeden Atatürk 1 Kasım 1936'da Büyük Millet Meclisi'nin açılış nutkun da "Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başka büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz" diyordu. Ancak Fransa bu notaya 10 Kasım 1936'da cevap vermiştir. Fransa notasında manda antlaşmasının 1 ve 4 maddeleri gereğince Sancak'a bağımsızlık verildiği takdirde bunun Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini, dolayısıyla buna yetkisinin olmadığını bildirmiştir. [13]

Karşılıklı notalardan bir netice alınamayacağını anlayan Fransa meselenin çözümünü Birleşmiş Milletler'e bırakmayı teklif etmiş, Türkiye'de bunu Fransız Hariciyesine verdiği 9 Aralık 1936 tarihli nota ile kabullenmiştir. [14] Türkiye Hatay meselesinin peşini bırakmaya niyetli olmamakla beraber, çözümün silahlı olmamasına da dikkat etmiştir. [15]

Sancak'ın Suriye'ye bırakılması üzerine 1936 yılının sonlarına doğru krize dönmeye başlayan Sancak Meselesi Türkiye'nin gündemini işgal etmeye başlamıştır. Başından beri Misak-ı Millî sınırları içinde kabul edilen ancak zaruretler yüzünden zaman içinde çözülmeye bırakılan bu meselenin çözülmesinin zamanın geldiğine karar veren Türk yetkililer, her türlü yola başvurmaya başlamışlardır. Uluslararası konjektörün bu me-

---

11 Sarınay, **a.g.m.**, s.10-11
12 Sagay, **a.g.e.** s. 243, Sarınay, s.11
13 Sagay, **a.g.e.** s. 243, Sarınay s.12
14 **Türkiye Dış Politikasında 50 yıl**, s.165
15 Sarınay, **a.g.m.** s. 13, Sagay, **a.g.e.** s.247; Gönlübol-Sar **a.g.e:** s.138-139

selenin Türkiye lehine çözümüne yardım edeceği kanaatine varan Atatürk ve arkadaşları Hatay meselesini Türkiye gündeminin ilk sıralarına oturtarak buna göre planlar hazırlamaya başlamışlardır.

Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Ocak 1937'de toplanmıştı. Türkiye-Fransa görüşmelerine hazırlandığı raporla Sandler'de katılmıştı. Uzun müzakerelerden sonra 26 Ocak 1937'de Sancak konusunda bir anlaşmaya varılabilmişti. Bu anlaşmayla İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı bir anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" olacaktı. Türkçe resmi dil olacaktı. Bu anlaşmanın uygulanması Sancak'ta oturan bir Fransız'a verilecekti. Yapılacak bir anlaşma ile Türkiye ve Fransa Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alacaklardı. Buna rağmen olaylar durmamış yapılması gereken seçimler yapılamamıştır. Yeniden başlayan görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938 de askeri bir anlaşma ve ek protokol yapılmıştı. Bu anlaşma sonucu 4 Temmuz 1938'de Türk askeri Sancak'a girmişti. Yine aynı gün Türk Dışişleri Bakanı ve Fransız büyükelçisi arasında Ankara'da bir dostluk anlaşması parafe edildi. Bu anlaşma ile Ağustos 1938'de seçimlerin yapılması sağlanmıştı. Bir yıl kadar bağımsız olarak kalan Hatay Devleti, meclisin 29 Haziran 1939'da yaptığı son toplantıda aldığı karar ile Anavatana katılmıştır. Böylece Türkiye ile Fransa arasında ciddi problemlere yol açan bir mesele kapanmıştır. Dolayısı ile bu mesele Suriye ile de kapanması gerekiyordu. Ancak günümüzdeki bazı faaliyetler ve iddialar Suriye açısından bu meselenin kapanmadığını göstermektedir. [16]

İşte bu meselenin çözümünde Milli Emniyet Hizmetleri Adana Bölge Başkanlığı fevkalade önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bölgede her türlü siyasal, sosyal, ekonomik ve asayiş ile ilgili gelişmeleri çok yakından takip ederek Ankara'yı bilgilendirmiştir. Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda Hatay'da faaliyetlerde bulunmuşlar ve meseleyi Türkiye lehine

16 Armaoğlu, 20 yy Siyasi Tarihi 1914-1980, Ank. 1984, s.350-351

çözebilmek için ellerinden geleni diğer ilgililerle birlikte yapmışlardır. İşte 1936'ların sonundan başlayarak, Hatay'ın Türkiye'ye iltihak kararına kadar bölge ile ilgili sık sık araştırmalar yapmışlar, haber toplamışlar ve bunları istihbarat raporu haline getirdikten sonra Ankara'ya göndermişlerdir. Meselenin muhtelif yönlerini, bazı olayların teferruatını, ayrıntısını bu raporlardan okuyucularımıza aktarmanın faydalı olacağını düşünerek bu çalışmayı deneme mahiyetinde yapmaya çalışacağım.

I- SANCAK'TA (HATAY'DA) GENEL DURUM

MAH elemanları 1936 yılı sonlarına doğru Hatay'ın idari yapısını, adliyesini, eğitimini, iktisadi ticari durumunu, sanayiini, arazinin verimliliğini ve sağlık politikalarını ilgilendiren bilgileri içeren bir rapor sunmuşlardır. 9 Aralık 1936 tarihinde sunulan bu rapor geniş bilgi ve tahlilleri içeren uzunca bir rapordur. Hatay ile alakalı stratejiler tespit ederken ilgililerin çok işine yarayacak tarihi ve o günkü bilgileri ihtiva eden derli toplu bilgiler olması bakımından önemlidir. Top yekün casusluk kavramına uygun olarak ilgili ülkenin her türlü bilgilerini içeren bu raporlar çok önemlidir. Zira rapor Hatay'la ilgili politikalar tespit edilirken, bölgenin imkânları, sosyal ve siyasal durumu, halkın seviyesi ile alakalı gerçek bilgiler, istatistikler ve bunlara dayalı tahminleri içermektedir. Hatay'la ilgili bu raporlarda verilen bilgiler şöyledir:

A. İDARÎ DURUM

Sancak'ta asayiş ve emniyet teşkilatının durumu şöyledir:

1. Suriye jandarması: "4 zabit, 200'er" den oluşmaktadır.

2. Her kazada istihbarat zabitleri emrinde milis müfrezeleri "Bu müfrezeler hudut emniyetini muhafaza için de kullanılmaktadır."

3. Polis: 36 Kuser (komiser), 40 polis,

4. Asker: Antakya'da 3 bölük, tabur ve liva karargâhı, Kırıkhan'da 2 hafif süvari bölüğü, yine Kırıkhan ve Reyhaniye'de 2 şark hafif süvari bö-

lüğü, Bu şark-ı karib ve milis kıtalarının efradı ekseriyetle alevî, pek azı Arap ve Ermenidir.

1931'deki bir resmi istatistike göre polisin % 55'i, milisin % 28'i, jandarmanın %62'si Türk'tür. [17]

B. ADLİYE TEŞKİLÂTI

Her kazada bir sulh hakimliği, İskenderun ve Antakya'da birer bidayet ve Antakya'da bir cinayet mahkemesi, muhtelit mahkeme Halep'tedir. Adliye memurları, mübaşirlere kadar Şam'dan tayin edilirler. [18]

C. MAARİF'İN DURUMU

Manda idaresinden evvel Hatay'da gayri Türk unsurların hususi mektepleri yoktu. Bunlarla daha çok misyonerler meşgul oldular. Hatay'da vatandaşlar arasına sokulan kültür farkı manda idaresiyle başlıyordu. Bu fark Türk maarifi aleyhine inkişaf ediyordu. [19]

1935 senesinin istatistikine göre: 6-13 yaşlar arasında bütün Sancak'ta 39.656 çocuk vardır. Bunun 19.417'si kızdır. Sünnî, Türk ve Araplar arasında yalnız 11.783 kişi okur-yazar, 45.610 çocuk ümmîdir. Ermeniler de 12.560 talebe okur-yazar, 9.696'sı ümmîdir. 1933'te bütün Sancak'ta (56) resmi erkek mektebi vardı. 9 da kız mektebi. Mektep Yekünü: 65, talebe yekûnu: 4945, muallim yekûnu: 102'dir. Türk mektebi 28, talebe adedi, 2177, Alevi Arap mektebi 18, Sünni Arap mektebi 2, Rum mektebi 4, Ermeni kız mektebi, 4 yekûn 4117 talebe ve 56 okul vardır. Netice, Türkçe konuşan Türkler için nüfus, "70.843"tür. 34 mektep ve talebe adedi, 2593'tür. Kürtçe ve Çerkesce okutan resmi veya hususi mektep yoktur. Ermenilerin 2763 talebesi olan hususi 35 mektebi ve 481 talebelik resmi 5 mektepleri vardır. Bu hesaplara mahalle mektepleri dahil değildir.

---

17 ATASE Arşivi, II.Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:61
18 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:61
19 Mesud Fani Bilgili, **Hatay Kültür Hayatı**, Antakya 1939, s.21

Köylerdeki 29.689 tahsil çağındaki çocuklardan resmi ve gayri resmi iptidai mekteplere yalnız 3591 çocuk kayıtlıdır. Yani köyde %12 şehirlerde ise %58 oranında tahsil yapılmaktadır. Türklerin ancak %12'si tahsil görmektedir. [20]

16.000 çocuğun daha tahsil ettirilmesi icabetmektedir. Antakya lisesinde 1935 istatistiğine nazaran Türkçe kısmında biri Ermeni olmak üzere 109 talebe vardır. Arapça kısmına 35 Rum, 5 Protestan, 26 Alevi, 2 Arap, Türkçe kısmında 8 Türk, 1 Çerkes, 1 Kürt, 1 Fransız muallim bağlıdır. Türk muallimlerden ikisi mültecidir.

Ecnebi mektepleri: Sancaktaki ecnebi mekteplere dair bir talimatname 20 Haziran 1924, bir diğeri 4 Mart 1931 tarihlidir. 1884'te Meydan-ı Ekbez'de tesis edilen Lazarist Raçib Mektebi Kırıkhan'a nakledilmiştir. Bu nakil 7 teşrin-i evvel 1930'da yeni bir binaya taşınmak suretiyle sağlanmıştır. Mektebin "Soğuksu" köyü civarında bir ziraat şubesi ve bahçesi vardır. 1912'de İskenderun'da tesis edilen Frer mektebi 100 talebe kaydetmişti. Fransız istilasında mektep tevsi edilmiş, yarısı meccani olmak üzere talebesi 400'ü bulmuştur. [21] Yine İskenderun'da 1887'de tesis edilen "Sen Josef" mektebi, Antakya'da "Sen Josef Rahibeler Mektebi" ve "hastahanesi" [22] Keseb'de 1896'da tesis edilen "Lepsius Deutsche Orient" misyonu mektebi bulunmaktadır. [23] İskenderun'da Peres Carmes İtalyan mektebi 1860'dan beri bu havalidedir. Bu okullar Harb-i Umumide kapanmışlar, 1918'de yeniden açılmışlardı. [24]

---

20 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:62

21 1939'larda Hatay'da en çok rağbet gören müessese budur. 388 talebesi vardır. Resmi lisenin talebe mevcudu bu sene bile bu miktarı aşamadı. Bilgili, **a.g.e.** s.24

22 Hastane 1932'de tamamlanmış ve bina sadece Antakya'nın değil bütün Hatay'ın en muazzam binasıdır. Bilgili **a.g.e.** s.23

23 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 61 "Çalışkan Alman misyoneri olan doktor Lepsiyes 1869'da Urfa'da yetimhane açmıştı. Vefatı üzerine bu daha önce Beyrut'a nakledilen yetimhane bu seferde 1930'da Keseb'e nakledildi. Ermeni çocukların eğitimi ile meşguldür." Bilgili, **a.g.e.** s.24

24 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya:13, Belge No:63; Bilgili **a.g.e.** s.24-25

25 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya:13, Belge No:64; Süveydiye'de 1846"da Antakya'da 1876'da birer şube açmıştır. Bu okullarda 1939'lu yıllarda 2000'den fazla gayr-i Türk talebe vardır. Bilgili, **a.g.e.** s.25

Süveydiye'de İngiliz mektebinin tesis tarihi, 1874'tür. Bu İngiliz misyonu Antakya ve İskenderun'da da birer şube açmıştır ve en eski okuldur. [25]

D. İKTİSADİ DURUM

Sancağın mesahası 470.000 hektar mezru arazi, 243.000 hektardır. Mahsulat: Arpa, buğday, darı vs. dir. Amik Ovası ile İskenderun Arsuz arasındaki sahada, pirinç yetişir. Karasu, Leçe, Gavurdağı şark-ı = 140 hektardır. Varidat: 1900 kantar (1993) Yine 1933'te arpa 73.000 kantar, buğday 292.000 kantar mısır 65 kantar, yulaf, 85.000 kantar, darı 29.000 kantar mercimek 21.350 kantar, nohut 10.660 kantar, bakla 2660 kantar, tütün 1445 kantar, koza 250.000 kilodur 1929'da; 450.000 kilo üzüm, 1.250.000 çubuktur. 46.000 kental zeytin, 688.000 ağaçtır. 35.000 kental incir, 208.000 adet, badem 60.000, fıstık 3200, elma 95.000, armut 22.000, kayısı 99.000, dut, 90.000, şeftali 85.000, portakal 60.000, pamuk 220 kental.

Orman; 80.000 hektardır. 1933'te 5000 m^3 çam, ıhlamur, meşe ve ceviz işlenmiştir. 10.000 ton odunda kömür olarak kullanılmıştır. 500 ton katran çıkarılmıştır. [26]

Hayvanat; 1933 senesinde yapılan bir istatisliğe göre Sancak'ta 4500 at, 550 katır, 7500 eşek, 287 deve, 40.000 öküz, 43.641 inek, 87.996 keçi vardır.

Balık; bütün Suriye ve Lübnan sahillerinde en çok balık çıkan yerler Sancak sahilleridir. Diğer cihetten Amik gölünde yılan balığı avlanır. Her sene en aşağı 250.000 balık Trablus, Beyrut, Şam, Malta, Kıbrıs, Almanya ve bilhassa Hollanda'ya gönderilir. Fakat Sancak'ta balık avı gerek denizde ve gerek gölde en iptidai vasıtalarla yapılır. Hükûmetin kayıtsızlığı bu hususta da göze çarpar. [27]

---

25 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya:13, Belge No:64; Süveydiye'de 1846'da Antakya'da 1876'da birer şube açmıştır. Bu okullarda 1939'lu yıllarda 2000'den fazla gayr-i Türk talebe vardır. Bilgili, **a.g.e.** s.25

26 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya:13, Belge No:64

27 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya:13, Belge No:31

E. LİMAN VE DİĞER İMTİYAZLI ŞİRKETLER

1910 senesinde 630.000 ton muamele olmuştu ki o tarihte Beyrut'takinden fazladır. 1925'te 88.000 tona düşmüştü. İskenderun limanı şirketi hesabına göre; 1930 senesinde 111.000 ton muamele yapılmıştır. Liman civarında Standard Oil Şirketi 4000 tonluk mazot depoları kurmuştur. Mazot depolara hortumlarla nakledilir. Sancak dahilinde liman şirketinden başka imtiyazlı 3 şirket daha vardır.

Bunlar; İskenderun Elektrik Şirketi, B.A.N.P. şimendüfer şirketi, Antakya Elektrik Şirketi. [28]

F. MADENLER

Şimdiye kadar verilen 43 taharri ruhsatnamesinin çoğu geriye alınmıştır. Payas demir sahası 8 km. dir. Amanoslarda krom, amyant, manganez, bakır ve petrol olduğu tetkiklerden anlaşılmaktadır. Kızıl dağlarda da altın vardır.

G. SINAİ VAZİYET

Sancak'ta sanayi inkişaf edememiştir. Sancak'ın en büyük sınai faaliyeti Antakya sabunhanelerine inhisar eder. Bu da nihayet senede 3000 ton sabun imalinden ibarettir. Yine Antakya'da debbağcılık bir derece faaliyettedir. Bunlar haricinde eski usûl'ün değirmenleri, kiremit ve tuğla harmanları, koza fırınları, birkaç rakı fabrikası, Kırıkhan'da bir tereyağ imalathanesi sayılabilir. Amik sazlarından (solomit) yapan Kırıkhan fabrikası ile İskenderun'daki konserve fabrikası kapanmıştır. Yanlız İskenderun'da bir zeytinyağı tasfiyehanesi işlemektedir. El sınaatı da Antakya'da marangozluk, doğramacılık biraz mensucat, tarak, tahta kaşık ve baston gibi şeylere münhasır kalmıştır. Antakya kazası ile Reyhaniye nahiyesinin en büyük varidat menbalarından birini teşkil eden bahçecilik (yani meyvecilik ve sebzecilik) hükûmetin yardımından fazla vergi, rüsum

28 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi kolleksiyonu. Dosya: 13, Belge No:31

ve nakliye resimleri pahalılığından dolayı himmet ve meşakkete mukabil, pek cüz'i kâr bırakmaktadır. Halbuki buralarda yetişen meyve, sebze 380.000 nüfuslu Halep'i beslemektedir. Bu kadar yakın bir mahreci olan meyvecilik ve sebzecilik Sancak ekabirinin en ufak bir yardımına layık görülmemektedir. Dikkate şayandır ki, bu iki iş de daha ziyade Türk ve Çerkes unsurunun elinde bulunuyor. [29]

H. ARAZİ DURUMU:

Sancağı mütehassıslar 3 kısım araziye ayırmaktadırlar. Geniş orta ve ufak arazi. 100 hektardan aşağı olmayan ve bazen 700 hektara kadar varan geniş arazi Amik sahasında bulunur. Sahipleri ekseriyetle Türk'tür. Amik'te 470.000 hektar tahmin edilen arazinin 243.000 hektarı mezru ve sahipleri ekseriyetle Türk'tür. Orta arazi İskenderun, Arsuz, Karasu, Asi kenarları, Kuzey dağları mıntıkalarında bulunur. Bu arazi parçaları beş hektarı geçmez. Yine sahipleri ekseriyetle Türkler ve birazda alevîlerdir. Ufak arazi Süveydiye, Amanos etekleri ve Musa Dağı'dır. Musa Dağı'ndakiler Ermeniler elinde, Süveydiyidekiler alevîlerde, Amonostakiler Türklerdedir. Araziye tasarruf itibariyle Türkler, Sancak'ta birinci dereceyi haizdirler. [30]

I. KADASTRO:

Sancak dahilinde kadastro 1925 yılında başlamış, 1933 senesi sonuna kadar 172.000 hektarlık 250 köyün ve 50.000 kişiye ait arazinin muamelesi bitirilmiştir. [31]

İ. SAĞLIK İŞLERİ:

Sancak'ta sıhhat işleri ihmal içindedir. Ne İskenderun, ne de Antakya hastahaneleri halkın ihtiyacını temin edecek beşeri teşkilâta maliktirler. Ahali tedavi için Halep doktorlarına ve hastahanelerine koşmaktadırlar. Amik'te fevkalâde lüzumuna rağmen ciddi bir malarya mücadelesi yapılmamakta ve ekseriyeti Türk olan köylü arasında bu yüzden korkunç zayiat vukubulmaktadır. [32]

---

29 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:32
30 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:33
31 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:33
32 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:33

II- SURİYE'DE SEÇİMLER VE HATAYLILAR

Türk Gizli Servisi Hatay seçimlerini sonuna kadar takip ederek sürekli Ankara'yı bilgilendirmiştir. 16 Kasım 1936'da gönderilen bir raporda seçimin nasıl başladığı katılım oranı, Fransız ve Suriye'lilerin çevirdikleri entrikalar seçim rekabetleri sırasında yaşanan olaylar en ince teferruatına kadar yazılıdır. Seçim 14 Kasım 1936 da başlamıştır. Ancak sandıklara doğru dürüst oy atılmamıştır. Gayri memnun halk iki günlük yiyeceğini alarak evine kapanmıştır. Dolayısıyla şehirde her yer tamamen kapalıdır. [33]

14 Kasım günü saat 8.00'de başlayan seçimlerde hemen hiçbir Türk katılmamıştır. [34] Bu arada Fransızlar seçimlerle doğrudan ilgilenmekte ve halk üzerinde etkili olabileceklere karşı birtakım tedbirler almaktadır. "Halk temsilcisi olan yedi kişiden Avukat Vedi Münir, Samih Azmi ve Mustafa Rasim'i Humus'a sürmüşler ve Yeni gün gazetesini süresiz kapamışlardır. Dr. Abdurrahman İskenderun'dan geri çevrilmiştir. Türk tebasından İskenderun'a giden Celal'i (Selçuk) tevkif etmişlerdi. [35]

Yeni gün başmuharri Şükrü Balcı tevkiften korkarak Türkiye'ye gelmiştir. Antakya belediye azası olan 4 Türk vazifeden istifa etmiştir. Hülasa Fransızlar, intihabata tesir yapacak olanları ne huduttan içeri sokuyorlar, ne de oradakileri serbest bırakıyorlar. [36]

Hatay seçimlerine yukarıda da belirttiğimiz gibi katılım çok azdır. Seçimlere etnik grupların katılma, ve katılmama durumları ve gerekçeleri 16 Kasım 1936 tarihli raporda şu şekilde anlatılmaktadır:

a. Antakya'daki 2000 kadar Ortodoks Rum Türklerle beraber olarak intihabata iştirak etmemektedir.

b. Aleviler üç kısma ayrılmıştır. Bir kısmı Türklerle beraber diğer bir

---

33 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228

34 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:243

35 Celal Selçuk daha sonra sınır dışı edilmiştir. Melek, s.34

36 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228; Ayın Tarihi, sayı:36, s.81-82; "Halep ve Humus'a sürülenler: Samih Azmi, Vedii Karabay, Selim Çelenk, Rasih Bensa, Kadri Mursal" Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, s.32-33

kısmı da müfrit Arapçı'dır. Üçüncü kısım ise namzetliklerini koydukları halde [37] kabul edilmediği için reye iştirak etmemektedirler.

c. Ermeniler Taşnaklar'ın tehditinden korkarak seçime iştirak etmektedirler.

d. Reyhaniye'deki Çerkezler de Türklerden ayrılmayacaklarını söylemek suretiyle seçime iştirak etmemektedirler. [38]

Fransızlar iş birlikçilerinin seçime katılmalarını ve aday olmalarını sağlamıştır. Antakya'dan Türkiye aleyhtarı bir tavır sergileyen Kuseyrizade Mustafa ve Belediye Reisi Hacı Ethem Fransızlarca aday gösterilmiştir. [39]

Bir kısım mülkî erkân Fransızların seçim baskılarına dayanayarak istifa etmişlerdir. Hacılar Nahiyesi Müdürü Akif seçimleri yapması için Fransızların baskı yapması üzerine istifa etmiştir. Ordu Nahiyesi Müdürü de istifa etmişse de istifası kabul edilmemiştir. Kırıkhan kaymakamı Fransızlara seçim yapmayacağını bildirerek senelik izne ayrılmıştır. Yine Kürtçü ve Türk düşmanı olan Sulh Hâkimi Sadık Mardinî vekil olarak tayin edilmiştir. Yine Türk olan Kırıkhan Jandarma Subayı Cemil'e de izin verilmiştir. Bunun yerine de Arap ve Türk düşmanı Afrin Jandarma Komutanı Teğmen Ali getirilmiştir. Yine Kürt ileri gelenlerinden Kör Reşit ve Azaz milletvekili Kürt Mennan Niyazi mebus seçilmedikleri takdirde Türkiye iltihak edecekleri şeklinde vatanileri tehdit etmektedirler. Evvelce Dr. Sadullaha Türkiye ile dost olmak zaruretinde bulunduklarından kendilerini mebus yapamayacaklarını söyleyen Sadullah Cabir'in bu kere Türkiye gazetelerinde aleyinde çıkan neşriyat üzerine doktora, Azaz mebusluğuna seçileceğini bildirmiştir. Bu hal vatanî merkezindeki müzakerelerin Türkiye aleyhinde olduğunu gösterir. [40]

Seçim sonrası ile ilgili gelişmeler hemen, hemen beklentiler istikametinde gelişmiştir. Nitekim seçimlere katılmasından en çok korkulan Hanlar Nahiyesi merkezinden kısmen, Küreci köyünün yarısı, Narlıhöyük'ün tamamı Karıncalı'nın tamamı, Arablı uşağı köyleri ka-

37 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:227
38 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228
39 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228; Aynı T. sa; 36, s.82
40 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No:228

tılmıştır. Ancak bu köyler halkının haberleri olmadan nüfustan kayıtları alınarak seçime iştirak etmiş gibi gösterilmiştir. Hakikatte bu köy halkı seçime katılmamıştır. Halk bu durumu bilahare âli komisere şikayet etmiştir. [41] Bu arada Ermenilerin büyük kısmı gönülsüz olmakla beraber Kızıllar köyünün üçte biri, Aktepe kısmen ve Kırıkhanlılar Hoybuncu Selim Memduh'un baskısı sonucu seçime katılmışlardır. [42]

Kürt Aşiret reislerinden Koço Türk gizli servisi elemanlarından birine "Fransızların korkusundan intihabat aleyhine çalışmayacağını ve seçime de iştirak ettiğini ancak ilerde Türklerin arzularını yapmaya kalben istekli olduğu" söylemiştir. [43]

Seçimlerin sonucunda sandıklardan çıkan oylar 17 Kasım 1936 tarihi istihbarat raporunda şehirlere göre şöyledir: Kırıkhan'da 700 Ermeni muhacir, 19 müslüman oy kullanmıştır. Oy kullanma oranı %21'dir. [44] Yerli Ermeniler seçime katılmıştır. Çerkezler Münbic'den gelen Salih adlı bir çerkezin tesiriyle oy kullanmamışlardır. Bunu farkeden hükümet Salihi oradan uzaklaştırmıştır. [45]

İskenderun'da [46] Çay mahallesindeki sandığa 6 müntehib-i Sani ve 745 reye mukabil 216 rey atılmıştır. Ermeni Kilisesi civarındaki sandığa 5 müntehib-i saniye ve 1000 reye karşılık sadece 250 oy almıştır. Hamidiye Mahallesi civarındaki sandığa 5 müntehib-i saniye ve 600 reye mukabil 164 oy atılmıştır. Yenişehir mahallesinin durumu anlaşılamamıştır. Ancak burada da çok az reyin kullanıldığı muhakkaktır. Bu dört sandığın başında bir papaz, bir hoca, bir polis ve iki jandarma bulunmaktaydı. Ayrıca bu sandıklarda 150'liklerden Mustafa Asım ve Mahmut Celâl'de bulu-

---

41 Ay. T. sa: 36, s. 82.

42 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208; Ay.T.sa: 36, s. 82.

43 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208; Dr. A Melek'in kiabında ise bu konu şöyledir: "Hudutta Aktepe Nahiyesinde iskan edilmiş olan bir Kürt aşiretinin reisi Koço'nun kendilerine müracaatla Türkiye'den af dilediğini ve Suriyeliler aleyhinde emrimizde çalışacağını, bu teklifi bağlı oldukları Adana Servisi'ne bildirdiklerini, cevap beklemekte olduklarını söylediler." s. 31.

44 Ay.T.sayı: 36, s. 83, a.g.ü., Dosya: 13, Belge: 208.

45 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208.

46 "İskenderun'da 2240 müntekipten 630 kişi seçime iştirak etmiştir. Ayn. Tarihi, sa. 36, s. 82'de.

nuyorlardı. [47] Bunlar hükümetin seçimleri kazanması için çok gayret göstermişlerse de, halk tarafından nefretle karşılanmışlardır. [48]

Antakya'da da Türklerden hiçbir kimse intihaba katılmamıştır. Yalnız Mustafa Kuseyri'nin adamlarıyla birkaç belediye teşrifatçısı oy atmışlardır. Antakya'daki sandıklardan çıkan oy miktarları hakkında raporlarda çelişkili bilgiler vardır. 18 Kasım 1936 tarihli raporda durum şöyledir: "77 Müslüman, 37 Alevi, 76 hristiyan olmak üzere toplam 190 kişi oy kullanmıştır." [49] 21 Kasım 1936 tarihli diğer raporda ise durum şöyledir: "Mustafa Kuseyri'nin 95 adamı, Ermenilerden 115 kişi, hristiyanlardan ise 5 kişi olmak üzere toplam 215 kişi oy kullanmıştır. [50] Antakya'da alevi gençleri hükûmete hücum etmişler camları kırmışlar, jandarmalarla müsademe etmişlerdir. İstihbarat subayı yaralanmıştır. Kırıkhan'a gelmiş, Koço ile görüşmüş ve onu kendine çevirmiştir. [51]

Seçimler sırasında gerek Suriye hükûmeti gerekse Vatani Partisi mensupları birtakım zorbalıklara ve hilelere başvurmuşlardır. Zorla herkesi intihaba iştirak ettirmiş olmalarına ve hükûmet memurları otomobillerle köy, köy dolaşıp zorla adam toplamalarına rağmen saat 8.00'de başlayan oy atma işlemi saat 9.00'da bitmiştir. [52] Hükûmet, halkı korkutmak için oy atmaya gitmeyenlerden 50 Suriye lirası para cezası alınacağını, bir haftadan bir aya kadar da hapis cezası verileceği yolunda tehditlerde bulunmuştur. Yaptıkları gayri meşru işlerden biri de oy pusulaları üzerinde oynamalarıdır. Rey verenler müntehib-i sani adedince isim yazıyorlar, kontrol memurları bu isimleri uygun görürlerse rey pusulalarını sandığa atıyorlar, uygun görmezlerse başka isimler yazıyorlardı. Bu suretle bir kişinin verdiği oy altıdan fazla oluyordu. Her adam iki üç defa rey verdiği gibi, devlet memurları da oy kullanıyorlardı. [53]

---

47 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243.

48 Aynı.T.sa: 36, s. 82.

49 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208.

50 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245; "Antakya merkezinde 5800 müntehipten ancak 319'u oy kullanmıştır." Aynı. Ta. sa: 36, s. 82.

51 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 207, 208; Aynı Ta. Sayı: 36, s. 82.

52 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No. 243; Aynı Ta. sa: 36, s. 82'de "sandıkların katılım olmadığı için saat 10:00'da kaldırıldığını" yazılıdır.

53 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245; "iştirak edenlerin hemen hepsi ya memur, ya taşnak, yahuna Türkiye firarileridir." Aynı Ta. sa: 36, s. 83.

Türklerin seçim sırasındaki sükûneti vekârları herkesin takdirini kazanmıştır. Sancak delegesi Doryo bir sohbet sırasında Türklerin seçim sırasında gösterdiği vekâr ve sükûnetten fevkalade mütehassıs olduğunu söyleyerek daha önce Humus'a sürülen Türklerin dönüşüne müsaade edeceğini söylemiştir. Şaşkın ve perişan bir durumda olan Doryo sürgünden dönenler için nümayiş yapılarak sükûnetin bozulmamasını da rica etmiştir. [54]

Seçimlerde % 98 oranında katılımın olmadığını gören Ziraat veziri Kusayri Mustafa Ağa, halk temsilcisi Abdülgani'ye müracaatla henüz saylav seçilmediği için kendisinin saylavlıktan vazgeçebileceğini söylemiştir. [55]

Seçimlerden sonra da bir kısım muhalif Türkler ve gayri Türkler'in boş durmadıklarını ve menfi propagandalarına devam ettiklerini görüyoruz. Halkın en nazik olduğu din konusunu istismar ederek İskenderun halkını Türkiye aleyhine çevirmeye çalışmaktadırlar. 11 Aralık 1936 tarihli bir raporda bu konuda şöyle denilmektedir: "İskenderun'da başta Türk tebasından Dörtyollu Nazif, Malatya'lı Muallim Mehmet (muhalif), Konyalı Ali Kutsi (Zeynel Abidin'in kardeşinin oğlu) Sancak Türkler'i arasına tefrika sokmak için dini yollara müracat ederek cahil köylüleri aldatmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu meyanda Abacılar köylülerine 200 kadar sarık dağıtarak-sarık sarmaya razı ettikleri adamların sayısı kadar sevaba nail olacaklarını söylemişlerdir." [56] Bozgunculardan yine Mihail İlyan ve Sadullah Cabiri de İskenderun'a gelerek propaganda yapmışlar ve geri dönmüşlerdir. Mihail İlyan dağıttığı bir beyannamede şöyle demektedir. "Türklerin son hareketleri Sancak için hiçbir ehemmiyeti haiz değildir. Sancak'ın Suriye'den ayrılmasının imkan haricinde olduğuna Türklerin kanaat getirmemelerine teessüf ederim. Asıl Suriye'nin hudutları olan Toros'ların bile ellerinden gitmeyeceğine eminmidirler?" [57] Suriyeliler bir taraftan bu ve benzeri Türkiye ve Türklük aleyhtarı propagandalarını

54 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245.

55 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 243, 244, 245; "Bize gelen malumata göre % 95'i diğer kazalarda da kahir ekseriyeti intihaba iştirak etmemişlerdi." A. Melek, a.g.e., s. 34.

56 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 16, 17.

57 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 17 Mihail İlyan İskenderunlu ve Vatani Partisi'ne mensup geçinen hristiyan bir araptır.

sürdürürken, diğer taraftan da seçimlere katılmayan Türk köylerini çeşitli usullerle cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Mesela, 11 Aralık 1936 tarihli bir raporda bu konuyla ilgili şunlar yazılıdır. "İntihaba iştirak etmeyen bazı Türk köylerinden Cibğe, Sakıt ve Karayılanlı'dan iki sefer aşar vergisi tahsiline kalkışılmıştır. İskenderun'a girip çıkan bütün nakil vasıtaları kontrole tabidir." [58]

III. İskenderun Sancağında Fransız Faaliyetleri

Zaman zaman yalan haberler geldiği de olmaktadır. Fransızların Antakya bölgesini terk etmeyeceklerini göstermek için yığınak yaptıkları şeklinde yalan propagandalarla Türk makamlarını meşgul etmektedirler. Kasım ayının son haftasında Fransızların Yenişehre (Harim şimalinde) asker getirdikleri ve tahkimat yaptıkları şeklinde haberler yayılmıştır. Bunun üzerine Yenişehir'de yapılan tahkikatta telefon neferinden başka kimsenin olmadığı ve haberin yalan olduğu anlşılmıştır. [59]

Suriye şehirlerinde propaganda amacıyla bazı şayialar çıkarılmaya devam edilmektedir. Suriye'ye iki Fransız fırkasının veya 2000 Senegal askerinin getirileceği haber alınmışsa da bunun doğruluğu şüphelidir. Ancak MAH elemanları şayia da olsa olayları takibe devam etmektedirler. [60]

Fransızlar Suriye'yi mandalarından çıkardıkları halde eğitim ve teknik yardımlarını sürdürmektedirler. MAH elemanları Antakya'daki Şark Taburuna gelen bir emri ele geçirmişlerdir. Bu emirde, beş seneden fazla yerli orduda hizmeti olan erlerin mukavelelerinin yenileneceği ve bu müddetten az hizmeti olanların ise, ilişiklerinin kesileceği yazılıdır. Eski erleri bırakmaktan maksatları ise, Suriye-Fransa arasında imzalanan yeni anlaşma gereği kurulacak olan Suriye ordusunda mecburi askerlik usulü uygulanacağından yeni erlere hocalık yaptırmaktır. [61]

---

58 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 18.
59 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 184.
60 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 72.
61 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 56.

Fransızların Suriye istihbarat Şefi Bnb. De Bano Halep'e gelmiş ve Halep'te milis kaydına başlanmıştır. De Bano ayrıca Kürtlerden ileri gelen Kör Reşid'e millet vekilliği teklif etmiştir. Ancak Kör Reşid'in Türkiye'ye gideceği ile reddetmiş olduğu tespit edilmiştir. [62]

Fransızlar Sancak'taki Türklerin faaliyetlerinden şüphelenmektedirler. Bir mukavemet teşkilatının oluşturulduğu şeklindeki rivayetler onları rahatsız etmektedir. Bu haberlerin doğru olup olmadığını Halep istihbarat bürosu tahkike başlamıştır. İstihbarat bürosunun üzerinde durduğu asıl husus bu teşkilatın Türkiye tarafından desteklenip desteklenmediğidir. [63]

Fransızlar bu gergin ortamda Türkiye'ye göz dağı vermekte ve Antakya'yı bırakmaya niyetli olmadıklarını çeşitli usullerle Türklere anlatmaya çalışmaktadırlar. 1936 yılının sonlarında (22 Aralık 1936'da) bir MAH raporuda Fransız istihbaratının faaliyetleri Ankara'ya bildirilmiştir. Fransız istihbarat subayı yanında Fransız Antakya kumandanı Kole olduğu halde Kusayir Nahiyesindeki Arap köylerini dolaşmaktadır. Buralarda köylülere silah dağıtmaktadır. Ancak Mağdele ve Keşkint Arap köylüleri kendilerinin tehlikeye maruz bulunmadığını ileri sürerek dağıtılan silahları almamışlardır. Fransız istihbarat subayı bir taraftan silah dağıtırken diğer taraftanda Türk tehlikesinin olmadığı propangandasını yapmaktadır. Fakat davranışlarıyla söyledikleri çelişkilidir. Arap köylülere "Türklerin buraya geleceğine dair çıkarılan haberler uydurmadır. Bunların katiyen aslı yoktur. Size bu şekilde propaganda yapmak için gelenleri derhal yakalayıp iyice dövdükten sonra ellerini bağlayarak hemen bize getiriniz Fransa sizi himaye ve müdafaa edecektir" şeklinde propaganda yapmak suretiyle onları kendilerine bağlamaya çalışırken Türklere karşı sert davranmayı tercih etmektedirler. 29 Aralık 1936 tarihli MAH raporunda bu konuda şunlar yazılıdır; "Kaçak eşya aramak ve sair bahanelerle birçok Türkler tevkif edilmekte ve hapse tıkılmaktadırlar." [64]

---

62 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 38 Ancak, daha sonra elde edilen bilgilere göre Halep Vatanî Partisi'nin Kör Reşit'e ikibin Suriye lirası vererek Reybaniye'de Türklük aleyhine "Kürt Kulübü" açtırdıkları 28 Mayıs 1938 tarihli MAH raporundan anlaşılmaktadır.

63 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 38

64 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 14,15

Halkın moralini bozmak ve her hangi bir tehlike zuhurunda halkı örgütleyebilecek, çete teşkil edecek adam bırakmamak gayesiyle ileri gelen Türk ağaları birer bahane ile tevkif edilmektedir. Tevkif etmekle güçlük çektikleri çok tanınmış ileri gelen, eşraftan olanları ise tehdit, şantaj yolu ile yıldırmaya çalışmaktadırlar. Nitekim Kole bunlardan Abdülgani Türkmen'i nezdine çağırarak tehdit etmiş ve ona şunları söylemiştir: "Kuseyir mıntıkasında çete teşkilatı yapmaya çalışıyorsunuz. Bunun cezasının ne olduğunu bilmeniz icabeder. Burada Türklük iddiasında bulunanlar Anadolu'ya defolup gittiler. Fransa buraları kimseye tek edemez. Memlekette çıkacak her hangi bir hadiseden sizi mesul edeceğiz." [65]

25 Aralık 1936 tarihli MAH raporundan anlaşıldığına göre Fransızlar'ın teşviki ile Antakya belediye reisi Sancak'a gelecek Birleşmiş Milletler heyetine verilmek üzere bir takım raporlar hazırlanmaktadır. Hatay'a gelen Havas Ajansı muhabirine delege Doryo, Antakya Belediye başkanının ağzından Türkiye ve Türklük aleyhine pek şiddetli telkinlerde bulunmuş ve bazı uydurma belgelerde göstermiştir. Ayrıca Delege Doryo'nun talimatı ve yol göstermesiyle Antakya Belediye Reisi adı geçen heyete verilecek raporları hazırlamak üzere 18 Aralık'ta Alevi ve Araplar'dan müteşekkil bir komisyon da kurmuştur. [66]

Aynı istihbarat raporunda Sancak'ta bir nüfus sayımının yapılmasının zaruri olduğu belirtilmektedir. Ancak yapılacak plebisitin sağlıklı olup olmayacağından şüphe edilmekte ve fesat karıştırılacağından endişe edilmektedir. Zira, Gizli servisin müşahalelerine göre efkar-ı umumiyeyi Türkiye aleyhine çevirmek için çok yoğun propagandalara başlanmıştır. Başta Ermeniler olmak üzere diğer bütün azınlıklara güvenilemeyeceği özellikle vurgulanmaktadır. Delege Doryo Ermeniler ve diğer azınlıkları Türkiye ve Türkler aleyhine çevirmek için her türlü yola başvurmaktadır.

---

65 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 14,15
66 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 24

Gizli servise göre mücadelenin temeli lisan ve kalemle propagandaya dayanmaktadır. [67]

7 Ocak 1937 tarihli bir MAH raporunda Fransızların 18 Aralık 1936 itibarıyla halen Sancak'ta bulunan birliklerinin konuşlandırılması hakkındaki bilgiler şöyledir:

İskenderun'da: 5 nci Şark Taburu'ndan 150 mevcutlu bir bölük, 50 jandarma, 25 polis ve bekçi vardır. Daha sonra yapılan araştırmalarda buradaki 3 ncü Bölük'e 18 Ocak 1937'den itibaren askerlerin toplu ve hazır bulundurulması ve dışarıya çıkmalarına müsaade edilmemesi emrinin verildiği tespit edilmiştir. Ancak, bu bölük eratı şayet bir vukuat zuhur ederse firara hazır olduklarını ve hiç kimse ile müsademe etmeyeceklerini aralarında konuşmaktadırlar. [68]

Beylan'da: 25 jandarma bulunmaktadır.

Kırıkhan'da: Cezayir nişancı taburundan 200 mevcutlu iki bölük vardır. Bu bölüklerin 18 Ocak 1937 tarihli MAH raporunda garnizonlarına geri döndükleri bildirilmiştir. [69] 5 nci Şark Taburu'ndan 150 mevcudunda bir bölük, 26'ncı hafif süvari bölüğü, (120 mevcutlu), bir Çerkes süvari bölüğü, (150 mevcutlu) ve 25 jandarma bulunmaktadır.

Reyhaniye'de: 28 nci hafif süvari bölüğü, (100 mevcutlu) ve Halep'ten gelen 30 jandarma vardır.

Hacılar ve Aktepe'de: Burada kıta yoktur. Kırıkhan'daki kıtalardn buraya iki bölük kadar münavebe ile gönderilmektedir. Kırıkhan'daki kışla mahalli kale tahkim edilmektedir. 4 ncü zırhlı otomobil bölüğü de bu mıntıkadadır.

---

67 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 24
68 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 49; Dosya:13, Belge no: 19
69 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 7

Antakya'da: 5 nci Şark Taburu'nun, 2 bölüğü, (300 mevcutlu), 8 nci batarya ve 50 jandarma bulunmaktadır. [70]

Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün 11 Aralık 1936 tarih ve 14032 sayılı raporunda, Fransızların Suriye ve Sancak köylerinde mekkari ve binecek hayvanların cins ve miktarı ile hudut köylerinde askerin işine yarayacak su kaynaklarını tespit ettikleri bildirilmektedir. MAH elemanları bu haberin doğru olup olmadığını araştırmışlar ve doğru olduğunu tespit etmişlerdir. [71] Yine Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü Fransızların Suriye'ye yeni bombardıman tayyareleri ve tayyare bombaları getirttiklerine dair 24 Aralık 1936'da bir rapor sunmuştur. Ancak MAH elemanları yaptıkları araştırma sonucu bu haberin doğru olmadığını tespit etmişlerdir. Ancak, 12 Ocak 1937'de verdikleri bir raporda, Fransızların 19 Aralık 1936 tarihinde Napolyon vapuru ile Beyrut'a 506 sandık 7.5'luk top mermisi ve 167 sandık talim fişeği getirdiklerini yazmaktadırlar. Uçak meselesinin aslı ise şu şekildedir: Beyrut limanında bulunan Fransız kruvazörünün tayyaresi fırtınadan harap olduğundan Ocak ayı sonlarında Fransa'dan yeni bir tayyare getirtilmiştir. [72]

Bu haberden kısa bir süre sonra 14 Ocak 1937 tarihinde yazılan bir raporda 6 Ocak 1937'de Marsilya'dan İskenderiye'ye gelen Mariyet Paşa isimli Fransız vapurunda Beyrut'a çıkarılmak üzere malzeme techizat ve bazı personel olduğu bildirilmiştir. Tespitlere göre vapurda 30 kadar Fransız kurmay, topçu ve tayyareci subay ile 50 er ve herbiri kırkar kişilik iki nakliye otomobili bulunmaktadır. Raporda ayrıca Suriye'de olayların yakından takip edildiği ve yeni bilgilerin hemen bildirileceği de belirtilmiştir. [73]

22 Ocak 1937 tarihli bir MAH rapordan Fransızların Beyrut'a insan sevkine devam etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Marsilya'dan İskenderiye'ye gelen ve 13 Ocak 1937'de Beyrut'a hareket eden "Patriye" adlı Fransız vapurunda 15 subay ve 80 er bulunduğu tespit edilmiştir. [74]

---

70 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 19
71 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 6
72 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 128
73 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 116

MAH elemanları Fransızların Ortadoğu'daki bütün faaliyetlerini adım adım takip etmektedir. Fransızlar Sancak'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra Hatay'da olup bitenleri daha yakından takip etmek için bazı tedbirler almışlardır. Bu amaçla Beyrut Ali Komiserlik istihbarat servisi "seksiyon d'etüt" merkezini Halep'e nakletmişlerdir. Hemen faaliyete başlayan servis şefi Bertran sivil kıyafetle her gün Hatay hududuna ve Azaz'a gidip gidip gelmektedir. MAH elemanları bu faaliyetlerin Hatay işleri ile ilgili olduğunu ve askeri faaliyetlerimiz hakkında bilgi toplamak amacı ile yapıldığını bu faaliyetlerin yakından takip edildiğini bildirmektedirler. [75]

MAH elemanlarının tespitlerine göre Hatay askeri komutanı Kole'nin davranışlarında bazı değişiklikler göre çarpmaktadır. Daha önceki davranışlarının tersi bazı hareketlerde bulunmaktadır. Nitekim 15 Haziran 1938 tarihli bir istihbarat raporunda Kole'ün Atayolu Gazetesi mesul müdürünü yanına çağırarak "Türkler aleyhindeki bütün memurları derhal uzaklaştırması" söylemiştir. Ayrıca yine aynı raporda Kole'ün mesul müdüre, 2 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki "Tarih Önünde Türkler ve Ermeniler" adlı baş makalenin Fransızcaya tercüme edilen önemli kısımlarını vererek, gazetenin Fransızca kısmında yayınlanmasını istediği de belirtilmektedir. [76]

1938 yılı sonlarına doğru Hatay'da bulunan Fransızlar hala eski durumlarının devam ettiği görüntüsünü vermeye çalışmaktadırlar. Oldukça sakin gözükmektedirler. Hatay hükûmeti idarecilerine pek karışmaz gözükmektedirler. Ancak gerçekte istihbarat dairelerinin faaliyetleri felce uğramıştır. Dolayısıyla hiç nüfuzları kalmamış gibidir. Fransızlar gerçek durumlarının anlaşılmaması için propanganda yapmaktan da geri kal-

---

75 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 151 Antakya Başkonsolosluğundan alınan 6.6.1938 tarihli Rapor Sureti "Oldukça mevsuk kaynaktan öğrendiğime göre Fnansız istihbaratının Adana'da emniyet dairesinde polis ve Milli Emniyet her ikisi de olabilir İsmail Ahmet veya Mehmet adlı bir imza ile mektup yazan bir habercileri bulunmaktadır. Bunların DörtyoldaErginlik Cemiyeti'nde de adamları varmış. Kütahya'da aslen Şamlı Hristiyan Araplardan İlyas Zahlavi adlı bir casusundan kıtaat hakkında haber vermekle meşgul olduğu söyleniyor, Fransızların Hassa'daki ve İslahiye'deki cephe depolarını ateşlemek için tertibat almağa çalıştıkları ve Dersim'de de Rusya'nın yardımı ile tahrikata hazırladıkları ve bu mekanda İslam Sünni Mezhebi'nden uzun boylu, çopur halep çibanlı koyu esmer, koyu siyah gözlü ve saçlı, bıyıkları seyrek ve ince ve müteaddit lisanlar konuşan birini Türkiye'ye gönderdikleri haber verilmektedir." Karasapan Hariciye Vekaleti 1.Daire Başkanlığı I.Şube Dosya:15, Belge: 193.

76 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 152

mamaktadırlar. İskenderun civarında yapılan propaganda "bugünkü vaziyetin muvakkat olduğu, Fransızların yakında yine eskisi gibi her şeye hakim olacakları, Türk ordusunun çekileceği" şeklindedir. [77]

Fransızlardaki ilk sıralardaki iyimserlik, kısa zaman sonra yerini karamsarlığa ve hiddete bırakmaya başlamıştır. Hatay'da Fransızlar adeta şaşırmış gibidirler. Bunları iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Bir kısmı ikinci derecede memurlar, mualimler vs. ki hiçbir vaziyetten emin değillerdir. Hükûmetin vereceği kararı sabırsızlıkla beklemektedirler. Diğer gruptakiler ise delege muavini Dömenk, Emniyet Müdürü Zinnandi, Jandarma Komutanı vb yüksek Fransız memurlarıdır. Bunlar ise vaziyetten şikayetçi, meyus ve hiddetlidirler. Hükûmeti idare eden Türk ricalini ve Türkleri bir türlü hazmedememektedirler. Bu düşüncedeki Fransızlar her fırsatta Kole'yi yeni hükümete karşı tahrik etmektedirler. [78]

IV- FRANSIZLARIN TÜRLERİN DIŞINDAKİ UNSURLARLA İLİŞKİLERİ

Türk Gizli Servisinin tespitlerine göre Ermeniler, Fransızlar tarafından Kilikya'nın bile kendilerine verileceğinin vaadedildiği haberlerini yaymaktadırlar. Bu propaganda sayesinde Ermeniler Kilikya'ya sahip olma sevdasına düşmüşlerdir. [79]

Fransızlar azınlıklardan Ermenileri birtakım vaadlerle kandırmakla kalmamış onlara silâh dağıtmaya da devam etmektedirler. 23 Ocak 1937 tarihli bir gizli servis raporundan anlaşıldığına göre Fransızlar, Kırıkhan Ermenilerini silahlandırarak Adol Leonyan adında bir ermeninin komutasında 300 kişilik bir çete teşekkül ettirmişlerdir. Ermenilerin si-

77 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 181

78 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 205 (24 Eylül 1938) Altıncı kolordu komutanı Korg. M. Ergüder'in 13.2.1939 tarihli bir raporunda Hatay'daki Fransızlar propaganda işlerini idare eden Fransız teşkilatı şu şekilde açıklanmaktadır. Antakya'da: İstihbarat subayı Yzb.Gakon. Yardımcıları Agop Kalosyan, Antuvan Akıl, Artin Hamalyan, Jorj Kasye, Jozef Kolhas, Haçik Baltakyan. İskenderun'da: Fransız istihbarat subayı Dömenk. Yardımcıları: Şefik Mardini, Edvard Şami, Naim Kasye, Edvard Kasye, İskenderun posta müdürü Amon Fehim İstanbuli, Jorj Akil ve Fransız Kanal. II.Dünya Harbi Kolleksiyonu, Dosya:17, Belge169

79 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 16.17.18

lahlanması, Ermeni mahallesinde oturan Türkleri tedirgin ederek başka mahallere taşınmalarına sebep olmuştur. [80]

Hatay'ın Türkiye tarafından ilhak edileceğinden korkan Ermeni ve Rumlar ilhakın olmaması için ellerinden gelen herşeyi yapmaktadırlar. Türkiye'yi istemeyen unsurlara moral vermek için en ufak her gelişmeyi değerlendirmekte ve propaganda yapmaktadırlar. 19 Nisan 1939 tarihli bir rapordan anlaşıldığına göre Ermeni ve Rumlar Türkiye ile Fransanın Hatay için anlaşamadıkları propangandasını yapmaktadırlar. Bu fikirlerinin inandırıcılığını arttırmak için de Reyhaniye'ye yeniden iki tabur Fransız askerinin geleceğini ve İskenderun limanında da bir Fransız Zırhlısının demirli bulunacağı haberini etrafa yaymaktadırlar. [81] İtalya'nın Arnavutluk'u işgâli üzerine propagandalarını değiştirmeye başlamışlardır. Bu propangandayı bir nevi teselli de kabul etmek mümkündür. İddialarına göre "İtalyan tehlikesi karşısında bulunan Türkiye Fransa'nın yardımını temin için Hatay'ın ilhakından vazgeçmiştir. Yakında Hatay'dan Türk askeri çekilecek ve yanlız Fransız Askeri kalacaktır. [82] Fransızların erzak temini ve nakli için mütahhitlerle tekrar altı aylık mukavale imzalarını da propaganlarına delil göstermekte ve teselli bulmaktadırlar. [83]

Suriye'de bulunan Hatay Ermenileri her olaydan ve herkesten kendi lehlerine bir menfaat teminine çalışmaktadırlar. Her fırsatı değerlendiren Ermeniler 17 Nisan 1939'da Hatay'dan Halep'e gelen Fransız ayan üyelerinden Gotiro ile görüşmeler yapmışlardır. Kendilerinin ne kadar tehlike de olduğunu anlatmak için "Türklerin Halep'e gelmelerinden korktuklarını, Fransızların Halep'i himaye etmesini" rica etmişlerdir. Bununla da kalmayıp Suriye ve kuzeydeki Türk propagandasının kuvvet kullanmak suretiyle önlenmesini de istemişlerdir. [84]

Gizli servisin 8 Mayıs 1939 tarihinde yazdığı raporundaki tespitlere göre Gotiro ile aynı zamanda Akdeniz komutası erkanından olup aleyhimize yazı yazan Pol de Veu'nun Suriye seyahatleri sırasında Hatay'a uğ-

80 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 61
81 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 128
82 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 128
83 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 128
84 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 123

radıkları esnada bazı Ermeni gençlerinin taşkınlık yaptıklarından dolayı tutuklandıklarına dair Lorizon gazetesinde haberler çıkmıştır. Gazete Ermenilerin tutumlarını Fransızlara bağlılık olarak yorumlamış ve meseleyi "sançaktaki azınlıkların durumu" şeklinde aksettirmiştir. [85]

Fransızlar Ermenileri sürekli kollamakta ve onlara yardımlarını esirgememektedirler. MAH'ın 7 Haziran 1939 tarihli bir raporunda bunun açık delileri görülmektedir. Gizli servisin tespitlerine göre "Antakya'daki Fransız istihbarat subayı I. Dünya Harbi'nde Fransız ordusunda çalışmış Ermenilere ve bilhassa Musa Dağı Ermenilerine 10 ila 20 lira arasında tekaüd maaşı vermeye başlamıştır. [86] Aradan geçen 20 yıldan sonra bu Ermenilerin hatırlanmış olması da bir hayli dikkat çekici bulunmuştur.

V- ATATÜRK'ÜN TUTUMU VE SANCAK KAMUOYU

Atatürk meclisin açılışı sırasında yaptığı konuşmasında Sancak (Hatay) meselesine de geniş yer vermiştir. 16 Kasım 1936 tarihli bir raporda Atatürk'ün Meclisin açılışı sırasında söylediği nutkun etkileri ile ilgili şu bilgilere rastlıyoruz: "...Atatürk'ün senelik nutkunun Sancak'ı alakadar eden parçasıyla fotoğrafı, kartpostal şeklinde tanzim edilerek 5000 adet basılmış ve dağıtılmıştır. Bir çokları bu kartpostalları büyüterek altın yaldızlı çerçevelerle evlerine asmışlardır." [87]

Açılış nutkunun Sancak kamuoyundaki tesirlerini araştıran 19 Kasım 1936 tarihli MAH raporunda şunlar yazılıdır: "Beyanat Sancak mukadderatının Türkler lehine halledileceğine dair şüphesi olanları yola getirmiş ve Türkleri birleştirmiştir. Sancak Türkleri kurtuluşun muhakkak olduğuna sarsılmaz bir iman ile inanmış bulunuyorlar." [88]

Atatürk'ün nutku Türkler ve Müslümanlar üzerinde müspet tesirler yaptığı gibi Ermeni ve Hristiyanlar üzerinde de olumlu tesirler yapmıştır. Bu-

85 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 120
86 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 17, Belge No: 111
87 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 229
88 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 252

nunla beraber "Taşnaklar Fransızların sözünden çıkmayacaklarını ve mukadderatlarını Fransızlara bağlamış olduklarını söylemektedirler." [89]

İlk zamanlarda Fransızlar tereddütlü, ne yapacaklarını şaşırmış durumda idiler. Hatta Sancak'ın Türklere verileceğine bile inanmış durumdaydılar. Ancak MAH elemanlarının son gözlemleri Atatürk'ün yaptığı meclisin açılış nutkundan sonra bu durumun değişmeye başladığı yönündedir. Genelkurmay Başkanlığı'na 20 Kasım 1936'da gönderilen bir raporda bu konuya değinilmektedir: "...Fransızlar son günlerde fikirlerini değiştirerek şiddet göstermeye başlamışlardır. Fransız delegesi Döryo'nun şu beyanatı da bu mütalaayı teyit etmektedir. Türklerle aramızdaki müzakere gayet basit ve zahiridir. 1921 İtilafnamesini bir kere daha gözden geçirmekten ibarettir. Bu Türkler yaptıklarının acısını yakında çekeceklerdir" [90] demiştir.

Atatürk'ün nutkunun Sancak'taki tesirleri ile ilgili daha önce gönderilen raporları tamamlayıcı ve yeni bilgileri ihtiva eden raporlar MAH elemanlarından gelmeye devam etmektedir. Nitekim 27 Kasım 1936 tarihli raporda Sancak'ı meydana getiren etnik ve dini gruplar hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Rapora göre bu nutuk Türkler, Rumlar ve Hınçaklar arasındaki şüphe ve kararsızlığı gidermiş ve seçimlere katılmalarını sağlamıştır. Buna mukabil Suriyeliler de heyecan ve şaşkınlığa sebep olmuştur. Ancak, Fransızlar Vatani Partisi mensuplarını "Sancak Suriye Vahdetin'den ayrılmaz" diyerek teskine ve moral vermeye çalışmaktadır. Bunun üzerine Vataniler neticede Sancak'ın bir noktadan Suriye'ye bağlı kalacağı fikrini muhafaza etmektedir. Ancak İtalya'nın bu işe zorluk çıkaracağı fikrindedirler. Hatta bazıları daha da ileriye gitmekte ve Türkiye'nin "Musul meselesinde olduğu gibi nutka rağmen geri döneceğini" tahmin etmektedirler. [91]

Daha sonraki raporlarda da Atatürk'ün nutkunun Sancak ile ilgili kısımlarının Suriye'deki etkileri hakkında bilgiler verilmeye devam edilmektedir. 28 Kasım 1936 tarihli MAH raporunda Suriyelilerin genel tav-

89 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 252
90 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 242
91 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 166

rıyla ilgili şu bilgiler verilmektedir: "Reisi Cumhur Atatürk'ün Kamutay'ın açılışındaki nutkunun Sancak ile ilgili kısımlarının Suriye gazetelerinde yalnız tercümesi yayınlanmış, gazeteler hiçbir mütalaada bulunmamışlardır. Bundan Sancak hakkında siyasi yazı yazmamaları için gazetelere direktif verildiği anlaşılmaktadır. Bu suretle harekete aynı zamanda nutka ehemmiyet vermemiş gibi görünmek ve kendi noktai nazarlarının doğruluğunu Fransızlar'a itimatlarının sağlamlığını anlatmak istemişlerdir. [92]

Atatürk, 1937 yılı başlarında güneye bir seyahat düzenlemiş incelemelerde bulunmuştur. Bu seyahatin çeşitli tesirleri olmuştur. Bu meyanda MAH elemanları Suriyeliler ve Fransızlar üzerinde meydana getirdiği tesirleri anında Ankara'ya bildirmişlerdir. 9 Ocak 1937 tarihli bir raporda bu konuda şunlar yazılıdır: "Atatürk'ün cenup seyahati haberi Fransızlar arasında heyecan hasıl etmediği gibi, hiçbir askeri harekati de mucip olmadı. Endişeye düşen vataniler bunu Fransa-Türkiye arasında mürettep bir manevra ve nihayet Fransa'nın Türk talebini tervice delil addediyorlar. Halep Hristiyanları, şehrin Türkiye tarafından işgali ümidine düştüler. (İşgal edileceğini düşünüyorlar.)" [93]

VI- ÇERKEZLER

10 Aralık 1936 tarihli bir raporda Çerkezlerle ilgili şu bilgiler vardır. "140 kişilik bir Çerkez bölüğü 6 Aralık 1936'da Halep'e gelmiş ertesi günü İskenderun'a hareket etmişlerdir. Bölüğün komutanı Recep Kaptandır. Diğer bir Çerkez bölüğü dahi Halep'te beklemektedir. Bu Bölüğün komutanı da Teğmen Ömer isminde birisidir. Bnb. Collet'in dahi Halep'e gelmesi beklenmektedir." [94]

23 Aralık 1936'daki raporda da yine Çerkez bölüklerinin İskenderun Sancağı dahilindeki hareketlerinden bahsedilmektedir. Buna göre; "Derik'teki 14 ncü Çerkez Süvari bölüğü de Kırıkhan'a sevk edilmiştir.

---

92 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 167

93 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 109; ("Bu sırada Atatürk'ün Cenuba doğru seyahatleri ve Eskişehir mülakatı her tarafta heyecan uyandırdı" demektedir. Dr. A.Melek s.37)

94 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 38.

Çerkez Bl.K.Bnb.Collet 9.12.1936'da Kırıkhan'a gelmiş ve Çerkez Yz Tevfik'te Kırıkhan'a gitmek üzere Halep'e gelmiştir." [95]

8 Ocak 1937 tarihli bir rapora göre; İskenderun havalisine gönderilen Çerkez bölükleri erlerine, icabında güvenilir ikinci şahıslara dağıtılmak üzere çift silah verildiği tespit edilmiştir. [96]

Fransızlar Çerkez bölüklerinin İskenderun Sancak'ına sevkini sürdürerek yığınağa devam etmektedirler. Bu maksatla daha önce Sancak bölgesine gönderilen 14 ncü ve 21 nci Çerkez süvari bölüklerinin dışında Duma'daki 12 nci ve Şam'daki 15 nci Çerkez süvari bölükleri de Sancak'a gönderilmiştir. Nebuk'taki 16 ncı Çerkez bölüğü Sancak'a hareket etmek üzere iken hareketleri tespit edilemeyen bir sebepten dolayı ertelenmiştir. [97]

Fransızların Türklere karşı İskenderun Sancak'ına Çerkez bölüklerini maksatlı olarak yerleştirdiklerini, Avrupalı müşahitlerin Sancak'a gelmesi üzerine geri çekmelerinden anlamak mümkündür. Müşahitlerin gelmesi üzerine Çerkez bölükleri Halep, Harim, Selkin ve Kürt Dağı'na geri çekilmiştir. Aynı zamanda Çerkez bölüklerinin genel komutanı Bnb. Coüllet'de üç ay izinle Fransa'ya gönderilmiştir. [98]

VII. ERMENİLER

Ermeniler Türkler aleyhinde faaliyetlerine devam etmekte ve yandaşlarını silahlandırmaya devam etmektedirler. Bu amaçla Ermeni ileri gelenlerinden Hiraç Papasyan, Fahri Barudî ile Beyrut'a giderek Cebel-i Musa Ermenilerine icabında dağıtılmak üzere 1500 silah için müsaade almışlardır. [99]

MAH'ın 15 Haziran 1938 tarihli bir raporunda Türk Ordusunun Hatay'ı işgal edeceği şeklinde yayılan haberlerin bir kısım Ermenileri tedirgin et-

96 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 7.
97 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 120.
98 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 120.
99 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 7.

tiği belirtilmektedir. Bu söylentiler üzerine Kırıkhan Ermenileri büyük bir korku içindedirler. Kırıkhan Ermenileri Fransızların oyununa geldiklerini ve bundan sonra Fransızlara alet olmayacaklarını büyük bir pişmanlık içinde birbirlerine anlatmaktadırlar. Bir kısım Ermenilerin aksine Taşnaklar sürekli kavga ve sertliği teşvik etmektedirler. Antakya Taşnak Lideri Moses Derkolasyon Kesep Nahiyesindeki bazı hazırlıklarla meşguldür. Yapılacak olan seçime fesat karıştırmak için elinden gelen gayreti esirgememektedir. [100]

Ermeni azınlık Hatay meselesi yüzünden ikiye ayrılmışlardır. Buna göre durum şöyledir:

Halep Ermeni Taşnak ileri gelenleri Hatay meselesinden ikiye ayrılmışlardır. Antakya Taşnak lideri Moses Derkolasyon'a taraftar olan zümrenin fikri şudur: "Ermeniler Suriye'de 80.000 kişilik bir mevcudiyettir. Biz Hatay'daki Ermenilerin yüzünden bu mühim kütleyi alt üst edemeyiz ve ettirmeyiz. Binaenaleyh Suriye siyaseti her ne ise onu takibe mecburuz."

Halep murahhası Ardavas'a taraftar olan diğer zümrenin fikri ise şudur: Hatay'ı kendi haline bırakmak ve Hatay'daki emrivakileri harfiyyen kabul etmeliyiz. Oradaki Ermeniler galip gelen taraf ile uyuşmalıdırlar.

Halep'teki Taşnaklar yeni bir ictima aktetmemişler ve Hatay hakkında hiçbir karar vermemişlerdir. Bilakis aralarındaki Hatay meselesi ihtilafı elan devamdadır. İhtilaf Beyrut ve Paris'e aksetmiş fakat henüz bir neticeye raptedilmemiştir.

Moses Derkolasyon'un fikrine iştirak edenler şunlardır: Ayıntablı dişçi Kabakyan, Dr. Basmacıyan, Avukat Dikran ve Köpelyan. Hatay'dan Dava vekili izmirliyan, Eczacı Papasyan.

---

100 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 152

Ardavasın fikrine katılanlar: Eski Halep Taşnak lideri Heraç Papazyan, Lider Araradyan, Topçuyan.

Hatay'dan: İskenderun Patrik Vekili Hat, Hayik Balyan, Dr. Avadis, Dr. İncecikyan.

Beyrut'tan: Hüsrev Tütüncüyan, Erivan'da Taşnak Hükûmeti zamanında vezirlik yapan Liyon Şant, Ağbalyan'dır. [101]

Hatay'ın bağımsızlık kazanmasından sonra Sancak dahilindeki Ermenilerin göç etmeye başladığı görülmektedir. 9 Ağustos 1938 tarihli raporda bu konuda geniş ve teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Bu rapordan elde edilen bilgilere göre Kırıkhan ve havalisinde Ermenilerin muhacereti devam etmektedir. Gidenlerin çoğu Katoliktir. Ayrılanlar evlerinin pencere ve kapılarını sökmüşlerdir. Hicrete sebep, Fransız istihbarat zabitinin ve bilhassa oradaki Cizvit papazının tahrikatıdır. Kırıkhan güneyindeki Soğuksu köyündeki 37 Ermeni ailesinden 12 aile kalmıştır. Bu köde muhaceret başlar başlamaz Beyrut'tan Milletler Cemiyeti delegesi Borni gelerek Ermenilere topraklarını terketmemelerini, hiçbir zarara uğramayacaklarını ve Milletler Cemiyeti'nin kendilerini himaye edeceği yolunda nasihatta bulunarak Beyrut'a dönmüştür. Fakat buna rağmen hicret durmamıştır. Bunun üzerine Borni'ye iki gün evvel Beyrut'tan İskenderun'a gelmiş ve Soğuksu'da Ermenilerden sahipsiz kalan toprakların vaziyeti ile meşgul olmaya başlamıştır. [102]

Ermenilerin göçlerin sebeplerini araştırma MAH elemanları bu konuda oldukça teferruatlı bilgiler elde etmişlerdir. Bu raporlardan anlaşıldığına göre Hatay'dan Ermeniler ile bir kısım Hristiyanların son hicret sebepleri şunlardır: 1. Gümrük meselesi, 2. Fransız propagandası, 3. Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı korkusu 4. Taşnak propagandası, 5. Hicret edenlere Fransızların çok kolaylık göstermesi.

Gümrük Meselesi : Gümrüklerin Hatay hükûmetince teslim alınması

101 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 154
102 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 188

nakliyat ve transit işlemlerinin kesileceği ve ilerde Suriye Hükûmeti'nin muhacirleri kabul etmiyeceği endişe ile karşılanmış ve Fransızların muayyen bir zamana kadar Halep'e geçmiyen otomobil ve kamyonların plaka numaralarının muteber olmayacağı hakkında müessir propagandaları hicretin amili olmuştur.

İlhak Meselesi Etrafındaki Mülahazlar : Hatay Türkiye'ye ilhak ediliyor. İlhak kesbettikten sonra Hatay'da mecburi askerliğin başlayacağı, Suriye'ye pasaportsuz geçilemeceği, her pasaport bedelinin 40 lira olacağı, ev eşyasından bile Suriye hükûmetinin gümrük resmi alacağı, hicret edenlerin çoğunun Halep'te iskân ettirileceği, hudutlarda gösterilen kolaylığın gösterilmeyeceği mülahazatı fikirler de yer tutmuştur.

Propaganda : Muhacereti yaptıranların Taşnaklardan Moses Derkalosyan [103] ve İzmirliyan'dır. Propagandayı yaptıranların başlıcaları şunlardır: İskenderun istihbarat tercümanı Haçik Peltikyan, Sakallı Burgoyan, Liman Şirketi Müfettişlerinden Dülerm, İskenderun'da Zennardi, Nafia atelye şefi Bronye ve Dömulen'dir. Ermenilerin hicret sebeplerini yerinde tetkik etmek üzere Halepteki muhtelif Ermeni cemaatleri mümessilleri eczacı Semercibaşıyan'ı Hatay'a göndermişlerdir. Semercibaşıyan'ın tahkikatının neticesi Ermenilerin siyasi davalarının artık kalmadığı, son muhaceratın doğrudan doğruya ekmek ve geçinme meselesi olduğu merkezindedir. [104]

Ermenilerin büyük bir kısmı yeni Hatay devleti hakkında daha olumlu ve ılımlı düşüncelere sahip olduğu halde Taşnaklar olumsuz bir tutum içine girmişlerdir. MAH elemanlarının ele geçirip tercüme ederek Ankara'ya gönderdikleri Sancak Taşnak Komitesi'nin 20 Ağustos 1938 tarihli beyannamesinde bunu açıkça görmek mümkündür. Beyannamede Sancak'taki Ermeni cemaatine hitap edilmekte ve yapılan milletvekili seçimlerine muhalif oldukları açıklanmaktadır. Ayrıca seçimlere katılmayıp protesto etmektedirler. [105]

---

103 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 182
104 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 182,183
105 ATASE Arşivi. II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 149

Musadağı bölgesinde ve Ermeniler arasında uzunca bir zaman yaptırılan araştırma neticesinde bu mıntıkada gerek silah deposunu mevcudiyetine, gerek Ermenilerin çete teşkil ettiklerine dair bir emareye tesadüf edilmemiştir. Kaynağımızın verdiği malumata göre Musadağı Ermenilerinden "Taşnaklar hariç" diğer kısmı yeni Hatay hükûmetine her suretle mutavaat etmeye, Taşnaklar ise Fransız askerinin Hatay'dan çekilmesini müteakip hicret etmeye karar vermişlerdir. [106]

VIII- İTALYANLAR

İtalyanlar Akdenizde ve Avrupa'da hakimiyet kurma girişimlerinin yanında Ortadoğu'da da varlıklarını hissettirmek istemektedirler. Türkiye'ye karşı takındıkları düşmanca tavırlarını Hatay meselesi sırasında da sürdürmüşlerdir. Türkiye'nin aleyhinde olan kişi, grup ve cemiyetleri teşvik ve tahrik etmekle oldukları, görülmüştür. Hatta bir kısım insanlara, Türkiye'den soğutmak için Türkiye'de yapılan bazı inkılâpların uygulamalarını mübalağalı ve yalanlar katarak propaganda etmektedirler. Sancak'ta başta Kürt hoca olduğu halde bir kısım din adamları ve yakınlarından İtalya lehine sözler sarf edildiği tespit edilmiştir. Türk istihbarat servisinin tespitlerine göre bu propagandayı Halep'teki İtalyan konsolosunun yakın dostu Mösyö Draki idare etmektedir. Draki Müsait bulduğu bu gibi kişilere bolca para da dağıtmaktadır. Bu şekilde kandırılmış bir kimse MAH elemanına ciddi, ciddi inanarak şunları anlatmıştır: "Zorla şapka giydiriyorlar. Giymeyenlerin namus ve şerefi tehlikede. Bu yaştan sonra bunuda mı göreceğiz. Hükûmetin emri olsa her ne ise, fakat bir takım eşhasın elinde maskara oluyoruz. On sene Fransızları tecrübe ettik. Hele bir de İtalyanları tecrübe edelim. Bu gavurlar İslamlara ve Müslümanlığa hürmetkâr davranıyorlar. Herkesin vicdanına karışmıyor, müdahale etmiyorlar" [107]

Halep İtalyan konsolosu azınlık gruplarla temaslarını sürdürmekte ve onları tahrike devam etmektedir. 28 Kasım'da Harim kuzeyindeki Yenişehir civarındaki Asker Çayırı denilen yerde kurulan Ermeni kampını

106 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 187
107 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi koleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 231

ziyaret etmiş, Ermenilerle uzun uzun görüşüp, konuştuktan sonra tekrar Halep'e dönmüştür. Konsolos 3 Aralık'ta tekrar bu kampa gelmiş bir gece buralarda kaldıktan sonra İskenderun'a gitmiş ve 5 Aralık akşamına kadar orada kalarak delege Doryö ile görüşmüştür. [108]

İtalyanlar tarafından çıkarıldığı muhakkak olan bir şayiaya göre Vatani Partisi taraftarları Milletler Cemiyetinde Sancak meselesini lehlerine halledemezlerse, İtalya'yı kendilerine yardıma çağıracaklarmış. Yine seçimlerden bir kaç gün evvel yapılan propagandaya göre Fransızlar Sancak'ta Araplar namına kendi adamlarını saylav (millet vekili) çıkartırlarsa vatani alevleri de yine İtalyanların himayesini isteyeceklermiş Türk gizli servisi bu şayiaların ciddiyetine ihtimal vermemektedirler. Ancak, İtalyanların Sancak'ın son günlerdeki karışık durumundan istifade ederek bölgedeki Ermeniler ve vataniler arasında propaganda yaparak kendilerine taraftar toplamak, karışıklık çıkarmak ve kurtarıcı rolü oynamak istedikleri kanaatindedirler. [109]

Halep İtalyan konsolosu Antakya'ya gelerek, 12 Ocak 1937 tarihinde Türkler tarafından yapılan büyük protesto gösterisini sonuna kadar takip etmiştir. Daha sonra 18 Ocak 1937'de halk temsilcilerinden Abdülgani Türkme'e İtalyan tebaasından Loran Balit ile haber göndererek Balit'in evinde buluşmak ve görüşmek istediğini bildirmiştir. Bu teklife Abdülgani Türkmen olumsuz cevap vermiştir. Eğer konsolos mutlaka görüşmek istiyorsa evinin açık olduğunu bildirmiştir.

İtalyan Halep konsolosunun, Reyhaniye'ye çok sık gelip gittiği ve İtalya'da tahsil etmiş belediye doktoru Minasyan ile de devamlı görüştüğü tespit edilmiştir. [110]

İtalyanlar İskenderun Sancak'ı ile ilgilerini devam ettirmekte ve kendilerine sempati duyanların miktarını artırma gayretlerini sür-

108 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 42
109 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 42
110 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 39

dürmektedirler. 16 Ağustos 1938'de elde edilen bir habere göre Halep İtalyan kulübü başkanı Per Fruvo 50 kadar kulüp memuru ile birlikte Hatay'a bir seyahat yapmış ve tekrar Halep'e dönmüştür. Bu seyahat sırasında Fruvo ve arkadaşlarının Hatay'a bağlı Cebel-i Musa, Soğuk Oluk ve daha başka yerlerdeki halktan İtalya'yı istediklerine dair mazbatalar topladıkları tespit edilmiştir. [111]

IX- TÜRK DOSTLUĞUNA ÖNEM VEREN CEMİYETLER

Bir kısım Araplar İtalyan, Fransız, İngilizlerin tesirinde kalarak Türkler ve Türkiye aleyhinde her türlü faaliyette bulunurlarken az da olsa bir kısım aklı selim sahibi Araplarda Türk dostluğuna ve kardeşliğine önem vermekte ve bu yönde gayretler sarfetmektedirler. Türk gizli servisinin 9 Ocak 1937 tarihli raporunda belirttiğine göre bu kuruluşlardan biri Halep'te kurulmuştur. Kurulan cemiyetin adı Hizbullaha-Ettürki-Elarabi-Elankazı Suriye" (Suriye'nin Teyakkuzu için Türk-Arap Kardeşlik Cemiyeti) dir. Kurucular arasında Tayyareci Hayrettin Lebabidi'de bulunmaktadır. [112]

Diğer Türk dosluğuna önem veren kuruluş ise Trablusşam'da kurulan "Trablusşam Vatanperver Halk Heyeti" dir. MAH elemanları bu cemiyetin bütün fikir ve görüşlerini aksettiren 16 Ocak 1937 tarihli bir beyannamesini Türkçeye çevirerek 25 Ocak 1937'de Ankara'ya ulaştırmışlardır. Cemiyetin görüşlerini net ve açık bir şekilde gösteren bu beyanname metni aynen şöyledir. "Beyanname: Hakyolunda temiz bir savaş Arap Gençliğine Umumi bir hitap: İskenderun ve Antakya sancağında Arap kardeşlerimizle Türk kardeşlerimiz arasında münazaa vardır. Fazilet ve şeref size bu anlaşamamazlığı izole etmenizi icab ettirir. Asalet ve ihlas ile hareket edilirse dünyada yapılamayacak bir iş bulunmaz. Bizim kardeşlerimizle kavga etmemiz ve garp alemini kendimize güldürmemiz doğru değildir. O garp ki bizimle yüzlerce senelerden beri istihza ediyor. Munsıf olan komşularımız ve kardeşlerimiz ne istiyorlar? Onlar haktan uzaklaşmazlar. Biz onlarla ilelebet devam edecek bir kardeş ittifakı yap-

111 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 169
112 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 13, Belge No: 10

mak isteriz. Biz sancağın bütün halkına Türkiye ve Suriye'yi alkışlayacak bir ara bulmak istiyoruz. Büyük ağabey olan Türkiye elbetteki küçük kardeşi Suriye'yi teveccünden mahrum etmez. Ihlaskâr Arap gençleri! İskenderun ve Antakya Sancağına ara bulma ve islah fikirleri götürünüz! Heyetlerimizi hazırlıyoruz, gitme günü son da bildirilecektir. Bu beyannamenin yazılışında samimiyet ve ihlasın âmil olduğunu söylemeye hacet yoktur." Vatanperver Halk Cemiyeti/El Cennetü'l şiiyetül Vataniye Tarblusşam [113]

X- HATAY'DA SEÇİMLER VE SONUÇLARI

Türk-Fransız Askeri ve Siyasi anlaşmaların imzalanmasından sonra Hatay'da Seçimlerin tamamlanması için çalışmalara başlanmıştır. 15 Temmuz 1938'de Cevat Açıkalın ve Alb.Collet'in önderliğinde bir seçim komisyonu kurulmuştur. Seçmen listelerine 35.847 Türk, 11.319 Aleviler, 5504 Ermeni, 1845 Arap, Rum 2098 ortadoks ve 359 diğer cemaatlere kişi kayıt yaptırmıştır. Bunlardan her 100 seçmen bir ikinci derece sayıldığından 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap, 20 Rum-Ortadoks ikinci derecede seçmen sayılmıştır. Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra 20 Ağustos 1938'de ikinci derece seçmenler tarafından milletvekillerinin seçileceği ilan edilmiştir. Bunun üzerine Türk milletvekillerinin kimler olacağı konusunda çalışmalara başlanmıştır. Seçim 24 Ağustos'ta yapılmıştır. [114]

Türk gizli servisi elemanlarından biri Hatay'da yapılacak seçimler ve sonuçları ile ilgili oldukça iddialıdır. 18 Ağustos 1938'de Hatay'daki seçim öncesi genel havayı şu şekilde tasvir etmektedir.

"Dün geldim. Memleket alt üst, sokaklar, kahveler ağa odaları vesaireler hep üst üste. Bu kadar kalabalık. Bilmeyenler adeta heyacana kapılır. Bütün bu hay huy, liste gelmiş mi, gelmemişmi? Bu gün geliyor, liste Cevat Bey'e gelmiş, ayın 18'inde veya 19'unda partiye verilecekmi,

113 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 43
114 Sarmay, A.A.M. Da a.g.m. II. sayı:35 s.412-413; İsmail Soysal a.g.e. s.40

filan veya filen dahil-i liste imiş... İşte memleket baştanbaşa bu şekilde meşgûl ve heyecanla malidir. "Gizli servis elemanı seçim havasını bu şekilde tasvir ettikten sonra seçilecek milletvekili listeleri ve seçileceklerle ilgili olarakta çok iddialı bilgiler vermektedir. Bu elemana göre Antakya listesinden muhakkak seçilecek olanlar şunlardır: 1. Abdülgani Ağa Türkmen 2. Dr. Vedi Bilgin 3. Dr. İbrahim Kavlak. 4. Karasulu Kamil Ağanın oğlu Mehmed Kamil Karasulu 5. Nafi Miskî Cevat Bey tarafından istifa teklif edilmiş mukavemet göstermektedir. 6. Subhi Berakât 7. Bekir Ağa Berakat 8. Şoförlerin reisi İzzet. 9. Doktor Arif Hikmet (Süral) Cevat Bey tarafından istifa ettirilmiştir.

İskenderun listesi ise şöyledir: 1. Hamdi Selçuk, 2. Eczacı Abbas Efendi, 3. Mercan Büstan.

Kırıkhan'da ise liste şu şekildedir: 1.Abdullah Mursal, 2.Abdurrahman Mursal 3.Çirkinzade Reşit Ağa, 4.Yunus Nadi'nin biraderi Sadık Hocanın oğlu Cevat (Abalı), 5.Belen Halkevi Reisi Seydi Efendi (Oğuz), 6.Şeyhlizade Bahri (Bahadır). [115] MAH elemanının tespit ettiği isimler hemen hemen seçilmiştir. Antakya listesinden 9 kişilik bir tahminde bulunmuş ve hepsini tutturmuştur. Doktor Arif Hikmet'in Cevat Açıkalın tarafından istifa ettirildiğini yazmışsada bunda yanılmıştır. Yine İskenderun listesinde üç kişinin ismini tahmin etmiş ve hepsini tutturmuştur. Aynı şekilde Kırıkhan listesinde altı kişinin ismini tahmin etmiş ve birinde Çirkinzade Reşit Ağa'da yanılmıştır. Türk İstihbaratının iyi çalıştığını görüyoruz. [116] Gizli servis elemanı duyduğu ve öğrendiği bilgilerin doğruluğundan çok emindir. Bu iddiasını ise şöyle açıklamaktadır: "İşittiğim ve öğrendiklerim bu suretledir. Ben zannediyorum ki öğrendiklerimde onda bir hata ya vardır ve belki de yoktur. Mursal İnayet mebus olmuyor. Tayfur yerini mahafaza edecektir. Tayfur Reis-i devlet, Dr. Abdurrahman Başvekil, Abdülgani Ağa meclis reisidir. Bu verdiğim haberde de isabet olduğuna kaniim" [117] MAH elemanı bu

115 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 164

116 Nuri Aydın Konuralp, Hatay-Kurtuluş ve Kartırış Mücadelesi-Tarihi, İskenderun 1996, s.163,164

117 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 165; Gerçekten de bu isimler ajanın belirttiği görevlere getirilmişlerdir. Sarınay, **a.g.m.** II, s.415,416; Konuralp, **a.g.e.** s.164

iddialarının isabetinden emin olduğu gibi, seçilecek heyetinde memleketin beklentilerini tatminden uzak olduğu kanaatindedir. Kanaatini raporunda şu sözlerle açıklamaktadır. "Bu münasebetle tekrar etmek isterim ki yarın bu liste intişar eder etmez, memleket cidden hayretler içinde kalacaktır. Çünkü liste ümit ve hayalin haricinde gibidir." [118]

XI- SANCAK FİRARİLERİNİN SURİYE'DE TEŞKİLÂTLANMALARI

Hatay devletinin kurulması ile birlikte bir kısım ayrılıkçılar Suriye'de toplanıp bir takım faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Hatay firarileri diye adlandırılan bu kimseler Halep'te "Büstan-ı Külâp" da "İs'afi Muhacirîn adıyla bir dernek kurmuşlardır. Kurulan teşkilatın reisi Alber, kâtib-i umumi ise Memduh Selim'dir. Faal üyeler ise şunlardır: 1.Karamurt Nahiyesi eski müdürü İhsan (alevidir). 2.Süveydiye Nahiyesi eski müdürü Süleyman (alevidir). 3.Antakya Muhasibi Sadık Mukayyet (Sünnî Arap). 4.Memduh Selim (Kürt). 5.Zeki Arsuzî (Alevi). 6.Nedim Verd (Alevi) 7. Zeki Kavvas (Alevi, müteaddid cinayetler işlemiş). 8.Moses (Ermeni). [119]

Bu teşkilat Hasan Cebbare'den aldıkları talimat doğrultusunda hareket etmektedir. Türk gizli servisi elemanı bu bilgileri bizzat yukarıda bahsi geçenlerden öğrendiğini ifade ederek verdiği bilgilerin sağlamlığını pekiştirmek istemektedir. Bunu verdiği bazı örneklerle de delillendirmektedir. Bu bilgilerin çoğunu berberi Vedi Usta'dan öğrenmektedir. Bunları öğrenmek için berbere bir miktar parada vermiştir. Suriye Hükûmeti ile teması sağlayan ve para temin eden Hasan Cebbare'dir. İskenderun'dan para temin eden de yine Hasan Cebarre ile Zeki Arsuzî'dir. Çeşitli kaynaklardan para temin eden bu kimseler bol, bol harcamaktadırlar. Dernek üyelerinden Memduh Selim daha önceki Kürt isyanında da yine bolca bir paranın üzerine konmuştu. Antakya lisesi öğretmenliğinden istifa etmiş ve bol para yemişti. Şimdide aynı şekilde eski

118 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 165
119 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 165

günlerine dönmüş ve bolca para harcamaktadır. Yeni Santral Oteli'nde yatıp kalkan Memduh Selim'in kendisi gibi bir arkadaşı vardır. Bu kimsenin adı tahsildar Yusuf Gariptir. Türk gizli servisi Sancak firarilerinden olan bu kişiden de birçok bilgiler elde etmiştir. MAH elemanının Yusuf Garip'ten öğrendiğine göre Memduh Selim 120, Sadık Mukayyit 90 ve diğer üyelerde ellişer, altmışar lira teşkilatlarından maaş almaktadırlar. Bunların dışında hemen hergün Sancak firarilerine yüzlerce lira maaş verilmektedir. Hatta teşkilat İskenderun ve Kırıkhan'dan geçen Ermenilere de bir miktar para verilmektedir. Ancak paranın miktarı ötekilerinki kadar çok değildir. Kusayrizade Selahattin Antakya'ya dönmüştür ve İs'afi Muhacirin teşkilatı ile daima irtibat halindedir. MAH elemanı, Selahattin hakkında "Sancak'a gidip gelebildiği için şahsen daha muzır bir vaziyette kalıyor" şeklinde düşünmektedir. Diğerlerini ise Sancak'a girip çakamadıkları için daha az tehlikeli olarak değerlendirmektedir. Bu arada Hatay'daki mülki idareciler ve halkevleri de bu olayları düşünüp, değerlendirip, tedbir alacak durumda değildir. Çünkü o anda meclisin teşekkülü, millet vekillerinin seçimi ve bunlarla ilgili diğer işlerle meşgüldürler. [120]

Türk gizli servisi, bu teşkilatın aleni olarak Halep'te çalışmasının ileride bazı kötü neticeler verebileceği tahmininde bulunmaktadır. Sancak sınırında karışlıklar çıkarabilecekleri tahmin edilmektedir. Zira gerek Hasan Cebbare gerekse Ermeni Moses sürekli para buluyorlar ve bunları tahrik ve teşvik ediyorlar. Ayrıca Fransızlarda bunlara sürekli maddi ve manevi destek sağlamaktadırlar. Yusuf Garip'in müracaatı üzerine Fransızlar "... biraz bekleyiniz müteessir olmayınız, meyusiyetiniz yakında izale edilir" diyerek manevi destek vermişlerdir. [121] Fransızlar bu sözlerinde ne kadar samimidir ve sözlerinin arkasında dururlar belli değildir. Ancak şimdilik bu söz ve davranışlar bu teşkilata manevi destek sağlamaktadırlar. Bu teşkilat adam bulmakta da fazla zorlanmamaktadır. Zira Sancak'ın her tarafından gelen firariler hep Halep'te ve teşkilatın eli altındadır. Ayrıca Halep ve havalisinde, Şam ve diğer yerlerde birçok Arap, Arap vatanperverleri veya Arap gençleri ve Türk düşmanları vardır. Hatta sırf para için teşkilata giren ve çalışan birçok kimse mevcuttur. İşte bütün bunları değerlendiren Türk gizli servisi elemanları, Sancak sınırlarında bir

120 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 166
121 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 167

takım tatsız hadisatın meydana gelebileceğinin göz ardı edilmesini Ankara'ya rapor etmişlerdir. [122]

Bu arada Haleb ve civarından bazı kimseler Türk gizli servisi elemanları ile temas kurarak pasaportsuz olarak Halep'ten Türkiye'ye gidip temaslarda bulunmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu heyet muhtemelen Sancak yetkilileri ile sıcak ilişki kuramadıkları için Halep ve çevresi ile ilgili ne şekilde çalışmaları gerektiğini yapabileceklerini bizzat Türk yetkililerden öğrenmek istemişlerdir. Bu arada gidiş-geliş için yapılacak masrafı karşılayacak durumda da değildir. Halkevlerinin kendilerine yardımcı olmasını talep etmektedirler. Gizli servis elemanı bu taleplere olumlu cevap verilmesi taraflarıdır. Zira servis elemanının düşüncesine göre bu adamlar Türkiye'ye gidip geldikten sonra yaptıkları ve yapacakları masrafın kat, kat fazlası propaganda yapacaklardır. Bu düşüncelerle bu heyete her türlü yardımın yapılması raporda tavsiye edilmektedir. [123]

XII- HAYAT DEVLETİ İLE SURİYE'NİN İLİŞKİLERİ

Türkiye Suriye'deki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Suriyedeki seçimlerden sonra meclisin teşekkülü ile ilgili bilgiler 28 Aralık 1936 tarihinde Ankara'ya ulaştırılmıştır. Suriye meclisi 21 Ocak'ta merasimle açılmış ve Farisulhuri başkan seçilmiştir. Suriye Cumhurbaşkanı Mehmed Ali Abid istifa etmiştir. Yerine 82 oydan 74 ünü alan Haşimületasi seçilmiştir. Ata Eyyubi kabinesi istifa ederek yerine yeni kabine kurulmuştur. Yeni kabinenin teşekkülü şöyledir. Başvezir ve iktisad veziri Cemil Mürdüm, Dahiliye ve Hariciye Veziri Sadullah Cabiri, Adliye ve Maarif Veziri Dr. Abdurrahman Kiyali, Maliye ve Müdafaa Veziri Şükrü Kuvvetli Kiyali'dir. [124] Bilindiği gibi Türkiye ile Fransa arasında 26 Ocak 1937'de yapılan bir anlaşma ile Sancak Dışişlerinde Suriye'ye bağlı, İçişlerinde serbest "ayrı bir varlık" haline getirilmişti. 15 Haziran 1938 tarihli MAH raporundan anlaşıldığına göre Suriye, Hatay Devleti'nin aleyhinde çalışmalarını her vesile ile yürütmektedir. Faliyetlerinden şüphelenilen Suriye'nin Antakya gayri resmi murahhası Nebih Elazma'nın vekili Fuat Müferrç'in evi 6/7 Haziran 1938 gecesi basılmıştır. Baskın sırasında evrakına el konmuştur. Fuat ve iki katibi Halep istikametinde hudut dışına

122 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 167
123 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 168
124 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 12, Belge No: 8

çıkarılmıştır. Kendisini hudut dışında bırakıp dönen Hatay'lı Türk polislere geç olmakla beraber günah çıkarırcasına oyuna geldiklerini itiraf etmiş ve "Bizim Türkler ile hiçbir hüsumetimiz yoktur, düşmanımız Fransızlar'dır." demiştir. [125]

Suriyeliler Türk düşmanlığını sürdürmektedirler. Her vesile ile Türkiye ve Türklük aleyhine çalışmaktadırlar. Halep'te Özbegiye Bahçesinde 24 Temmuz 1938'de Fransızların Suriye'ye ilk girdikleri sırada şehit olan Harbiye Nazırı Yusuf Elazma için bir anma merasimi yapılmıştır. Böyle bir merasim sırasında bile fırsattan istifade hazır olan topluluğa Arap tarihinden, Hatay'dan ve özellikle Türklerin zulümlerinden bahseden nutuklar atılmıştır. [126]

Bazı bozguncular Hatay dahilinde tahriklerde ve provakasyonlarda bulunmak üzere grupları teşekkül ettirmek üzere toplantılar yapmaktadırlar. Bu işlerde başı çekenlerden biride Lazkiye Sancağı Ceble kazası Kaymakamı Behçet Arnuk'tur. 23 Ağustos 1938 tarihinde Behçet Arnuk'un evinde İskenderun'un müdafaasa için toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya şunlar katılmıştır. Ceble Sandık Emini Abdülmecit, Mal Müdürü Cemal Bağdadi, Lazkiye'den Avukat Mecit, Lazkiyeli Abdül Vahit Harun, Avukat Faiz İlyas, Abdülkadir Şereyta, İhsan Cabiri'nin adamlarından ve Lazkiye memurininden Abdullah İlyas, Cebleli Muharrem Muhsin, İbrahim Gencin yeğeni Behçet Nasur, Ceble köylerinin tanınmış alevilerinden Memduh Şakir Kavvas'ın eniştesi Şeyh Ali Zuhurî, Arsuzî'nin eniştesi Şaban Saidî, Cebleli Hacı Ethem İbrahim, Cebleli Cemal Ali. Bu toplantılar iki gün devam etmiş ve Lazkiye'den gelerek iştirak edenler tekrar dönmüşlerdir. Şeyh Ali ve Şaban Saidi Halep'e gitmişlerdir. Yapılan bu toplantıda Halep'in müdaafası için çete teşkilâtına ait mesail müzâkere edilmiş ve bu müzakerelerden sonra Cemal Ali, Dib ve Etem İbrahim Hatay hududunda çetecilik yapmak üzere 25 lira mukabilinde bazı serserileri kaydetmeye başlamışlarsada bunlara şimdiye kadar ne silâh ve ne de para verildiği görülmemiştir. [127]

Suriyeliler karışıklık çıkarmak amacıyla Hatay'ın bazı köylerine baskınlar düzenlemekteydiler. Aslen Ayrancı Şarkî olan Abdürrezk emrindeki

125 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 152
126 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 153
127 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 184,185

9 kişilik çete ile Ayrancı Şarkî, Yeniköy ve Satfa köyünü basmak istemiştir. Çete reisi Abdürrezzak Vatanilerin Reyhaniye ebaşılarındandır. Hatay'da idarenin değişmesi üzerine Suriye topraklarına kaçmıştır. Kendi arazilerindeki ekinlerinin Türkler tarafından biçildiğini duyunca başına birkaç serseriyi toplayarak Hatay hududundaki köylere tecavüzlere başlamıştır. Kendine ait harmanları yaktıktan sonra kaçmıştır. Abdürrezzak'ın bu hadiseleri çıkarmasını Hamam Nahiye Müdürü teşvik etmiştir. Onun bu davranışlarına Fransız askerleride göz yummak suretiyle yardımcı olmuşlardır. [128]

Hatay hududunda çetecilik yapanlar hakkında yapılan araştırmalarda bunların çok ehemmiyetli ve düzenli eçet teşkilâtları olmadığı tespit edilmiştir. Bunlar Hatay'dan kaçan Arap ve Kürtlerden mürekkep dermeçatma bir teşekküldür. Bu çete gruplarına Suriye Hükûmeti imkân ve destek sağlamaktadır. Çetelerin ençok faaliyette bulundukları yerler Harim ve Hamam bölgeleridir. Harim bölgesindekileri Şeyh Yusuf organize etmektedir. Hamam mıntıkasındakileri Organize edenler ise Ayrancı Şarkî köyünden Abdürrezzah ile Kürt Haydar ve Halil'dir. Bunlar fırsat buldukça hududuna yakın köylere baskın yaparak harman ve evleri yakmaktadırlar. Hepsi de Amik Ovasında çifçilik yapmış ve harmanlarını bırakarak kaçmışlardır. Bunlar şimdi Suriye'de sefil vaziyete düşmüş göçebe araplardır. [129]

Bu çetelerin dışında yine Amik'teki Türk köylerine baskın yapmak üzere kurulan çete teşkilâtı hakkında Türk gizli servisinin Halep'teki elemanından elde edilen bilgiler 8 Eylül 1938 tarihli raporla ilgililere bildirilmiştir. Ötekiler gibi bu çete grubundada başı çekenler Hatayli firarilerdir. Bunların önde gelenlerinden biri Reyhaniyeli ittihad-ı anasır fikrinin savunucularından Çerkez Şaban Ağa'dır Bu çeteler arasında Memduh Selim'e bağlı Kürtler de bulunmaktadır. Bu çete grubu doğrudan doğruya Şeyh Maruf Eldevalibî'den tahsisat almaktadırlar. [130]

Bağımsız Hatay Devleti 2 Eylül 1938'de resmen kurulduktan sonra Suriye ile ilişiklerinde Fransızların tahrik ve teşvikleriyle birtakım sıkıntılar

128 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu. Dosya: 15, Belge No: 189
129 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu. Dosya: 15, Belge No: 211
130 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu. Dosya: 15, Belge No: 200

yaşanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi sınırlara tecavüz, köy baskınları, harman yangınları şeklinde devam eden sıkıntılara her geçen gün yenileri eklenmektedir. Bunlardan biri Hatay ile Halep arasında yolcu gidiş-gelişlerinde sınır kapılarında zorluk çıkarılmasıdır. Hatay ile Türkiye arasındaki geçişler Hatay hala dışişlerinde Suriye'ye bağlı olduğu zamanki şartlarda devam etmektedirler. Bu ise Suriyelilere ve Fransızlara Hatay'daki genel durumu sıkıntıya sokmak için fırsat vermektedir. Bu fırsattan istifade ile Hatay'ı Suriye ve Türkiye arasında köşeye sıkıştırmak istemektedirler. Bu fikri ilk düşünen ve Fransızlara empoze eden Hatay'ın eski maliye reisi ve halen Halep maliye Reisi olan Hasan Cebbare'dir. Fransızlar tarafından da benimsenen bu düşünceye dayalı olarak Halep'ten sıradan bir kimseyi bile Hatay'a bırakmamaktadırlar. Buna karşılık Hatay'dan gelecek olanlara da kolay kolay geçiş izni verilmemesini yine Hasan Cebbare Fransızlara teklif ve kabul ettirmiştir. Hatay'dan Halep'e gidecek yolculara tatbik edilecek usul şöyledir: Fransızlar evvela müracaat eden yolcunun kabul edilip edilmeyeceğini Halep'ten sormakta ve Halep emniyeti muvafik cevap verdiği taktirde yolcuya Lesse Passe verilmektedir. Halep'e sorulan Hatayılılar'ın %90'ına ise red cevabı verilmektedir.

Hatay ile Halep arasında yolcu nakliyatı hemen durmuş gibidir. Bundaki gayeleri şunlardır:

a. Halep'den herkesin serbestçe Hatay hududuna girmesine müsaade etmemekle Hatay pazarlarının felce uğratılması.

b. Hatay'ın meyve ve sebzelerinin çürümeye mahkum edilmesi.

c. Hatay'ın en bol senelerinde bile Halep'den Hatay'a yapılan un, buğday, eşya, etlik hayvanat sevkiyatını men ederek Hatay'ın hayat-ı umumiyesine tesir etmek.

d. Hatay hastalarını Halep hastahanelerine almayarak, Hatay'ın sıhhî durumunu tazyik etmek.

Bu düşünceler ile güçleştirilen Halep münalakatının akisleri nitekim kısa sürede görülmeye başlanmıştır. Ez cümle evvelce Halep ve cizarından her pazartesi günü 600-1000 arasındaki eşhasın iştirak ettikleri

ve halen gelmedikleri Reyhaniye pazarının mültezimi şimdiden hükümete müracaatla tenzili bedel iddiasında bulunmuştur. Hatay'ın doktor ve tababet alât ve edevatına da olan ihtiyacı kesindir. Hatay'da idrar ve kan tahlil yapılamamaktadır. 50.000 nüfuslu Antakya gibi bir kasabada ihtiyaca yetişmesine imkân olmayan tekbir doktor Basil vardır. Türkiye'den gelen doktorlar hastalar gitmezler, Dispanserlere de ancak ayakta yürüyebilecek hastalara gitmektedirler. Bu gibi vaziyetlere çare arayan İnayet Bey'e Hataylıların bazıları yegâne çarenin Lesse Passe'nin ortadan kaldırılması olduğunu söylemişlerdir. [131]

Fransızlar ve Suriyelilerin bu tutumundan Hatay halkı da yöneticileride şikayetçidirler. Yukarıda da belirtildiği gibi Suriye'nin bu tutumunun sosyal, ekonomik ve sıhhî olumsuz neticeleri kısa zamanda kendini göstermeye başlamıştır. Bunun önüne geçmek ve sıkıntıları gidermek için Hatay hükûmeti birtakım teşebüslerde bulunmuştur. 29 Eylül 1938 tarihi itibariyle Türk gizli servisinin Ankara'ya aktardığı tespitleri şöyledir: "Hatay Dahiliye vekili, Kole'ye yazdığı bir tezkirede: "Suriye'den her kim isterse Hatay'a gelebilir. Hatta yolcular için tatbik ettiğimiz takayyüdat ile alakadar değiliz. İsterseniz bu takayyüdatı ref edebilirsiniz. Çünkü biz umumi af ilan ettik. Ve hiç kimse hakkında yapacağımız bir takip siyaseti yoktur" denilmiş olmasına rağmen olan Hatay'dan Suriye'ye gidecek olanları Fransızlar evvela Suriye hükümetinden soruyorlar ve muvafakat ettikleri taktirde mürurlarına müsaade ediyorlar. İşte bu vaziyet gösteriyorki, Suriye hükûmeti Hatay hükûmetine karşı hala tedbirli hareketinde devam ediyor. Mahaza Suriye hükümetinin bu tutumundan Franzılarda memnun olmakdıklarını söylüyorlarsa da Fransızların ne derece samimi olduklarını bilmek şimdilik zordur." [132]

Türk Gizli Servisi Hatay hükûmetini çok zor durumda bırakan bu uygulamanın sebeb ve kaynaklarını araştırmaya devam etmektedir. Fransızların, Suriye'nin bu tutumundan biz de şikayetçiyiz şeklindeki beyanlarında samimi olmadıklarını raporlarında sürekli işlemektedirler. Nitekim 12 Ekim 1938 tarihli bir gizli servis raporunda bu şüphelerinin

131 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 134
132 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 186

haklılığını ortaya koyan yeni bilgiler delilleriyle Ankara'ya bildirilmiştir: "Hatay-Halep münalakatındaki takayyüdata dair alınan haberler şunlardır: Hatay'dan Halep ve civarına gidecekler hakkındaki takayyüdatın Suriye Hükûmeti tarafından alınmış bir karar olduğu anlaşılmış ve bu işte Fransızların müdahalesi sezilmiştir. Şöyleki: Hatay'dan Halep'e gidecek bir Türk'ün vesikasını almak maksadıyla Emniyet Müdürlüğüne giden ve güzel Fransızca bilen bir şahsa, okuması için Emniyet Müdürü bir kâğıt uzatmıştır. Okunan kâğıdın meali şudur: "Aşağıdaki isimleri yazılı olan eşhas Suriye Hükûmeti tarafından alınan karara binaen Halep ve civarına gidemiyeceklerdir." İsimlerin okunmasına meydan verilmeden kâğıt emniyet müdürü tarafından geri alınmış ve ayrıca bu karardan bahsedilmeyerek delegeye müracaat edilmesi ve hatta kendisinden şikâyette edilmesini ilave etmiştir. Bu suretle seyehati menedilmiş eşhasın meydana çıkarılması ancak istedikleri zaman kendilerine müsaade verilmeyişleriyle belli olabilecektir. Adalı Mehmet ile oğlu Nafi ve Antakya Belediye Reisi Vedi Münür'ün Halep Seyahatleri için Vaki müracaatlarında Adalı'ya derhal vesika verilmiş, diğerleri için delegeye müracaatları lüzümunu bildirmiş ve Suriye ile birkaç gün süren muhabereden sonra ancak vesikaları verilebilmiştir. Eğer bu karar yanlız Suriye Hükûmeti'nin bir kararı olsaydı, sonradan bu iki şahsa müsaade edilmemesi icab ederdi. Cereyan-ı hale göre Fransızlarında bu işte medhalder oldukları anlaşılmıştır." [133]

Türk Gizli servisi 12 Ekim 1938'de verdiği raporda Halep'deki Suriyeli Emniyet Müdürünün gerçekte Suriyeli olmadığını tespit etmiştir. 27 Ekim 1938 tarihli istihbarat raporunda "...Emniyet müdürü olarak adı geçen zatın aslen Fransız ve Kole'nin yokluğunda kendisine vekâlet den Delege muavini Dömenk olduğu anlaşılmıştır." denilmiştir. [134]

Arap Birliği savunucularından Usbeciler Hatay'daki arapların Suriye'ye göçmelerini teşvik için yeni bir propagandaya başvurmuştur. Türk gizli servisinin tespitlerine göre Usbeci Başkan Zeki Arsuzî, Hatay okullarındaki Arap talebelerin parasız olarak Suriye Okullarına kabul edilmeleri için Suriye Hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Suriye

133 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 132
134 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 131

Hükûmetinin teklife olumlu cevap vermesi üzerine Hatay okullarından bazı öğrenciler Suriye'ye geçmeye başlamışlardır. Ancak beklenenin aksine Araplardan çok, ekserisi alevi, Rum ortodoks olan talebeler yavaş yavaş Suriye'ye geçmeye başlamışlardır. Bu durumun Suriye'li Araplar üzerinde yapacağı olumsuz etkiyi önlemek üzere Suriye maarif nezareti geçişi güçleştirecek bazı tedbirler almaya başlamıştır. Bu tedbirler meyanında Hama Lise'sine müracaat eden talebelerden bir "şahadetnâme" isteyerek güçlük çıkarmıştır. Bu öğrencilerin çoğunda sahadetnâme alamadığından geri dönüp Antakya Lise'sinden diploma istemişlerdir. Antakya Lisesi ise bu talebi haklı olarak sürüncemede bırakmıştır. Bu durum karşısında öğrencilerin bir kısmı lisenin Arapça kısmına yeniden kayıt yaptırmış, bir kısmı da okulu terketmiştir. Okula kayıt yaptıranların sayısı 4'tür. Diğerleri ise boş gezmektedirler. [135]

SONUÇ

Hatay Meselesi Atatürk'ün sağlığında üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Belgelerden de anlaşıldığı gibi 1936 yılından başlayarak ölümüne kadar bu meselenin takipçisi olmuştur. Bu özel ilgi dolayısıyla Hatay o dönemde Türkiye'nin dış politikasında devamlı birinci sırada yer almıştır. Bu meselenin çözümü için gerek dışişleri yetkililerinin, gerekse Türk istihbarat teşkilatının yoğun bir çalışma içerisinde oldukları görülmektedir. Dışişleri, uluslararası hukuk ve ikili anlaşmalar çerçevesinde bu olayın çözümü için gerek Fransa, gerekse Birleşmiş Milletler nezdinde her türlü teşebbüste bulunmuştur. Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilatı Adana Bölge Başkanlığı ise kendi ilgi alanı çerçevesinde meselenin peşini bırakmamıştır. Yine elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre Türk gizli servisi gerek Sancak dahilindeki halkın, gerekse Suriye Hükûmeti ve Fransız yetkililerin hal ve hareketlerini yakından takip etmiştir. Sık, sık Ankara'ya ulaştırdığı bilgilrle merkez-i hükümetin bu konuda politikalarını oluşturmasına yardımcı olmuştur. Türk gizli servisinin çalışmalarının sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1- Teşkilat Fransızları yakın takibe alarak faaliyetlerini Ankara'ya bildirmiştir. Etnik ve dini gruplarla ilişkilerinin ne ölçüde olduğunu, silah ve

135 ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi kolleksiyonu, Dosya: 15, Belge No: 201

para yardımı yapıp yamadığını merkeze bildirecek ikili görüşmelerde strateji belirlenmesine yardımcı olmuştur.

2- Etnik grupların sosyal durumlarını, dini yapılarını, siyasi faaliyetlerini ve birbirleriyle ilişkilerini yakından takip etmiştir.

3- Türklerin moral bakımdan takviye edilmesine yardımcı olmuştur. Türkiye'nin daima yanlarında olduğu Türklere hissettirilmiştir. Fransızların müslümanlar arasındaki mezhebi farklılıkları körüklemesine engel olunmaya çalışılmıştır.

4- Fransızların dışında bölgede çıkar peşinde koşan ve bunun için faaliyette bulunan İtalyanlar yakından takip edilmiştir. İtalyanların bölgedeki etnik, dini gruplar ve kişilerle ilişkileri sürekli Ankara'ya rapor edilmiştir.

5- MAH elemanları seçim sonuçları ile ilgili yüzde yüze yakın isabetli tahminlerde bulunmuşlardır.

6- Hatay bölgesinde yaşayan bazı Çerkezler, bir kısım Ermeniler ve Kürtler Türkiye taraftarı tutum izlerken, Arapların büyük bir kısmı Suriye taraftarı bir tutum içindedirler.

7- İkinci Dünya Savaşı öncesi dünya siyasi konjoktörü çok iyi bir şekilde değerlendirilerek Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması ve daha sonra Türkiye'ye iltihakı sağlanmıştır. Bu neticenin alınmasında Türk gizli servisinin diğer unsurlarla birlikte yaptığı çalışmalar önemli bir rol oynamıştır.

HOYBUN CEMİYETİ VE TÜRKİYE'YE KARŞI FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr. YUSUF SARINAY *

GİRİŞ

Günümüzde toplumların geleceği açısından iki zıt akım görmekteyiz. Bir yanda bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin büyük bir hızla gelişmesi sayesinde ortaya çıkan ve küreselleşme diye adlandırılan bütünleşmeye yönelik gelişmeler, diğer yandan SSCB'nin dağılmasıyla dünyanın her yerinde yaygınlaşan mikro-milliyetçilik denen etnik bölünme hareketlerine tanık olunmaktadır. Bu bağlamda bir taraftan AB ile bütünleşme - AB'nin karşı çıkmasına rağmen-çabası içinde olan Türkiye, diğer taraftan dış destekli ayrılıkçı PKK terörü ile mücadele etmektedir.

Türkiye'nin maruz kaldığı bu Kürt-ayrılıkçı terör hareketi tarihi bir süreç içinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle makalede bu tarihi süreç içinde Türkiye'de siyasi Kürtçülük hareketlerinin gelişmesi kısaca değerlendirilerek, bu çerçevede 1927 yılında kurulan ve Kürt-Ermeni işbirliğine dayanan Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşu, faaliyetleri ve Ağrı isyanlarındaki rolü üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi Türkiye'de siyasi Kürtçülük; 19. Yüzyıldan itibaren emperyalist Avrupa devletlerinin "Şark meselesi" çerçevesinde Osmanlı devletini parçalayarak bölgeye hakim olmak amacıyla uyguladıkları genel politikanın sonucu olarak doğmaya başlamıştır. [1] Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarının elden çıkmasına ve petrolün bulunmasına paralel olarak Avrupa devletlerinin ilgisi Anadolu ve Orta-Doğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Avrupa devletlerinin bu bölgelerdeki çıkarları için kullandıkları toplumlar başta Ermeniler olmak üzere, Araplar, Kürtler,

---

* Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü

1 Bayram Kodaman, **II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara, 1987, s. 105-107.

Süryaniler ve Nasturiler olmuştur. Avrupa'nın Orta Doğu politikasının şekillenmesinde başrolü İngiltere oynamıştır. 19. Yüzyılın sonuna kadar Rusya ve Fransa'ya karşı, sömürge yollarının güvenliği ve iktisadi çıkarları için Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngiltere [2] , Berlin Antlaşmasından sonra bu politikasını terketmiştir. [3] Özellikle 1900'lerin başından itibaren İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki politikasının temel taşı artık sadece geleneksel Boğazlar meselesinden ziyade, Orta-Doğu bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştır. İngiltere'nin politika değişikliğini bir yandan Almanya'nın bölgeye girme ve sömürgeleştirme girişimleri, diğer yandan da bölgeye özgü bir unsur olan petrolün ön plana çıkması ile izah etmek mümkündür. [4]

I. Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere'nin petrol politikası diğer, ekonomik, stratejik ve siyasi hedefleri de kapsayacak şekilde oluşturulmaya başlanmış, Orta Doğu'daki petrol de dahil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkılmasının devletin vazgeçilmez hedefi olduğu ortaya konulmuştur. [5] Bu hedefine Müttefikleri ile koordine ederek ulaşmak isteyen İngiltere, Rusya'nın savaş sonrası Boğazlar üzerindeki isteklerine göz yumarken, 16 Nisan 1916 tarihinde kesinleşen gizli Syks-Picot Antlaşması ile Mezopotamya'yı alırken, Musul'u Fransa'ya bırakıyordu. [6] Ancak, İngiltere savaş sonunda Fransa'ya petrol hissesi vererek kendisi açısından son derece önemli petrol hissesi vererek kendisi açısından son derece önemli gördüğü Musul'u da denetimi altına alacaktır.

İngiltere bu genel politikası çerçevesinde bir yandan Ermeni davasına destek vermekle ve Arapları Osmanlı devletine karşı isyan ettirirken, diğer yandan siyasi Kürtçülüğü canlandıran ve kullanma hesapları yapmaya başlamıştır. Bu konuda Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin hemen akabinde, Türk ordusunun ileri hareketinden endişelenen İngiltere'nin Kürt

---

2 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** Ankara, 1978, s. 15-27.

3 Berlin Antlaşmasından sonra İngiltere Kıbrıs ve Mısır'a yerleşmiştir. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960,** Ankara, 1973, 276-278; Kürkçüoğlu, **a.g.e.** s. 27-28.

4 Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar,** İstanbul, 1994, s. 123; Orta-Doğu üzerinde büyük devletlerin mücadelesi için bkz. Ergün Aybars, "Orta Doğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** I, Ankara, 1996 s. 509-542.

5 Min Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926),** İstanbul, 1987, s. 14-15.

6 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,** Ankara, 1986, s. 19-20; J.C. Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East, A. Documentary Record: 1914-1956, Vol. II, New York, 1958, s. 18-22.

konusuna yaklaşımını ortaya koyması açısından Anadoluda'ki istihbarat subayı Albay Maunsell'in 5 Aralık 1917 tarihinde Londra'ya yazdığı rapor oldukça dikkat çekicidir. Maunsell raporunda; "...Pantürkizme karşı ağırlık olarak Kürt milliyetçiliğini çıkarmak gerekir. Coğrafi durum dikkate alındığında Türk kovanına önemli bir unsur olarak sokulabilirler" dedikten sonra Kürtlere otonomi ve toprak vadederek ulusal bilinçleri üzerinde çalışılmasını teklif etmekle ve bu konuda Bedirhanların kullanılabileceğini vurgulamaktadır. [7] Mausell'in teklifleri doğrultusunda I. Dünya Savaşının sonunda Kürtlere otonomi ve toprak vaadeden İngiltere Onların mandaterliğini üzerine almak üzere harekete geçecektir. Böylece İngiliz nüfuz alanı olan Irak ve İran'da yeni bir koz elde etmiş olacaktı. Aynı zamanda Rusya ve doğu Türklüğü ile Türkiye arasına Ermenistan ile çekilecek duvarın tamamlanması Kürtlerin Türklere ve hatta Araplara ve İran'a karşı kullanılması mümkün olabilecekti. Özellikle Irak petrol bölgesinde Kürt unsurunun bulunması, Kürtlerin İngiltere açısından önemini artırıyordu. [8]

Türkiye'de siyasi Kürtçülüğün yukarıda anahatları ile ortaya konulan uluslararası konjonktür içinde özellikle de İngiltere'nin politikası çerçevesinde şekillendiğini görmekteyiz. Nitekim I. Dünya savaşının sonunda İngiltere Kürtlerin mandaterliğini üzerine almak üzere harekete geçecektir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için, Doğu ve Güney Doğu Anadoluda'ki Kürt aşiretlerini kazanmak için Nisan 1919'da Binbaşı Noel'i ve Yüzbaşı Woolley'ı görevlendiren İngiltere [9] aynı zamanda İstanbul'da Seyyit Abdülkadir'in başkanlığında kurulan "Kürdistan Teali Cemiyeti" [10] Mensupları ile de yakın ilişki içerisine girmiştir. [11] Bu arada Paris barış konferansında Osmanlı delegesi olan Şerif Paşa, kendisini "Kürt Heyeti Başkanı" ilan ederek Kürdistan konusunda İtilâf devletlerine

---

7 Hasan Köni, *"Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları"* **Beşinci Askeri Tarih Seminerı Bildirileri, I,** Ankara, 1996, s.84.

8 Kürkçüoğlu, **a.g.e.** s.68; Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru,** Ankara, 1981, s.XIII,

9 Noel ve Wooley'in bölgedeki faaliyetleri için bkz. M.Kemal Öke. **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri,** Ankara, 1988, s.29-66.

10 "Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti" olarak da bilinen bu cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler** C. II, İstanbul, 1986, s. 186-212; A. Haluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası,** 4. B. Ankara 1996, s.307-313.

11 Cemiyet mensupları 2 Ocak 1919'da İngiltere'ye başvurarak İngiliz mandası altında Özerk Kürdistan kurulmasını talep etmişlerdir. İngiltere'de Cemiyet mensuplarından bir piyon olarak yararlanmayı ihmal etmiştir. Bkz. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I.** Ankara, 1973. s. 26-27. Tunaya. **a.g.e.** s.197-198.

başvurmuş, ayrıca Paris'te bulunan Ermeni temsilcisi Bagos Nubar Paşa ile Doğu Anadolu vilayetlerinin Ermeni ve Kürt bölgelerine bölünmesi konusunda anlaşmıştır. [12]

Ancak başta İngiltere olmak üzere İtilâf devletlerinin aynı zamanda Ermenistan davasına angaje olmaları sebebiyle İngiltere'nin Kürt politikası Ermenistan projesi ile çakışmıştır. Bu sebeble bir taraftan Kürt bölgelerinin Ermenilere vaad edilmesi, diğer taraftan kendilerini Kürt davasının gerçek temsilcileri sayan Kürt Teali Cemiyeti'nin İngilizlerin güdümünde hareket etmesi ve Şerif Paşa'nın Pasis'teki girişimleri İstanbul'daki Kürt siyasi liderleri arasında fikir ayrılığına yol açtığı gibi, bölge halkının da tepkilerine neden olmuştur. [13] Bu sırada Binbaşı Noel'in İngiltere ile işbirliği yapan Celadet Ali Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Süreyya Bedirhan, Seyyit Taha ve Cemilpaşazade Ekrem gibi Kürt liderlerle bölge halkını yatıştırmak ve Kürt - Ermeni uzlaşmasını sağlamak için yaptığı faaliyetlerden de olumlu sonuç alınamamıştır. [14]

Sonuçta 26 Nisan 1920'de San Remo'da Fransa ile manda yönetimleri konusunda anlaşan İngiltere, Musul'u denetimi altına almış, böylece petrol bölgelerine yerleşen İngiltere, aynı zamanda ABD'ni Ermenistan mandaterliğine angaje etmiştir. [15] Bu gelişmelerden sonra Türkiye'yi parçalama esasına dayanan ve 62,63 ve 64. Maddeleri ile özerk bir Kürdistan kurulması tasarlanan Sevr antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. [16] Ancak Sevr projesi ile "Şark Meselesi" nin lehlerine çözümlendiğini sanan büyük güçlerin karşısına Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele hareketi çıkınca, bu defa özellikle İngilizler Anadolu hareketini

---

12 Çay, **a.g.e.** s.310-311; Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti,** s. 74-78.

13 İstanbul'da, gerek Mebusan Meclisin'de, gerekse Kürt Teali cemiyeti mensupları ile hükümet arasında özellikle Şerif paşa'nın Ermenilerle anlaşması ve cemiyetin İngiltere'nin himayesini istemesi sert tartışmalara yol açmış, bu girişimler üzerine bölge aşiretlerinden İstanbul'a gelen telgraflarda" İstabul'daki cemiyetin bölge halkı ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı, Kürtlerin Osmanlı Camiasına içten bağlı oldukları belirtilmiştir. Tunaya, **a.g.e.** s.191-197. Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu,** s.68-72.

14 Kürt önderleri İngiliz işbirliğini fazla belli etmemek için Noel'den ayrı yolculuk edip Halep'te buluşmuşlardır. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** İstabul, 1983. s.539-540.

15 Başka Wilson angaje olmasına rağmen General Harbord'un bölgede yaptığı incelemeden sonra ABD kongresi bu fikri reddetmiştir. Geniş bilgi için bkz. Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu,** İstanbul, 1981.

16 Anlaşmanın "Kürdistan" başlıklı bölümü için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay. **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri,** (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması İlgili Belgeler), Ankara, 1977.s. 67-68; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,** C.I. Ankara, 1953, s. 551-552.

daha ana karnında boğmaya çalışmışlardır. İngiliz emperyalizmi bu amaçla Türkiye'yi Doğuda Ermeni ve kendileri ile işbirliği yapan Kürt aşiretleri ile [17], batıda ise Yunanlılar ile kıskaca almıştır. Fakat İngiltere'nin beklemediği bir şekilde Türkiye'nin bu mücadeleden başarıyla çıkarak Lozan Barış Antlaşması ile bağımsızlığını kazanması üzerine İngiltere'yi yeni bir takım tedbirler almaya yönetmiştir. Bu sebeple Lozan'dan sonra İngiltere bazı Kürt aşiretleri üzerinde kurduğu nüfuzunu petrol ve Musul meselesinde, Fransa da Hatay meselesinde bir yatırım ve manipülasyon aracı olarak kullanma yoluna gideceklerdir. Böylece temelinde Musul-Kürdistan ve petrol gibi meselelerin yer aldığı siyasi Kürtçülük, Orta Doğuya yerleşen batılı güçlerin özellikle de İngiltere'nin tahrikleri ile giderek ortak bilinç yönünde ivme kazanmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk hükümetlerini ciddi olarak uğraştıran iç isyanlara yol açmıştır.

Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Kürt-Ermeni İttifakı

Milli Mücadelenin askeri cephesinin kazanılması üzerine imzalanan Lozan Barış Antlaşmasından sonra Türkiye, çağdaşlaşmak amacıyla bir taraftan radikal inkilâplarla yapısal değişikliklere giderken, diğer taraftan Lozan'da kesin çözüme kavuşturulamayan problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle Lozan'da çözülemeyen Musul meselesi, Türkiye ile İngiltere, arasında gerginliğe sebeb olmuş, bölgeyi terketmemek için direnen İngiltere, Türkiye'nin iç istikrarını bozmaya ve Musul konusundaki iddialarından vazgeçirmeye yönelik faaliyetlerini artırmıştır.

Bu çerçevede Musul meselesinin görüşüldüğü Haliç Konferasında uzlaşmaz bir tavır takınan İngiltere, Lozan'a dayanarak amaçlarına ulaşmak için konuyu 6 Ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyetine götürmüş [18], 7 Ağustos'ta da Hakkari bölgesinde "küçük müttefik" olarak nitelediği Nasturileri ayaklandırmıştır. [19] Diğer taraftan 1923 yılında kurulan ve Kürt meselesini Milletler Cemiyeti'ne götürmek amacıyla faaliyette bu-

17 Özellikle Koçgiri Ayaklanması bu açıdan önemlidir. Bkz. Çay, **a.g.e.** s. 317-320; **Türk-İstiklâl Harbi V Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar,** Ankara, 1974, s. 259-281.

18 Lozan'ın 3. maddesine göre Türk-Irak sınırı anlaşmanın imzalanmasından sonra dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında çözülecek. aksi halde anlaşmazlık M.C.'ne götürülecekti. **Lozan Barış Konferansı, Tutanakları - Belgeler,** takım II, Cilt 2. Ankara, 1973, s.4; Buna dayanarak İngiltere Haliç Konferansından sonra M.C.'ne başvurmuştur. Kürkçüoğlu, **a.g.e.** s. 290 - 293.

19 İngiltere'nin Nasturilerle ilgili politikası ve İsyan hakkında geniş bilgi için bkz. Yonca Anzerlioğlu, **Nasturiler ve 1924 Ayaklanması H.Ü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996,**

lunan gizli bir cemiyet olan Azadi mensupları da aynı dönemde harekete geçmişlerdir. Azadi Cemiyeti'nin lider kadrosu Cibranlı Albay Halit Bey, Yüzbaşı İhsan Nuri, Bitlis eski milletvekili Yusuf Ziya, Kürdistan Teali Cemiyeti başkanı Seyyit Abdülkadir, Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem Bey ve Kör Hüseyin Paşa gibi kişiler halk üzerinde etkili olup bir isyan hareketini başlatamayacakları kanaatiyle, Halifeliğin kaldırılmasının da yarattığı tepkilerden istifade ederek Şeyh Sait'i Cemiyete kazandırmışlardır. [20] Nitekim Musul meselesinin kriz döneminde 1924 yılında ilk kongresini yapan bu cemiyet; Doğu Anadolu'da bütün aşiretlerin katılacağı bir isyan başlatmak ve bunu takiben Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etme kararı almıştır. Ancak böyle bir isyanın başarıya ulaşması için dış yardımın zaruri olduğu konusunda da mutabık kalınmıştır. [21] Türkiye'nin Musul konusunda plebisit yapılmasında ısrar etmesine rağmen, İngiltere tarafından Milletler Cemiyetine götürüldüğü, Türkiye ile İngiltere arasında sınır çatışmalarının arttığı ve Türkiye'nin sınırda askeri tedbirler aldığı bir sırada Şubat 1925 tarihinde bu makalenin sınırlarını aşan Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Halifeliğin kaldırılmasına [22] bir tepki olarak dini sloganlarla başlayan ve bölgede yayılan bu isyanın gerisinde siyasi Kürtçülük fikrinin de yattığı bilinmektedir. [23] Şeyh Sait isyanında İngiltere'nin doğrudan rolü olup olmadığı tartışılmakla beraber, iç istikrarı bozulan Türkiye Musul konusunda İngiltere ile anlaşmak zorunda kalmış, sonuç itibariyle isyan İngiltere'nin yararına olmuştur. [24]

---

20 Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992, s.128-129; Martin van Bruninessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, Çev: N.Kıraç vd. 2.B İstabul, 1993, s.160.

21 Kongrede isyanın 1925 Mayısında başlatılması planlanmasına rağmen hükümetin bu faaliyetleri haber alması üzerine Halit ve Yusuf Ziya'yı tutuklaması, İhsan Nuri'nin Irak'a kaçması üzerine isyan daha erken tarihte çıkmıştır. Mithat Baydur, *"Sivil Territoryal Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılıkçı ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı"* **Türk Yurdu**, C.17, Sayı: 122(Ekim 1997) s.102; Kalafat **a.g.e.** s.147-151; Bruinessen, **a.g.e.** s.161-162.

22 İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, Halifeliğin kaldırışına inanmakla güçlük çektiklerini, Kürtler üzerindeki etkisiyle, Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin İngiltere için mükemmel olduğunu belirtmekle ve "bu yeni durumdan kendimiz için yararlanmayı ihmal etmedik" demektedir. Kürkçüoğlu, **a.g.e.** s.310-311. Şeyh Sait'in "İslam'ın Türklerle Kürtler arasındaki tek bağ olduğu, Türkler ise şimdi bunu kırdığına göre Kürtlerde kendi geleceklerini düşünmek zorundadır" dediği bilinmektedir. Bilal N.Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)**, Ankara, 1975, s.21.

23 İsyan hakkında geniş bilgi için bkz. Kalafat **a.g.e.** s.150-318; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)** Ankara 1972, s.77-140. Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, İstanbul 1991; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, 1981, s.127-139. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri, (1923-1927)**, Ankara, 1982, s.80-112, yargılamalar için s.146-184.

24 Tartışmalar için bkz. Kürkçüoğlu, **a.g.e.** s.309-315; Öke, **a.g.e.** s.167-170. Ayrıca 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında imzalanan antlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları** C.I. (1920-1945). Ankara, 1983, s.309-317.

Gerek Azadi Cemiyetinin takibatı sırasında, gerekse Şeyh Sait isyanından sonra Irak, İran ve Suriye'ye kaçan bazı Kürt liderler Türkiye'ye karşı faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla yeni bir örgüt kurma çalışmalarına başlamışlardır. Özellikle Irak ve Suriye'ye mandater devlet statüsü ile yerleşen İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını devam ettirmek amacıyla sağladıkları yardım ve hoşgörü ile başlayan bu faaliyetler 1927 yılında Kürtçe "benlik" manasına gelen Hoybon, Ermenice "Ermeni yurdu" anlamına gelen, Haypun kelmesinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir isim olan Hoybün Cemiyeti'nin kurulması ile sonuçlanacaktır. Bu yeni organizasyonun en önemli özelliği ve öncekilerden farklı yönü Türkiye'ye karşı isyana mütemayil veya Müterake döneminde İngilizlerle işbirliğine giren Kürt liderleriyle Ermeni Taşnak liderleri arasındaki işbirliğine dayanmasıdır.

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili ilk toplantı 1927 Şubat'ında İngilizlerin Revandiz Kaymakamlığına getirdikleri Seyyit Taha'nın evinde yapılmıştır. İngiltere'nin Irak olağanüstü komiser yardımcısı Edmons'un organize ettiği bu toplantıda Türkiye'de çıkarılacak bir isyanla ilgili olarak şu kararlar alınmıştır:

a) İngilizler, Kürtlere para ve ihtiyaç halinde silah yardımı yapacaklardır.

b) Nasturiler, Kürt kıyafetleri giyerek isyana katılacaklardır.

c) Hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçilecektir.

d) İsyan Şemdinli Yüksekova'dan başlayacak ve hedef Van'ın ele geçirilmesi olacaktır [25]

Taşnak Ermenilerinden Leon Emirizyon, Sultanyan ve Aris adlı kişilerinde katıldığı ikinci toplantı Mart 1927'de yine Siyyit Taha'nın evinde yapılmıştır. Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ile kaçak subaylardan Kasım ve İhsn Nuri'nin de katıldığı bu toplantıda Cemiyetin ismi Hoybun olarak tesbit edilmiştir. [26] Kuruluş aşamasında üçüncü toplantıda aynı yerde ya-

25 "Taşnak-Hoybun" **I. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı:14 (Nisan 1996) s. 75.

26. Bu toplantıda Irak'tan Şemdinli, İran'dan Celali, Suriye'den Urfa bölgesine saldırı başlatılması kararlaştırılmış ve bu saldırıya katılacak aşiretler tesbit edilmiştir. Kalafat, **a.g.e.** s. 135; "Taşnak Hoybun" s.75.

pılmış, Türkiye'de çıkarılacak isyanda başarılı olabilmek için Haydaran ve Celali aşiretlerinin elde edilmesine ve bu görevi İhsan Nuri'nin üstlenmesine karar verilmiştir. [27] Hoybun Cemiyeti'nin kuruluş hazırlıklarının yapıldığı 1927 yılı Nisan-Ekim döneminde Taşnak-Ermeni Lideri eski Ormanlı Van mebusu Papazyan'ın da bölgedeki faaliyetleri dikkat çekmektedir. Papazyan doğrudan toplantılara katılmamakla birlikte ikili görüşmelerde; Türkiye'ye karşı etkili bir saldırı veya isyanın başarılı olabilmesi için öncelikle Kürt aşiretlerinin birleşerek merkezi bir organizasyon oluşturmaları ve bölgedeki etkili şeyhlerin desteğinin sağlanmasının şart olduğunu vurgulamıştır. Kürt aşiretlerinin birleşmesi halinde Yunanlılar ve İtalyan'ların da yardımlarının sağlanabileceğini, Kürt komitesi ile doğrudan görüşmelerde bulunmak amacıyla Taşnakların Bağdat ve Musul'a birer temsilci göndermek istediklerini belirtmiştir. 28

1927 yılı boyunca devam eden toplantı ve faaliyetlerden sonra 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan'ın Bihamdun kasabasında geniş çaplı bir kongre yapılarak Hoybun Cemiyeti kurulmuştur. [29] Kuruluş hazırlıklarına Irak'ta İngilizlerin kontrolünde başlanan Hoybun Cemiyeti'nin esas kuruluş kongresinin Fransa'nın kontrolünde ve Ermenilerin güçlü olduğu bir bölgede yapılması, Cemiyette hem Ermenilerin ağırlıklarını hissettirmeleri hem de Fransızların kontrolüne doğru kayması olarak değerlendirilebilir. Kongrede cemiyetin başkanlığına Celadet Ali Bedirhan seçilmiştir. Merkez heyeti üyeliklerine ise, Süreyya Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Memduh Selim, Nizamettin, Tevfik Cemil, Haso Ağa, Mustafa Bozan, Halil Rahmi, Cesim Ağa (Şihnu) Şerif, İbrahim ve Emin Ali Ağa seçilmişlerdir. [30] Cemiyetin Başkanı genellikle Vahan Papazyan olarak bilinmesine rağmen, ileride bahsedileceği gibi O, Hoybun Cemiyeti nezdinde Taşnakların olağanüstü temsilcisi olarak görev yapmaktadır.

Kongrede; Hoybun Cemiyeti'nin amacı "Türk Kürdistanının bağımsızlığı olarak" tesbit edilmiş, Türkiye'nin dışındaki "hiçbir millet ve devlete karşı aleyhtar ve tecavüzkar bir vaziyet almamayı şiarı ittihaz eylemiştir [31] denilmektedir. Bu bağlamda öncelikle İran devletine, Irak ve

27 "Taşnak - Hoybun" I s. 75; Kalafat, **a.g.e.** s. 135
28 Papazyan'ın bölgedeki faaliyetleri için bkz. Çay. **a.g.e.** s.333-340.
29 **Türkiye'de Kürtlerin Katliamı,** Kürt-Hoybun Cemiyeti Neşriyatı I, 1928 s. 47
30 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)** (030.10.115/803/5) 96C-313
31 **Türkiye'de Kürtlerin.. s.48.**

Suriye'deki Arap halkına ve Onların himayecileri olan İngiliz ve Fransızlara karşı dostane bir tutum takınmayı ve sonra da aynı kadere sahip olan Ermenilerle dostluk kurarak ortak düşmana karşı işbirliği yapmak, Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlıklarının toprak bütünlüklerinin karşılıklı olarak kabul edilmesini temel bir prensip olarak ilan etmiştir. [32] Daha kuruluş aşamasında fikir ve eylem birliği yapan Hoybuncularla Taşnak Ermenilerinin bu dayanışması görüldüğü gibi Cemiyetin amaç ve ilkelerine de aynen yansımış, 21 Haziran 1928 tarihinde Halep'te bir ittifak yaparak bu durumu resmileştirmişlerdir. Hoybun Cemiyeti Başkanı Celadet Ali Bedirhan ile Taşnakların Cemiyet nezdinde temsilcisi olan Vahan Papazyan arasında Türkiye'ye karşı Halep'te yapılan bu ittifakın Dahiliye Vekaletinin Başvekalete yazdığı Cemiyet faaliyetleri ile ilgili 18.7.1929 tarihli gizli rapora göre maddeleri şunlardır:

1. *"Ermeni Taşnak Cemiyeti Kürt milleti ile aralarında geçmiş olan maceraları unutmuş bir ittifak yapmıştır. Kürt Hoybun Cemiyeti de hakiki düşmanlarını anlayarak Ermeni milleti ile ittihat ederek ortak amaçlar için kuvvetlerini harcayacaktır.*

2. *Kürt istiklalini temin ve milli amaçların elde etmek için siyasi, idari ve askeri bütün kuvvetlerini Taşnak Cemiyeti memnuniyetle ortaya koyacaktır.*

3. *Ermeni hükümet ve milletinin bütün amaç ve arzularını tatmin ve hukuki meşruiyetini temin etmeyi Hoybun Cemiyeti bir vazife olarak kabul eder.*

4. *Ermeni ve Kürdistan sınırları her iki cemiyet mührü ile tasdik edilen haritalardaki gibidir.* [33] *Bu harita'da Doğu Anadolu bölgesini Kafkasya'ya kadar içine alan esas Ermenistan ve Çukurova bölgesinde de güney Ermenistan çizilmiş olup, altında "Rize Ermenistan'ın mahrecidir. İskenderun Körfezi ise Cenubi Ermenistan'ın mahrecidir. Bu iki Ermenistan*

---

32 Garo Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri,** Çev: Bedros Zartaryan, Memo Yetkin, İstanbul, 1992, S.200-201.

33 Bahsedilen mühürlü orjinal haritalar belge ekinde mevcut olmayıp, raporda bu harita kalemle çizilmiştir.

arsında vasi ve müttefik bir Kürdistan vücuda getirilecektir" şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

5. *Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri mağdur Nasturi, Yezidi ve Çerkezlerle birleşmeyi ve onların hakiki hürriyetlerini taahhüt ederler.*

6. *Dağınık Çerkezlere Suriye'de, İsraile bahşedilen imtiyaza benzer bir imtiyazla belirli bir yurt tahsisine çalışılacaktır.*

7. *Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri İranlı Fars ırkdaşları ile dostluk ve işbirliği içerisinde yaşamak isterler.*

8. *Rıza Pehlevi hazretlerinin emirlerinin tarafların menfatine olduğu kabul edilmiş ve İran'da özel olarak hareket serbestliği hakkı elde edilmiş olduğundan her iki cemiyet bu meseleye son derece riayetkar olacaktır.*

9. *Hoybun Cemiyeti Kürt amaç ve isteklerini Taşnak Ermeni Cemiyeti de isteklerini tesbit etmişlerdir. Bu madde bir siyasi ilke olarak kabul edilmiştir. Binaenaleyh bütün Kürtlerin temsilcisi Kürt Hoybun Cemiyeti ve bütün Ermenilerin temsilcisi Taşnak Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.*

10. *Taşnak Cemiyeti, Hoybun Teşkilatı için gerekli unsurları temin edecektir. Bu çerçevede Türkiye'ye karşı hareketin icrasına başlanıldığı zaman Taşnak Cemiyeti gene Karakin, Nejde, General Dro, General Subuh, General Simpat, General Nazarbekof ve General Gargatof gibi kıymetli kumandanlarını istihdam etmeye amadedir.*

Haybun Cemiyeti de Seyyit Mehmet Taha, Seyyit Abdullah, Muşlu Kasım Bey, Hakkarili Şeref Bey, Onun oğlu Hasan Bey, Batnusi Hüseyin Paşa, Barkinli Mehmet Sıddık, Mustafa Nadir ve Musa Bey ve Osmanlı ordusunda hizmet edip Cemiyete ilhak eden bilcümle zabitini istihdam etmeye amadedir.

11. *Dersim, ruhu meselesidir. Kürt harekatına istinat noktası teşkil eder. Haydaranlı, Bahtiyarlı, Lolanlı, Balabanlı, Karakiyhlili, Arelli ve Ça-*

rıklı aşiretlerinin tamamen elde edilmesi lazım geldiğinden bu hususu Hoybun Cemiyeti deruhte eder. Bu durum müştereken tesbit edilerek karar altına alınmıştır.

12. *Türkiye'ye karşı dışarıdan yapılacak genel bir harekât için muayyen ve detaylı bir plan hazırlanacaktır.*

13. *Taraflarca seçilecek temsilciler daima temas halinde bulunalacak ve önemli meseleleri merkezi umumiye bildireceklerdir. Tarafların temsilcileri Halep'te bulunacaklardır.*

14. *Bu ittifakın tatbik ve icrasını Ermeni Taşnaksutyun ve Kürt Hoybun Cemiyeti deruhte ederler."* [34]

İttifakın maddelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri Türkiye'yi zayıf düşürmek ve bölmek amacıyla geniş çaplı bir organizasyona gitmişlerdir. Bu organizasyonda Fransa'nın kontrolündeki Taşnakların Hoybun Cemiyeti aracılığı ile Kürt isyancıları destekleyerek Türkiye'ye yönelik hareketlerde insiyatifi ele almaya ve Türkiye'ye sızmaya çalıştıkları görülmektedir. Ermeni davasını Kürtlerle kazanmak Taşnak siyasetine de son derece uygun görülmektedir. Çünkü nüfus itibariyle Taşnak Ermenilerinin Türkiye toprakları üzerinde organize olma ve bir isyana teşebbüs etme imkanları yoktu. Böylece Taşnak Ermenileri Türklere duydukları düşmanlığın intikamını alacaklar, Türkiye'de bir Türk-Kürt çatışması yaratarak, Kürt isyanları ile zayıf düşürülmüş bir Türkiye'den uygun bir fırsat doğması halinde hayali Ermenistan topraklarını koparabileceklerdi. Nitekim bu konuda Taşnak Cemiyeti'nin Paris'te yapılan II. Kongresinde; "Kürt meselesi yakından Ermeni meselesine merbuttur. İki milletin vatan ve hayatı yekdiğerine yakından merbut olduğu için Ermeniler Kürt uyanış hareketine azami surette muzaheret ediyor ve edeceklerdir... müstakil ve müttehit Ermenistan projesinin en büyük düşmanı dün olduğu gibi bugün dahi Türkiye" [35] olduğu

---

34 **BCA** (030.10.115/803/5) 96 C - 313.

35 Azmi Süslü, Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar" **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslarası Sempozyumu** (Gazi Mağusa (28 Ekim - 2Kasım 1991) Ankara, 1993, s. 162-163.

vurgulanırken, İran'da yayın yapan Huaper adlı Ermeni gazetesinde çıkan bir yazıda; "Taşnak fırkasının en esaslı maksat ve gayesi, müstakil, hür Ermenistanı vücuda getirmekten ibarettir. Ermenistan, projenin en büyük düşmanı Türkiye'dir. Bu itibarla Kürtlere yakınlık göstermek Ermeni davasına hizmet etmek demektir. Kürtçülük hareketinden uzak durmak Ermeni davasına hizmet etmemektir" [36] denilerek Hoybun Cemiyetine ve dolayısı ile Türkiye'de isyana hazırlanan bazı Kürt ileri gelenlerine verilen desteğin gerçek amacının ne olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.

Ayrıca uzun yıllar İran Kürdistan Demokratik Partisi başkanlığı yapan Abdurrahman Ghasseumlou'da gerek Ermenilerin, gerekse İngiliz ve Fransızların Hoybun Cemiyetine verdiği desteğin ne anlama geldiğini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

"... Kürdistan dışında yaşayan göçmenlerin temsilcileri tarafından 1927'de tüm Kürt milliyetçi kuruluşların birleşimi olarak Hoybun Partisi kuruldu. Bu temsilciler, feodaller, toprak ağaları ile entellektüellerden oluşuyordu. Yine 1927'de Lübnan'ın Bihamdun kentinde Parti ilk kongresini topladı. Keza kongreye Ermeni Taşnaklarının liderlerinden biri olan Vahan Papazyan'da katıldı. Yönetimlerin ortak çıkarları gereği parti resmen kurulamadı ve aktif çalışmaları çok güçsüzdü. [37] *Fakat, Türkiye'ye siyasi baskı yapmak için Kürt sorununu kullanan emperyalist güçlerin desteğini aldı. Bu nedenle İngiltere kendisini belli etmeden, Türk hükümetlerinin politikasına karşı olayları Hoybun'un faaliyeti imiş gibi göstererek bir yöntem izledi. Türkiye ile anlaşmazlıkları konusunda Fransa da aynı yolu izledi. Taşnaklar Hoybun'u doğrudan etkileri altına aldılar..."*

"Taşnaklar Hoybun'a bu desteği neden veriyordu? En başta gelen sebeb kedi imkanları olmadığı için Türkiye'ye karşı isyanda Kürt halkından yaralanıyorlardı. Böylece Taşnaklar ezeli düşmanlıklarını Kürtler vasıtası ile uyguluyorlardı. Taşnaklara göre Türkiye Kürdisbtan'ının toprakları büyük Ermenistan'ın bir parçası idi... Bağımsız Kürdistan devleti

36 Mahmut Rişvanoğlu, **Saklanan Gerçek 2.** Cilt, Ankara, 1994. s. 740.

37 Ghasseumlou Cemiyeti Parti olarak vermektedir. Halbuki daha önce bahsedildiği gibi Hoybun'un kendi yayının da Cemiyet olarak verilmektedir. Ayrıca önce parti kuruldu derken daha sonra kurulamadı gibi çelişkili ifade de kullanmaktadır.

kurulursa, bu devlet yeni ve bağımsız büyük Ermenistan'ın yaratılması için gelecekte, Taşnakların temel dayanağı olacaktır" [38]

Diğer taraftan Hoybun Cemiyeti sadece Taşnak Ermeni Cemiyeti ile siyasi ve askeri bir ittifak yapmakla kalmamış, Türkiye'ye karşı düşmanlıkları bilinen Nasturi ve Yezidiler'in yanısıra ittifakta belirtildiği gibi, bölgede yaşayan bazı Çerkezlerle de işbirliğine gitmeyi de amaçlamıştır. Özellikle ittifakta dikkati çeken diğer hususlar, Türkiye'ye karşı içerden ve dışarıdan genel bir isyan hareketinin planlanması, daha 1928 yılında Dersim bölgesinde bir isyan çıkarmak konusunda mutabakata varılarak hazırlıklara vurgulanmasıdır. Nitekim İran'ın bu desteği Ağrı isyanlarında açıkça görülecektir.

Taşnak Cemiyeti bu sırada Fransa'da bulunan Yüzelliliklerden Mehmet Ali ve Gümülcineli İsmail ile de 11 Kasım 1928 tarihinde Paris'te Türkiye'ye karşı bir anlaşma yapmıştır. Bu konuda Hürriyet ve İtilaf Partisinin liderlerinden Sadık Bey'in de onayı alınmıştır. Bu anlaşmaya göre; Türkiye Cumhuriyetine karşı yapılacak hareketin sonunda Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidara geldiği takdirde Türkiye üzerindeki Ermeni gayelerini kabul edecekti. [38a]

Hoybun Cemiyeti'nin özellikle Taşnak Ermenileri ile yaptıkları işbirliği ve Cemiyet üzerindeki İngiliz-Fransız rekabeti daha Cemiyetin kuruluş safhasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Nitekim bu sırada Fransa ile işbirliği yapan Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza 1927 yılında İran'a geçerek Simko aşiretinin yanına gitmişse de daha sonra İngilizlerin çabaları sonucu tekrar Irak'a dönmüştür Hoybun Cemiyeti'nin kurulmasından sonra da Cemiyet üzerindeki Ermeni hakimiyetinden dolayı Hoybon'a karşı bir muhalefet hareketi başlatmıştır. [39]

---

38 A. Ghasseumlou, **Kurdistan and Kurds,** London, 1965'de nakleden Kalafat, **a.g.e.** s. 137-138. Çay, **a.g.e.** s.340

38a **BCA** (030.10.115.803.5) 96 C/313; "Taşnak-Hoybun" s. 77. Ayrıca Gümülcineli İsmail Bey'de 1936 yılında ele geçirilen bir mektubunda bu ittifakı doğrulamaktadır. Yusuf Sarınay" Yüzelliliklerden Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'in Faaliyetleri (1908-1945)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan** 1995, s. 385.

39 Sasuni, **a.g.e.** s.202; "Taşnak-Hoybun", s.75-76.

Hoybun Cemiyeti'nin Faaliyetleri Ve Ağrı İsyanları

Hoybun Cemiyeti, amaçları ve Taşnak Ermenileri ile yaptıkları ittifak bağlamında Türkiye'ye karşı geniş çaplı bir isyan hareketine başlamak ve kendi lehlerine kamuoyu oluşturmak için yoğunbir faaliyete başlamıştır.

Bu çerçevede; tamamen tarihin ve gerçeklerin saptırılmasına dayanan propaganda amaçlı Osmanlıca olarak basılan 48 sayfalık ***"Türkiye'de Kürtlerin Katliamı"*** isimli kitapçığı 1928 yılında yayımlamıştır. Kitapçıkta; Osmanlı döneminde özellikle Jöntürklerin İmparatorluktaki gayrı Türk anasırlardan olan Araplar, Ermeniler, Arnavutlar, Rumlar ve Çerkezler üzerinde baskı ve katliamlar yapıldığı belirtildikten sonra, Kürtlere uygulandığı belirtilen baskılara geçilmektedir. Bu baskılar çerçevesinde Osmanlı döneminde Kürtlere medeniyetin bütün kapılarının kapatıldığı, "Ermeni katliamlarıyla atbaşı beraber Kürtlerin de tehciri" planlandığı, ancak savaştan dolayı başarılı olunamadığı belirtilmektedir. [40] Nihayet "... barbar Türkiye'nin" bu faaliyetlerine Mondros Müterakesi set çekti denilmektedir. Müterakeden sonra Wilson prensipleri etrafında Kürtlerin faaliyete geçtikleri, Avrupa devletlei nezdinde davalarını anlattıkları ve "nihayet Paris Sulh Konferansı huzurunda Kürt milletinin" resmen istiklalini talep ettiğini, ancak "Sevr Muahedesi pek küçük ve şeraite tabi bir Kürdistan" ile cevap vermişken onun da kağıt üzerinde kaldığı belirtilmektedir. [41]

Kitapçıkta Musul meselesiyle ilgili olarak ilginç bir yorum yapılmaktadır. Bu yoruma göre; "Musul meselesi halledilmedikçe İngiltere'nin Kürtlere muavenet değilse de müsamaha da bulunması ihtimali vardı. Bu mahzur da izale edilmeli Kürtler-kimsesiz himayesiz kalmalı idiler." İşte Ankara hükümetinin bunu düşünerek göstermelik bir gürültü kopardıktan sonra Musul'dan vazgeçerek hemen "Kürt katliamına giriştiği belirtilmekle ve Şeyh Sait isyanından bahsedilmektedir. [42] Şeyh Sait isyanının" müstakil Kürdistan yapmaktan ibaret olduğu" vurgulandıktan

---

40 **Türkiye'de Kürtlerin Katliamı,** s.1-5.
41 **Y. a.g.e,** S. 6-7.
42 Bilindiği gibi Türkiye Şeyh Sait isyanından sonra Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu kitapçıkta tersi ileri sürülmektedir. **Y.ag.e.** s.8-10

sonra isyancıların ifadelerine yer verilerek geniş bir şekilde İstiklal Mahkemeleri'ndeki yargılanmalar anlatılmaktadır.

Kitabın son bölümünde Atatürk'ün çağdaşlaşma yolunda gerçekleştirdiği inkılâplar kastedilerek "Türklerin şeklini ne kadar değiştirirse değiştirsin hâlâ Atilla gününün ruhunu" taşıdığı "barbar ve vahşi bir toplum" olduğu, Kürtlerin uğradığı baskılarıgörmek için Avrupa ve Amerika'nın göndereceği tahkik heyetleri görsün ve bütün dünyaya ilan etsinler denilmektedir. [43] Türklerin "... Harbi umumi esnasında Ermeniler hakkında irtikap ettikleri mezalimi şimdi Kürtler hakkında belki daha şiddetli bir şekilde icra ediyorlar" denilerek, Ermeni davasına Batı dünyasının verdiği destekten dolayı aynı temalar işlenerek Ermeni olayları ile kendi durumları hakkında paralellik kurulmaya çalışılmakta ve Milletler Cemiyeti'nin davalarına sahip çıkması istenilmektedir. Bundan sonra daha öncede belirtildiği gibi Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşundan kısaca bahsedildikten sonra "Türkiye'nin ezici hakimiyeti altında bizden başka hiçbir millet kalmamıştır" denilmekte Hoybun Cemiyeti'nin amacının Türkiye'den bu toprakları kurtarmak olduğu vurgulanmaktadır. [44] Kitapçıkta Kürtlerin yaşadığı İran ve Irak gibi ülkelerden bahsedilmemesi oldukça ilginçtir.

Hoybun Cemiyeti'nin Avrupa ve Amerikan kamuoyunu da etkileyerek desteklerini sağlayabilmek için buralarda da faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Özellikle para toplamak ve propaganda yapmak amacıyla Paris Taşnak Merkezi üyesi Çamlıyan ile Süreyya Bedirhan yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çamlıyan faaliyetlerini daha çok Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Mısır gibi ülkelerde yoğunlaştırmış, ancak Hınçak Ermeni partisi mensuplarının itirazları ile karşılaşmışdır. [45] Süreyya Bedirhan ise Hoybun Cemiyeti'nin Avrupa temsilcisi sıfatı ile Pariste bir büro açarak Avrupadaki faaliyetleri yürütmektedir. [46] Süreyya Bedirhan, Avrupa'daki faaliyetlerinin yanısıra yardım toplamak ve Amerikan kamuoyunu etkileyerek desteklerini sağlamak amacıyla 1928 yılında

43 **Y.a.g.e.** s. 42-45
44 **Y.a.g.e.** s. 45-48
45 "Taşnak-Hoybun" II. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** Sayı: 15(Mayıs 1996) s. 76.
46 **CA.** (030.10.115.803.28) 96 C/337.

ABD'ne gitmiştir. Hoybun Cemiyeti adına ABD'nin çeşitli yerlerinde konferanslar veren Süreyya Bedirhan ilk etapta 20 bin dolar para toplamıştır. [47] Bedirhan ABD'ndeki faaliyetleri esnasında Ermenilerle de yakın işbirliği yapmış, Ermeni Kilisesinde de konferans vermiştir. [48]

Süreyya Bedirhan'ın ABD'ndeki konferansları bir kitapçık halinde 1928 yılında Hoybun Cemiyeti tarafından İngilizce olarak yayınlanmıştır. Kitapçığa "Aynı Türk" başlığı adı altında bir giriş yazan Herbert Adams Gibboms; Süreyya Bedirhan'ın "Kürt Milli Meclisi Hoybun'un temsilcisi olarak Kürdistan'ın durumunu Amerikan hükümeti ve insanlarına anlatmak için geldiğini belirtmekte ve Bedirhan'ın kısa bir biyografisini vermektedir. [49]

Kitapçıkta daha sonra Süreyya Bedirhan'ın konferanslarda ortaya attığı görüşlere geçilmektedir. Burada daha önce bahsedilen Osmanlıca kitapçıkta ileri sürülen görüşlerden farklı olarak Bedirhan; ".. Türkiye Türklerinin temelde Moğol ırkının en ilkel ve geri kalmış kolu" olduğunu, tarih boyunca bütün unsurları İslâmı kabul etmeleri için zorladıklarını, bugünkü Türkiye'nin de yönetim şeklini değiştirmesine rağmen, amacını değiştirmediğini, diğer toplumlara karşı baskı ve asimilasyon politikası izlemekte olduğunu belirtmektedir. [50] Bedirhan, Türkiye Cumhuriyeti yetkililerini Avrupaya karşı "Kürtler batılılaşmaya direndikleri için ayaklanıyorlar" şeklinde yalan söylemekle suçlamakta, biz Kürtler Âri ırktan olduğumuz için mongolid Türklerden nefret ediyoruz diyerek kendi ırkçı yaklaşımını açığa vurmaktadır. Kürtlerin dil ve ırki kökenini Medlere ve Perslere dayandıran Bedirhan, "... bugünkü Kürt ve İranlıların ırki akrabalığı onlara kadar uzanır" demektir. [51]

Süreyya Bedirhan özellikle "Kürt isyanı ve medeniyeti adına Hoybun ve Kürdistan adına Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı 1925 yılından beri Kürdistan'da Türklerin yaptıkları gaddarlığı incelemeleri için uluslararası bir komisyon kurmaya davet" etmektedir. [52]

---

47 **CA.** (030.10.115.803.5) 96 C/313.
48 **CA.** (030.10.114.792.7.) 96 C/103
49 F.O. 37/13827321 22-E 2122. **The Case of Kurdistan Against Turkey** Hoybun, Supreme Council of The Kurdish Government, 1928, S.1-5. Bu kitapçığı İngiliz Arşivinden temin ederek faydalanmamı sağlayan meslektaşım Doç. Dr. Mustafa Yılmaz'a teşekkür ederim.
50 **Y.a.g.e.** s. 11-15.
51 **Y.a.g.e.** s. 21.
52 **Y.a.g.e.** s. 52.

Hoybun Cemiyeti'nin 1927'de Kürdistan'ın bağımsızlığını Sevr'de belirtildiği şekliyle ilan ettiğini belirten Bedirhan, "İran, Ermenistan, Irak ve Suriye'ye dostluk duygularını dile getirirken Türklere karşı savaşa devam edeceklerini" vurgulamaktadır.

Süreyya Bedirhan; Kürt-Ermeni ilişkileri konusunda ise; iki toplumun dostluğunun 3000 yıldır mevcut olduğunu, ancak Türklerin bazı cahil Kürtleri Ermenilere karşı kışkırttığını, ancak Hoybun ve Ermeni temsilcilerinin Türkleri ortak düşmanları olarak tanıdıklarını vurguladıktan sonra, "ırkım adına ben cesur Ermenilere karşı derin bir sempati duyuyor ve onların meşru milli arzuları olan bağımsız ve birleşik Ermenistan'a karşı saygı duyuyorum." demektedir. [53]

Süreyya Bedirhan, Kitapçığın son bölümünde Türklerin değişmediğini, 1919'dan beri binlerce Kürt, Ermeni ve Yunanlıyı sürdükleri, Türklerin bağımsız bir varlığı devam ettirecek nüfus potansiyeli ve kaabiliyetlerinin olmadığı, Türkiye'nin batılılaşmasının da hayal olduğu temalarını işlemekte ve Kürtlerin ilgili milletlerden ve özellikle Amerikan insanından toprak haklarına saygı duymalarını duymalarını istediklerini belirtmektedir. [54]

Hoybun Cemiyeti'nin Osmanlıca ve İngilizce olarak yayınladığı bu kitapçıklarda ortaya atılan iddialar ve işlenen temalar ile Taşnak Ermeni Partisinin 1929 yılında Paris'te yapılan 2. Kongresinde üzerinde durulan hususların aynı kalemden çıkmışcasına benzerlik göstermesi oldukça ilginçtir. Nitekim Taşnak kongresinde de özellikle Kürt-Ermeni ittifakına verilen önem, Türkiye'ye düşman olan unsurlarla geniş bir işbirliği yapılması, Türklerin nüfusunun bugünkü Türkiye'yi dolduracak kadar olmadığı, Batı kamuoyunun Türkiye'ye karşı harekete geçirilmeye çalışılması, oluşturulan ortak cephenin tamamen Türkiye'ye karşı olduğu İran, Irak ve Suriye'nin (dolayısı ile mandater devlet statüsü ile bölgeye hakim olan İngiltere ve Fransa'nın) dost devletler olduğu ve bunlara karşı herhangi bir düşmanlıktan kaçınmak gerektiği hususları vurgulanmaktadır. [55]

---

53 **Y.a.g.e.** s. 55-56.
54 **Y.a.g.e.** s. 57-60.
55 Taşnak partisi kongresi için bkz. Süslü, **a.g.m.** s. 159-165.

Hoybun Cemiyeti bu propaganda ve yardım toplama faaliyetlerine paralel olarak Türkiye içinde büyük bir isyan çıkarmak için çabalarını artırmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin organize etmeye çalıştığı en önemli isyan Ağrı bölgesinde çıkan isyanlardır. Şeyh Sait isyanından sonra bu bölge 1926 yılından itibaren dört yıl sürecek bir takım asayişsizlik ve isyanlara sahne olmuştur. [56] Ancak bölgede planlanan esas büyük ayaklanma 1930 yılında çıkan Ağrı isyanlarıdır.

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında başlanılan Türkiye'de isyan çıkarma faaliyetleri Ceeiyetin kuruluşundan sonra artmıştır. Özellikle Hoybun - Taşnak ittifakına paralel olarak, Dahiliye Vekaletinin Başvekalete yazdığı 18.7.1929 tarihli gizli bir yazıda; özellikle Hoybun - Taşnak ittifakından sonra "Suriye'de bir Kürt ordusu nüvesi vücuda getirildiği, bu orduda Ermenilere de görev verildiği, ordunun her bölüğünde kanatları muhafaza için ikişer makineli tüfek ve üç bataryalı cebel topçusu olduğu, İngiltere'den de üç uçak almak için çalıştıkları belirtilmektedir. [57] Ayrıca Hoybun lideri Celadet Ali Bedirhan Irak'ın Kuzeydeki Kürt aşiretleri ile temasa geçerek Hoybun Cemiyeti'ne ilhaka davet etmiş. [58] Hoybun Cemiyeti adına İran'da bir takım Kürt aşiret reisleri çeteler teşkil etme faaliyetlerine başlamışlardır. [59]

Diğer taraftan Hoybun Cemiyeti Yezidiler ve Nasturilerle de işbirliğine girişirken [60] , Türkiye'den kaçan Çerkez Ethem ve Reşit Bey ile de Revandiz'de Seyit Taha'nın evinde bir görüşme yaparak anlaşma sağlamışlardır. [61] Mevcut belgelere göre, bu sırada Suriye'de teşkil edilen bir kısım Ermeni ve Çerkez gönüllü çetelerinin Fransa'nın kontrolünde gözükmelerine rağmen, bunların gerçekte Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri ile irtibatlı oldukları, Doğu Anadolu'da isyan başladığından bunların Antep,

---

56 Bu sırada bölgede 16 Mayıs - 17 Haziran 1926 tarihleri arasında Birinci Ağrı İsyanı, 7 Ekim - 30 Kasım 1926'da Koçuşağı ayaklanması, 26 Mayıs - 25 Ağustos 1927 tarihleri arasında Mutki Ayaklanması, 13 - 20 Eylül 1927 de İkinci Ağrı isyanı; 22 Mayıs - 3 Ağustos 1929'da Asi Resul Ayaklanması ve 14-27 Eylül 1929 tarihleri arasında da Tendrük olayları meydana gelmiştir. Geniş bilgi için bkz. **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar,** s. 167-266 Çay **a.g.e.** s. 341-342.

57 **BCA.** (030.10.115.803.5) 96 C/313.

58 **BCA.** (030.10.114.791.18) 96 C/94.

59 **BCA.** (030.10.114.793.20) 96 C/134.

60 Bu sırada Suriye Yezidilerinin Aşiret lideri Derviş Bey ve Sinjar'ın Yezidi Emiri İsmail Bey Hoybun Cemiyeti'ne katılmışlardır. Bkz: **The Case of Kurdistan Against...** s.51-54

61 **BCA,** (030.10.115.803.5) 96 C/313

Urfa, Mardin ve Midyat üzerine yürüyerek, Türk kuvvetlerini üzerine çekerek Ağrı'daki isyana yardımcı olmayı planladıkları anlaşılmaktadır. [62] Azmi Süslü Cumhurbaşkanlığı arşivi belgelerine dayanarak, özellikle Taşnak-Ermeni lideri Vahan Papazyanın Suriye'nin Kuzeyinde Ermenilerle - Kürtleri yerleştirip onlardan çeteler teşkil ederek Türkiye'ye karşı faaliyetleri organize ettiğini ve bu faaliyetlerin de Fransızlardan destek gördüğü belirtilmektedir. [63] Ayrıca, dahiliye Vekaletine yazılan 6 Haziran 1928 tarihli bir raporda da, Fransızlar'ın güney sınırlarımızda Ermenilerden köyler tesis ederek Kürt ve Ermenilerden silahlı çeteler oluşturduğu, bunların yakında Türkiye'ye karşı harekete geçecekleri belirtilmektedir. [64]

Yukarıdaki belgelerden de görüleceği gibi, bu sırada mandater devlet statüsü ile Suriye'yi yöneten Fransa Hatay meselesinden dolayı bölgedeki Türkiye aleyhindeki faaliyetleri desteklemektedir. Özellikle Hoybun Cemiyeti ve Ermenilerin Suriye'nin kuzeyindeki faaliyetleri Türkiye'nin dikkatini çekmiş, sınır bölgelerine yerleştirilen tahminen 70.000 civarındaki Ermeni'nin sınırdan uzaklaştırılmasını 1930 yılında Fransa'dan resmen talep etmiştir. [65] Fakat Fransa bu talebe olumlu cevap vermediği gibi, Türkiye'nin Hatay'la ilgilenmesine paralel olarak bu tür faaliyetleri desteklemeye devam edecektir. Nitekim Dahiliye Vekaletinden Başvekalete yazılan 12.4.1931 tarihli bir belgede; Fransızların Ağrı, Barzan, Mutki ve Cizre mıntıkasına tahsis edilecek silah ve cephane alınması için Vahan Papazyan'a 10 milyon Frank verdiği belirtilmektedir. [66] "Dahiliye Vekaletinden Siyaseti Cumhur Umumi Katipliğine" 23.6.1939 tarihinde yazılan bir yazıda; Fransa'nın 1939 yılına kadar devam aden bu tür faaliyetlerdeki amacının,"... Hoybuncu, Ermeni ve Süryanilerle Kürtleri kendilerine bağlayarak bilhassa Cezire'de bir Hristiyan çoğunluğu yaratmak ve Elcezireyi kendi hakimiyetleri altına alarak Türkiye ile Suriye arasında ***Etat Tampon*** vücuda getirmek ve kendisine bağladığı bu unsurları icabına göre Suriye ve Türkiye'ye karşı kullanmak olduğu" ifade edilmektedir. [67]

---

62 **Y.a.g.e.** belge;
63 Aynı belgede İngiltere'nin de Taşnakları destekleyip bu faaliyetleri organize etmek için bölgeye askeri görevli gönderdikleri belirtilmektedir. Süslü, **a.g.m.** s.146-147, 154-155
64 **BCA.** (030.10.115.803.3) 96 C/311
65 Yerasimos, **a.g.e.** 190
66 **BCA** (030.10.115.796.20) 96/C195. Ek-3
67 Belge için bkz. Süslü, **a.g.e.** s. 167

İngiltere ise 1926 yılında Musul'u almasına rağmen bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek ve Türkiye'nin tekrar Irak ile ilgilenmesini önlemek amacıyla başka Irak olmak üzere bölgedeki Kürt aşiretleri ile yakından ilgilenmeye devam etmiş, daha önce belirtildiği gibi Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşunda yardımcı olmuştur. Hoybun Cemiyeti'nin yönetim kadrosunun ağırlıklı olarak Mütareke döneminde itibaren İngiltere ile işbirliği yapan Bedirhanlardan oluşması, Cemiyetin faal üyesi ve Ağrı isyanlarının elebaşısı İhsan Nuri'nin 1924 yılında Türkiye'den kaçarak Irak'a dolayısıyla İngilizlere sığınması, daha sonra 1930 yılında çıkan Ağrı isyanları sırasında Kürtlerin davalarını Milletler Cemiyeti'ne götüreceğini basını aracılığı ile dolaylı yoldan duyurması, hatta Irak'ta yaptığı temaslarda böyle bir müracaatı teşvik etmesi, [68] ayrıca Ağrı isyanları sırasında İngiltere'nin kontrolündeki Barzani Kürtlerinin Irak sınırını geçerek Türkiye'ye saldırmaları da dikkate alınırsa İngiltere'nin bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilendiğini ve en azından Türkiye'ye karşı yönlendirmeler yaptığını göstermektedir. [69] 12 Nisan 1931 tarihli Başvekalete yazılan Dahiliye Vekili imzalı bir yazı ekindeki rapora göre; İngiltere'nin bölgedeki aşiretler ve gelişmelerle yakından ilgilenmesindeki amacının, "Hakkari vilayeti ile Cizre'de dahil olmak üzere Irak Kürtleri hakimiyeti altında Irak ile Türkiye arasında bir Kürt hükûmeti teşkil etmek" olarak değerlendirilmekte, bu maksatla Şeyh Mahmut'un prens ilan edileceği, Barzani şeyhi emri altına verecekleri, ve Nasturileri Kürtlük camiasına ithal etmeye çalıştıkları belirtilmektedir. [70]

Bölgedeki diğer bir devlet olan İran ise bir taraftan kendi içinde isyan eden Simko aşireti ile mücadele ederken, diğer tarafan İran Azerbaycanındaki Türklerin Türkiye ile bağını kesmek ve Kürtçülük cereyanını Türkiye'ye karşı yönlendirmek amacıyla Şeyh Sait isyanından sonra bölgedeki Kürt aşiretlerini bir müttefik olarak kazanmaya çalışmaktadır. Nitekim birinci ve ikinci Ağrı isyanlarının bastırılması üzerine isyancıların İran'a sığınmaları, Hoybun-Taşnak ittifakında da be-

---

68 "Taşnak-Hoybun" II, s. 177; **BCA** (030.10.115.796.20) 96 C/195

69 1930 yılında İngiliz casusu Albay Lawrens'in de Kürt ayaklanmasını planlamak amacıyla Ağrı'da bulunduğu iddia edilmektedir. Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler,** İstanbul, 1992, s.91; Şimşir, **a.g.e.** s.151; 177; 207,209;214;

70 **BCA** (030.10.115.796.20) 96 C/195

lirtildiği gibi İran'da hareket serbestliği hakkı elde edildiği ve Rıza Pehlevi'nin emirlerinin menfaatlerine olduğunun belirtilmesi, Hoybun yayınlarında İran'ın dost devlet olarak anılması, İran'ın isyancılara verdiği desteği açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeble Türkiye'nin diplomatik çabaları ile daha 1926 yılında soruna çözüm aranmış, 22 Nisan 1926 tarihinde İran ile Türkiye arasında Güvenlik ve Dostluk Antalması [71] imzalanmasına rağmen İran'ın tutumu değişmemiştir.

Bu bölgesel konjonktür içinde Hoybun Cemiyeti Temmuz 1929 tarihinde Halep'te iki toplantı yapmıştır. Bu toplantılara başta Celadet Ali Bedirhan, Memduh Selim, Cemilpaşazade Mehmet, Cemilpaşazade Kadri, Yado, Vahan Papazyan, Hırşak Papazyan ve Karabet olmak üzere 45 kişi katılmıştır. Toplantılarda, Suriye'deki yerli ve Türkiye'den firari Kürtlerden azami istifade edilmesi, Türkiye'ye karşı yapılacak herhangi bir hareketin tam ve mükemmel olarak ikmaline karar verilmiştir. [72]

Sonuçta Hoybun Cemiyeti'nin organize etmeye çalıştığı Ağrı isyanı; Türkiye'deki yapısal değişmelere duyulan tepkilerin de etkisi ile yukarıda belirtilen konjoktörün yardım ve teşvikiyle 1930 yılında başlamıştır. Bölgedeki Celali, Süphanlı, Haydaranlı, Milanlı, Hasenanlı, Zirkanlı, Cibranlı ve Mokorlu aşiretlerinin katıldığı Ağrı isyanının lider kadrosuna Türk ordusundan firari yüzbaşı İhsan Nuri, Ermeni Zilan ve Bro Haso Telli oluşturmaktaydı. İsyana katılan aşiret mensuplarının yanında Ermeni ve Nasturi çeteleri de yer almaktaydı. [73]

Ağrı isyanının başladığı sırada Ağustos 1930 yılında Hoybun Cemiyeti Kahire'de yayınlanan El Ahrar Gazetesinde bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede 1925 yılındaki isyandan sonra birçok Kürt liderinin Türkiye'den kaçarak Irak, İran ve Suriye'ye sığındıkları ve buralardaki bölgesel yönetimler tarafından siyasi mülteci olarak kabul edildikleri vurgulanmakta ve geri kalanların da Celali aşiretlerinin yaşadığı Ağrı dağı civarına çekilerek orada toplandıkları belirtilmektedir. Daha sonra Türkiye'deki Siyasi Kürtçülerle, Suriye, Irak ve İran'dakilerin an-

71 Metin için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** C.I, Ankara, 1983. s. 276-278

72 **BCA** (030.10.115.803.6) 96 C/314.

73 **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar,** s.319-320; Çay. **a.g.e.** s.3-42.

laşarak bir "Pan-Kürt" genel kongresi toplayarak Hoybun Cemiyetini kurdukları ve Cemiyetin amacının mümkün olabilecek her yolun denenmesiyle Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamak olduğu ifade edilmektedir.

Kurulan Hoybun Cemiyeti'nin bir çok yerde bürolar açtığı ve bunlardan birisinin de Kürtler için çok önemli olan Ağrı bölgesinde olduğu belirtilmektedir. Özellikle Hoybun Cemiyeti'nin son kongresi ile birlikte "İhsan Nuri Paşa" nın Ağrı bölgesine giderek Hoybun Cemiyeti'nin emrinde çalışan bir Kürt organizasyonunu Türk topraklarında kurduğu ve bölgede askeri ve sivil açıdan bir teşkilatlanmaya gittiği vurgulanmaktadır.

Bu organizasyonun gelişmesinden sonra Türkler Kürtlerin gerçek amacının ayaklanma olduğunu farkedince isyanın İhsan Nuri tarafından başlatıldığı ifade edilmekte, ve "amacın hazırlamakta oldukları devrimin genel merkezlerini bu bölgede kurmak" olduğu belirtilmektedir. Ayrıca beyannamede Beyazid Valisi'nin İhsan Nuri ile görüşme talebinde bulunmak onlara "para ve iane vermeyi teklif ettiğini fakat İhsan Nuri'nin bu teklifi kabul etmediği fakat İhsan Nuri'nin bu teklifi kabul etmediği iddia edilmektedir. [74]

Bu beyannameden de anlaşılacağı gibi Hoybun Cemiyeti'nin organize ettiği Ağrı isyanına karşı Tük hükûmeti 1930 Haziran'ında başlamak üzere askeri harekât kararı almıştır. Ancak Türk ordusunun bir bölümünü üzerlerine çekerek asıl büyük ayaklanmaya destek vermek üzere aynı anda iki olay daha patlak vermiştir. Bunlardan biri 20 Haziran 1930 tarihinde Kör Hüseyin ve Eminpaşaoğullarının İran sınırını geçerek Zeylan'da başlattıkları ayaklanmadır. [75] Bu ayaklanmada öldürülen isyancının biri üzerinde halkı isyana teşvik eden birkaç Hoybun Cemiyeti bildirisi ile mührü çıkmıştır. [76] Bu sırada Doğu Anadolu'nun Dersim, Palu ve Viranşehir bölgelerinde de Hoybun Cemiyeti bildiriler dağıtarak halkı isyana ka-

74 **American National Archives Micro Copy** No: M 1224. Roll: 1 "Records of the Deparment of the state relating to the internal affairs of Turkey 1936-44" Document file: 867.00 / 204. Belgeye dikkatimi çeken Dr. Ayten Sezer'e teşekkür ederim.

75 **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar** s. 287-304.

76 BCA (030.10.115.917.22) 96 C/729

tılmaya davet etmiştir. [77] Türkiye bu olayları bastırmaya çalışırken, Irak'taki Şeyh Barzani ve Molla Hüseyin Şerif idaresindeki bir grup Irak sınırından geçerek Oramar, Şat ve Şemdinli bölgelerinde de isyan çıkarmışlardır. [78] Aynı zamanda Hoybun-Taşnak ittifakında önem verildiği vurgulanan Dersim bölgesinde de Koçgirili Alişir Hoybun bildirilerini aşiretler arasında yayarak bu bölgelerin de Ağrı isyanına destek sağlamasına zemin hazırlamıştır. Sonuçta Dersim aşiretleri üzerinde dini bir otoriteye sahip olan Seyyid Rıza devlet yetkililerine karşı direnişe geçmiş, Ağrı bölgesinden oraya da kuvvet kaydırılmak zorunda kalınmıştır. Böylece merkezi Ağrı olan ayaklanmanın bütün Doğu Anadolu bölgesine yayılması hedeflenmiş, Hoybun Cemiyeti dağıttığı bildiriler ve yaptığı propaganda ile isyancıların moralini yüksek tutmaya çalışmıştır. [79] Nitekim Cemiyet 1 Eylül de yayınladığı bir bildiride Türk ordusuna büyük kayıplar verdirildiği belirtilmekte ve aynı zamanda Türk kuvvetleri bazı köyleri yağmalamak ve bir çok insanı öldürmekle suçlanmaktadır. [80] Ancak diğer olaylara paralel olarak 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında yapılan askeri harekatla Ağrı isyanı bastırılmıştır. [81] Başta İhsan Nuri olmak üzere isyancıların elebaşları İran'a kaçmışlardır. İran tarafından tutuklanan İhsan Nuri kısa bir süre sonra serbest bırakılmış ve kendisine İran ordusunda görev verilmiştir. [82]

Ağrı bölgesinde meydana gelen isyanlarda, isyana katılanların kolayca İran'a kaçmaları ve bu bölgenin Türkiye yönünden bir askeri harekatı oldukça güçleştirmesi üzerine 5 Kasım 1932 tarihinde Tahran'da biri Türk-İran sınır hattının tayini, diğeri de Uzlaşma, adli Tesviye ve Hakemlik konularında yapılan iki antlaşma ile Türkiye ve İran arasında bir sınır düzenlenmesi ve iki ülke ilişkileri düzelmiştir. [83]

Hoybun Cemiyeti Ağrı isyanının bastırılmasından sonra gücünü büyük oranda kaybetmesine rağmen Türkiye'ye karşı faaliyetlerine devam et-

---

77 Cemiyet bildirilerinde; Bugün nesiniz? Nereye gidiyorsunuz? Daha ne kadar susacaksınız? Zulmü kırmak ve vatandan atmak için harekete ihtiyaç vardır. Fırsat elinizdedir" gibi ifadeler yer almaktaydı. **BCA** (030.10.115.803.14) 96 C/323

78 **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar** s. 305-317.

79 **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar** s. 321

80 Şimşir, **a.g.e.** s.247

81 Geniş bilgi için bkz. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar,** s.319-350

82 Çay, **a.g.e.** s. 343.

83 Mehmet Gönlübol. Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, 1990, s. 87.

miştir. Özellikle Fransa Hatay meselesinden dolayı Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetlerine destek vermeye devam etmiş ve dolayısıyla Cemiyeti'nin çalışmaları Suriye'de yoğunlaşmıştır. Bu faaliyetler içinde en göze çarpanı yayınları olmuştur. Bu bağlamda siyasi Kürtçülüğe kültürel bir zemin hazırlamak amacıyla Şam'da 1932 yılında Hawar Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştır. Celadet Ali Bedirhan ve Kamuran Bedirhan tarafından Hoybun Cemiyeti'nin yayın organı olarak onbeş günde bir Kürtçe ve Fransızca olarak yayınlanan bu dergi 1943 yılına kadar çıkarılmıştır. [84]

Hawar dergisinin ilk sayısında "amaçları ve özellikleri" başlığı altında derginin sadece ilmi ve edebi bir amaçla kurulduğu belirtilerek yayın politikası şöyle sıralanmaktadır.

a) Kürtler arasında Kürt alfabesi ve gramerinin yayınlanması, menşei ve diğer dillerle akrabalığının incelenmesi (ilk sayıda Kürt alfabesi yayınlanmaktadır), [85]

b) Folklor başlığı altında Kürt efsaneleri, masalları ve Türkülerinin yayınlanması,

c) Kürtlerin yazılı edebiyatları ile müzik, âdet, gelenek, tarih ve coğrafyalarının incelenmesi ve yayınlanması,

d) Kürt dilinin Hint-Avrupa dil grubuna dahil olduğu, Kürtlerin bugün kullandıkları dilin Medlerin, Perslerin, Farsların dili ile aynı olduğuna dair araştırmaların yayınlanması,

e) Derginin sayfalarının "yakından veya uzaktan Kürtçeye, Kürdistan'a ve Kürtçülüğe ilgi duyanlara" açık olduğu belirtilmektedir.

---

84 İlk sayısı 15 Mayıs 1932 tarihinde çıkarılan bu derginin sadece ilk sayısını Cumhuriyet Arşivinde bulabildik. Dergi'nin Türkiye'ye girişi zararlı yayınlardan olduğundan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile yasaklanmasından dolayı diğer sayılarını görme imkanı bulamadık. CA (030.18.01.29.43.13) 86-118. (Ek-4)

85 **Hawar Dergisi**, Sayı:1 (15 Mayıs 1932) s. 3-4

f) Kürtlerin modernleşmek istedikleri, ancak Avrupalılara benzemedikleri belirtilmekle "birkaç Kürdün Avrupai giyinmesi bahane edilerek Kürt kıyafetlerini başlık olarak şapkayla ve giysi olarak da smokinle tasvir etmek garip olacaktır" denilerek ırkımıza has âdet, gelenek ve özellikle ile onblardan ayrıldıkları ifade edilmektedir. [86]

Sadece ilk sayısını görebildiğimiz Hawar dergisi yukarıda belirtilen amaçlarından da anlaşılacağı gibi, siyasî Kürtçülüğe kültürel zemin hazırlamayı yayın politikasının esası olarak benimsemiş gözükmektedir. Ancak derginin bütün sayılarını gören Bruinessen; Hawar dergisi çevresindeki Hoybuncu Kürtlerin, İslâm'ı halklarını ezen başlıca güçlerden biri gören, Kürtlerin millî dini olarak Zerdüştlüğü idealleştiren kişilerin olduklarını belirtmektedir. [87] Bruinnessen; bu kişilerin Kürtler içinde küçük bir azınlık teşkil ettiklerinin farkına vararak, halkta taban bulabilmek ve daha geniş bir okuyucu kitlesine sahip olabilmek amacıyla 1941'den itibaren her sayısının başında Kuran ve hadislerden Kürtçe tercümeler yer vermeye başladıklarını vurgulamakta ve gerçekte önden gelen birçok Kürt milliyetçisinin dinsiz olduğunu, fakat Kürtlerin çoğunluğunun Sunni Müslümanlardan oluşması sebebiyle, Kürtler içinde etkili olabilmek için dinle uzlaşmak veya öyle görünmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. [88] Aldığı dış destek, Ermenilerle işbirliği ve terör gibi birçok açıdan Hoybun'a benzeyen PKK terör örgütü de din konusunda benzer bir dönüşüm yaşamıştır.

Bilindiği gibi Marksist-Leninist bir ideolojik temelde örgütlenen PKK, daha önceki yayınlarında Kürtlerin milli dininin Zerdüştlük olduğunu belirterek İslamiyete şiddetle karşı çıkmaktaydı. Ancak İslâma saygılı ve inançlı olan bölge halkında taban bulmak, İran ve Libya gibi ülkelerden daha fazla destek sağlamak amacıyla 1980'lerin sonlarına doğru İslâm dinine büyük önem vermeye başlamıştır. [89] Bu konuda Adbullah Öcalan tarafından yazılan "Din Sorununa Devrimci Yaklaşım" adlı kitabıyla "... Bir

86 "Amaç ve Özellikleri" **Hawar** Sayı:1 (15 Mayıs 1932) s. 7-11.
87 Bruinessen, **a.g.e.** s. 17-18.
88 Bruinessen, **a.g.e.** s. 18-19
89 M. Cihat Özönder, "PKK Terör Örgütüü Besleyen Aile, Gelenek-Görenek, Örf ve Aşiret Bağlantıları" ***Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Terör Sorununun Milli Güç Unsurları Açısından İncelenmesi ve Alınması Gereken Tedbirler Sempozyumu Bildirileri***, İstanbul, 1997. s. 225-226.

İran deneyiminde olduğu gibi, anti-emperyalist radikal çıkış örneklerinden yararlanarak... olumlu bir sonuç alabiliriz. Bu sonuç din silahını faşizm ve emeperyalizme karşı kullanabileceğimizi gösterir." Bu sebeble "şimdiye kadar yerine getiremediğimiz görevleri yerine getirmek için halın dini duygularına saygılı olmalı, değer vermeli, dinin gerçek ilerici devrimci özünü değerlendirerek bu silahla gerici ajanları ve emperyalizmin uşaklarını yerle bir etmeliyiz" denilmektedir. Türkiye'de 1980'li yıllarda giderek yoğunluğu artan dini hareketleri PKK lehine kullanabileceğinin farkına varan Öcalan, laiklik kavramına net bir açıklama getirmeden laikliğin Batının ve Siyonizmin çıkarlarını savunmak için icat edilen bir safsata olduğunu ileri sürmektedir. [90] Öcalan'ın din konusunda olduğu gibi, laiklik konusunda da ortaya attığı görüşleri ülkemizde halkın dini duygularını istismar etmeye çalışan köktendinci akımların üslubuyla benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. [91]

Hoybun Cemiyeti tarafından Hawar dergisinin yanısıra siyasi Kürtçülüğü yaymak amacıyla Kahire'de *La question Kurde* isimli Fransızca bir dergi çıkarılmış, Suriye'de ise, Türk Affı Umumisi Karşısında Kürtler, Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine Mektup, Bir Ecnebi Noktai Nazarına Göre Kürt Meselesi" isimli kitaplar yayınlanmıştır. [92]

Diğer taraftan 1930'lu yıllardan itibaren iç problemlerini çözen Sovyetler Birliğinin de bölgedeki siyasi Kürtçülük hareketi ile ilgilenmeye başladığını görmekteyiz. Sovyetler Birliği bu politikasını öncelikle Ermeniler vasıtasıyla yürütmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Ağrı isyanlarında önemli rol oynayan Ermeni Zilan'ın Erivan Kürdoloji Enstitüsündeki görevine geri dönerek Ermeni - Kürt işbirliği konusundaki çalışmalarına tekrar başlaması önemli rol oynamıştır. [93] Bu çerçevede "Birinci Kürt Umumi Konferansı" 9 Temmuz 1934 tarihinde Erivan'da toplanmıştır. Konferansın fahri başkanlığını Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın yaptığı bu toplantıda; salonda Ermenice ve Kürtçe yazılar

---

90 Abdullah Öcalan. **Din Sorununa Devrimci Yaklaşım,** 2.B. Köln. 1991 s. 74-119

91 Özönder, **a.g.m.** s.226

92 Türkiye'ye girişinin zararlı olacağı değerlendirilen bu yayınlar Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile ülkemize girişi yasaklanmıştır. Kararnameler için bkz. BCA (030.18.01.19.30.2). 18.86.308. 1931; BCA (030.18.1.2) 2/1096.86.150.

93 Rişvanoğlu. **a.g.e.** s. 739.748.

ile siyasi Kürtçülüğü canlandıran resimler yer aldığı gibi, Ermenistan Cumhurbaşkanı yaptığı konuşmada; Kürtlerin Ermenistan sayesinde yeniden canlandığını vurgulamıştır. [94] Bu konferanstan sonra Sovyetler Birliği siyasi Kürtçülüğü canlandırmak maksadıyla Kafkasya'nın çeşitli yerlerinde bulunan 35 bin civarındaki Yezidilerden de faydalanmaya çalışmıştır. Özellikle Erivan Kürdoloji Enstitüsünden mezun olan öğretmenler vasıtasıyla Yezidileri Kürtleştirmeye gayret edilmiştir. Ayrıca Ermenistan'da siyasi Kürtçülerin amaçlarına hizmet için gizli bir teşkilat kurdurularak ilk etapta Aras Nehri'nin kuzeyinde yaşayan Kürtlere yardım olarak 800 silah verilmiştir. [95]

Faaliyetleri oldukça azalan Hoybun Cemiyeti'nin; Hatay meselesinin gündeme gelişine paralel olarak Fransa'nın mandaterliğindeki Suriye'de yeniden bir canlanma içine girdiği görülmektedir. Nitekim Dahiliye Vekaleti'nin Başvekalete yazdığı 12.10.1935 tarihli yazıda; Hoybun Cemiyeti'nin Suriye'de yaşayan kürtlere yardım maskesi altında çalışan fakat gerçekte Hoybun'a yardım toplayan "Kürt Fukara Perver Cemiyeti" adında bir dernek kurduğu, bu derneğin topladığı hububat ve paraları Hoybun'un siyasi amaçları için harcadığı belirtilmekte ve cemiyetin en büyük destekçisinin de kendisini Suriye'de Şeyh Sait'in halifesi ilan eden Şeyh Ahmet olduğu, Türkiye'ye vaktiyle saldırılarda bulunan çetelere maddi yardım da yapan Hoybun'un faal üyesi bu kişinin eline fırsat geçerse Şeyh Sait'den daha tehlikeli olabileceği vurgulanmaktadır. [96] Hoybun Cemiyeti'nin 1930 yılında açtığı Antakya şubesi de 1935 yılından sonra faaliyetlerini arttırmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin "katib-i umumisi" olan aynı zamanda Antakya şubesinin de başkanlığını yapan Antakya Lisesi felsefe öğretmeni Memduh Selim 1936 yılı başlarında Türkiye sınırına yakın Kürt köyleri üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. [97]

Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetlerindeki bu canlanma çerçevesinde Suriye'de yeniden organizasyonu güçlendirerek Türkiye'ye karşı tekrar harekete geçilmesi konusundaki çabalar artmıştır. 1936 yılı başlarından iti-

---

94 **BCA CHP Genel Sekreterliği Evrakı,** (030.10.115) 96 C/-684.
95 **Y.a.g.** belge.
96 **BCA** (030.10.115.803.28) 90 C/337
97 Antakya Şubesi'nin açılışı bölge Türkleri tarafından protesto edilmiştir. Tunçay, **a.g.e.** s. 243; Faaliyetleri için bkz. **BCA** (030.10.114.788.22) 96 C/21

baren Hoybun Lideri Celadet Ali Bedirhan İskenderun, Halep ve Beyrut'taki Taşnak önderleri ile görüşmeler yaparak Cezire üzerinden Türkiye'ye karşı bir hareket yapmayı planlamışlardır. Ayrıca Taşnak-Hoybun işbirliğine Türkiye'ye karşı düşmanca duygular besleyen Şamdaki Çerkez Cemiyeti dahil edilmiştir. Bu konuda Celadet Ali ile Çerkez Cemiyeti Başkanı Abdullah Bey arasında bir ittifak yapılarak Türkiye'ye karşı üç cemiyetin birlikte hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Bu ittifakın yapılmasından sonra Türkiye'ye karşı 1937 yılı başlarında veya ilkbaharda harekete geçilmesi uygun bulunarak Türkiye içindeki taraftarları olarak kabul ettikleri bazı aşiretlere hazırlık yapmaları için talimat dahi verilmiştir. [98] Nitekim 1936 yılı sonlarında Türkiye'nin güney sınırında bir takım çete saldırıları görülmeye başlamış, 1937 yılı başından itibaren bu saldırıların arttığı görülmektedir. [99] Bu saldırılarla Hoybun Cemiyeti'nin doğrudan ilişkisi konusunda sağlıklı bilgi mevcut değilse de, yukarıda belirtilen hazırlıklar dikkate alınırsa etkisi olabileceği düşünebilir. Zira bu sırada Fransa İngilizlerin Musul meselesini çözmek için kullandıkları modeli kullanarak Türkiye'ye yönelik bölücü hareketleri kışkırtma yoluna gitmiştir. [100] Özellikle Türkiye açısından Hatay'ın ön plana çıktığı 1937 yılında [101] Fransa Dersim'de meydana gelen ayaklanmayı teşvik etmiştir. [102] Bunun üzerine Türkiye 8 Temmuz 1937 tarihinde Afganistan, Irak ve İran ile Sadabat Paktı'nı kurarak bölgeden yönelebilecek bölücü hareketleri önleme yoluna girmiştir. [103] Ancak Türkiye'nin çabalarına rağmen 1937 yılında Dersim Ayaklanmalarının çıkması önlenememiş, 1938 yılına kadar sürmüştür. [104]

SONUÇ

Türkiye'nin maruz kaldığı siyasi Kürtçülük fikrinin "Şark meselesi" çerçevesinde başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'nın hayatiyet

98 **BCA** (030.10.114.788.22) 96 C/21
99 Mahmut Goloğlu, **Tek Parti Cumhuriyet (1931-1938),** Ankara 1974, s.243.
100 Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış" **Atatürk Yolu** Yıl:2 Sayı 4 (Kasım 1989) s. 537.
101 Hatay konusunda geniş bilgi için bkz. Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938) I, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XII, Sayı: 34 (Mart 1996) s. 3-32
102 Geniş bilgi için bkz. Akgül, **a.g.e.** s. 101-106.
103 Metin için bkz. Sosyal, **a.g.e.** s.584-587.
104 Dersim ayaklanmaları hakkında bilgi için bkz. Akgül, **a.g.e.** s. 123-159.

verdiği bir olgu olarak ortaya çıktığını ve bu temelde şekillendiğini, bölgenin sosya-ekonomik yapısının istismarı ve dünyadaki milliyetçilik hareketlerinin bu fikrin gelişmesine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Orta Doğu bölgesine yerleşmek amacıyla Avrupalı güçler tarafından başlatılan bu süreç Sevr Projesi ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle İngiltere'nin beklemediği bir şekilde Türkiye'nin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlattığı Millî Mücadele'den başarıyla çıkarak bağımsızlığını kazanması üzerine, İngiltere bazı Kürt aşiret ve aydınları üzerinde oluşturduğu nüfuzunu petrol ve Musul meselesinde, Fransa da, Hatay meselesinde bir manipülasyon aracı olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu tahriklerle gelişen siyasi Kürtçülük, Türkiye'nin çağdaşlaşmak amacıyla gerçekleştirdiği radikal inkılâplarını getirdiği yapısal değişikliklere duyulan tepki ile birleşerek giderek ortak bilinç yönünde ivme kazanmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk hükûmetlerini ciddi olarak uğraştıran iç isyanlara yol açmıştır.

Bu bağlamda Şeyh Sait isyanından sonra 1927 yılında Hoybun Cemiyeti ortaya çıkmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin kurucuları ve önderleri, başta Bedirhanlar olmak üzere daha mütareke döneminde İngilizlerle işbirliği yapan kişiler ile, Azadi teşkilatı ve Şeyh Sait isyanında yer alarak yurt dışına kaçan kişilerden oluşmaktadır. Hoybun'un kuruluş toplantılarının Irak'ta İngilizlerin yakın işbirlikçisi Revandiz kaymakamı Seyyit Taha'nın evinde yapılması, daha başlangıçta Cemiyet üzerindeki İngiltere'nin kontrolünü ortaya koymaktadır. Ancak daha sonra Cemiyet faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Suriye ve Lübnan'a yani Fransız bölgesine kaydığı görülmektedir. Bu durum İngiltere'nin Türkiye ile problemlerini halletmesi ve Fransa ile Hatay meselesinin çözümlenmemiş olması ile izah edilebilir. Gerçekten Fransa İngiltere'nin Musul meselesini çözmek için kullandığı modeli kullanarak Hatay meselesini kendi lehine çözümlemek amacıyla Türkiye'ye yönelik bölücü hareketleri kışkırtma yoluna gitmiştir.

Hoybun Cemiyeti'ni daha önce kurulan siyasi Kürtçü organizasyonlardan ayıran en önemli fark Ermeni Taşnak Partisi ile Türkiye'ye karşı yaptığı işbirliği oluşturmaktadır. Nüfus itibariyle Türkiye'ye karşı organize olma ve bir isyana teşebbüs etme imkanı bulunmayan Taş-

nak Ermenileri Hoybun Cemiyeti aracılığı ile Kürt isyancıları destekleyerek Türkiye'ye yönelik hareketlerde insiyatifi ele almaya çalışmışlardır. Kısaca Türkiye'ye karşı Ermeni davasını Hoybuncu Kürt liderleri kullanarak kazanmayı amaçladıkları görülmektedir. Hoybuncu Kürt liderlerin de 'Büyük Ermenistan' davasını destekledikleri yapılan ittifaktan açıkça anlaşmakla beraber, bölge halkından ısrarla gizlemeleri ilginçtir. Diğer taraftan Hoybun Cemiyeti'nin Nasturiler ve Yezidiler ile Türkiye'den kaçan bazı Çerkezlerle de işbirliği yaparak ülkemize karşı geniş bir cepne oluşturmaya çalıştığı da dikkati çekmektedir.

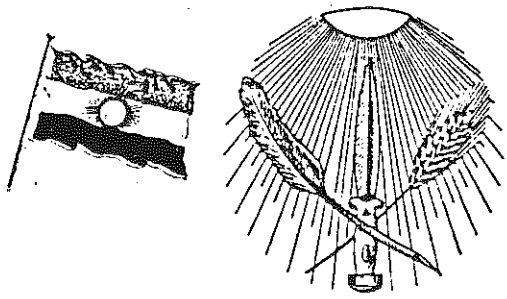
Hoybun Cemiyeti'nin yayınlarında Türkiye'nin dışında Kürt unsurunun yaşadığı Irak, İran ve Suriye'den sürekli olarak dost devletler olarak söz edilmesi Cemiyetin dış destekli bir organizyon olması ile açıklanabilir. Hoybun Cemiyeti sağladığı dış desteğe paralel olarak Türkiye'ye karşı bir isyan hareketine başlamak üzere faaliyetlerini artırmıştır. Nitekim böyle bir konjonktür içinde 1930 Ağrı isyanlarını organize etmeye çalıştığını görmekteyiz. İsyandan önce Hoybun Cemiyeti'nin yaptığı hazırlıklar, aşiretleri kazanma faaliyetleri, isyanlar sırasında bölgede ele geçirilen bildiriler, Batı kamuoyuna yapılan açıklamalar ve nihayet isyanın liderliğini Hoybun'un faal üyesi olan firari Yüzbaşı İhsan Nuri'nin yapması Cemiyetin Ağrı isyanlarındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki siyasi Kürtçülük hareketlerinin önderleri olan aydınların genellikle bölge insanından inanç ve hayat tarzı olarak kopuk oldukları görülmektedir. Bu sebeble halkta taban bulabilmek için Şeyh ve Seyyit gibi dini otoriterleri kazanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bu aydınlar bölgenin sosyo-ekonomik yapısını istismar etmenin yanında, Türkiye'deki yapısal değişikliklerle çıkarları zedelenen aşiret reislerini de kazanmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Hoybun Cemiyeti de Ermenilerle yaptıkları işbirliği ve dış bağlantılarını kamufle ederek bölgenin nüfuzlu aşiretleri ve dini otoritelerini kazanmaya gayret etmiştir. Gerçekte Zerdüştlüğü Kürtlerin millî dini olarak kabul etmelerine rağmen, halk arasında taban bulabilmek amacıyla Hawar dergisinde Kur'ân ve hadisler yayınlayarak dini istismar etmeye yönelmişlerdir. Aynı politikayı günümüzde PKK terör örgütünün de yürütmeye çalıştığı bilinmektedir.

Zaten Kürtler adına hareket ettiğini söyleyen Marksisit-Leninist bir ideolojiyi benimseyen PKK terör örgütünün, ASALA ile yaptığı işbirliği, Suriye, Irak ve İran, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi gibi yerlede kamplar kurarak sağladığı dış destek, Kürt vatandaşlarımızı da katletmesi ve İslâm dinini istismara yönelmesi sebebiyle Hoybun Cemiyeti ile çarpıcı benzerlikler içinde olduğu görülmektedir.

EK-1

... DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

کورد خویبون جمیتی نشریاتی

عدد

۱

تورکیاده کوردلرك قتل عامی

۱۹۲۸ — ۱۳۴٦

المطبعة العربية بجنيف

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

EK-2

311

صورت

دیاربکر
928 - 6 - 6
1
118

داخلیه وکالتنه

بوکونلرده ظاهراً سیاسی تشکیلاتی نامی آلتنده عرب پیکارنده تأسیس ایدن خویبون جمعیتی نك حرکت فعلیه ده بولونمق تشبثی حی اولونمقده ایکنز ، یا باخی ارمنیلرده عرب پیکارینه کلمکه عرب ـ پیکاری خویبون جمعیتی شاهین اوغلرندن یوزباشی اوغلی ارمنی مرکیس قرمزی قردقیان آرتاق ـ کوندیان سابق رأیالعین ایتام مأموری ارمنی ابراهیمدن تشکیل ایدن ارمنی ابراهیم ایله قرمزی اوغلی ابراهیم اوغلرینی جمعیته ادخال ایتمك مقدیله رأیالعینه کیتمشلرده مثبت بر نتیجه الده ایده مدکلری بیلدیرلمکده در . خدحدود امتدادنجه مقدما جنوبده هیچ بر ارمنی بولونمدیغی حالده فرانسزلرك توركیه دن قاچان ارمنیلردن مرکب حدود اوزرنده یکی یکی ارمنی کویلری تأسیس و بو کویلرده سیاسی جمعیتلر تشکیل و تسلیحی عشائرك ده لدی الایجاب بر قوت اولمق استخدامی ـ فکریله حمایه ایدلدیکی جنوبده کورد و ارمنیلردن تشکیل ایدلمکده اولان چته لرك ترتیباتنی ـ بالکمال مختلف جزؤتام قوماندانلری تعیین اولوندیغنی و چته لرك یاقینده فعالیته کچه جکلری ـ استخبار ایدلمش اولدیغنی عرض ایدرم .

16 حزیران و آسایی 1926 در .

برنجی عمومی مفتش
ابراهیم تللیوغلو

اصلنه مغایر . 13 - 6 - 928

EK-3a

96C

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUM
JANDARMA KUMANDANLIĞI
Sayı
2.7 12321
Ş.III 261 Ks. I

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara
12 - 4 - 931

74

Başvekâleti Celileye

Cevap
-1930
№

I – Birinci Umumî Müfettişlikten alınan ve münderecatı şayanı dikkat görülen 9/4/31 tarihli şifrenin bir sureti ilişik olarak arz ve takdim kılınmıştır ef.

2 – Başvekâlete , Mardin'e ". E.U.Ma. ve Riyasetcumhur umumî Müfettişliğine tebliğ kılınmıştır .

C.
İ.

Dahiliye Vekili
S. Ürgüp

Takdim
15.4.931

J.

BAŞBAKANLIK
Tasnif | Dosya | Sıra

EK-3b

Cizre 96C

B.U.İf.liğin 2/4/31 ve 208/316 tarihli şifre suretidir . 195

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Gevar kaymakamı ve altıncı tabur kumandanının müşterek istihbaratı a olunur .

I -Papazyan Fransızlardan on milyon frank aldığına dair haberi Lusulda lunan Leon Paşaya bildirdiği , bu para Ağrı , Barzan , Lütki , Cizre mı takasına tahsis edilerek silâh ve cephane teminine sarfedileceği , Barzan teşkilâtı için Mahtalı Mirdas aşiretine mensup Hacı Bedir Ağanın veleni Osman Sabrinin Barzana geldiği , oradan Şeyh Abdurrahman ile Molla Must. fa beraber olarak Şeyh Mahmut ile Barzan namına ittihat mukavelenamesini tanzim ve yehdiğerile teati etmek üzere Süleymaniyeye giderek vazifelerini ikmal ile avdetle Hoybon cemiyetile temas etmek üzere Suriyeye gittikleri ve 15 mayısta içtima edecek olan cemiyet alvamın müzakeresi esnasında Su riyeye tecavüz edilmiş bulunulmasını ve gelecek olan cemiyeti alvam mümes line ihdas edilmiş varidatın kabul ettirileceğini ve İngiliz mümessili Bağ sîyesinin Irakılı Tahir Hacı Hasanla yönderdiği bir haberde silahların İngi bir devletten istifade etmelerine Kürtler için fellâhetin mukadder olduğu nu söylediği , bunun üzerine Barzanlılar ve mukaddimler Mevalik ittihadı mesbaklarını yaparak müvessilliğe göndermişleri , bu teşekkületen Emir Emi neti hükümdar olarak Barzan şeyhine bir dereceye kadar silâhlar değilse de İn gilizlerle anlaşılan bire mektup yazdığı , Fransızlar bu teşebbüse bir cevap olmak üzere bu meseleyi hükümdarla müzakere edilmek üzere Cemil Paşa zade Emin Nadiri , Mahmut ve Hagopu Çama davet ettiği , Emin'in Türkiyeye gelmek üzere olduğu .

2 - İngilizlerin maksadı Hakkâri Vilâyeti ile Cizreden dahil olmak üzere I rak Kürtleri hakimiyeti altında Irak ile Türkiye arasında bir hükümet teşkil etmektir . Bu maksatla Şeyh Mahmut Prens ilân edilecekti , Barzan şeyhini emri altına verecekleri .

3 - İngilizler Musturileri Kürtlük cereyanına ithal etmeğe çalıştıkları Lengeronun yerine Süleymaniyedeki Ağa Efendisi reis yapacakları .

4 -İngilizler Musturileri hizmetlerinin hitamında silâhlarile köylerine bı raktıkları , beş altı bin silâhlı musturi olduğu .

5 - Hoybonculara ve Ermeniler gerek propaganda ve gerek nakdî muavenet suretile Kürtçülüğe temasile müzahir oldukları , Barzan mıntakasında muntazam teşkilâtları olduğu,Posta merkezleri bulunduğu .

6 - İranilerin de Kürtlerle siyasî temasa başladığı .

7 - İranlıların Kör Hüseyin oğlu Kadir Mahmut ile İhsan Kuriyi tahliye ettikleri .

8 - Bu seferki isyan Cenuba kaçan Ermenilerle Merki ve Gerdi aşireti 15 mayısta toplanacak olan cemiyeti alvamın mukarreratından evvel eski yer lerini işgal etmek suretile bir emri vaki yapmak için tecavüz ve faaliyete geçecekleri haber verilmektedir .

2

EK-4a

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube : ---
Sayı : 12936

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Hoybun cemiyetinin organi olan ve Şamda çıkarılan "İkdam" gazetesinin , muzır neşriyatına binaen Türkiyeye sokulmaması , Dahiliye Vekâletinin 25/5/932 tarih ve 2411/4580 numaralı tezkeresiyle vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 30/5/932 tarihinde tasvip ve imbal olunmuştur .

30/5/932

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V.V. Ad.V. M.M.V. Da.V.

Ha.V.V. Ma.V. Mi.V. Na.V.

İk.V. S.İ.M.V. G.İ.V. Zr.V.

EK-4b

SAL 1 — YEQŞEMB

HAWAR

HEJMAR 1 — 15 GULAN 1932

Qomela Qurdî * Revue Kurde

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Têdeetiştiyên Qomelê

Armanc, awayê xebat
û nivîsandina Hawarê
Ji xwendevanan re
Elfabêya Qurdî
Stûna fekehan
Stûna zarowan : huhar
Edebiyata welatî
Hawar hebe, gazi li dû ye
Di dora dinyayê de
Xatirxwaziya Memî
Hêvî ji xwendevanan
Ferhengoq

Birê Frensizî

Buts et caractères de la revue Hawar
L'alphabet Kurde
Notices sur la littérature, mœurs et coutumes Kurdes

Çapxana Tereqî 1932 — Şam

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2/1096

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

EK-5
KARARNAME

Suriyedeki Kürt Hoybon Cemiyeti tarafından (Türk Affı Umumisi karşısında Kürtler, Türkiye Reisicümhur Gazi Hazretlerine mektup, Bir Cenabi noktai nazarına göre Kürt meselesi) ve kısmen resimli, Arap dili üzerine yazılmış (Cümaziyetülkürdiye) adlı dört kitabın, Hükûmetimiz aleyhinde zararlı yazılar ihtiva eylemesine binaen gerek Türkçe ve gerek başka dillerle yazılmış ve yazılacak olanlarının Türkiyeye sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 20/7/934 tarih ve 7037 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 1/8/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

1/8/1934 REISICUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
İsmet	Ş. Saraçoğlu	Kâzım S.	Kâzım
Ha. V.	**Ma. V.**	**Mü. V.**	**Na. V.**
Fuad	Cevdet	Celâl	Şükrü
İk. V.	**S. İ. M. V.**	**G. İ. V.**	**Zr. V.**
Celâl Bayar	S. Refik	Ali Rana A.	Mustafa

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI'NCA DÜZENLENEN KONFERANS, PANEL VE BENZERİ KONUŞMA METİNLERİ

AZINLIK İMTİYAZLARI - KAPİTÜLASYONLARDAN TEK HUKUK SİSTEMİNE GEÇİŞ *

Prof. Dr. GÜLNİHAL BOZKURT **

Bu konuşmanın amacı, çok hukukun geçerli olacağı bir hukuk sisteminde, devletin bağımsız, üniter ve egemen bir devlet olamayacağını bazı arşiv belgeleriyle ortaya koymak ve Büyük Atatürk'ün bugünkü hukuk sistemimizi kabulde ne kadar haklı olduğunu, tarihi hatırlatarak bir kez daha gözler önüne sermektir.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren ve fetih politikasıyla giderek artan ölçüde olmak üzere, bünyesinde daima azınlık grupları barındırmıştır. Fethedilen ülkelerde yaşayan gayrimüslimlerin yanısıra, yaşadıkları ülkelerde dinleri yüzünden gördükleri zulüm ve baskıdan kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınan milyonlarca Yahudi de bu topraklara yerleştirilmiştir. Bu, birbirinden çok farklı etnik kökenlere, dinî inanışlara mensup azınlıkların hukukî statüleri, İslâm hukukunca ve Türkler'in geleneksel hoşgörüsünün de büyük katkılarıyla tespit edilmiştir. Müslümanlar'a İslâm hukuku kuralları uygulanırken, azınlıklar özel hukuk alanında yani kişi, aile, miras, borçlar ve ticaret hukuku alanlarında mensup oldukları toplulukların din ve sosyal yaşama ilişkin kurallarına ve kamu hukuku alanında ise, İslâm hukukunun Müslüman olmayanlar için öngördüğü kurallara tâbi tutuluyorlardı. Yani, farklı inançlara mensup olanlar farklı hukuk kurallarına uyruktular ve bunun nedeni devletin teokratik temellere dayanması idi. Yine aynı nedenle, gayrimüslim Osmanlılar'a bazı sosyal ve hukukî kısıtlamalar getirilirken, onlara bazı özel haklar da tanınıyordu. Bu sistem içerisinde ayrıca, ülkede yaşayan yabancılara uygulanan ve kapitülasyonlara dayanan çeşitli ayrıcalıklı kural ve kurumlar da yer alıyordu.

Tanzimat döneminde, din kıstasına dayanan "millet" sistemi kaldırılarak yerine "Osmanlı vatandaşı" kavramı konmuş ve hukukî statü

---

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 26.2.1998 tarihinde Ankara'da Türk Dil Kurumu Konferans Salonunda verilmiştir.

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

farklılıklarına son verilerek, ülkede yaşayan herkesin Müslüman olan - olmayan ayırımı yapılmaksızın, aynı hukuk kurallarına tâbi tutulması amaçlanmıştır. Tanzimat'ın "kanun önünde eşitlik" ilkesi, ancak genel nitelikli kanunlar hazırlanmasıyla mümkündü. Tanzimatçılar, eşitliğin ancak tek hukuklu bir sistemle mümkün olabileceğinin bilincindeydiler. Ancak onların elini kolunu bağlayan ve eşitliği sağlamalarını da imkânsız kılan gerçek, teokratik bir devlette yaşıyor olmaları idi.

Gerçek eşitlik ancak ülkede yaşayan herkese aynı kanunların uygulanması ile sağlanabilir. Buna, "kanunların tekliği ve genelliği ilkesi" adı verilir. Yine de Osmanlı vatandaşlarının ortak olarak tâbi tutulacağı bazı kanunlar (Batı'dan yararlanılarak) hazırlandı.

Osmanlı devlet adamlarını bu kanunlaştırma hareketlerine sevk eden nedenler ise gerçek eşitliği sağlama arayışından çok daha vahim ve acil sorunlar olmuştur. Sorunların ortak özelliği, çok hukuklu sistemin ürünü olmalarıdır. Neydi bu sorunlar? Sorunlardan ilki, kapitülasyonlarla büyük devletlerin Osmanlı topraklarında bulunan vatandaşlarına tanınmış olan malî ve adlî imtiyazlardı. Osmanlı hukukuna ve ekonomisine büyük darbe vuran kapitülasyonların verdiği inanılmaz zararları hepimiz biliyoruz.

İkinci sorun ise büyük devletlerin kendi vatandaşlarına kapitülasyonlarla tanınmış olan ayrıcalıklardan yararlanma hakkını, zamanla bazı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına da tanımalarıyla doğan "Mahmi" sorunudur. İşte Osmanlı devlet adamları siyasî ve ekonomik güç ve baskıları altında ezildikleri büyük devletlere kapitülasyonları kaldırtmayı başaramayınca, en azından mahmi konusunu çözmeye çalıştılar.

Bilindiği gibi büyük devletler önceleri bu hakları Osmanlı Devleti'ndeki sefaret ve konsolosluklarda çalışan gayrimüslim Osmanlı uyruklarına ve onların akrabalarına tanımışlardır. Giderek kapitülasyonlar sefaret ve konsoloslukların verdikleri beratlarla (patente), iş yaptıkları esnaf ve Avrupa ile ticaret yapan gayrimüslim tüccarı da kapsayacak şekilde, amacından tamamen saptırılmış ve yozlaşmış şekilde genişletilmiştir. Osmanlı vatandaşı pek çok gayrimüslim tüccar, yabancılara kapitülasyonlarla ve bazı anlaşmalarla tanınan bu cazip haklardan yararlanarak, yabancı ülkelerin korunması altında olduklarını

ileri sürmüşler ve başta vergi olmak üzere, Osmanlı Devleti'ne karşı olan sorumluluklarını yerine getirmemişlerdir. Zamanla berat verme işleminin ticarete dönüşmesi ve elçilik ve konsoloslukların yüksek fiyatlarla bu patenteleri satmaları üzerine Bab-ı Âli bu durumu önlemek üzere çeşitli tedbirler almıştır.

1829'da Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması yeni bir sorunun doğmasına neden olmuştur: Pek çok Rum, Yunan vatandaşlığına geçerken, bir kısım beratlılar da korumasından yararlandıkları yabancı devletin vatandaşlığında olduklarını iddia etmeye başladılar. Artık kapitülasyonlar dan yararlanmak isteyen gayrimüslim Osmanlı vatandaşları "Berat" kurumunun arkasına sığınmıyor, başka ülkelerin vatandaşlığına geçtiklerini bildirerek "yabancı" muamelesi görmek, onların ayrıcalıklarından yararlanmak istiyorlardı. Koruma'dan yararlananların sayılarının çok fazla olması, onların yabancı statüsüne geçmeleri halinde doğacak sorunları da çok artıracaktı. Sadece Avusturya'nın Boğdan'da 200.000, Eflâk'ta 60.000 beratlısı vardı. Kırım savaşı sırasında İstanbul'daki İngiliz Konsolosu, anılarında, İngiliz korumasında olanları "Bir milyondan biraz az" olarak belirlemişti. Bir Amerikan diplomatı ise sadece İstanbul'da 50.000 beratlı olduğunu yazmıştır. [1] 1851 yılında 3.965 kişi İngiliz korumasına geçmişti. İngiliz konsolosu Guarracino, 1856'da, "Fransız konsoloslarının Roma Katolik kilisesine bağlı zimmileri, kendileri dahil diğer tüm konsolosların ise, konsolosluklarda çalışan ya da acenta gibi hareket eden tüm Osmanlı tebasını koruduklarını" yazmaktaydı. [2]

III. Ahmet'den II. Mahmut'a kadar tüm padişahların bu konuda aldıkları çeşitli tedbirlere rağmen sorun çözülememişti.

Bu durumdaki Osmanlı gayrimüslim vatandaşlarının sayılarının gi-

---

1 Sugar Peter F. "Economic and Political Modernization", **Political Modernization in Japon And Turkey,**. Ward-Rustow 1964, Princeton, sh. 154. Naff, Thomas-Owen R., Studies in Eighteenth Century Ottoman Relations with Europe, s. 103, vd.

2 **İngiliz Devlet Arşivi Foreign Office** F.O. 78/976, 881/768.

derek artması üzerine 1850 (1267) yılında yabancı elçiliklere "Bilâ mezuniyet tabiiyet-i Osmaniye'yi terkedenler hakkında ittihaz edilen usule dair" bir müzekkere yollandı. [3] Bu müzekkerede, "Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancıların anlaşma gereği istisnaî bir statüye sahip oldukları, bazı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının onların hak ve imtiyazlarından yararlanmak için, yabancı devlet himayesine girerek her iki devlete de olan vergi, askerlik gibi görevlerini yerine getirmedikleri; bir devletin düzeninin, kanunlarının tüm uyruklara uygulanması ile mümkün olduğu, bazılarının kendilerini bundan muaf tuttukları, başkalarının da onları takip edebilecekleri, hiçbir devletin böyle karışık bir halde emniyet ve mülkünün muhafazasını sağlayamayacağı" belirtilmiştir. Müzekkere'ye göre, yabancı bir ülkenin uyrukluğunda olduğunu iddia edenler üç gün içinde Osmanlı Devleti'ni terk etmek ve ülkedeki mallarını satmak zorundaydılar. [4]

Bu gibi kimselerin Osmanlı topraklarında gayrimenkul edinmelerini de yasaklamak üzere, 1867 yılında "Tebaa-yı Ecnebiye'nin Emlâke Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun" çıkartıldı. [5]

Bu önlemlere rağmen vatandaşlık değiştirme işlemleri devam etti. Bunun üzerine, yolsuzlukları önlemek üzere, iç hukukta gerekli temel değişiklik yapılarak, 1869 yılında Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi çıkartıldı. [6] 1851 Fransız Vatandaşlık Kanunu'ndan yararlanılarak hazırlanan yeni yasa ile, İslam Hukuku'nun o zamana kadar uygulanmış olan uyrukluğa ilişkin esasları değiştirildi. Bu Kanun'un giriş bölümünde, kanunun çıkarılma nedeni açıklanarak, bir süredir bazı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının meşru olmayan menfaatler elde etmek için yabancı devletlerin vatandaşlıklarına geçerek pasaport aldıkları, vatandaşlık konusundaki yolsuzlukların izalesinin önemli ve mutlak olduğu belirtilmişti. Kanun'un 5. maddesinde, "Saltanat-ı Seniye'den izinsiz yabancı ülke vatandaşlığına geçenlerin bu vatandaşlıklarının "keenlemyekûn" olduğu ve

3 İlhan Unat, **Türk Vatandaşlık Hukuku,** Ankara, 1966, s. 1-3.

4 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt. "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukukî Statüsü". **Kudret Ayiter'in Anısına Armağan,** Dokuz Eylül Üniv. H.F.D.C. 3, Sa. 4, İzmir, 1987, s. 115-156.

5 **Düstur,** 3. Tertip, C.I, s. 230. (1 Cemaziyel - evvel 1284).

6 **Düstur,** 1. C. 1. s. 16-18.

kendilerinin Osmanlı vatandaşı sayılacakları; 9. maddede ise, Osmanlı topraklarında ikamet eden herkesin Osmanlı vatandaşı sayılacağı, eğer yabancı uyruklu ise uyrukluğunu ispat etmesi gerektiği" yazılıydı.

Şimdi Osmanlı Devleti'nin çıkardığı bu yasayı uygulamada karşılaştığı inanılmaz güçlüklere bazı örnekler verelim: Konuya ilişkin belgelerden ilki 1884 tarihlidir. Yani, Osmanlı Tabiiyet Kanunnamesi'nin kabulünden 15 yıl sonrasına aittir. 14 Şubat 1884'de İstabul'daki Amerikan Büyükelçilerinden Washington'a yollanan raporda, Kudüs'te oturan ve Amerikan vatandaşlığını iktisap etmiş bazı kişilerin Osmanlı hükümetince hâlâ "Osmanlı vatandaşı" olarak telâkki edilmeleri konusunda bilgi verilmektedir. Belgede [7] şöyle deniyor:

"A.B.D. kendi vatandaşlık yasaları konusunda, bir yabancı hükümetin karar verme hakkını asla kabul etmez. Bab-ı Âli olağandışı şu kuralı Amerikan vatandaşlarına uygulamak istemektedir. "Amerikan tabiiyetine geçen bir kimse, Osmanlı Devleti'nde oturuyorsa Amerikan tabiiyetini kaybeder. Amerikan tabiiyetine geçtiği dikkate alınmadan Osmanlı vatandaşı sayılır." Bu prensibin kabul nedeni ne olursa olsun, eskiden Osmanlı vatandaşı olup Amerikan vatandaşlığına geçmiş olanlara uygulanmasına izin verilemez. Çünkü Amerikan vatandaşları, Osmanlı egemenliğinin süjesi değildir."

Görülüyor ki A.B.D. kendi uyrukluğunu verdiği Osmanlıları korumakta, Osmanlı Devleti ise hiç A.B.D. de bulunmamış ve oraya yerleşme gibi bir niyeti de olmayan bu kişileri aslî Osmanlı vatandaşı saymaktadır. Bilindiği gibi bir devletin vatandaşlık hukuku, o devletin içi hukukunun bir parçasıdır. Osmanlı Devleti de Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile ülkede "ikamet eden" herkesi Osmanlı uyruğu sayıyordu. A.B.D. ise kendi vatandaşlığını Amerikan yasalarına uygun olarak kazanan ve Osmanlı topraklarında oturmaya devam edenleri kendi uyruğu saydığı için uyuşmazlık ortaya çıkıyordu. Osmanlı topraklarında Osmanlı

7 **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States** (Transmitted to Congress with the Annual Message of the President) December, 4, 1884 Washington, No. 327. (Virginia Üniversitesi, Diplomatic Documents Arşivi, Charlottesvile, A.B.D.)

Tabiiyet Kanunu'nun değil, Amerikan vatandaşlık yasalarının uygulanmasında ısrar ediyordu.

Bu konuda Dışişleri Bakanı Arifi Paşa, 11 Mart 1884'de A.B.D. Sefareti'ne bir de nota verdi. [8] 8 Nisan 1884'te A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nca bu notaya verilen cevapta: "Tabiiyetin tespitini A.B.D. vatandaşlık yasalarını dikkate alarak yapmak gerektiği, Türk Hükümeti'nin teorik açıklamasına katılınmadığı, A.B.D. vatandaşlığı için bütün işlemleri tamamlayanların hakları konusunda hiçbir şüphe olmadığı" belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti ise kendi aslî vatandaşlığından çıkanların ülkeyi terketmesinde ısrarlıdır. Nitekim, 1892 yılında Şûra-yı Devlet, Osmanlı vatandaşlığından çıkma izninin sadece, tekrar Osmanlı topraklarına dönmemek şartıyla verileceğine ilişkin bir karar aldı. [9]

Ancak bu konuda A.B.D. ile sürtüşmeler devam etti. Osmanlı Devleti izinsiz olarak A.B.D. vatandaşlığına geçenleri Osmanlı vatandaşı saymaya devam ederken, A.B.D. de bu kişileri kendi vatandaşı olarak kabule devam etti. Bu konuda A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın Washington'daki Osmanlı elçiliğine gönderdiği mektuplarda (24 Ekim 1898) şöyle denilmektedir. [10]

"A.B.D. Anayasası herkese eşit davranışı emretmektedir. Buna göre, Amerikan tabiiyet yasaları, vatandaş olmak için müracaat eden kişiler arasında, kendi hükümetinden izin almadan tabiiyet değiştirmeyi yasaklayan ülke vatandaşı olup olmamalarına göre bir ayrım yapmaz. Yabancıların vatandaşlığa kabul şartları yasalarla belirlenmiştir ve bunlardan başka şartlar aramaya gerek yoktur. Amerikan mahkemeleri veya birliğin çeşitli devletleri bir vatandaşlık müracaatını kabul için, başvuru sahibinin kendi

8 **Papers Relating to...**, 1884, No. 73820, 10.

9 Unat, **a.g.e.** s. 23-24. Tebdil-i Tabiiyet Etmek İsteyenlere Verilecek Mezuniyetin Fi Mâbaad Memalik-i Şahaneye Avdet Etmemek Şartıyla İtası Hakkında Şûra-yı Devlet Kararı 28 Cemaziyelahir 1310.

10 Mr. Hay'dan Ali Ferruh Bey'e Washington, 24 Ekim 1898, **Papers Relating to...**, December 5, 1898, No. 12.

hükümetinden tabiiyet değiştirme izni aldığı konusunda delil getirmesini isteyemezler. Bu nedenle sizin arzu ettiğiniz bu kuralın uygulanması mümkün görülmemektedir. Çünkü yabancıların vatandaşlığa girişlerindeki hukukî işlemler yürütmenin kontrolü dışındadır. Öte yandan bir Amerikan vatandaşına pasaport vermek için, vatandaşlığı kazanmasında hukuken öngörülmeyen, zarurî olmayan bir şartı tatbik edemeyiz."

Böylece A.B.D.'nin, asla Amerika'ya yerleşme niyeti olmayan ve Osmanlı topraklarında yaşamaya devam edecek olan bazı Osmanlı vatandaşlarına kendi vatandaşlığını verme politikası, A.B.D. yasaları sebep gösterilerek devam ettirilmiştir.

12 Nisan 1906'da Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ne müzeyyel mevad hakkında çıkarılan bir İrade-i Seniye ile [11] , "hiç kimsenin Bab-ı Âli tarafından kabul ve tasdik edilmedikçe yabancı ülke vatandaşlığını iktisap edemeyeceği; buna uymadan yabancı ülke tabiiyetine geçenlerin müktesep vatandaşlıklarının yok sayılacağı ve Osmanlı topraklarına dönenlere, Osmanlı vatandaşı muamelesinin yapılacağı, bu kişilerin müktesep vatandaşlıklarında ısrar ederler veya o ülke konsoloslarınca korunurlarsa derhal sınır dışı edilecekleri" açıklanarak, Devlet'in bu konudaki kararlılığı tekrar vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti, her devlet gibi, bir kişinin kendi uyruğu olup olmadığı konusunu kendi hukuk kurallarınca belirleme hakkını kullanmıştır.

Ancak, bir devletin topraklarında oturan, aile bağları, iş merkezleri bu ülkede kurulmuş olan, gelecekte de bu düzeni sürdürme niyeti aşikâr olan kişileri kendi vatandaşı sayması gibi doğal bir hakkı, kapitülasyonlardan yararlanan ülkelerce kabul edilmemiştir. Bu devletler, sözü edilen kişiler üzerindeki koruma haklarını, bu kez onlara kendi vatandaşlıklarını kağıt üzerinde vererek sürdürmüşler; onların doğup, yaşayıp öldükleri top-

11 16 Sefer 1324, 28 Mart 1322, Unat, a.g.e. s. 25.

raklarda yabancı statüsünde, kapitülasyonlardan yararlanarak yaşamalarını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti ise bu konudaki suistimalleri önleyebilmek ve devletin kendi topraklarında egemenlik hakkını kullanabilmek için çıkardığı 1896 Tabiiyet Nizamnamesi ile, ilk kez gayrimüslimleri müslümanlar gibi vatandaş saymış, yani vatandaşlıktaki din kıstasını kaldırmıştır. Teokratik bir devlette bu kararın alınmasının nedeni, hukuk kurallarının din farklılığına dayandırılmasının yarattığı sakıncanın büyüklüğünün tüm gerçekliğiyle ortada olmasıdır.

Teokratik bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde Batı hukukuna yönelişinde bu tür sorunlara son vermek amacının yanısıra, temelde bir siyasî neden de vardır.

Bilindiği gibi, 1789 Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik akımlarından çok etkilenen çeşitli gayrimüslim guruplar bağımsızlık isteği ile ayaklandılar. Batılı ülkeler de onları desteklediler, himayelerine almak için birbirleriyle rekabete girdiler ve Osmanlı Devleti'ni, *Hasta Adam'* ı, gayrimüslim uyruklarına yeni haklar verilmesi için sürekli baskı altında tuttular.

Hepimiz Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla azınlıklara getirilen hakları, teyit edilen imtiyazları biliyoruz. 1839'dan itibaren Müslüman olmayan uyruklara ardarda tanınan bu haklarla artık devletin Müslüman olan-olmayan uyrukları arasındaki yasal ayırım da ortadan kalkıyor ve 1876 Anayasası'nın 8. maddesinde bu durum açıkça belirtiliyordu: "Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes, hangi din ve mezhepten olursa olsun, istisnasız Osmanlı tabir olunur." Fakat bu ibare Müslümanlar'la gayrimüslimler arasındaki eşitliği sağlamaya yetmedi. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, Tanzimat sonrası yapılan yasal değişikliklerle artık gayrimüslimler için İslâm hukukunun getirdiği sınırlamalar kaldırılmıştı. Ancak eski imtiyazlarının (ab antiquo) devam etmesi ve kapitülasyonlardan yararlanma gayretleri (mahmi) ile Müslümanlar'dan yine farklı, bu kez her alanda daha ayrıcalıklı bir statüde yer aldılar. Artık

siyasî haklarını kullanmakta hiçbir kısıtlamaya tâbi değillerdi. Parlamentoda, eyalet ve sancak meclislerinde temsilcileri vardı. Batı'dan alınan kanunlar gereği kurulan yeni adalet örgütünde, Müslümanlar'la aynı yasalara uyruktular. Aile, miras hukuku alanında ise kendi dinî hukuklarını uygulamakta devam ediyorlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu çabaları, büyük devletlerin Osmanlı gayrimüslim azınlıkları üzerindeki koruyuculuk hakları konusundaki çekişmeleri de engelleyememişti.

1888'de İstanbul'da yapılan dinî bir törende Fransız elçisinin, Fransa'nın Doğu Katolikleri üzerindeki koruma hakkını bahane ederek diğer elçilerin önünde ve yüksek bir koltuğa oturmak istemesi büyük huzursuzluk yaratmıştı. [12] Fransa, bu konudaki ısrarından hiç vazgeçmedi. 22 Haziran 1914 tarihli Die Zeit gazetesinde, hâlâ Roma ile Fransa arasında Doğu Katolikleri konusundaki çekişmeye dair haberler yer almaktadır. [13]

Öte yandan Babıâli'nin reformlar doğrultusunda aldığı çeşitli kararlar ve özellikle vatandaşların arasında eşitliği sağlama çabaları, kendi cemaatleri üzerindeki ekonomik, sosyal, dinî haklarının hiçbirinden vazgeçmek istemeyen cemaat şeflerini ve meclislerini huzursuz ediyordu. Osmanlı Devleti'nin bu uygulamalarına karşı çıkıyor, büyük devletlere şikâyet ediyorlardı. Bu konuda örnek olarak 1883'de patrikliğe verilen bir berat gösterilebilir. Babiâli'nin patrikliğe verdiği bir beratın içeriğine patriklik karşı çıkmış, daha önceki beratlarda yer alan hakların tamamının yinelenmesinde ısrar edilmiştir. [14]

Görüldüğü gibi, çok hukukluluk, devletin farklı dinî hukuk alanlarına müdahalesini güçleştirmiş ve tepkilerle karşılaşmasına yol açmıştır. Dinî amaçlarla, politik amaçlar hep karışmıştır. Müslüman ve gayrimüslim gu-

---

12 **Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi** (Auswärtiges Amt, Bonn). A. A. Türkei, No. 175a, C. 1/2, No. 1657, Kölnische Zeitung, 8 Şubat 1888Nr. 39. Fransa'nın bu konudaki iddialarının Türk yetkilileri zor duruma düşürdüğüne dair" 14 Şubat 1880 tarihli bir rapor AA. I ABq 47, vol. 14/15. A. 1125.

13 **AA. Türkei** 175a, C. 35/36, A. 8103, (25.4.1914) aynı konuda Beyrut'tan yollanan 23 Nisan 1914 tarihli rapor, **AA. Türkei,** No. 175a. 35/36, No. K. 48.

14 **AA. Türkie,** IABq 47, Dosya Nr. 29/16, 20 Kasım 1883. Kölnische Zeitung, 24 Aralık 1883 tarihli bir rapora göre Babîali pasif bir tutum takınarak Rum isteklerine cevap vermemiştir. AAIABq 47, C.XV. A. 153. Bu konudaki Rum görüşleri, AA I ABq, 47, C.XV 2 Ocak 1884, A. 161. ve Adalet Bakanlığı'nın Patrikliğin eski yetkilerini tanıdığına dair Tezkeresi, AA I ABq 47, C.XV 2 Haziran 1884, A. 3697/84 ve buna dair Bakanlığın 5 Ekim 1884'de La Turquie'de yayınlanan bildirisi, aynı cilt, No. 132.

ruplar, kendilerine tanınan alanlar ve yetkilerle yetinmemişlerdir. O kadar ki, tarihin azınlıklarına en fazla hak tanıyan devleti olan Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Sevres Barış Antlaşması'yla, "terör rejimi ve din baskısı" uygulamakla suçlanmış; "Hristiyan ve Yahudi uyruklarına saldırı sayılabilecek bir eylemi yapmamayı" da kabul etmiştir.

İşte Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı problemler ve hüzünlü sonu yeni Türk Devleti'ni kuranlarca asla gözden uzak tutulmamıştır. Önce Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık unsurunu elinden alarak yok eden "Sevres" Antlaşması tanınmamış, Kurtuluş Savaşı başlatılmış, Erzurum ve Sivas kongrelerinde "Hristiyan halklara siyasal egemenlik ve ayrıcalıklar tanınamaz" cümleleri Kongre tutanaklarına geçirilmiştir.

Lozan'da Atatürk ve İsmet Paşa azınlıklar konusunda şu iki nokta üzerinde özellikle durmuşlardır:

1) Azınlık haklarının karşılıklılığı

2) Azınlıkların korunmasının Türkiye'nin varlık ve bütünlüğüne karşı saldırılarda bulunmak için bir bahane olarak kullanılmaması.

Osmanlı Devleti'ni kapitülasyonlar ve azınlık hakları konusunda yüzlerce yıl sömüren ve baskı altında tutan büyük devletler, Lozan'da azınlık ayrıcalıklarının bir başka biçimde devamını önermişlerdir. [15]

1 Ocak 1923'de T.B.M.M.'de yapılan görüşmelerde Trabzon Mebusu Hasan Bey, "Lozan'da azınlıklarla ilgili en büyük sorunun aile hukuku konusunda olduğunu, dinî imtiyazların kaldırılmasıyla, azınlıkların evlenme, boşanma, nesep, nafaka işlemlerinin tüm azınlıkların din ve mezhep kurallarına uygun şekilde bir medenî kanunla düzenlenmesi ve bu işlere iliş-

15 Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Ankara 1972, I, 1/1, s. 40-41.

kin davaların mahkemelerimizde görülmesi lüzumunu ve kanunlarımızın bu telâkki ile ikmal edilmesi mecburiyetini" dile getirmiştir. [16]

Lozan'da Türk Temsilci Heyeti'ne azınlıkların 1914 öncesi kişi ve aile hukukuna ilişkin imtiyazlarının muhafazası için büyük baskı yapılmıştır. Türk heyeti ise sürekli olarak "din ayırımı" yapmaksızın tüm tebaaya uygulanacak bir medenî kanun çıkartılana kadar azınlıkların eski âdetlerine riayet etme kararını vurgulamıştır.

Ancak Yunanlı temsilciler, "boşanmanın Rumlar için medenî değil, dinî bir iş olduğunu, yeni kanunlarla bu problemin çözülemeyeceğini" savunmuşlardır.

İngiliz temsilci Ryan ise, "ne evlenme, ne boşanma hakkında, Hıristiyan ve Müslümanlar'a tatbik edilecek hiçbir kaide bilmediğini" söyleyerek, "Türk Heyeti, diğer hiçbir devlette eşi olmayan bir şeyi başarmaya çalışıyor. Sömürgelerinde Müslüman tebaaları bulunan İngiltere, Fransa, İtalya gibi Avrupa devletleri, bu tebaalarını kendilerine has kanunların tatbikinden mahrum etmeyi asla istememişlerdir" demiş ve ülkesinin Hindistan siyasetini örnek olarak göstermiştir. Rumbold'un da "İngiltere'nin tüm Hindistan'da uygulanabilecek bir kanun koymasını imkânsız gördüğünü" belirtmesi üzerine, "Hindistan'ın İngiltere'nin bir sömürgesi olduğu için Türkiye'ye benzetilemeyeceği" cevabını veren Münir Bey, "farklı dinlerde insanların yaşadığı Avrupa ülkelerinin medenî kanunlarında ayrı dinlere uygun olma kaygısının olmadığını, bu ülkelerin hepsinde Yahudiler'in bulunduğunu, ama kanunlarını Yahudiler'e uydurmayı düşünmediklerini, Türk kanun koyucusuna güvenilmesi gerektiğini, Türkiye'nin böyle bir kanunu koymaya azmettiği bir sırada, bu işler hakkında kanun koymamayı taahhüt edemeyeceğini" de belirtmiştir.

İtalyan temsilcisi Mantagna'ya göre ise, "Türk tebaasına ayırtsız tatbik edilecek genel bir kanun neşri mümkün değildir. Batı bu işte örnek olamaz. Batıda insanlar arasında milliyet, soy, dil ve din birliği vardır. Tür-

16 T.B.M.M. Gizli Celseler, C.II., s. 1168-1197.

kiye böyle değildir. Herkese aynı kanunu tatbik etmek istemek, herkesi mutsuz etmektedir. On yaşında evlenen Müslüman kadının Batı kanununa uymak amacıyla evlenmek için, on sekiz yaşına kadar bekletmek, mantıkî olamaz." [17]

Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı temsilcileri de "medenî kanunlarını modernleştirmek yolunda olan devletlerinin Türkiye ile aynı güçlüklere uğradıklarını ve aile hukukuna ait işlerde tek bir kanun koymanın imkânsızlığını anlayarak bu alanda bir düzenleme yapmaktan vazgeçtiklerini" belirtmişlerdir. [18] Ancak Türk temsilcileri, Türkiye'nin kanun koyma hakkının doğrudan Türkiye'ye ait olduğunu belirterek, bu konuyu tartışma konusu olmaktan çıkartmışlardır.

Bu tartışmalar, Batı ülkelerinin Türkiye'de yaşayan herkese tatbik edilebilir, genel nitelikli bir kanun hazırlanmasının mümkün olmadığı şeklindeki düşüncelerini -ki Türkiye Cumhuriyeti bu düşünceye üç yıl sonra yeni medenî kanununu kabul ederek cevap verecektir - açıkça ortaya koymak bakımından çok ilginçtir.

Batılı diplomatların bu görüşlerinden, sadece kanunlaştırma konusunda Türkiye'nin başarısına karşı duyulan güvensizlik değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde hukuk alanında var olan çok başlılığın sürdürülmesi arzusu da aranmalıdır. Aslında istenen, Türkiye'nin herkese uygulanabilir, modern kanunları kabul etmesi değil; hukuktaki kargaşa devam ettirilerek ve bundan yararlanılarak, Devlet'in iç işlerine müdahale yolunun açık tutulmasıdır. Konferansta kapitülasyonlar ve azınlıklar konusunda yapılan uzun tartışmalar bu görüşümüzü teyit etmektedir. Lozan Anlaşması'nın 39. maddesinde "gayrimüslim azınlıklara mensup Türk tebaası, Müslümanlar'ın istifade ettikleri aynı hukuk-u medeniye ve siyasiyeden istifade edeceklerdir. Türkiye'nin bütün halkı, din ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşit olacaklardır" hükmü yer alır.

---

17 Cemil Bilsel, **Lozan**, İstanbul, 1933, C. II, s. 238-286.

18 Cemil Bilsel, "Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi", Medenî Kanun'un XV. yıl dönümü için, İstanbul 1944, s. 30 vd.

Türk heyeti, Osmanlı Devleti'nin tüm çabalarına rağmen, teokratik sistemi nedeniyle aşamadığı "azınlıklar" ve "kapitülasyonlar" engellerini Lozan'la kaldırmıştır. Böylece, ülkede kişi ve aile hukuku alanında yüzlerce yıldır süren, "farklı dinî hukuk sistemlerinin geçerliliği" kuralı, Lozan'da yapılan inanılmaz bir mücadele ile sona erdirilmiştir. Kurtuluş Savaşı ve Lozan'la elde edilen bu zafer, Türk Hukuk Devrimi ile değerlendirilerek tek hukuk sistemine geçilebilmiştir.

1926 yılında hazırlanan Türk Medenî Kanunu'nun Esbab-ı Mucibe lâyihasında ise, çok hukuklu sistemin kapitülasyonları ve azınlık imtiyazlarını nasıl geri getirebileceği şöyle açıklanmıştır:

"Muhtelif dinlere mensup tebaayı ihtiva eden devletlerde tek bir kanunun bütün camida uygulanabilmesi için, bunun din ile münasebeti kesmesi, millî egemenlik için de bir zarurettir. Çünkü kanunlar, dine dayalı olursa vicdan hürriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlette, muhtelif dinlere mensup tebaası için ayrı ayrı kanun yapmak icabeder. Bu hâl, çağdaş devletlerde şart olan siyasî, sosyal, millî birliğe tamamen aykırıdır. Hatırlamak icap eder ki, devlet yalnız tebaası ile değil, yabancılarla da temastadır. Bu takdirde, onlar için kapitülasyon adı altında istisnaî kurallar kabul etmek mecburiyeti doğar. Lozan ile ilga olunan kapitülasyonların sürdürülmesi için yabancılar tarafından öne sürülen gerekçelerin en önemli yanı bu nokta olmuştur. Bundan başka, Fatih Sultan Mehmet devrinden son zamanlara kadar gayrimüslim tebaa hakkında uygulanan istisnaî kurallara da bu dinî durum sebep olmuştur."

Esbab-ı Mucibe Lâyihası'nda medenî kanunun Türk toplumuna uymayacağı iddialarına cevap verilirken ise, "kapitülasyon ve azınlıkların dinî haklarının ancak lâik bir hukuk sisteminde söz konusu olamayacağı" vurgulanmıştır.

Bütün bu anlatılanlar toplu olarak değerlendirildiğinde ulaştığımız sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Çok hukuklu sistemin birinci özelliği, bir din devletinde söz konusu ol-

masıdır. Yani, kanunları dinî esaslara göre düzenlenmeyen lâik devlette, çok hukuklu sistem olamaz.

Çok hukuklu sistemin ikinci özelliği, azınlıklar için ayrıcalıklar ve aynı zamanda sosyal, siyasî ve hukukî kısıtlamalar içermesidir. Yani, çok hukuklu sistemde "kanun önünde eşitlik" ilkesi yoktur. Halbuki demokrasinin birinci koşulu kanun önünde eşitliktir.

Öte yandan, çok hukuklu bir sistemde çoğunluğun dinine mensup olmayanlar için zorunlu olarak öngörülen imtiyaz ve sınırlamaların alanlarını tesbitte çıkacak çatışmalar, dünyanın artık çok küçüldüğü ve küreselleştiği günümüzde, hele bizim gibi jeopolitik açıdan son derece önemli bir alanda kurulmuş bir devlette, başka devletlerin (o azınlıklarla şu veya bu nedenle bağları olduğunu düşünen veya öne süren başka devletlerin) müdahalelerine yol açacaktır: Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi. Tüm iyi niyetli çabalara rağmen, Osmanlı Devleti, çok hukukluluğun bir sonucu olarak eşitliği sağlayamadığı, bu da zaten uyrukları tarafından da çeşitli nedenlerle gerçekten istenmediği için, çok yoğun siyasal baskı altında kalmış, "egemen devlet" niteliğini koruyamamıştır. Osmanlı Devlet adamlarının bu sorunu çözmek için getirmek istedikleri, "herkese uygulanabilir nitelikli kanunlar" ise doğal olarak lâik niteliklidir ve lâik olmayan bu devlette uygulanamayarak hukukta çok başlılığı arttırmışlardır. O halde, bir devletin egemenlik unsurunun korunabilmesi, yani bağımsızlığı ve aynı zamanda demokrasinin gerçekleşmesi ancak ve ancak o ülkede yaşayan uyruklar arasında herhangi bir neden ya da kıstasla ayırım yapmadan hepsine kanun önünde eşit davranmakla mümkündür ki bu da lâik bir sistem içinde mümkün olabilir.

Öte yandan, devletin üniterliği, yani bölünmez bütünlüğü de tekli hukuk sistemini gerektirir. Çok hukuklu sistemde azınlıklara tanınacak hukukî ayrıcalıkların devleti nasıl parçaladığını bizim tarihimiz çok açık biçimde ortaya koymaktadır. Potada erimiyorlar. Zaten artık azınlıklar konusunda uluslararası hukuktaki anlayış değişmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında insan hakları konusundaki gelişmeler, azınlıkların ayrı bir biçimde korunmasını büyük ölçüde gereksiz kılmıştır. Azınlık haklarını korumak, onlara özel imtiyazlar tanıyarak değil, "ayırım gözetici dav-

ranışları yasaklayarak" gerçekleştirilmektedir. Çağdaş azınlık rejiminde amaç artık eşitliği sağlamak, ayırım gözetmemektir ki bu da zorunlu olarak sadece tek hukuklu sistemde gerçekleşir.

O halde, bağımsızlığımızı, bölünmez bütünlüğümüzü korumak ve çağdaş demokratik bir devlette yaşamayı sürdürebilmek için tek hukuklu sistemimize sahip çıkmalıyız. Bu ise lâik hukuku, yani insanlar arasında din veya cinsiyet gibi kıstaslarla ayırım yapmayan hukukumuzu muhafaza ile mümkündür.

Azınlık ve çoğunluğun farklı hukuk kurallarına tâbi tutulmalarının "hoşgörü" olarak sunulması ise bizleri yanıltmamalıdır. Bizim topraklarımızda değil 21. yy.'a girerken bu konuyu düşünebilmek, yüz yıl önce bile çok hukuklu sistemi kaldırmak için teokratik devlet düzenine ve her türlü iç ve dış baskıya rağmen, çok cesurca kanunlaştırma hareketleri yapıldı. Bu tarihsel gelişimi, inanılmaz fedakârlıklar ve kahramanlıklarla kazanılan Kurtuluş Savaşımızı ve Lozan'da azınlık imtiyazları ve kapitülasyonların kaldırılması konularında verilen büyük mücadeleyi unutmamalıyız. Bugün kadınıyla, erkeğiyle eşit, hür, çağdaş, demokratik ve bağımsız bir ülkede yaşıyor olmayı, sadece ve sadece bugünkü tek hukuklu sistemimize ve bu sistemi Cumhuriyetimiz'in temel taşı hâline getiren Büyük Atatürk ve arkadaşlarına borçluyuz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
ÖDÜL YARIŞMASINA
KATILANLARDAN SEÇMELER

ATATÜRK ve TÜRK HÜMANİZMASI *

Prof. Dr. ÖZDEMİR NUTKU **

Avrupa'da, Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a, yani "yeniden doğuş" anlamına gelen Renaissance'a geçiş, bu dünyadaki yaşamı hiçe sayan, insanı zavallı, sefil bir yaratık olarak gösteren kilise dogmasından aklın ışığıyla aydınlanan bir kültür çağına giriştir. Renaissance düşünce aşaması, Orta Çağ'ın, *"insanı ahlaksız ve öteki dünyanın yanında bu dünyayı sefil bulan"*, teokratik düşünce sistemine karşı bir başkaldırıydı. Bu çağ, insanın özvarlığı ve çevresiyle ilişkisi yönünden bir yeniden doğuştur. Orta Çağ'ın dinin hizmetinde olan kültürü yerine, bağımsız, yalnızca kendine dayanan, konusunu ve amacını kendisi belirleyen bir kültür ortaya çıkmıştır. Doğruyu bulmuş olduğuna inanan Orta Çağ skolastiğine karşılık, Renaissance düşünürü için doğru bulunmuş değildir, belki de sonsuza dek araştırılacaktır, araştırılması da gerekir, Renaissance'taki büyük buluşlara ve (teleskop, güneş sistemi üzerine ilk önemli doğrular, pusula, kitap basımı vb.) keşiflere (Amerika kıt'ası, yeni deniz yolları vb.) yol açmada bu araştırma çoşkusunun da payı olmuştur.

Böylece, Renaissance ile birlikte uygarlık tarihine, **1. akılcı, özgür, lâik bir insanlık kültürü; 2. ulusal devlet, bilgi ve demokrasi; 3. yeni bir evren ve doğa görüşü girmiştir.** XV. yüzyılda, Marsiglio Ficino, *"evrenin bütün bağlantıları insan ruhunda toplanır, düğümlenir; bu yüzden insanda tüm evreni bilme gücü vardır"*, diyordu. Ona göre, gerçek olan yalnızca doğa güçleridir; insan da karakteri ile alınyazısını, yıldızların şu yada bu durumlarına göre değil, doğal bağlantılara borçludur; üstelik *insan, kendi alınyazısının özerk bir kurucusudur.* Renaissance'te insan, bir organ değil, ağırlık merkezi de kendinde olan özerk, küçük bir dünyadır. XVI. yüzyılda Fransız düşünür Michel de Montaige'e göre, *erdem de-*

---

* Bu konferans, 25 Ekim 1995 günü İzmir'de, Hümanist Düşünce Birliği'nde verilmiş, hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü Başkanı.

diğimiz doğaya uygun olarak yaşamaktır. Bunun için de, insan, kendi BEN'ini araştırmalı ve gelişmek için özeleştiriye gitmelidir. Bu düşüncelerle hümanizma doğmuştur.

Osmanlı Devleti, XIX:. yüzyılda, gelişmiş batı kültürüne yönelme çabasıyla Tanzimat'ı ilân ederken, İslâm kültür çevresinin yapısında yer almayan oluşumlarla beslenmiş olan Avrupa, uygarlık yolunda çok fazla yol almış durumdaydı; çünkü bu, 1. çağdaş anlamıyla *aydınlanma*'yı yaşamakta olan; 2. ümmet dönemini geride bıkamış *uluslar*'dan oluşan; ve 3. *sanayi uygarlığı*'nı başlaşmış olan bir *Batı*'ydı. Osmanlı Devleti ise bu üç öğeden de yoksundu.

1. Aydınlanma için her şeyden önce - göreceli de olsa - özgür bir ortam gerekir. Ancak o zaman akıl yaşama hizmet edebilir ve geçmişin oluşturduğu normları ve kurumları ancak o zaman eleştiri süzgecinden geçirebilir. Oysa Osmanlı Devleti, eleştiriye kapalı bir ortam içinde sıkışıp kalmıştı. Bunun nedeni, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'e kadar Osmanlı Devleti'nin Orta Çağ'ın dünya görüşü ve bu çağa özgü teokratik ilkelerle yönetilmiş olmasıdır.

2. Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'la Avrupa'ya yöneldiğinde, karşılaştığı bir başka gerçek de Batı'daki *ulus* denilen toplum biçimidir. Osmanlı Türk toplumu, *ümmet* yapısındaydı. XIX. yüzyılda, Avrupa'daki Fransız Devrimi'nden kaynaklanan *ulusçuluk* coşkusu, Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik topluluklara ulaşarak, başka gerekçeler yanısıra, bunların imparatorluktan ayrılmalarına neden olmuştur. İmparatorluğun ayakta kalmasından sorumlu olan Türkler isc, ister istemez, en sonlara kalmışlar, ancak II. Meşrutiyet sıralarında, yani İmparatorluğun dağılma eşiğinde *ulusal* benlikleriyle ilgilenmeye başlamışlardır.

3. Osmanlı Devleti, Avrupa'ya ayak uydurma zorunluluğunu duyduğunda, Avrupa'da *sanayi uygarlığı* ilerlemiş ve durmadan da gelişmekteydi. Osmanlı Devleti bu gerçeğe de yabancıydı. *Sanayi uygarlığı*'nı oluşturan üç etken, *matematiksel doğa bilimi* Renaissance'ta Copernicus, Kepler ve Galilei ile başlayıp XVIII. yüzyılda Newton'da olgunluğuna erişmişti; bununla da artık teknike uygulanabilecek duruma

gelmişti. Bu uygulama, rasyonel, plânlı işleri kapsayan bir üretim biçimi, *kapitalist tutum* ile yürütülünce, *modern teknoloji*'nin de yolu açılmış oldu. Bu teknoloji giderek artan bir hızla gelişerek *çağdaş teknik*'i ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti, gerek yapısı, gerekse benimsediği dünya görüşü nedeniyle bundan da nasibini alamamıştı.

Atatürk, Türk toplumunu Orta Çağ'dan bütün yönleriyle ayıracak süreci başlatan devlet adamıdır. Onun gördüğü iş çağdaştır, çağa uygundur; çünkü çağımız giderek tüm insanlığı kapsamakta olan bir *aydınlanma* ve *bilgilenme* dönemidir. Yerinden kımıldayamayacak kadar hantal ve sakat, Orta Çağ kalıntısı bir ümmet devleti olan Osmanlı'nın dünya görüşü ve yapısı yüzünden, kendi toplumunun gelişmesini sağlayacak kesin ve tutarlı bir isteği ve çabası olmamıştır. Atatürk, 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Okulu'nun açılışında buna bir örnek verir:

Uluslararası genel tarih içinde Türkler'in 1453 zaferini, İstanbul fetlini düşünün. Bütün bir dünyaya karşı İstanbul'u Türk toplumuna mal eden güç, aşağı yukarı o yıllarda icat edilen matbaayı ülkeye mal etmek için o zamanki hukukçuların uğursuz direncini göğüsleyememiştir. Eskimiş hukukla, dar görüşlü hukukçulardan buna izin koparabilmek için üçyüz yıl kuşkular, kararsızlıklar, üzüntüler içinde beklemek zorunda kalmışızdır. [1]

Atatürk, Batı uygarlığına katılma zorunluluğu karşısında Osmanlı Devleti'nin yarım yamalak önlemlerden kurtulamayan tutumunu aşarak, bu sıralarda tarihin gidişinde en ileri aşama olan *sanayi uygarlığını* bütünüyle benimsemenin gerektiği inancını devrimlerinin temel direği yapmıştır:

Ülkeler çeşitlidir? Ancak uygarlık birdir; ve bir ulusun yükselmesi için de bu biricik uygarlığa katılması gereklidir. [2] (Şubat 1924)

---

1 Behçet Kemal Çağlar, **Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968, s. 161.

2 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1971, s. 85.

Atatürk, bu inancını 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da halka şöyle açıklamıştır:

Yaptığımız ve yapmakta olduğunuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını bütünüyle çağdaş ve bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum durumuna vardırmaktır. Devrimimizin temel ilkesi budur. [3]

Burada "*bütünüyle çağdaş*" ve "*bütün anlam ve biçimiyle uygar*" sözlerinde iki kez "*bütün*" sözcüğünün geçmekte olduğunun altı çizilirse, Atatürk'ün devrimlerinin daha hemen başlangıcında, Osmanlı dönemindeki *Doğu-Batı çatışması*'nı nasıl geride bıraktığı görülür.

Kültür ile uygarlığı birbirinden kesin olarak ayırmanın güç olduğunu, böyle bir ayırımın yapay olabileceğini de düşünmek gerekir. Nitekim. Atatürk böyle düşünmüştür:

Uygarlığın ne olduğunun başka başka tarif edenler vardır (...) Bence uygarlığı kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. [4]

Devrimlerin temel ilkesindeki bütünlüğü belirten sözleri Atatürk, halka, tarikatların kaldırılmasını ve şapka devrimini duyurmak için çıktığı gezide, Kastamonu'da söylemişti. "*Bütün anlam ve biçimiyle uygar*" derken, buradaki "*biçimiyle*" sözcüğü, kendisinin artık giymiş olduğu şapka ile de ilgili olsa gerek. Dış Görünüş. İç dünyanın dışlaşmasıdır. Giysiler de içimizde bir şeyleri de dışa vuran simgelerdir. İçteki inançları değiştirmek isterken, onların dışa yansımalarını da değiştirmek gerekirdi.

Atatürk'ün Türk halkını "*bütünüyla çağdaş, bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum*" yapabilmesi için, çok temelli değişiklikler'*i* gerçekleştirmesi, ikiyüz yıldır bir türlü atılamıyan ve atılması da pek istenmeyen *Orta Çağ safrası*'ndan onu kesin olarak kurtarması gerekirdi.

---

3 **Atatürk'ten Düşünceler,** derl. Enver Ziya Karal, (3. baskı), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1969. s. 41.

4 Afet İnan. **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,** Ankara 1969, s. 48.

Onun, bunun çok iyi bilincinde olduğu, başladığı devrimi tanımlamasında belirgindir:

Türk Devrimi nedir? ***Bu devrim,*** *sözcüğün birdenbire akla getirdiği* ***ihtilâl anlamından ilerde,*** *ondan daha geniş bir değişmeyi dile getirmektedir.* [5] (Kasım 1925)

Bu tanımda, Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği devrimlerin amaç ve kapsamları açık ve seçiktir. Bu devrimler yalnızca bir hükümet biçiminin değişmesi, yani monarşiden cumhuriyete geçiş değildir. Ondan ilerde, ondan çok daha geniş kapsamlı bir değişmeye yol açacak bütünlenmiş bir uygarlık üslûbunun ve bunun ilkelerine göre, tarih içinde oluşmuş *kültür alanlarının,* sanatın, bilimin, eğitimin, toplumsal ilişkilerin ve benzerlerinin temelden *değişmesidir.* Bu devrimi, yıkıcılığı ve yapıcılığı ile birlikte kavramak önemlidir. Devirmek kökünden geldiği için *devrim* sözcüğünden huylananlar olabilir. Ancak devrim gerçeğinin bilincinini taşımak ve ona göre davranmak için insanda belli ölçüde bir *düşünsel ve moral güç olmalıdır.* [6] Atatürk'ün dediği gibi, "*İdare-i maslahatçılar esaslı inkılâp yapamazlar.*"

Atatürk, yeni Türk insanını yaratmış olan Türk hümanizmasının babasıdır. Bu temelden devrimin gerçekleşmesi, yeni bir insanı belli bir doğrultuda yetiştirmeye bağlıydı. Bu doğrultuyu da Atatürk, çok yerinde olarak, "*dünyada her şey için, uygarlık için yaşam için, başarı için en gerçek yol gösterici bilimdir*" [7], düşüncesini belirtmiştir. Bu özdeyişte bütün bir çağın üslûbu özetlenmiştir. Bu düşüncesinin sık sık belirten Atatürk, 25 Ağustos 1924'te de,

---

5 **Atatürk'ten Düşünceler,** s. 41.

6 Atatürk, 23 Ağustos 1925'te Kastamonu'da *Giyim Devrimi*'ni açarken başındaki şapkayı göstererek "Buna şapka derler", demiştir. Olayın gerçek adını anmakla da, "güneş siperli serpuş" gibi daha önce ortaya atılmış olan kaçamaklara son vermiştir.

7 "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir."

Hiçbir zaman hatırımızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet, sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister [8] , demiştir. Gerçekten de Atatürk'ün Türk toplumunu kesin olarak yöneltmeyi istediği yeni Batı uygarlığının temel niteliği, *aydınlanma* tutumuydu. Aydınlanma, yaşama aklın yol göstermesi, yaşama dayanak olacak değer ve normların akılla bulunması, gelenek görenekleri aklın eleştirisinden geçirmek demektir. Bu da ancak *bilim* ile sağlanabilir.

Bunun için, her şeyden önce, eğitimde köklü değişiklikler yapılması gerekiyordu. Bu da ancak çağdaş bilgilere dönük eğitimle sağlnabilirdi. Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sona ermesinden az sonra, 27 Ekim 1922'de zaferini kutlamak için İstanbul'dan Bursa'ya gelen öğretmenlere Atatürk'ün söyledikleri, artık devrimleri taşıyacak *yeni insan*'a nasıl ulaşılacağını, onu yetiştirmek için nelerin yıkılıp nelerin kurulacağını yalın çizgileriyle belirtir:

Akla uygun hiçbir nedene dayanmayan birtakım geleneklerin, inanışların korunmasında direnip duran ulusların ilerlemesi çok güç olur. Belki hiç olmaz. İlerlemek yolunda bağları ve koşulları aşamayan uluslar çağa uygun, akla uygun bir yaşama içinde olamazlar; genel yaşamada görüşü geniş olan ulusların ellerine düşüp onlara tutsak olmaktan kurtulamazlar. Bütün bu gerçeklerin ulusça iyi anlaşılması ve içe sindirilmesi için her şeyden önce bilgisizliği gidermek gerekir. Bunun için öğretim programımızın, eğitim davranışımızın temel taşı, bilgisizliği gidermek olmalıdır. Bu bilgisizlik giderilmedikçe yerimizde sayacağız. ***Yerinde duran bir şey ise, geriye gidiyor, demektir.*** [9]

Bu sözler, aydınlanma çığırına özgü düşüncleri yansıtmaktadır. O, "*akla dayanmayan inanışların atılması*", ve bunun için de "*bilgisizliğin giderilmesi*" ile, aklı ve bunun ürünü olan bilimin eleştirel özelliği yoluyla yeni, lâik bir insanlık kültürü kurmak istiyordu. Renaissance'tan beri gelişen yeni doğa bilimi, doğaya insanı egemen kılma yolunu açmıştı. Bunu da, doğa olaylarına zihnin ürünü olan matematik kavramları uygulamadan

8 **Atatürk'ten Düşünceler**, s. 78.
9 **Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri**, s. 87.8.

oluşan matematik fizik sağlamıştı. Şimdi aynı yöntemle - *deneyi düşüncede işleyerek* - kültür dünyasının olayları da ele alınacak, bilginin ışığıyla onları da insanın gereksinmelerine göre yönlendirme yolu bulunacaktır. Atatürk, aynı konuşmasında şunları da belirtir:

Gözlerimizi kapayıp herkesten ayrı ve dünyadan uzak yaşadığımızı düşünemeyiz. Ülkemizi bir sınır içine alıp dünya ile ilgisiz yaşıyamayız. İleri ve uygar bir ulus olarak çağdaş uygarlık alanı içinde yaşıyacağız. Bu yaşama da ancak bilgi ile, teknik ile olur. Bilgi ve teknik nerede ise, oradan alacağız ve ulusun her bir insanın kafasına koyacağız. Bilgi ve teknik için başka bağ, başka koşul yoktur. [10]

Atatürk, *çağdaş bilgilere dönük eğitim* yanısıra, öğretim birliği'ni de gerekli görmüştür. Bu düşüncenin yaşama geçirilmesi için, önce ortamın Osmanlı'dan arta kalmış ortaçağ kurumlarından arındırılması zorunluydu. Bu da eğitim alanında, Halifelik ile Şer'iye Vekâleti'nin kaldırılıp lâikliğin başlatılmasıyla yolu açan 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Yasası ile sağlanmıştır. Bununla da yeni insanı tek elden, tek bir eğitim modeline göre yetiştirip hem çağdaş uygarlığa bütün toplumca ayak uydurmak, hem de ulusal birliği güçlendirmek olanağı elde edilmiştir.

Orta Çağ yükünü Cumhuriyet'e kadar sürükleyen medresenin ortadan kalktığı, Halifelik ile Şeriye Vekâleti'nin de kaldırıldığı 1924 yılı Atatürk devrimlerinin gerçek başlama tarihidir. Bu devrim, ancak önyargılardan, boş inançlardan arındıran özgür düşünme ve yaratma ortamında oluşabilirdi. Bu önkoşulu, Atatürk şöyle dile getirmiştir:

Şimdiye kadar ulusun beynini paslandıran, uyuşturan ve bu istekte bulunanlar olmuştur. Herhalde zihinlerde bulunan bütün boş inançlar tü-

10 A.g.y., s. 87.

müyle atılacaktır. Onlar çıkarılmadıkça beyne gerçek aydınlıkları aşılamak olanaksızdır. [11]

Bu sözleriyle Atatürk, yeni bir kültür savaşının başlattığını duyuruyordu. Bu kültür savaşının içinde, Türkçe'nin *bir ulusal kültür dili*'ne dönüştürülmesi de yer alıyordu. Aydınlanma çığırının baş özelliği, *bilgi* denilen *kültür* değerinin herkese ulaştırılmasıdır; bilginin toplum içinde yaygınlaştırılmasıdır. Bu, *bilgi demokrasisi*'dir. Bunun için de, herkesin kolayca kavrayabileceği bir *dil* gerektiğinden, aydınlanma çağları, ulusal dillerin de geliştirildiği, ulusal dilin sorun olduğu dönemlerdir. Atatürk için de dil sorunu vardı; bu sorun, imparatorluktan miras kalan *Osmanlıca'nın ulusal bir kültür dili olmayışı* idi; Arapça, Farsça terkiplerle dolu, karma bir dildi. İyice kavranması için Arapça ve Farsça'yı bir yere kadar öğrenmek gerekliydi.

Orta Çağ'da, Hıristiyan ümmetinin ortak kültür dili Latince olması gibi, İslâm dünyasının ortak kültür dili de Arapça'ydı. Halk, bu dilleri bilmediğinden, bu dili bilen egemen sınıflar tarafından, istenilen biçimde yönetiliyordu. Ancak dinden bağımsız bir dünya kültürü anlayışını getiren Renaissance ile birlikte, Avrupa'da Hıristiyan ümmetinin birleştiriciliği çözülmeye başlayınca, buradaki uluslar birer birer kendi özelliklerini, bu arada da en başta kendi dillerini geliştirmeye girişmişlerdir. Latince de giderek arka plâna çekilmek zorunda kalmıştır. Bir ulusun dili de, ulusal bilinçle birlikte yerleşir.

Ulusal dile giden yolun ilk aşaması harf devrimiydi. Latin harflerinin benimsenmesi ve 1929 yılının ilk günü bütünüyle uygulamaya geçilmesi Atatürk'ün bu yolda attığı ilk ve zorunlu adımdır. Arap harfleri yüzyıllar boyunca Türkçe'nin ses değerlerini gerektiği gibi, rahatça ve doğru olarak yansıtamamıştı. Hele Osmanlıca'nın çözülmeye yüz tuttuğu, yerine Arapça'dan giderek arınan bir Türkçe geçmeye başladığı bir gelişmede, işleklik kazanan ya da yeniden oluşturulan sözcükleri, Türkçe'ye uygun da olamayan bu harflerle yazmak, güçlükleri büsbütün arttırıyordu. Atatürk, 8 Ağustos 1928 günü, Sarayburnu Parkı'ndaki harf devrimini başlatan konuşmasında şöyle diyordu:

---

11 **Atatürk Diyor ki,** Varlık Yayınları, İstanbul 1951, s. 58-9.

Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundıran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu gereği anlamak zorundayız. [12]

Türkçe'nin seslerini başarıyla yansıtabilen Latin harfleri, Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı'nın hemen bitiminde Bursa'da, 27 Ekim 1922'de ileri sürdüğü "*Eğitimin temel ilkesi, bilgisizliği gidermek olmalıdır*" amacına varmada zorunlu bir alt yapıydı. Yeni yazının uygulanmaya başlandığı yıl içinde açılan "Millet Mektepleri"nde yarım milyonu aşkın yetişkcn yurttaşın okuma öğrenmesi, yeni yazının başarı ve haklılığını kanıtlamıştır.

Atatürk'ün bu programı içindeki ikinci aşama *dil devrimi'ydi.* Bakanlar Kurulu, "*Dilimize Latin harflerinin uygulanma biçimini ve olanağını düşünmek üzere*" 23 Mayıs 1923'te bir "Dil Encümeni" kurmuştu. İlk toplantısında alfabe ve gramer alt kurullarına ayrılan bu encümen ile *dil devrimi* devletçe başlatılmış oluyordu. Az zamanda, sözlük, terimler, etimoloji ve benzeri dil konuları üstünde de durmak gerektiği anlaşılınca, harf devrimini hazırlamak için kurulan Dil Encümeni'nin böylesine geniş bir işi başaramayacağı, daha geniş bir örgüt gerektiği gündeme geldi. Bunun üzerine Atatürk'ün direktifi ile *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* [13] 12 Temmuz 1932'de kuruldu. 26 Eylül 1932'de, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında toplanan ve yabancı, dil bilginlerinin de bulunduğu birinci kurultayda şu kararlar alındı:

1. *Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı durumuna getirmek Türkçe'yi çağdaş uygarlığımızın önümüze koyduğu bütün gereksinmeleri karşılayacak bir yetkinliğe erdirmek,*

2. *Bunun için, bugün yazı dilinden Türkçe'ye yabancı kalmış öğeleri atmak halkçı bir yönetimin istediği biçimde, halk ile aydınlar arasında ni-*

12 **Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri,** s. 181.
13 III. Türk Dil Kurultayı'nda (24.31 Mayıs 1936) bu cemiyetin adı. **Türk Dil Kurumu** olarak değiştirildi.

telikçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak ve ana öğeleri öz Türkçe olan ulusal bir dil yaratmak. [14]

Atatürk'ten sonra gelip geçen hükümetlerin çoğu Türk Dil Kurumu'nu desteklememiş, en azından onunla ilgilenmemiş ya da ona güçlükler çıkarmıştır. Buna karşın dil devrimi günden güne yayılmış ve bugün devlet dili, Türk yazınının en önde gelen yazarlarının, bilim ve sanat adamlarının dili olmuştur. Kısacası, *Türk Dil Kurumu*'nun çalışmalarıyla Türkçe zenginleşmiş, genişlemiş ve yeni anlatım olanaklarına kavuşmuştur.

Atatürk, aydınlanma ve hümanizma çığırını tamamlamak için daha birçok alanda ilkleri başlatmıştır. Yeni bir ulusa, yeni bir tarih anlayışı ve bilinci sağlamada yararlı olacak *Türk Tarih Kurumu*'nu kurmuş ve mirasının büyük bir bölümünü Türk Dil Kurumu ile Tarih Kurumu'na bırakmıştır. Tarih araştırmaları yoluyla, cemaat yaşamından ulus yaşamına geçen Türk toplumuna tarihsel bilinci ve içeriği kazandırmayı düşünmüştür. Atatürk 1922 Kasım'ının sonunda Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmasında şöyle diyordu:

Açık söyliyeyim ki, biz üç buçuk yıl öncesine değin cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi yönetiyorlardı. (...) Üç buçuk yıldır ulus olarak yaşıyoruz. Bunun elle tutulur, gözle görülür tanığı yönetimimizin biçimidir ki bunu yasalar Büyük Millet Meclisi Hükümeti diye adlandırmıştır. [15]

Burada Atatürk'ün "üç *buçuk yıl önce*" dediği, Osmanlı Devleti'ne son veren ulusal eylemi başlatan Samsun'a çıkıştır. Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nu, Türk Dil Kurumu'ndan bir yıl önce 16 Nisan 1931'de kurmuştur. 1934 yılında, Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında bu iki kuruma verdiği önemi şöyle belirtmiştir:

---

14 Şerafettin Turan, **Atatürk ve Ulusal Dil**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1981, s. 20.
15 **Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri**, s. 88.

Kültür işlerimiz üzerine, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini doğru temelleri üzerine kurmak; öz Türk diline değeri olan genişliği vermek için candan çalışılmakta olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine , şimdiden inanabilirsiniz. [16]

Görülüyor ki, kimilerinin öteden beri ileri sürdükleri gibi, Atatürk dönemi Türkiye'yi tarihinden koparmamış, tam tersine, bir haneden tarihi darlığından kurtarıp Türk tarihinin artık karanlıklara karışan boyutlarına kadar uzandırmıştır.

Atatürk'ün başlattığı Türk hümanizmasının gelişmesinde, bilim ve sanatı ileri götürmede daha birçok ateşleyici vardır. Bunlar arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Reformu, Atatürk'ten sonra, tarihsel bir yanlış olarak, ortadan kaldırılan *Halkevleri* ve *Köy Enstitüleri* bunlardan bazılarıdır. Bu aydınlanma çığırı içinde, Osmanlı Devleti'nde ikinci sınıf bir vatandaş, hatta zaman zaman erkeğin kölesi olarak görülen kadının, doğal ve yasal haklarını Atatürk devrimleri ile kazandığını hepimiz biliyoruz. Burada önemli olan nokta, Türk kadınının seçme, seçilmede ve yüksek makamlardaki görevlerde erkeklerle eş haklara kavuşması, Atatürk sayesinde, örnek alınan Batı'nın birçok ülkesinden daha önce oluşudur. Başka deyişle, kadın hakları konusunda Türkiye, aydınlanmasını birçok ülkeden daha önce gerçekleştirmiştir.

Burada, başlıbaşına bir inceleme konusu olan *aydınlanmanın dinamosu olan sanattan* söz etmiyorum; çünkü Atatürk'ün sanatın her dalında başlattığı devrim ayrı bir inceleme gerektirir.

Atatürk Devrimi'nin eksik kalmasının, yer yer yürümemesinin nedenleri kendisinde değil, içinde gelişmek zorunda olduğu tarihsel-toplumsal ortamın direnmesinde aranmalıdır. Bu devrimleri insanlık tarihinin genel ge-

16 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1959, s.

lişimine uygun ve çağdaş olduğundan, engellere ve ters gelişimlere karşın, ilerleyecektir. Tarih, tuttuğu doğrultudan ayrılanların üstünden acımasız bir biçimde gelip geçer. Bu gerçek de *Atatürk Devrimi*'ni tamamlamaya zorlar. Atatürk'ün kendisi de *"Devrimin bütünlenmesi gerektir"* [17] , diyor ve yaşamın temel gerçeğini, sanki metafizik bir sezgi ile yakalamış gibi ekliyordu:

Devrimler yalnız başlar, ama ***devrimin bitişi diye bir şey yoktur. Başlamak*** *ve* ***bitmemek*** *gerek doğada, gerekse toplumda devrimin evrimi ile benzer olan ortak yasasıdır.*

Bu devrim, Orta Çağ dünya görüşü ve düzeni büsbütün aşılıncaya, çağdaş endüstri uygarlığına yaratıcı olarak katılıncaya dek sürecektir. Sanayileşmede yol aldıkça, Atatürk devrimleri de özlerine uygun, gerçek ortamlarını bulacaklardır.

17 Afet İnan, s. 7.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE J.J. ROUSSEAU'NUN DÜŞÜNCELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

E.H. BURAK ERDENİR *

GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı, biri düşünür-Jean Jacques Rousseau - diğeri devlet ve eylem adamı-Mustafa Kemal- farklı dönemlerin iki şahsiyetinin düşüncelerinin birbirleriyle karşılaştırılarak incelenmesidir. Bu araştırma, Mustafa Kemal'in düşünce ağının oluşmasında Fransız Devrimi'nin düşünsel hazırlayıcılarından Rousseau'nun etkisinin ne çapta olduğunu saptamak gibi iddialı ve bir o kadar da imkânsız bir konuyu incelememekle birlikte, düşünceleri ve uygulamalarıyla bu iki adamın kavramlarının benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.

Araştırmanın ilk bölümü konuya giriş özelliğinde olup Rousseau'nun çelişkilerini ve Mustafa Kemal'in Rousseau hakkındaki düşüncelerini içeriyor. İkinci bölüm, ise her ikisinin kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için kimliklerini ortaya çıkaran sınıfsal konumlarını inceliyor. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümler ise sırası ile, her ikisindeki egemenlik, özgürlük ve ortak çıkar kavramlarını karşılaştırıyor. Daha sonraki bölümde, Rousseau'nun düşüncelerinin uygulayıcıları olarak tanımlayabileceğimiz Jakobenler ile Türk Devrimi'nin benzerlik ve farklılıkları inceleniyor. Yedinci bölüm ise Türk Devrimi'ne olumsuz manada yapılan Jakoben suçlamalarına verilen yanıtları içeriyor. Araştırma boyunca, Mustafa Kemal ve Rousseau'nun incelenen konu hakkındaki sözlerine yer verilerek, onların düşüncelerinin daha kolay ve doğru değerlendirilmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır.

---

* Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Uzman Yardımcısı.

I. ROUSSEAU ve MUSTAFA KEMAL

Rousseau ve Mustafa Kemal'in yaşadıkları dönemler, içlerinde bulundukları sosyal durum ve vatanlarının sorunları birbirinden oldukça farklıydı. Öncelikle; Rausseau bir düşünür ve kuramcıydı, halbuki Mustafa Kemal belli bir amacı ve dünya görüşü olan bir eylem adamıydı. Bu da, teori ve uygulamadaki farklılığın ancak Mustafa Kemal'de incelenebileceği anlamına gelmektedir. Türk Devrimi dikkatli ve tarafsız bir şekilde incelendiği vakit, esasen Mustafa Kemal'in düşünceleriyle eylemlerinin çelişmekten çok birbirini tamamladıkları ve bu büyük "taktisyenin" stratejisinin parçaları olduğu sonucuna varılmaktadır. Rousseau'nun ise düşüncelerinde dahi çelişkiler olduğu gözleniyor. Althusser, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nin çelişkilerini incelediği "Politika ve Tarih" adlı eserinde, "(Rousseau'nun) *Toplum Sözleşmesi,* bir iç kuramsal tutarsızlığın yarattığı oyun ile sağlanabilmektedir." [1] demektedir. Lecercle'ye göre ise, "Konuşma'da bir bireycilik patlaması görülmek istenmiş ve hemen ardından *Le Contrat Social* ile sert bir Devletçiliğe teslim olma olayının varlığı ileri sürülmüştür. Rousseau'nun eserlerinde şüphesiz çelişmeler vardır." [2] Bu çelişkiler, ileride göreceğimiz üzere, onun egemenlik kavramında da bulunmaktadır. Onun eserlerinde diyalektik bir yöntem olduğu söylenebilir. Bu diyalektiğin en belirgin örneği, onun uygarlığın gelişimi hakkındaki düşüncelerinde vardır. Ona göre insanlar doğa hâlinde eşitti; yetkinleşebilirlik, özel mülkiyet ve uygarlık eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden oldu. "Rousseaau eşitsizliğin doğuşunda bir ilerleme görüyor; ancak bu ilerleme karşıt bir ilerlemedir, aynı zamanda bir gerilemedir." [3] Rousseau, temeli bu diyalektik olan düşünceleriyle "insanlığın zamanın akışı içinde düşünmede artan bir aydınlanmaya, yaşamada gittikçe derinleşen bir mutluluğa doğru durmadan ilerlediğine inanan tipik Aydınlanma görüşüne karşı çıkar." [4] Rousseau, çağdaşlaşmaya, matbaayı Osmanlı İmparatorluğu'na sokmayan Osmanlı Padişahlarına övgüler yağdıracak

---

1 L. Althusser, **Politika ve Tarih,** Çev: A. Şenel, Ö. Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 89.
2 J.L.Lecercle, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**-Giriş Yorum, Çev: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1995, s. 54
3 J.L.Lecercle, a.g.e., s. 49
4 Macit Gökberk, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1983, s. 296

kadar karşıdır. Uygarlığın karşısında görünen Rousseau, "aklın egemenliği" ilkesini savunurken de bir çelişki yaratmıştır.

Ziya Paşa tarafından Türkçe'ye çevrilen "Toplum Sözleşmesi" Yeni Osmanlılar döneminden başlayarak Türk aydınlarını etkilemişti. Mustafa Kemal'in de Rousseau'nun bu eserini [5] kendisi için önemli olan bölümlerin altını çizerek okuduğu biliniyor. [6] Onun Rousseau hakkındaki şu sözleri ilgi çekicidir:

"Bu Meşrutiyet kuramlarını bulan en büyük filozofların, bu kuramları kurmak için çalıştıkları esasları inceledim, bunların içeriğini anlamaya çalıştım. Benim gördüğüm şudur: Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu zorba kuvvet, o toplumsal ve ulusal iradenin aşağısında kalabilsin ya da sıfıra ulaşabilsin diyorlar. Ve bunu başaramamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar. Jean Jacques Rousseau'yu baştan sona kadar okuyunuz! Ben bunu okuduğum vakit, gerçek olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim, özel durumunu inceledim. Anladım ki, bu adam mecnun idi ve cinnet durumunda bu eserini yazmıştır. Dolayısıyla çok ve pek çok dayandığımız bu kuram, böyle bir dimağın ürünüdür." [7]

Peki, Mustafa Kemal'in Rousseau'yu mecnunlukla ve cinnet geçirmekle suçlamasının nedeni ne olabilir? Rousseau'nun çelişkilerinden dolayı böyle bir sonuca varmış olabilir, Mustafa Kemal. Bir başka ihtimal de ülkesi için bilimsel metod ve çağdaşlaşmadan başka bir kurtuluş yolu görmeyen Mustafa Kemal'in, geriye dönüş özlemi duyan ve uygarlığın insanlığın düşmanı olduğunu iddia eden Rousseau'ya tepkisinin sonucu olabilir bu sözler.

Unutmamak gerekir ki, Mustafa Kemal ve Rousseau farklı çağların

---

5 **Le Contrat Social**'in 1913'te Ziya Paşa tarafından yapılan Türkçe çevirisi, **Mukavele-i İçtimaiyye.**

6 **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar,** Derleyen: Gürbüz Tüfekçi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s. 396

7 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** I, s.216

7a Mete Tunçay'a göre M.Kemal "güçler birliği" ilkesini savunurken aslında bu sözleriyle "güçler ayrılığı" (nazariyat-ı meşrutiyet) ilkesinin savunucusu Montesquieu'yu kastetmiştir, yani onu Rousseaau'yla karıştırmıştı. "Atatürk'e Nasıl Bakmak", **Toplum ve Bilim,** no. 4, Kış 1977

adamlarıdır. Rousseau, feodalizmden kapitalizme geçişi sağlayan Fransız Devrimi'nin düşünce kaynaklarından biridir. O, üçüncü toplumsal tabakanın (tiers état) haklarının savunucusudur. Günümüze kadar gelişen burjuvazi onun doktrinini kendi çıkarı doğrultusunda kullanmayı başarmıştır. Mustafa Kemal ise ülkesini feodalizmden kalan Ortaçağ kurumlarından arındırıp, ulusal burjuvazinin var olduğu kapitalist bir sisteme geçirmek istemişti. Aslında ikisinin de feodalizmin ayrıcalıklı sınıflarına karşı verdikleri mücadele birbirine benzer. Bununla birlikte, Fransız Devrimi bir sınıf devrimiyken, Türk Devrimi, Rousseau'nun düşüncelerinden yararlanıp, gelişip serpilen Avrupa burjuvazisinin sömürüsünden kurtulmaya çabalayan, anti-emperyalist ve tam bağımsızlıkçı bir az gelişmiş ülke devrimidir.

II. ROUSSEAU ve MUSTAFA KEMAL'İN SINIFSAL KONUMLARI

Rousseau'nun temsil ettiği ve sözcülüğünü yaptığı küçük burjuvazinin birbirinden çok farklı iki anlamı var. İlki, burjuvaya oranla daha küçük üretim araçlarına sahip ve feodal dönemin el sanatlarıyla uğraşan ve az düzeyde geliri olan emekçi bir kesim için kullanılır. Diğeri ise; (daha çok az gelişmiş ülkeler için kullanılmakla beraber) ülkenin halkını yönlendiren seçkin tabaka, yani aydınları ifade eder. "Sınıflar açısından, küçük burjuva aydını bir anlamda sınıflararasıdır." [8] O üretim sahibi değildir fakat devlet yöneticiliği sıfatıyla üretime etkisi önemlidir.

Babası saatçi olan Rousseau'nun ailesi küçük burjuvazinin mensubu iken, kendisi de kaynak olduğu düşünceleriyle küçük burjuva aydınlarının sözcüsü olmuştur. Mustafa Kemal ise Rousseau gibi orta halli bir aileden (babası küçük bir memurdu) gelmekle beraber ikinci manasıyla - yani bir aydın olarak - küçük burjuvazinin temsilcisidir. Rousseau'yla Mustafaa Kemal'in sınıfsal konumlarını incelerken, kapitalizmin iki farklı sürecinden bahsediyor olduğumuzu unutmamak gerekir.

Rousseau'nun döneminde, kapitalizmin gelişmesiyle üçüncü toplumsal tabakanın içindeki sınıf farklılaşmaları iyice belirginleşmişti. Halbuki

8 Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 91

Rousseau için üçüncü sınıfı oluşturan bireyler eşitti; o, hiçbir vatandaşın ne başkasını satın alacak kadar varlıklı, ne de kendini satacak kadar yoksul olması gerektiğine inanmıştı. O, bütün vatandaşların küçük mülk sahibi olacakları sosyal eşitlik düzeninden yanaydı. Onun küçük burjuva ve halkın çıkarına uygun düşüncelerini, burjuvazi, feodal düzenin yıkılması için kullanmış ve kendi çıkarına uygun değerlendirmeyi başarabilmiştir. Feodalizme karşı büyük burjuvazi ile birlik olan küçük burjuvazi, aklın egemenliği sonucu olan demokratik düşüncelerin yerleşmesine taraftar olmuştu. Bununla birlikte, devrimci olan küçük burjuvazinin geçerli bir ekonomik program yoktu. Rousseau'nun düşüncelerini, temsilcisi olduğu küçük burjuvazinin gelişen kapitalizmdeki çelişkilerini hesaba katarak değerlendirmek gerekir. Bu çelişki, küçük burjuvazinin aklın egemenliği ilkesinden dolayı desteklediği kapitalizmin geçerli bir ekonomik programı olmayan bu sınıfı gerileteceği olmasıdır. Diğer bir deyişle küçük burjuvazi kendi gerilemesi gördüğü bu ileri gidişi desteklemiştir.

Mustafa Kemal'in kapitalizmle olan ilişkisi Kousseau'nunkinden çok farklı. O, feodalizmde çakılı kalmış Türkiye'yi kapitalizme geçirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal için ulusal devlet kurmanın önemli bir şartı ulusal bir ekonomi kurmak, dolayısıyla ulusal burjuvaziye sahip olmaktı. "Kaç milyonerimiz var? Hiç! Binaenaleyh biraz parası olanlara düşman olacak değiliz!" [9] sözüyle kapitalizmin yanında gözüküyor Mustafa Kemal. O, bir küçük burjuva aydını olarak toplumun ortak çıkarını düşünürken, Türkiye'de kapitalizmin, sanayi ve ticaret burjuvazisinin gelişmesi ve Türkiye'nin bir "zenginler memleketi" olması için de uğraş vermiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal devrim boyunca zamanın koşullarına bağlı olarak hedefine ulaşmak için egemen sınıflarla (eşraf, ayan) işbirliği yapmıştır. Fakat hiçbir zaman iktidarı onların eline bırakmamış, diğer bir deyişle onları kullanmıştır.

Toplum Sözleşmesi Kitap III. Bölüm V

Kısacası, bilge kişilerin halk yığınını yönetmesi en iyi ve en doğal bir düzen gereğidir; kendi çıkarları için değil, halkın yararı adına yönettiklerinden kimsenin kuşkusu olmadığı sürece boş yere yönetim araç-

10 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 97

ları artırmamalı, yüz seçkin insanın başarabileceği işi yüz bin kişiye yaptırmamalıdır.

"Aklın egemenliğini kurmak" feodalizmden kapitalizme geçişin sloganıydı. Rousseau'ya göre, bunu bir azınlık başarabilecektir. Halkın iyiliğini bulmak için yol göstericilere gereksinim olduğunu söyleyerek Rousseau, küçük burjuvaziye bir misyon yüklemiş oluyor. İleride de bahsedileceği üzere, Rousseau toplumun ortak yararı için cahil halka yol gösterecek kişi veya seçkinlerin yönetimi ele geçirmesi gerektiğini savunmuştur. Rousseau'nun bu seçkinleri, küçük burjuva aydını Jakobenler'dir.

Türk Devrimi'nin öncüleri olan, Osmanlı Devleti'ne başkaldırmış sivil-asker, aydın-bürokrat tabakası ülkenin küçük burjuvazi sınıfını oluşturuyordu. Mücadeleyi veren kadronun seçkin olduğu Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Dönemi'ndeki (1920-1923) mebusların eğitim düzeyleri incelenerek anlaşılır. "Yaklaşık olarak dörtte üçü Avrupa düzeyinde lise ya da üniversite öğrenimi görmüştü ve yabancı dil biliyordu. Kabine üyelerinin %90'ı yüksek öğrenim yapmıştı ki, o sıralarda böyle bir sosyo-kültürel imtiyaza sahip olan kişilerin tümünün genel nüfusa oranı, %1'di. [10] İşte, Mustafa Kemal de böyle bir kadronun önderi olarak küçük burjuvazi sınıfının bir bireyidir.

Rousseau'yla Mustafa Kemal'in orta halli ailelerden gelmeleri onların ortak sınıf çıkarlarını savunabilecekleri düşüncesini akla getiriyor. Halbuki, Rousseau büyük burjuvaziye göreli küçük burjuvazinin çıkarlarını savunurken, Mustafa Kemal toplumun ortak çıkarı için gerekli gördüğü burjuvazinin ülkede yerleşmesini amaçlamıştır. Onların çakıştıkları nokta mensup oldukları sınıfların ekonomik boyutundan çok, yani göreli olarak burjuvaziden küçük ortahalli sınıfın çıkarları değil de, toplumun ortak çıkarını hedefleyen seçkinlerin iktidarından yana olmalarıdır. Rousseau'nun, seçkinlerin, kendi iyiliğini bilmeyen halka yol gösterme hakkını savunan küçük burjuvazi taraftarı düşüncelerinin Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk Devrimi'nde uygulandığını görüyoruz.

---

10 Kurt Steinhaus, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, Çev:M.Akkaş, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995,s.77

III. ROUSSEAU ve MUSTAFA KEMAL'DE EGEMENLİK KAVRAMI

A. Egemenlik Devredilemez

Toplum Sözleşmesi Kitap I, Bölüm IV

Herbirimiz genel iradenin yüksek yönetimi altında nefsimizi ve bütün iktidarımızı birleştiriyoruz ve her üye bütünün bir parçası oluyor.

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm I

Egemenlik, halk oyunun yürütülmesinden başka birşey olmadığı için, bence hiçbir zaman başkasına geçirilemez; kollektif bir varlık olan egemen varlığı da ancak yine kendisi temsil edebilir: İktidar başkasına geçebilir ama, irade geçemez.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.80

Kayıtsız, şartsız tabiriyle belirtilen egemenliği, milletin üzerinde tutmak demek bu egemenliğin bir zerresini, sıfatı, ismi ne olursa olsun, hiçbir makama vermemek, verdirmemek demektir.

1921 Anayasası, 6. Madde

Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. Yönetim tarzı, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir.

Atatürk'ün Kamutayı Açış Nutukları, s.41

Kuvvet birdir ve o milletindir.

Nutuk III. s.1185

Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırlar: Millî Egemenlik.

Rousseau'nun egemenlik kavramı incelenirken onun temsil ettiği sınıfın feodalizmdeki statüsü unutulmamalıdır. O, üçüncü toplumsal sınıfın ayrıcalıklı aristokratlara başkaldırışını desteklemiştir. Rousseau, bi-

reylerin hür iradelerinin oluşturduğu genel iradeye egemenlik hakkını vermiştir. Benzer şekilde, Mustafa Kemal'in egemenlik kavramı da Osmanlı İmparatorluğu'nun monarşik ve teokratik yönetimi altında ezilen halkın iktidarı için çalışmıştır. Halk egemenliği her ikisinin de yaşadıkları ortam için modern düşüncelerdir. Onlara göre, egemenliğin kaynağı halk (millet) olduğu için sınırsız bir güce sahiptir ve bu güç kimseye devredilemez.

Kendini kurmuş kişilerden oluştuğu için, egemen varlığın bu kişilerin çıkarlarına aykırı çıkarı yoktur ve olamaz, onun için, egemen gücün uyruklarına güvenek göstermesi gerekmez; çünkü bütünün uyruklarına zarar vermeyi aklından geçirmesi düşünülemez.

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm I

Yalnız genel irade devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. s.95

Millet önünde, onun bağımsızlığının temini önünde, onun liyakat, ilerleme ve yenileşmesi önünde her kuvvet, ancak milletin irade ve emeline uymak suretiyle yaşayabilir. Milletin irade ve emeline uymayanların talihi acıdır, yok olmaktır.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I. s.298

Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin devamlı şekilde sağlanması ve korunması ancak ve ancak tam ve kat'i manasiyle millî egemenliğin kurulmuş bulunmasına bağlıdır. Bundan ötürü hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası millî egemenliktir... Bir insan, belki kendi arzusuyla şahsî hürriyetini yok etmek ister, fakat bu teşebbüs koca bir milletin hayatına ve hürriyetine zarar verecekse, bu teşebbüsler hiçbir vakit meşru ve kabule değer olmaz.

Rousseau'nun "Genel İrade" ve Mustafa Kemal'in "Millî Egemenlik" kavramları, kaynakları milletin (halk) kendisi olması dolayısıyla, sınırsız

bir kuvvete sahiptirler; bu kudret tam ve mutlaktır. Onlara göre, bütün vatandaşlar, bütün haklarını egemene verdiklerine göre, bu sınırsız kuvvet toplumda özgürlüğün, eşitliğin ve adaletin teminatı olur ve "karşısında zincirler eriyen, taç ve tahtlar yanan" [11] bu kuvvete karşı gelenler itaate zorlanırlar, diğer bir deyişle özgür olmaya zorlanırlar. İleride de bahsedileceği üzere, egemenliğin bu sınırsız gücü değişik yorum ve uygulamalara sebep olmuştur.

C. Egemenlik Bölünemez

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm II:

Egemenlik hangi nedenlerden ötürü başkasına bağlanamazsa, yine aynı nedenlerden ötürü bölünemez, çünkü irade ya geneldir, ya değildir; ya halkın tümünün iradesidir ya da sadece bir bölüğünün.

Toplum Sözleşmesi Kitap II. Bölüm III:

Dolayısıyla genel iradenin dile getirilebilmesi için, devlet içinde tüm vatandaşları içermeyen bir kısmî toplumun bulunmaması ve her bir vatandaşın ancak kendi düşüncelerine dayanarak bir görüşe sahip olması asal bir önem taşır.

Toplum Sözleşmesi Kitap IV. Bölüm I:

Ancak, toplum bağı gevşemeye, devlet gücünü yitirmeye, özel çıkarlar kendilerini duyurmaya, küçük toplumlar da büyükleri etkilemeye başladı mı, ortak yarar değişikliğe uğrar ve birtakım muhalifler çıkar ortaya. Artık oybirliği diye birşey kalmaz, genel istem de herkesin istemi olmaktan çıkar. Tartışmalar başgösterir, en iyi düşünce bile kavgasız, gülürtüsüz kabul edilemez olur... Gizli etkenlerin güttüğü insanlar, devlet sanki yokmuş, hiç var olmamış gibi, artık bir yurttaş olarak düşüncelerini ileri sürmez, özel çıkarlardan başka amaçları olmayan birtakım haksız kararları yasa diye benimserler.

---

11 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 95.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1923

Bu milletin siyasî partilerden çok canı yanmıştır. Şunu söyliyeyim ki, diğer memleketlerde partiler mutlaka ekonomik amaçlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir partiye mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza amacıyla bir parti teşekkül eder. Bu pek tabiîdir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan siyasî partiler yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Partisi dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil bütün millet dahildir... Bizim milletimiz birbirinden çok farklı menfaatler izleyecek ve bu itibarla birbirleriyle mücadele halinde bulunacak çeşitli sınıflara malik değildir. Mevcut sınıflar, birbirleri için gerekli olma niteliğindedir.

CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) Nizamnamesi ve Programı, 1931

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, ve fakat ferdi ve içtimaî hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

Rousseau ile Mustafa Kemal'in buluştukları bir başka ortak nokta da egemenliğin bölünemeyeceği ilkesidir. Rousseau'ya göre üyeleri vatandaşların bir bölümünü kapsayan siyasî partiler ve dernekler bulunmamalıdır; zira bu gibi partilerin ve grupların ortak (genel) çıkardan farklı olarak özel çıkarları vardır ve amaçları devletin bu çıkarlara uygun politikalar üretmesidir. Böyle bir halde ise irade artık genel irade değil, tekil (özel) irade olacaktır. Rousseau, genel iradeye zarar verebilecek olan partilerin, tarikatların ve sınıfların etkisiz hale getirilmesinden yanadır. Rousseau, üçüncü toplumsal tabakayı tek bir toplumsal sınıf algılayıp, onun içindeki sınıf farklılaşmasını göz ardı etmiştir. Onun "Halk Egemenliği" teorisi, sanayinin gelişmesiyle ortaya çıkan sınıf çatışmalarını (burjuva emekçi) atlamış, halkın bölünmesine neden olacağı ve genel yararın sağlanmasını engelleyeceği endişesiyle özel çıkar gruplarının örgütlenmelerine ve partileşmelerine karşı çıkmıştır. Benzer bir şekilde, Mustafa Kemal'in imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış Türk milleti hedefi, "Halkçılık" ilkesinde kendisini gösterir. O, Türk milletinin devrim süresince dayanışma içinde tek bir yumruk olarak kalmasını sağlamak için

çıkar kavgalarından uzak olması gerektiğini biliyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası da bütün milletin partisiydi, hiçbir zümrenin, sınıfın çıkarını gözetmeyip, ülkenin ortak yararı için çalışmayı hedeflemişti. Rousseau'nun "Egemenlik Bölünemez" ilkesiyle Mustafa Kemal'in "Halkçılık" ilkesi temelde aynı görüşleri paylaşıyor. İkisinde de amaç ayrıcalıklı sınıflara- Rousseau için aristokrasi, Mustafa Kemal için monarşi (saltanat) ve teokrasi (hilafet) - karşı mücadele sonunda elde edilen eşitliğin ve egemenliğin tekrar ayrıcalıklı zümreler oluşarak, kaybedilmesine izin verilmemesi. Bununla birlikte, gelişen kapitalizmin etkisiyle - plânlı olarak veya başka nedenlerden ötürü - bu ilkeler değişik sonuçlar vermişlerdir. Fransız Devrimi'nden sonra işçi ve emekçi kesimin örgütlenmesine karşı çıkan burjuvazi, Rousseau'nun bu düşüncelerini temel almıştır. Benzer şekilde, ulusal burjuvazi sınıfı oluşturulmaya çalışılan Türkiye'de, Halkçılık ilkesiyle, işçi sınıfının bilinçlenip, sınıf mücadelesine girişmesinin ve sözkonusu amaca zarar vermesinin engellendiği iddia edilmiştir. Son olarak, unutmamak gerekir ki, Halkçılık ilkesi de nihaî hedef olan çok partili demokrasiye ulaşmak için bir araç niteliğindedir.

IV. ROUSSEAU VE MUSTAFA KEMAL'DE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Toplum Sözleşmesi Kitap I, Bölüm IV

Özgürlükten vazgeçmek, insanlıktan vazgeçmektir; bir insan olmanın insana sağladığı haklarını hatta insan olmanın insana yüklediği görevleri bırakmaktır. Herşeyi teslim eden bir kimseye verilebilecek hiçbir tazminat yoktur. Böyle bir vazgeçme insan doğasına ters düşer; iradesini sahip olduğu tüm özgürlükten yoksun etmesi, bir kimsenin eylemlerinin her türlü ahlak değerlerinden uzaklaşması demektir.

Mustafa Kemal'in özgürlük anlayışının temelinde, doğal haklar kavramına dayanan Rousseau'nun düşünceleri ve Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi'ndeki hükümlerin bulunduğu görülüyor. 1924 Anayasası'nın 68. maddesi ve Mustafa Kemal'in *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* kitabında yazdığı *Hürriyet* bölümü ile Fransızlar'ın bahsi geçen bil-

dirisinin 4. maddesinin hemen hemen aynı ifadeleri taşımaları bunun iyi bir kanıtıdır. [12]

1924 Anayasası:

Madde 68- Hürriyet, başkasına zarar vermeyecek herşeyi yapabilmektir. Tabiî haklardan olan hürriyetin sınırı, başkalarının hürriyetinin sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer.

Mustafa Kemal'in *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* kitabında yazdığı *Hürriyet* bölümü:

Özgürlük, başkasına zararlı olmayacak her türlü kullanımda bulunmaktır. Kişisel özgürlüğe sınır olarak, başkalarının özgürlük sınırı gösterilir. Bu sınır ancak yasa yoluyla saptanır ve belirtilir.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi:

Madde 4- Özgürlük, başkasına zarar vermeyen herşeyi yapabilmeye dayanır. Onun için, her insanın doğal haklarının sınırı, toplumun başka üyelerine aynı hakları sağlayan sınırlardır. Bu sınır ancak yasa ile belirlenebilir.

Rousseau ve Mustafa Kemal, millî egemenliğin önkoşulu olarak bireylerin özgür olmaları gerektiğini söylüyorlar. Onlara göre, ancak özgür vatandaşlar iradeleriyle yönetime katılabilirler. Lecercle'ye göre, Rousseau bireyin kurtuluşu için çalışır, onun kurulmasına yardım ettiği rejim, bireyin kendi kendinden başka dayanağa sahip olmadığı burjuva rejimidir. Rousseau'nun feodalizmin temeli olan kiliseye ve Mustafa Kemal'in teokrasinin ve eski düzenin temeli yobaz din kurumlarına açtıkları savaşlar, aynı amacı, özgür bireyi yaratma amacı gütmüştür. Mustafa Kemal'in bu mücadelesine bakarak laiklik ilkesinin millî egemenlik kavramı üzerindeki önemi anlaşılabilir. O, ancak "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" nesillerin millî egemenliğe sahip çıkacaklarına inanmıştı.

12 Şeraafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, s. 13-14

V. ROUSSEAU VE MUSTAFA KEMAL'DE "ORTAK ÇIKAR" ÇERÇEVESİNDE EGEMENLİK KAVRAMI

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm III:

Herkesin iradesi ile genel irade arasında, çoğu zaman, hayli ayrılık vardır. Genel istem yalnız ortak yararı göz önünde tutar, öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel istemlerin toplamından başka birşey değildir.

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm VI

Kendisine neyin hayırlı olduğunu binde bir fark ettiği için çok kez ne istediğini bilmeyen gözü bağlı kalabalık böylesine büyük, yasa koyma gibi güç bir işi kendi başına nasıl başarabilir? Halkın kendisi hep iyilik ister, ama kendi başına iyiliğin nerede olduğunu göremez her zaman. Genel istem her zaman doğrudur ama onu yöneten kafa her zaman aydın değildir.

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm III

Genel irade her zaman doğrudur ve kamusal yararlara yöneliktir. Ama bundan halkın kararlarının her zaman aynı doğrulukta olduğu sonucu çıkmaz İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama, bunun ne olduğunu her zaman kestiremez.

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm VI

Tek tek kişiler iyiliği görürler, ama teperler onu. Halksa iyiyi ister ama görmez. Hepsinin de yol gösterenlere gereksinimi vardır. Birini istemini aklına uydurmaya zorlamalı, öbürüne de ne istediğini bilmesini öğretmeli. İşte o zaman, halkın aydınlanması sonucu olarak politik bütünde akılla istem birleşir ve böylece taraflar elbirliği eder, politik bütün de gücünün en yüksek noktasına varır. Yasacıya olan gereksinim işte buradan gelir.

Toplum Sözleşmesi Kitap II, Bölüm VII

Uluslara uygun gelecek en iyi toplum kurallarını bulup çıkarmak için, insanların bütün tutkularından geçtiği halde hiçbirine kapılmayan, insan doğasını adamakıllı bildiği halde, onunla hiçbir ilişkisi olmayan üstün bir zekâ gerekir. Öyle bir zekâ ki, mutluluğu bizimkine bağlı olmamakla bir-

likte, mutluluğumuzu istesin ve zamanın akışı içinde, uzak bir onur payıyla yetinsin, bir yüzyılda çalışıp, bir başka yüzyılda keyif edebilsin.

Rousseau'nun yukarıda bahsettiğim Halk Egemenliği kavramıyla çelişkili bu düşünceleri, onun halkın yasama ve yönetime katılma konularında daha muhafazakâr düşüncelere de sahip olduğunu gösteriyor.

Rousseau, toplum sözleşmesinin oybirliği gerektirdiğini söylerken, genel irade için böyle bir şart koşmaz. Ona göre, genel iradeye karşı çıkan vatandaşların kendi iyilikleri için bu iradeye uymaları zorla sağlanacak, diğer bir deyişle hakları ve özgürlükleri onlara zorla verilecek. Buradan da, genel iradeyi genel yapanın çoğunluğun iradesi değil, toplumun ortak yararı olduğu sonucuna varılabilir. Halk kendisi için hayırlı olanı göremez ise, toplumsal yarar için yapılan genel irade olur ve bu, bireylerin tek tek iradelerinden oluşan genel iradeden farklı olur. Bu toplumsal yararın farkında olan bir kişi de, bir azınlık grup da olabilir ve artık genel iradeyi o (tek kişi ya da azınlık grup) temsil eder, diğer bir deyişle egemenlik ona devredilir. Bu durumda doğruyu bilmeyen çoğunluk, toplumun ortak yararı için tek bir kişinin veya azınlık grubun genel iradeyi temsil eden mutlak ve tam egemenliğine itaat etmek mecburiyetindedir. Rousseau'nun bu mutlak yönetim anlayışı tarih boyunca birçok ülkenin tek adam, tek parti yönetimlerinin düşünce sistemine kaynak olmuştur. Kendilerini topluluğun iyiliğine ve özgürlüğüne adadıklarını iddia eden Lenin, Mussolini, Hitler gibi liderler Rousseau'nun genel irade kavramını kullanmışlardır.

Rousseau'nun "egemenlik devredilemez" ilkesiyle çelişkili bu düşüncelerini, Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Devrimi'nde uygulamasını görüyoruz. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesinden, devrim boyunca yapılan reformlara kadar her aşamada aydın bir zümre, halka yol göstericilik yapmıştır. Mustafa Kemal, savaştan bıkmış, fakir ve zor durumdaki Türk halkını "ikaz edip harekete geçirmenin" gerekliliğine inanmıştı. Onun, "Fertler düşünür olmadıkça kitleler istenilen istikametlere sevk olunabilirler... Şüphe yok ki her işin başlangıcında aşağıdan yu-

karıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya olması zarureti vardır" [13] sözleri devrimin ancak halka empoze edilerek yapılabileceği inancının ifadesidir. "Ona göre, toplumun bilgi ve eğitim düzeyi (maşeri fikri) belli bir düzeye yükseldiği vakit "hâkimiyet bilâkaydüşart millete" ait olacaktır. [14] Mustafa Kemal, bu nedenle de, reformlar boyunca devrimin seçkinlerinin görevinin toplumu yönlendirmek, aydınlatmak ve onun çağdaşlaşma yolunda ilerlemesini sağlamak olduğuna inanmıştır. O, halkın çeşitli kesimlerinden gelen istemlere hizmet etmeyi değil halkın ortak çıkarına ulaşmayı hedeflemişti. Peki, bu ortak çıkar neydi? Yukarıdan dayatmacı reformların esas amacı Aydınlanma çağının hedefi olan "aklın egemenliğini kurmaktı." Bu hedefe de ancak, Mustafa Kemal'in "hayatta en hakiki yol gösterici" olarak tanımladığı bilimle ulaşılabilirdi. İşte, halkın ortak çıkarını çağdaşlaşma olarak değerlendiren Mustafa Kemal ekonomik çöküntü içinde olan, Ortaçağ kurumlarına (saltanat, hilafet) körü körüne bağlı ve eğitim düzeyi oldukça düşük (genel nüfusun sadece %1'i yüksek öğrenim yapmıştı) Türk milletinin bu hedefe yukarıdan bir dayatma olmadığı sürece ulaşamayacağını biliyordu. Türk Devrimi boyunca "Egemenlik Devredilemez" ilkesinin ihlâl edildiği ve bu sınırsız gücün bir grubun hatta Tek Adamın elinde toplandığı değerlendirmesi doğrudur, fakat unutulmamalıdır ki devrimin reformları - dil devriminden hukukî reformlara, eğitimin birleştirilmesinden halkevlerine kadar - çağdaş ve özgür bireyi yaratıp, onun hür iradesiyle millî egemenliğe sahip çıkmasını hedeflemiştir. Mustafa Kemal'in bu otoriter yönetiminin nihaî hedefi, devrimi takip edecek evrimde yeni kuşakların "Egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir" sözünü uygulayacak sosyal, kültürel ve ekonomik düzeye ulaşmalarıydı.

Rousseau'nun egemenlik kavramındaki çelişkisinin onun doğasında olduğu ve diyalektiğin bir sonucu olduğu söylenebilir. Halbuki, bir aksiyon adamı olan Mustafa Kemal iyi bir taktisyen ve devlet adamı olarak "Egemenlik Devredilemez" ilkesiyle Kurtuluş Savaşı'nın Önderi, Birinci Millet Meclisi'ni toplamış, ve yukarıda belirtilen hedefleri amaçlayan, yu-

13 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** II, s.11

14 Metin Heper, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1983, s.226

karıdan dayatmacı reformları uygulamak amacıyla daha sonraları bu gücü kendi kullanmıştır.

VI. TÜRK DEVRİMİNİN JAKOBENLİĞİ

Mustafa Kemal - Rousseau ilişkisinin değişik bir boyutu ise İkinci Cumhuriyetçiler [15] olarak tanımlanan bir kesimin, Rousseau'nun Fransız Devrimi süresince ilkelerini uygulayan Jakobenler'den esinlenerek, Türk Devrimi'ne yaptığı "Jakoben" - diğer bir deyişle baskıcı terör dönemi - suçlamalarıdır.

Jakobenler'in Genel Karakteri ve Türk Devrimi:

Rousseau, yeni bir mutlakiyetçiliğin, çoğunluğun hegemonyası fikrine dayanan "mutlak demokrasi" anlayışının yaratıcısıydı. Jakobenler'in Fransız Devrimi'ndeki totaliter yönetimi de Rousseau'nun bu düşüncelerinden esinlenmiştir. Küçük burjuvazinin temsilcisi Jakobenler, Rousseau'nun bu sınıfa sağladığı doktrini kullanmışlar, özellikle onun "bütün yurttaşlar bütün haklarını egemene teslim ettiklerine göre, egemen özgürlüğü savunmak için sınırsız bir güce sahip olur" ilkesi Jakobenler'in devrimci terörünün temelini oluşturmuştur. Jakobenler'in diktatörlüğü büyük burjuvazi, kralcı aristokrasi ve dış düşmanlara karşı küçük burjuvazinin çıkarlarını sağlamak amacını gütmüştür. Benzer özellikleri olan Türk Devrimi'nde de ayrıcalıklı sınıflarla mücadele eden küçük burjuvazinin (seçkinler) Rousseau'nun "ortak çıkar" ilkesini kullandığı belirtilmişti.

"Jakobenizm, Fransız Devrimi'nin içte ve dışta büyük tehlikelerle karşılaştığı bir dönemde güç kazanmıştır. Touchard'ın belirttiği gibi, bu

15 İkinci Cumhuriyetçiler, genellikle değişimden yana olduklarını iddia eden farklı cephelerden insanların oluşturduğu bir grup. Bu farklı cepheler: İslâmcılar, Kürtçüler, Asker-Sivil bürokrasinin egemenliğinden rahatsız olan burjuvazinin bir bölümü. Bu insanların değişik konularda genellikle ortak bir görüşleri olmamasına rağmen tek bir konuda konsensusa varmış oldukları görünüyor: Anti-Kemalizm. Bkz. Metin Sever-Cem Dizdar, **2.Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, Ankara, 1993.

akım bir "vatan tehlikede" kuramıdır. Ama Jakobenler'in vatanseverliği, şoven bir vatanseverlik değildi. [16] Rousseau'nun izleyicisi ve Jakobenler'in lideri Robespiere'e göre "Anayasalı hükümetin görevi Cumhuriyet'i korumaktır; oysa devrimci hükümetin görevi Cumhuriyet'i kurmaktır. Devrimci hükümetler daha esnek ve geniş hükümlere bağlı olmalıdır çünkü hızla değişen, hemen tedbir alınmasını gerektiren koşullarla karşı karşıyadırlar. Birden beliren tehlikelere aynı çabuklukla karşı koyabilmek için, bütün kaynakları seferber edebilme olanağına sahip olmalılar. Anayasalı rejimlerde bireyleri kamu gücüne karşı savunmakla yetinilir. Oysa devrimci hükümetler karşı-devrimin saldırısından kamu gücünü korumak zorundadır. Devrimci hükümet, devrimden yana olan vatandaşlara tüm korunma ve gelişme olanaklarını sağlar, fakat halk düşmanlarına verebileceği tek şey ölüm cezasıdır." [17] Onun bu sözleri sanki iç ve dış düşmanlarla mücadele eden, tam bağımsız ve çağdaş bir ülke kurmaya çalışan Mustafa Kemal hükümetinin devrim sırasındaki tanımını yapıyor. Bu benzerliğin en önemli sebebi, Fransız Devrimi'nden oldukça etkilendiğini "Türk demokrasisi Fransa Devrimi'nin açtığı yolu takip etmiş" [18] sözüyle ifade eden Mustafa Kemal'in devrim sürecinde Fransız Devrimi'nin kurumlarına benzer kurumlar oluşturmasıydı (Konvensiyon Meclisi türünde bir Meclis Hükümeti ve Devrim Mahkemeleri benzeri İstiklâl Mahkemeleri gibi).

Jakobenler ülke içinde ve dışında karşı - devrimcilerle mücadele halindeyken, kendi içindeki muhalefete yer vermemişti. Dönemin koşulları seçim ve temsil ilkelerinin askıya alınmasına sebep olmuştu. Muhalefetin tasfiyesiyle terör (tedhiş) ve diktatörlük dönemi kendini iyiden belli ediyordu. Şüpheli şahıslar hakkındaki kanunla başlayan bu dönem her ilde kurulan devrim mahkemelerinin çalışmalarıyla iyice kendini gösterdi İdamların yanında mahkemeye çıkarılmadan yapılan infazlar eklendi. "Mahkeme kararıyla idam edilen 14.000 kişiden %6.5'i din adamı, %8.25'i aristokrat, %25'i burjuva, %28'i köylü ve %31'i işçiydi. [19] Yargılanmadan idam edilenlerle yaklaşık 40.000 kişi öldürülmüştü. Vatanın dış güçlere

16 Murat Sarıca, **Siyasî Düşünce Tarihi,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 103
17 Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilâli,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s.100
18 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** III, s.81
19 Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilâli,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s.100.

karşı tehlikede olmadığı bir dönemde vatan hainliği suçlamalarıyla yapılan idamlar diktatörlüğe karşı olan tepkileri çoğaltıyordu. Bu infazlar Jakoben hareketinin baskıcılığının ve şiddetinin kanıtıdır. Her kesimden ve sınıftan insanı yok ederek halkın kendilerinden iyice uzaklaşmalarına sebep olmuşlardır. Fransız Devrimi'nin Devrim Mahkemeleri'nden örnek alınmış olan İstiklal Mahkemeleri, terör yaratmamıştır. Jakobenlerin devrim mahkemelerinin aksine Türk Devriminin İstiklâl Mahkemeleri belli ve kesin bir amaca hizmet etmiştir. Kurtuluş Savaşı süresince asker kaçaklarını, savaşın karışıklığından yararlanıp kamuya zarar vermek isteyenleri ve karşı-devrimcileri cezalandırmak amacını gütmüşlerdir. Bu mahkemeler hiçbir zaman keyfî davranmayıp, günün koşullarına uygun olarak vatanın güvenliği ve yeni sistemin yerleşmesi adına kararlar vermişlerdir. [20]

Jakoben döneminin önemli özelliklerinden biri Hristiyan dinine karşı uyanan tepki ve bu konu ile ilgili alınan kararlardır. Aydınlanma felsefesinin etkisinde olan Jakobenler dine karşıydılar. Katolikliğin yerini vatan ve hürriyet inancının almasını istiyorlardı. Katolikliğe ilk darbe İsa'nın doğumuyla başlayan takvimi değiştirerek yapılmıştı. Bu takvim yerine Cumhuriyet'in ilk günü olan 22 Eylül 1792 tarihini başlangıç kabul eden yeni takvim getirilmiş, dinî bayramlar kaldırılıp, aylara doğa ile ilgili isimler verilmişti. Paris çevresindeki kiliseler kapatılmış, bunlar aklın tapınağı hâline getirilmişti. Bu dönemde, hükümet temsilcilerinin önderliğinde anti-katolik aşırı bir din düşmanlığı yayılmış ve Jakobenler, din üzerindeki sert tavırlarıyla halktan iyice kopmuşlardır. Aydınlanma felsefesinin "aklın egemenliği" ilkesi Türk Devrimi'nin de temelini oluşturmuştur ve dolayısıyla din konusunda reformlar yapılmıştır. Lâiklik ilkesinin esas amacı bireyi ortaçağın teokratik kurumlarından kurtarıp din ve vicdan özgürlüğüne kavuşturmaktı. Yüzyılların düzenini değiştirmek radikal kararlar gerektiriyordu. Mustafa Kemal de Hilâfet'in kaldırılmasından, popüler dinle (tarikatlarla) mücadeleye kadar zamanın koşullarına ters ve dolayısıyla dayatmacı bu kararların alınmasını ve yürütülmesini sağladı. Jakobenler'in lâiklik hareketi daha çok anti-katolik bir din düşmanlığı halini almıştı, halbuki Türk Devrimi için amaç dine zarar vermek değil onu "din oyunu ak-

20 Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s. 228.

törlerinden" [21] korumak ve aklın yolu çağdaşlaşmaya ulaşmaktı. II. Cumhuriyetçiler'in Türk Devrimi'ni kuran kadroyu ateist lâiklikle ve anti-İslâmlık'la suçlamasına en yerinde cevabı Mustafa Kemal'in kendisi verir: "Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. [22]

Jakobenler, sosyal adalet ve hak kavramlarını ilk kez gündeme getirmişlerse de, ekonomik bir programları olmadığı için ne halkın sosyalist eğilimlerine, ne de ticaret burjuvazisinin çıkarlarına uygun davranmışlardır. Jakobenler aldıkları idarî, iktisadî ve malî tedbirlerle 1789'da getirilen ilkelerin dışına çıkarak vatandaşın hürriyetine karşı devletin güvenliğini, liberal iktisat ilkelerine karşı kamunun genel yararını ön plâna alan güdümlü bir iktisat politikası ve otoriter bir tutum izlemişler ve iktidarda kalabilmek için başvurdukları terör ve baskı yöntemiyle toplumdan iyice uzaklaşmışlardır.

VII. TÜRK DEVRİMİ İÇİN YAPILAN JAKOBEN SUÇLAMALARINA CEVAP

Jakobenler'in hareketiyle Türk devrimi arasında bir takım benzerlikler olduğunu ve özellikle bu devirde alınan bazı radikal kararların benzerlerinin Türk Devrimi boyunca alındığını görüyoruz. Ancak, Jakoben hareketi zamanla üst-yapıya yönelik ve toplumun ortak çıkarını gözeten bir hareketten baskıcı ve halkı karşısına almış bir terör hareketine dönüşmüştür. Bu bağlamda, II. Cumhuriyetçiler'in Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurtuluş ve kuruluş hareketini "Jakoben" olarak tanımlamalarının esas anlamı devrimi, yöneticilerin keyfî idaresiyle kurulmuş baskı ve dikta rejimi olarak görmeleridir. Ancak, sağlıklı sonuçlara varmak için Türk Devrimi'ni objektif ve subjektif koşullarıyla değerlendirmek gerekir. Bu noktadan hareketle II. Cumhuriyetçiler'in Jakoben suçlamalarına aşağıdaki cevaplar verilebilir:

---

21 Atatürk, Nutuk II, 1927, s. 208
22 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, 1923, s.70

• Devrimlerin doğasında Jakobenlik vardır. Bir devrim sürecinde tam anlamı ile demokrasi olması beklenemez. Dünya üzerinde bugün istikrarlı demokrasiler olarak gördüğümüz devletlerin birçoğunda da, demokrasinin başlangıç noktasını oluşturan devrim sürecinde anti-demokratik tavırlar olmuştur. Fransız devrim mahkemeleri 17.000 kişiyi idam ettirmişti. Yargılanmadan idam edilenlerle birlikte 40.000 kişi öldürülmüştü. Sovyet devriminde ise aristokrat ve burjuva sınıfının çoğu ortadan kaldırılmıştı. Türk Devrimi'nde ise üç yılda İstiklâl Mahkemeleri, 1.054 kişiyi asmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, İstiklâl Mahkemeleri amaca yönelik sertlik kullanmıştır, diğer bir deyişle savaş suçluları ve karşı devrimcilerin yargılanması ve infazını gerçekleştirirken keyfî davranmamışlar, fakat yeni kurulan rejimin temellerinin sağlam olması için gerekli istikrarı sağlamak yolunda gerekeni de yapmışlardır. İstiklâl Mahkemeleri üzerine geniş çalışmalar yapan Ergün Aybars'a göre [23], "İstiklâl Mahkemeleri'nin devrim mahkemeleri oldukları nasıl bir gerçekse, terör mahkemeleri oldukları görüşü o derece yanlıştır." [24] Unutmamak gerekir ki, bu mahkemeler Fransız Devrimi'ndeki gibi sınıfsal bir amaca yönelik çalışmayıp millî bir dava uğruna çalışmışlardır. Aybars'a göre, "İstiklâl Mahkemeleri kuruluşlarında öngürülen amacı büyük bir başarıyla yerine getirdiler. [25] II. Cumhuriyetçiler'in özellikle bu konuda yoğun ve asılsız spekülasyonlar yapmalarının muhtemel sebebi bu başarıyı sindirememeleri olabilir.

• Unutmamak gerekir ki, Türk Devrimi'nin ayrıcalıklı bir sınıfı tasfiye etmesinden dolayı demokratik bir yönü vardır. Taner Timur, "Her devrim egemen ve ayrıcalıklı bir sınıfı tasfiye ettiği ölçüde bir demokratik devrimdir" diyor. [26] İşte, Türk Devrimi de monarşiyi ve teokrasiyi tasfiye ettikten sonra doğal olarak yeni rejimi korumak için karşı devrim potansiyelini engellemiş ve siyasî özgürlükleri kısıtlamıştır. Bu rejim baskısını karşı devrimcilere yapmış, devrimci fikirler tek parti dö-

23 II. Cumhuriyetçilerin genellikle ihmal ettikleri (ya da etmek istedikleri), İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki bu eserler : **Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri I** 1920-1923, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975 - Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri II** 1923-1927, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982

24 E. Aybars, a.g.e., s. 229

25 E. Aybars, a.g.e., s. 229

26 Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İnge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 292

neminde de eleştiri özgürlüğü bulmuşlardır. Bu yüzden Türk Devrimi'nin kurduğu bu düzeni" demokratik otoriter" düzen olarak da nitelendirebiliriz.

• Türk Devrimi, toplumun kültürünü aklın, bunun ürünü olan bilimin eleştirisinden geçiren ve ilerlemeyi hedefleyen Aydınlanma felsefesini benimsemişti. II. Cumhuriyetçiler'in (dinci kesimin bir kısmı hariç) dahi kabul etmek zorunda kaldığı bu hedefe nasıl ulaşılacaktı? Feodalizme ve ortaçağ kurumlarına takılı kalmış, genel eğitim düzeyi düşük halkın bu hedefe o koşullar altında ulaşması imkânsızdı denebilir. Aydınlanma devriminin sınıfsal önderi burjuvazidir; halbuki Türkiye'de böyle bir sınıf yoktu. Demek ki, tepeden inme olacak bu hareketi ancak küçük burjuvaziden oluşan yönetici kadrosu yapabilirdi. Çağdaşlaşma amacı güden üst-yapı reformları gerçekleştirilirken aynı zamanda genel eğitim ve kültür düzeyinin artırılıp halkın bu reformlara sahip çıkması hedeflenmişti. "Aydınlanma dünya görüşünün baş özelliklerinden birinin de, akılcı kültür değerlerini olabildiğince yaymak" [27] olduğunu bilen devrimin yöneticileri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri yoluyla bu reformları halkla indirmeye çalışmışlardı. Çağdaşlaşmaya ulaşmanın o koşullarda mümkün olan tek yolunu deneyen Türk Devrimi'ni "Jakobenlikle" suçlamak çok temelsiz ve taraflı olur.

• Mustafa Kemal'in ilkeleri ve yöntemleri dikkatli incelendiği vakit onun "kendisinden sonra tek adamlar çıkmasın diye tek adamlık yaptığı" sonucuna varılır. [28] Onun devrim süresince yaptığı reformların amacı lâik, çağdaş, kapitalist ve tam bağımsız bir demokrasinin önkoşullarını oluşturmaktı. Kendi döneminde iki defa çok partili demokrasi denemesi yap-

---

27 Macit Gökberk, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İst. 1983, s.326.

28 Mustafa Kemal'in hayatında toplanan son kurultay (1935) için Recep Peker'in hazırladığı parti programındaki totaliter yönetim biçimi ile ilgili M.K.' in Rıza Soyak'a söylediği aşağıdaki sözler bu konuyu aydınlatıcı nitelikte: "Bütün kuvvetleri nefsinde toplayıp tek partiyi, devleti ve memleketi kendi başlarına idare edecek olan yüksek meclisin azasını kim seçecek; bu zorbalar heyeti, kuvvet ve selahiyetlerini kimden ve nasıl alacak? Hayret, hayreti uzma. Bu ne sakat düşüncedir, bu nasıl zihniyettir! Görülüyor ki varmak istediğimiz hedef henüz, en yakın arkadaşlar tarafından bile, zerre kadar anlaşılmış değildir. Biz öyle bir idare, öyle bir rejim istiyoruz ki; bu memlekette bir gün Padişahlığa taraftar olanlar dahi bir fırka kurabilsinler". Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından** Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 1994, s.313

masının temelinde bu amaç yatmaktadır. Karşı - devrim bastırılıp sistem yerine oturduktan sonra nihaî hedefe doğru daha kolay adımlar atılmıştır. O dönem bu şekilde "yukarıdan" değiştirildiği içindir ki Türkiye 1945'te çok partililiğe yumuşak bir biçimde geçmiştir. Unutmamak gerekir ki, Türkiye'deki muhalefet de bu tepeden inmeciliğin ürünüdür, muhalefeti oluşturan kadrolar bu tepeden inmecilik sayesinde oluşturulmuştur. 1950 yılında iktidarı devralabilen muhalefeti yaratan devrim ne kadar "Jakoben" olabilir. Demek ki, Mustafa Kemal'in tek adamlığından bu üstyapı reformlarına kadar devrimin her süreci demokrasi için bir önkoşulmuş denebilir.

• 1920'lerin Türk Devleti'ni Jakobenlikle, anti-demokratik uygulamalarla suçlarken objektif olmak lâzım. Zira, 1920'li yıllarda dünyanın hiçbir yerinde tam anlamı ile demokrasi yoktu. 1920'lerde, bugünkü Avrupa ülkelerinin büyük bir bölümünde kadınların, A.B.D'nin bir çok eyaletinde zencilerin, dünyanın pek çok yerinde okuma yazma bilmeyenlerin, belli bir eğitim seviyesinde olmayanların, diploması olmayanların, belli bir oranda vergi vermeyenlerin, oy verme hakkı yoktu. Türk Devrimi'nden seneler önce burjuva devrimi yapan ve kapitalist düzene geçen bu ülkelerin anti-demokratik (ırk ve cins ayrımı hariç) bu uygulamalarının altında, yönetimde entellektüel seçkin bir zümrenin söz sahibi yapılması amacı yatıyordu. Bu ülkeler böylelikle, ülke insanlarının eğitim seviyelerinin seçkin bir yönetim altında yükselmesini ve demokrasinin daha sağlıklı ve temelli yerleşmesini sağlamışlar ve günümüzün demokratik hukuk devleti amacına ulaşmışlardır. Antidemokratlıkla suçlanan Türk Devrimi ise yukarıda bahsedildiği üzere üstyapı reformlarıyla düzenini kurmuş ve halkın demokrasiye tam katılımını sağlayarak nihaî hedefi olan çok partili sisteme 1945'te geçmiştir. Batılı demokrasiler incelenince, "Türkiye'de çok partili demokrasiye geçiş için, kurumların ve kuralların tam manası ile yerleşmesi (1924 Anayasası yerine 1961 Anayasası gibi bir sistemin getirilmesi gibi) amacıyla belli bir süreye gereksinim vardı" sonucuna varılabilir.

VIII. SONUÇ

Mustafa Kemal'in, ülkesinde kurmaya çalıştığı düzenin yıllar öncesinden düşünsel hazırlayıcıları sayabileceğimiz Comte, Voltaire, Rousseau gibi düşünürlerin kavramlarından ektilenmiş olduğu şüphe götürmez bir gerçek. Bu bağlamda, Rousseau'nun, egemenlik ve özgürlük kavramlarının Türk Devrimi için önem arz ettiği söylenebilir. Mustafa Kemal ve Rousseau'nun yaşadıkları zaman ve koşullara göre modern denebilecek bu kavramlar üzerine söyledikleri sözlerin içerdiği ifadelerin benzerliği de bu etkiden kaynaklanıyor olabilir. İkisinin de kişi için özgürlükçü ve siyasal rejim olarak da ayrıcalıklı sınıfların tasfiye edildiği cumhuriyetçi bir sistemi hedeflediği sonucunda varılıyor. Bu hedeflere ulaşmak için gerekirse, halk, egemenliğine, özgürlüğüne ve çıkarına sahip çıkana kadar, seçkinlerin önderliğinde otoriter düzenlerin dahi, araç olmak şartı ile kurulabileceğini söylüyorlar. Rousseau'yla Mustafa Kemal'in benzer kavramlarının uygulamada farklılık arz ettiklerini görüyoruz. Unutmamak gerekir ki, Rousseau bir doktrin adamıdır, ve fakat Mustafa Kemal ilkelerini uygulayan bir aksiyon adamıdır. Rousseau'nun doktrin verdiği Jakobenlerin uygulamaları ile Mustafa Kemal'in Türk Devrimi yapısal olarak benzerlikler arz etseler de Jakobenler, yarattıkları terör dönemiyle Türk Devrimi'nden ayrılıyorlar. Bu şiddetin sebeplerinden biri temsil ettikleri küçük burjuvazinin ve dolayısıyla bu sınıfa bir doktrin sağlayan Rousseau'nun çelişkilerinin uygulamada yarattığı aksaklıklardır. Halbuki, Türk Devrimi çelişkilerin değil taktiklerin üzerine kurulmuş; onun önderi Mustafa Kemal nihai hedefi olan tam bağımsızlık, çağdaşlaşma ve milli egemenlik yolunda ilerlerken aklın egemen olduğu tutarlı bir düşünce sisteminin kullanmıştır. Türk Devrimi'ni değerlendirirken onun etkilendiği düşünce sistemlerini ve bu sistemlerin nihai amaçlarını göz önüne almak yanlış sonuçlar çıkarılmasını engelleyecektir.

KAYNAKLAR

1. Althusser, Louis. **Politika ve Tarih,** Çev. : A.Şenel, Ö.Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1987

2. Aybars, Ergun, **İstanbul Mahkemeleri,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975

3. Ateş, T. **Kemalizmin Özü,** Der yayınları, İstanbul, 1995

4. **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983

5. **2.Cumhuriyete Hayır,** Türk Devrim Kurumu Sam Yayınları, Derleme, Ankara, 1995

6. Kocatürk, U. **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Turhan Kitabevi, 1984

7. Kongar, E. **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994

8. Lecercle, J.J. **Jean-Jacaues Rousseau Hayatı ve Eserleri,** Çev. R. İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1995

9. Oran, Baskın. **Atatürk Milletçiliği,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993

10. Rousseau, J.J. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı,** Çev. : R. İleri Say Yayınları, İstanbul, 1995

11. Rousseau, J.J. **Toplum Sözleşmesi,** çev. : V.Günyol, İstanbul, 1994

12. Sarıca, M. **Fransız İhtilali.** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995

13. Sarıca, M. **Siyasi Düşünce Tarihi,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983

14. Sever. M. - Dizdar, C. **2.Cumhuriyet Tartışmaları,** Başak Yayınları, Ankara, 1993

15. Şenel, A. **Siyasal Düşünceler Tarihi,** Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995

16. Steinhaus, Kurt. **Atatürk Devrimi Sosyolojisi,** Çev. : M.Akkaş, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995

17. Tanör, B. **Kuruluş Üzerine 10 Konferans,** Der Yayınları, İstanbul, 1996

18. Timur, T. **Türk Devrimi ve Sonrası,** İmge Kitabevi, Ankara, 1994

19. Turan. Ş. **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982

20. Tüfekçi, G. **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar,** T.İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983

BİR EĞİTİM LİDERİ OLARAK ATATÜRK

MENENDİ ERDEM *

Bir eğitim lideri olarak Atatürk eğitimle ilgili hataları ve aksaklıkları doğru teşhis edip, ona göre eğitim sisteminde çözüm olan köklü değişiklikleri bizzat kendisi uygulayarak gerçekleştirmiştir.

Atatürk'ün eğitim liderliğini incelemeden önce eğitim ve eğitim liderliğinin ne olduğuna bakmak gerekmektedir.

BÖLÜM I
EĞİTİM ve EĞİTİM LİDERLİĞİ

1.1. EĞİTİM NEDİR?

İnsanın ekmek-su gibi yaşamsal bir ihtiyacıdır eğitim. Olmazsa olmaz diye nitelendirebiliriz.

İnsan tek başına doğar ama, toplum içinde dünyaya gözlerini açar ve yaşamını ölünceye kadar bir grup içerisinde devam ettirir.

Doğumdan ölüme kadar içinde yer aldığı gruplar içerisinde etkileşim halindedir. Dolaylı-dolaysız, kasıtlı-kasıtsız bir eğitimin etkisi altındadır. Bu anlamda eğitim sadece okulda değil ailede, arkadaş grubunda, sokakta, camide, asker ocağında... her ortamda ve hayatın her safhasında eğitime tabidir. İnsan etkilenir ve etkiler.

Anne karnında başlayan ve mezara kadar devam eden bir süreç. Her an,

* Denizli Sarayköy Caber-Uyanık Köyü İlkokulu Öğretmeni

her zaman yeni bir bilgi, beceri, davranış öğrenebiliriz veya mevcut bilgi, beceri ve davranışımız her an ve her zaman değişebilir. [1]

Çeşitli yazarlarımıza göre eğitimin tanımı farklıdır.

Eğitim genel anlamıyla, insanları belirli amaçlara göre yetiştirme süreci; geniş anlamıyla toplumda varolan kültürü bireye aktarmada benimsetme sürecinin bir parçasıdır. [2]

Önceden belirlenmiş esaslara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir. [3]

Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir. [4]

Eğitim, bireyde davranış değiştirme sürecidir. [5]

Bu tanımlara göre eğitimin ögeleri;

a - Toplumda varolan kültürü aktarmada benimsetmede, geliştirmede araç olması

b - Bireyde yeni bir davranış meydana getirmesi, varolanı da değiştirmesidir.

Eğitim aynı zamanda birçok işlevi de yerine getirmektedir.

a - Bireyin içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olmasını sağlamaktadır.

b - Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın temeli olan nitelikli insangücü ihtiyacını yetiştiren itici güçdür.

---

1 Ali Rıza Erdem, *Eğitimin Gerekliliği*, ***Bilgi Çağında Eğitim*, Yıl:3, Sayı:6, Ocak-Şubat-Mart 1996**, s.9

2 Nurettin Fidan, Münire Erden ***Eğitim Bilimine Giriş*** Ankara : Repa Yayınları, 1989, s.5

3 Ferhan Oğuzkan ***Eğitim Terimleri Sözlüğü*** Ankara: Türk Dil Kurumu, 1974, s.6

4 Selahattin Ertürk ***Eğitimde Program Geliştirme*** Ankara: Yelkentepe Yayınları, 1972, s.12

5 Özcan Demirel ***Eğitim Terimleri Sözlüğü*** Ankara: Usem Yayınları, No:10, 1993, s.36

c - Bireyin yetenekleri ve kabiliyetleri ölçüsünde kendini yetişmesini sağlayarak nihai amaç olan bireyin kendini gerçekleşmesinde etkili bir araçdır.

d - Ortak değerleri, inançları, kültürü, siyasi rejimi benimseyen vatandaşlar yetiştirerek toplumun devamlılığını sağlamada vazgeçilmez bir araçdır.

EĞİTİM GEREKLİLİĞİ

Bireyin davranışlarından pek çoğu öğrenme ürünüdür. Bir davranışın öğrenme ürünü sayılabilmesi için onu:

- Bireyin sonradan kazanmış olması,
- En azından belli bir kararlılıkla göstermeye başlaması gerekmektedir. 6

Malzemesi insan olduğu için eğitim ince bir sanattır. Eğitimin bilen kişiler tarafından uygun bir program, araç-gereç, yöntem ve ayrıca özel bir dikkat ve itina ile yapılması gerekmektedir.

Eğitim, meyvesini geç veren bir süreçdir. Biliyoruz ki bugünün toplumunda söz sahibi olanlar 20-30 yıl önceki eğitim uygulamalarının ürünüdür. Bu anlamda geleceğin istenen nitelikte insanını yetiştirmeye şimdiden başlamak gerekmektedir. 7

Ünlü Çin düşünürü Kuan Tzu'nun dediği gibi

" Bir yıl sonrasıysa düşündüğün, tohum ek; Ağaç dik, on yıl sonrasıysa tasarladığın; Ama düşünüyorsan yüz yıl ötesini, halkı eğit o zaman;

---

6 Durmuş Ali Özçelik, **Eğitim Programları ve Öğretim** Ankara. ÖSYM Yayınları, No: 8, 1989. s.1

7 Erdem; a.g.m., s.10

Bir kez tohum ekersen, bir kez ürün alırsın; Bir kez ağaç dikersen, on kez ürün, eğitirsen milleti;

Birine bir balık verirsen, doyar bir defalık; Balık tutmayı öğret, doysun ömür boyunca."

Eğitim günümüzde hızla gelişmekte olan bir teknolojidir. Bu teknoloji ile toplumların geleceği demek olan yeni nesiller yetiştirilmektedir.

Eğitim her an her yerde olan bir olay ve olgudur. Yeri ve zamanı yoktur.

Eğer :

- Eğtim faaliyetleri iyi planlamazsa,
- Bireyler çevrelerinde rasgele bir eğitime tabi tutuluyorlarsa,
- Çevrelerinde eğitim açısından iyi örnekler azsa veya yoksa,
- Bireylere verilen eğitim hedef, program, araç-gereç, yöntem bakımından bilimsel değilse; amaçlara ulaşamamaktan daha kötüsü istenmeyen tipde insanlar toplumda boy gösterebilecektir.

Tüm bunlara dayanarak eğitimin gerekliliğini şu şekilde ifade edebiliriz;

1- Toplumda varolan kültürün yeni bireylere aktarılması, benimsetilmesi,

2- Toplumun devamlılığını sağlayacak ortak değerleri paylaşan, kaynaşmış, birbirine karşı hoşgörülü, demokratik yaşam tarzını benimsemiş ve bunu bir davranış olarak gösterebilen vatandaşların yetiştirilmesi,

3- Toplumsal ve ekonomik kalkınmada başat güç olan nitelikli insangücü ihtiyacının ihtiyaç duyulan alanlarda ve sayıda yetiştirilebilmesi,

4- Bireyin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yetiştirilerek nihai amaç olan bireyin kendini gerçekleştirebilmesi, için eğitim her toplumda ve bireyin hayatının her safhasında gereklidir.

Toplumu oluşturan bireylerin doğumdan ölüme kadar geçen zaman süresi içerisinde her safhasında istendik davranışlar göstermesi isteniyorsa tabi olduğu eğitim tesadüflere bırakılmamalıdır; mutlaka planlanmalıdır ve hataları, eksiklikleri düzeltilerek yeniden işe koşulmalıdır. [8]

EĞİTİMİN TÜRLERİ

Örgün eğitim, belirli yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere, amaca göre hazırlanmış programlarla, okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitimdir. Bu eğitim türünde genel, mesleki ve teknik eğitim programları uygulanır.

Yaygın eğitim, örgün eğitim sistemine hiç girmemiş, herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademelerin biriden ayrılmış olan bireylere ilgi ve gereksinme duydukları alanlarda yapılan eğitimdir. Bu eğitim değişik yaş gruplarındaki ve seviyelerdeki bireylere amaçlarına uygun hazırlanmış proğramların gerektirdiği ortamda ve sürede verilen eğitimdir. Halk eğitim, yetişkinler eğitimi, yetişkinler eğitimi, hizmet önceis meslek eğitimi ve hizmetçi eğitim birer yaygın eğitimdir. [9]

1.2. EĞİTİM LİDERLİĞİ

Okuldan lider yetiştirmesi ve liderlik yapması beklenir. Okulun yetiştirdiği liderler yetiştiremediği liderler ve liderliğini yaptığı konular sürekli eleştirilir.

Eğitimde her zaman her düzeyde yöneticiden, her düzeyin denetiçisinden, her dersin sınıfın öğretmeninden, arada sırada da öğrenciden liderlik beklenir. [10]

---

8 a.g.m, s.10
9 Haydar Taymaz **Hizmet İçi Eğitim** Ankara: PEGEM Yayınları, No:3, 1993, s.3
10 Şule Açıkalın **Eğitim Liderliği Ders Notları** Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1992, s.11

BİR ÖRGÜT OLARAK OKULUN KENDİNE HAS ÖZELLİKLERİ

Okulun örgüt olarak kendine has özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. [11]

1- Üzerinde çalıştığı hammadde toplumdan gelen ve topluma giden insandır.

2- Çeşitli değerler vardır. Bu değerler birbirleriyle etkileşir ve çatışır.

3- Ürününü değerlendirme güçlüğü vardır.

4- Özel bir çevredir.

5- Çevresindeki bütün biçimsel ve doğal örgütler okula yön vermeye veya etkilemeye çalışır.

6- Fikir bağımsızlığı sınırlandırılmaya çalışılır.

7- Kültür aktarımını ve değişimini sağlar.

8- Bürokratik bir kurumdur.

9- Kendine özgü bir kişiliği olduğundan her okulun örgüt havası değişiktir.

EĞİTİMDE LİDERLİK

Eğitimde liderlik yetki, görev, yürütme ve etki ile kendini belli eder. Bir eğitim örgütündeki üyelerin beklentileri yönetimde liderliğe bir yanıt sayılabilir. Bu üyelerin yöneticiden beklediği davranışlar, örgütün yapı ve havasında önemli bir yer tutar.

Bugünün eğitim liderleri herşeyden önce bilgili ve çok yönlü olmak zorundadırlar. ***Lider yönetici eğitim girişiminin ne olduğu ile ne olması gerektiğini birbirinden ayırd edebilen ve sorumluluğundaki madde ve insan kaynaklarını ikinci yönde kullanabilen insandır.*** [12]

Eğitimde kalkınma bir liderlik sorunudur. Tutucu eğitim örgütleri, lider yönetici yetiştirme girişimine yanaşmazlar Merkez yöneticileri iyi olunca, merkez dışındaki birimleri iyi işletebileceğini kabul ederler. [13]

---

11 Ziya Bursalıoğlu, **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış** Ankara: PEGEM, No:2, s.32-35
12 a.g.e., s. 191
13 A.g.e., s. 191

BÖLÜM II
ATATÜRK'ÜN EĞİTİM LİDERLİĞİ

Atatürk'ün eğitim liderliğini eğitime ilişkin doğru gözlem ve tespitlerde bulunması, eğitimle ilgili ilkeler getirmesi, köklü değişiklikler gerçekleştirmesi, öğretici kişiliği ve eğitim uygulayıcısı olmasında görmekteyiz.

2.1. EĞİTİMİMİZE İLİŞKİN DOĞRU GÖZLEM ve TESPİTLERDE BULUNMASI

Liderin en önemli özellikleri arasında iyi bir gözlem ve analiz yaparak mevcut problemleri belirleyip tanımlaması gelmektedir. Atatürk içinde bulunduğu toplumumuzun eğitim sistemini gençliğinden beri eleştirisel bir gözle bakmış, gözlemleri ve teşhisleri gelecekte eğitim alanında yapmayı düşündüğü köklü değişiklikler için ışık olmuştur. [14]

Atatürk eğitimimize ilişkin doğru gözlem ve tespitlerde bulunmuş, eğitimimizin temel hatalarını görmüş ve milletimize de göstermiştir.

TOPLUMUMUZDA YAYGIN BİR BİLGİSİZLİK VARDIR.

Atatürk'ün bilgisizlikle ilgili yaptığı gözlemler şunlardır. [15]

"Milletimizi yüzyıllarca başkalarının hırs ve faydalanma aracı kılan en büyük düşmanı bilgisizliktir. Milleti yüzyıllarca kendi benliğine sahip yapmayan, milleti yüzyıllarca ihtiyatsız bulunduran hep bu bilgisizliktir. Hükümdarların, şunun-bunun milleti esir gibi, köle gibi kullanmaları, bütün arazileri kendi öz arazileri gibi saymaları hep milletin bu bil-

14 Ali Rıza Erdem, **Bir Eğitim Lideri Atatürk (Eğitim Liderliği Ders Ödevi)** Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Ocak 1993, s.4

15 Yahya Akyüz **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)** İstanbul: Kültür Koleji Yayınları Eğitimde Arayışlar Dizisi: 4, 1994, s. 290

gisizliğinden istifade edebilmek sayesindedir. Gerçek kurtuluşu istiyorsak, her şeyden önce, bütün kuvvetimiz, bütün suretimizle bu bilgisizliği yok etmeğe mecburuz. Burada bilgisizliği sadece okuma yazma manasında almıyoruz."

EĞİTİM - ÖĞRETİM YÖNTEMLERİMİZ UYGUN DEĞİLDİR.

Atatürk öğrencilik hayatında baskıya-kısmen serbestiye dayanan, pasif-etken, ezberci deneyci eğitim öğretim yöntemlerini bizzat yaşamış; Türk çocuklarının, gençlerinin yüzyıllardır nasıl yetiştiklerini ve bunun ne gibi sonuçlar verdiğini incelemiş ve gözlemiştir. Bütün bu tecrübelerden, gözlemler ve incelemelerden sonra Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan **Marif Kongresi**'nde öğretmenlerimizin önünde, Türk eğitim tarihinin en önemli teşhislerinden birini yapmıştır. [16]

"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin, milletimizin gerileme tarihinde en mühim sebeb olduğu kanaatindeyim."

ÇOCUKLARIMIZ ÜZERİNDE AİLE BASKISI VARDIR

Atatürk, ailelerin çocuklar hakkında yanlış bir tutumuna da anababaların dikkatini çeker. [17]

" Çoğu ailelerde öteden beri kötü bir alışkanlık var: Çocuklarını söyletmez ve dinlemezler, zavallılar lafa karışınca "sen büyüklerin konuşmasına karışma " der, sustururlar. Ne kadar yanlış, hatta zararlı bir hareket."

EĞİTİM SİSTEMİMİZ MİLLİ DEĞİLDİR

Atatürk'e göre bir milletin yükselmesi de, alçalması da eğitim sisteminin milli olup olmamasıyla ilgilidir. Milli olmayan eğitim sistemimiz

16 A.g.e., s. 291
17 A.g.e., s. 291

yüzyıllardır süren felaketlerimizin temel sebeblerindendir. Eylül 1924'de Samsun'da öğretmenlerle yaptığı konuşmada şu çok önemli teşhis ve tespitte bulunur. [18]

" Terbiyedir ki bir milleti ya hür, bağımsız şanlı, yüksek bir toplum olarak yaşatır veya bir milleti kölelik ve yoksulluğa terkeder."

İSTİKRARLI BİR EĞİTİM POLİTİKAMIZ YOKTUR

Atatürk Osmanlı eğitiminin son dönemleri için 1923'de şu teşhis ve tespitte bulunmuştur. [19]

" Her Maarif Nazırının, Vekilinin birer programı vardı. Memleketin maarifinde çeşitli programların uygulanması yüzünden öğretim berbat bir hale gelmiştir."

EĞİTİMİMİZİN AMACI TÜKETİCİ İNSAN YETİŞTİRMEKTİ

Atatürk, her Nazırın başka bir program uygulattığını söyledikten sonra eğitimimizin amacının kendini ve hayatı bilmeyen, her konuda yüzeysel bilgi sahibi tüketici insan yetiştirmek olduğu tespitini söylemiştir. [20]

" Bütün bu uygulama ve programlar ne veriyordu? Çok bilmiş, çok öğrenmiş bir takım insanlar... Ama neyi bilmiş? Bir takım nazariyatı bilmiş! Fakat neyi bilememiş? Kendini bilememiş, hayatını, ihtiyacını bilememiş ve aç kalmış! İşte bu öğrenim tarzının uğursu sonucu olarak denilebilir ki, memlekette aydın olmak demek, çok bilmiş olmak demektir, sefalete ve fakirliğe mahkûm olmak demektir."

---

18 A.g.e., s. 291
19 A.g.e., s. 292
20 A.g.e., s. 292

2.2. SORUNLARA "EĞİTİM İLKELERİ" NİN IŞIĞINDA ÇÖZÜM GETİRMESİ

Atatürk gözlem ve teşhisleri sonucunda ortaya koyduğu problemleri, ortaya koyduğu "eğitim ilkeleri" nin ışığında çözüm önermiş ve ulusal eğitim politikasını biçimlendirmiştir.

Atatürk'ün mevcut eğitim sorunlarını çözmede ve gelecekteki eğitim uygulamalarını şekillendirmede ortaya koyduğu eğitim ilkeleri şunlardır. [21]

- Eğitim lâik olmalıdır.
- Eğitim ulusal olmalıdır.
- Eğitim karma olmalıdır.
- Eğitim bilimsel olmalıdır.
- Eğitim uygulamalı olmalıdır.

Bu ilkeleri belirlerken Atatürk'ün nasıl bir Türk insanı istediği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. O, ümmetçi bir toplum anlayışından Türk ulusçuluğuna, teba anlayışından halkın egemenliğini temel alan bir düzene geçilmesinde en başta gelen öğenin eğitim olduğunu biliyordu. [22]

Liderin özellikleri arasında sorunları teşhis edip, tanımlaması yanında uygun çözüm önerileri sunması da vardır. Atatürk'ün eğitim sorunlarına getirdiği çözüm önerileri çağdaş, akılcı, milli, bilime dayalı ve uygulanabilirdi. Bu da Atatürk'ün bir lider olarak aynı zamanda Türk milletini ne kadar iyi tanıdığını da göstermektedir. Atatürk'ün eğitim sorunlarına çözüm önerileri uygulamalar için temel, gelecek için örnek olmuştur. [23]

EĞİTİM LÂİK OLMALIDIR,

1923'te Anadolu'da eğitimin **dörtte üçü** hala **medrese çatısı** al-

---

21 Mahmut Adem, **Ulusal Eğitim Politikamız ve Finansmanı** Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 172, 1993, s.25

22 Adem, Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız Eğitim Politikası Ankara: 1995, s.7

23 Fedem, Bir Eğitim Lideri: Atatürk, s.5

tındaydı. Atatürk eğitim alanında ve başka alanlarda muhtaç olduğu yetişmiş kadroları bulmakta çok güçlük çekmiştir. [24]

Medreselerin kaldırılmasından bir süre sonra, Rize seyahatinde bir grup Atatürk'e bir dilekçeyle başvurarak medreselerin tekrar açılmasını istedi. Atatürk, medrese eğitiminin yetersizliğini ve memleketteki felâketteki rolünü bu heyete anlattıktan sonra, sözlerini şöyle tamamladı. [25]

"Mektep istemiyorsunuz, Halbuki millet onu istiyor. Bırakınız artık bu zavallı millet, bu memleket evladı yetişsin. Medreseler açılmayacaktır... Millete mektup lazım."

EĞİTİM ULUSAL OLMALIDIR

Önceki dönemlerin milli olmayan eğitimini felaketlerimizin temel sebebleri arasında gören Atatürk yeni, devletin eğitiminin milli olmasını istemiştir. Mart 1923'de Konya gençlerine yaptığı konuşmada "milli terbiyenin" ne olduğunu anlatmaya çalışır. [26]

"Aydınlarımız "milletimizi en mesut millet yapayım" der. "Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapalım" der. Lakin düşünmeliyiz ki böyle bir nazariye hiçbir devirde muvaffak olmuş değildir. Bir millet için saadet olan birşey diğer millet için felaket olabilir. Aynı sebeb ve şartlar birini mesut ettiği halde diğerini bedbaht edebilir. Onun için bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, buluşlarından, ilerlemelerinden yararlanalım. Lakin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız."

---

24 Turhan Feyzioğlu ve Diğerleri **Atatürk Yolu** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1987, s.47
25 A.g.e., s.205'ten **Atatürk** 1000 Temel Eser, İstanbul: 1970, s.218
26 Akyüz a.g.e. s.294

EĞİTİM KARMA OLMALIDIR

1 Mart 1923'de TBMM'ni açarken yaptığı konuşmada eğitim birliği konusunda açık direktifler verdi. [27]

"Memleket çocuklarının eşit şekilde ve ortak olarak elde etmeye mecbur oldukları ilim ve fenler vardır. Yüksek meslek ve ihtisas erbabının ayrılabileceği öğretim derecelerine ulaşıncaya kadar "eğitim ve öğretimde birlik" toplumumuzun ilerlemesi ve yükselmesi açısından çok önemlidir. "

EĞİTİM BİLİMSEL OLMALIDIR

Atatürk bilimin her alanda olduğu gibi eğitimde de bize tek rehber olması gerektiğini söylemiş, eğitim tarihimizde yepyeni bir çığır açmıştır. Onuncu Yıl Nutkunda bunu şöyle ifade etmiştir. [28]

" Türk milletinin yürümekte olduğu medeniyet ve ilerleme yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir.

EĞİTİM UYGULAMALI OLMALIDIR

Eğitim işe yarar, üretici ve hayatta başarılı olacak insanlar yetiştirmelidir. Atatürk Osmanlı'nın duraklama ve gerileme dönemlerinde rağbet edilen mesleklerin **memuriyet** olduğunu ve bu nedenle ticaret ve sanayinin Rum, Ermeni, Yahudilere kaldığını görmüş; gerilememizin en önemli sebeblerinden biri olan **memur olmaya aşırı düşkünlüğü** kaldırmaya çalışmış ve eğitimimize yeni ve aktif bir insan tipi yetiştirmeyi hedef göstermiştir. 1931'de şöyle der. [29]

İlk ve orta öğretim mutlaka insanlığın ve medeniyetin gerektirdiği

---

27 Feyzioğlu a.g.e., s.204'den **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c.1, İkinci Baskı, s.300
28 Akyüz a.g.e., s.295
29 A.g.e., s. 295

ilmi ve tekniği versin, fakat o kadar pratik bir tarzda versin ki, çocuk okuldan çıktığı zaman aç kalmaya mahkûm olmadığına emin olsun."

2.3. EĞİTİMDE KÖKLÜ DEĞİŞİKLİKLER YAPMASI

Lider yeni yapı ve davranışlar gösterebilendir. **Atatürk eğitim alanındaki inkılaplarıyla yeni bir yapı ve davranış oluşturmuş, o güne kadar ki uygulamalar tamamen değişmiştir.** Dini eğitim yerine lâik eğitim yapılmaya; Arap harfleri yerine Latin Türk harfleri kullanılmaya; metafizik yerine müspet ilim gösterilmeye; Türk dili Arapça ve Farsça'dan arındırılmaya; Türk tarihi gerçek yönleriyle ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. [30]

EĞİTİMİ LÂİKLEŞTİRMESİ

Atatürk daha Kurtuluş Savaşı yıllarında 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmasında milli eğitimin **milletimizin bugünkü haliyle, içtimai ve hayati ihtiyaçlarıyla, çevrenin şartlarıyla, içinde yaşadığımız asrın icaplarıyla** uyumlu hale getirilmesini istedi. [31]

3 Mart 1924'de "halifeliğin kaldırılması" kanunuyla birlikte "Tevhid-i Tedrisat (eğitimin birleştirilmesi)" kanunu da kabul edildi ve bu kanunla medreseler önce MEB'na devredildi, sonra da kapatıldı. Atatürk "Tevhid-i Tedrisat" kanununun kabulünden sonra bir yurt gezisinde yaptığı şu konuşmayla eğitim ve öğretim birliğine verdiği önemi şu şekilde vurguladı. [32]

" Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden kurulu bir millet yapmağa imkân aramak abesle uğraşmak olmaz mı idi?

Dünya medeniyet ailesinde saygı toplayan bir yerin sahibi olmaya lâyık Türk milleti evlatlarına vereceği eğitimi "mektep" ve "medrese"

---

30 Erdem, **Bir Eğitim Lideri:** Atatürk, s.6
31 Feyzioğlu, a.g.e. s.203'den **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. II, İkinci Baskı, s.16
32 A.g.e. s.205'den Atatürk 1000 Temel Eser. İstanbul, 1970. s.217

adında birbirinden büsbütün başka "iki çeşit kuruluşa" bölmeye katlanabilir miydi?"

Bir süre sonra Türkiye'deki yabancı okulların "ilk kısımları" kapatıldı. Böylece bütün Türk çocuklarının aynı programı uygulayan "mecburi ilk öğretimden" geçmeleri ilkesi güçlendirilmiş oldu. Azınlık okullarıyla yabancı okulların "orta" kısımlarında da "Türkçe, tarih, coğrafya ve yurtbilgisi dersleri" nin "Türk öğretmenler" tarafından "Türkçe" okutulması esası kabul edildi. Bu da eğitim birliği yönünde atılmış önemli bir adımdı.

ARAP HARFLERİ YERİNE LATİN TÜRK HARFLERİNİ GETİRMESİ

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda nüfusun % 90'ı okuma yazma bilmiyordu. Bunun nedenini dilbilimcimiz şöyle açıklıyordu. [33]

" Cumhuriyetten önce, halkın yüzde doksanından çoğu okuma-yazma bilmiyordu. Nedeni, eski yazı ile okuyup yazmanın güçlüğü idi. Eski yazı güçtü; çünkü Arapçanın yazısı idi; Türkçeyi yazmaya elverişli değildi. Biz Arap abecesini almış, buna sadece Arapçada bulunmayan "p,ç,j" harflerini eklemiştik. Ama bununla Türkçenin abecesini oluşturmuş olmuyorduk."

Atatürk'e göre Arap harfleri şu nedenlerle bırakılmalıydı: [34]

1- Türkçeye uygun değildi.

2- Öğrenilmesi zordur, bu da toplumda eğitim düzeyinin düşüklüğünün bir nedenidir.

Atatürk Ağustos 1928'de şöyle der:

" Bir toplumun %10'u, %20'si okuma yazma bilir, %80'i, %90'ı okuma yazma bilmezse, bu ayıptır. Bundan insan olarak utanmak lâzımdır. Halbuki bu millet utanmak için gelmemiştir."

---

33 Ömer Asım Aksoy, Atatürk'ün Halkçılık Anlayışının Eğitimdeki Önemi Ne Olmuştur? Türk Eğitim Derneği V. Eğitim Toplantısı, Ankara: 4-6. 11 1981 **Atatürk ve Eğitim** Ankara: TED Yayını, No: 5, 1981, s.91

34 Akyüz, A.g.e. s. 298

1 Kasım 1928'de kanunla yeni Latin Türk Alfabesi kabul edilmiştir.

Harf devrimi geniş halk kitlelerinin hızla okur-yazar olmalarını sağlamalarının yanısıra, Türk dili ve kültürünün Arap ve doğu kültürünün etkisinden kurtarılmasını amaçlıyordu. [35]

YENİ BİR TARİH ANLAYIŞINI GETİRMESİ

Osmanlı tarih anlayışına karşı çıkarak, Türklerin binlerce yıllık bir tarihi ve uygarlığı bulunduğunu savunmuş, özellikle İslamiyete geçişinden önceki dönemler üzerinde çok daha fazla üzerinde durmuştur.

Tüm bu çabalardan amaç, hem batılıların tarih, ırk, uygarlık bakımından haksız saldırılarda bulunduğu Türk insanına köklü bir güven duygusu aşılamak, hem de bilim adamlarını yeni araştırmalara teşvik etmek olmuştur. [36]

Atatürk 1931 yılında da bu amaçla **Türk Tarih Kurumunu** kurmuştur.

TÜRKÇE'NİN SADELEŞTİRİLMESİ ve GELİŞTİRİLMESİ ÇALIŞMALARINI SİSTEMLEŞTİRMESİ

II. Meşrutiyet döneminde, gittikçe güçlenen Türkçülük akımının etkisiyle dilde hızlı bir sadeleşme gerçekleşmiştir. Fakat yine de Türkçe'de başka dilden gelen kelimelerin sayısı çoktu.

Atatürk dildeki sadeleşmeyi hızlandırmak ve sürekli hale getirmek, Türkçeyle ilgili bilgili bilimsel araştırmaların yapılmasına olanak sağlamak amacıyla 1932 yılında **Türk Dil Kurumunu** kurmuştur.

---

35 Adem, Ulusal Eğitim Politikamız ve Finansmanı s. 11
36 Akyüz A.g.e., s.299

BÖLÜM III
SONUÇ

Atatürk'ün eğitim sistemine ilişkin gözlemleri, teşhisleri, önerileri ve emirleri kişisel liderliğini göstermektedir.

Eğitimciliği, uygulayıcılığı ve eğitim-öğretim alanındaki inkılapları durumsal liderliğini göstermektedir.

Atatürk eğitimde hem teori hem de uygulama lideridir.

Atatürk, eğitim girişiminin ne olduğu ile ne olması gerektiğini birbirinden ayırd edebilen ve sorumluluğundaki madde ve insan kaynaklarını ikinci yönde kullanabilen liderdi.

"Çağdaş uygarlık seviyesinin de üstüne çıkma" nın eğitimle olacağının bilincini yerleştirmiştir.

Tüm bunlar Atatürk'ün eğitim liderliğini güncel kılmaktadır.

KAYNAKLAR

AÇIKALIN, Şule **Eğitim Liderliği Ders Notları** Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1992

ADEM, Mahmut **Ulusal Eğitim Politikamız ve Finansmanı** Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 172, 1993

Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız **Eğitim Politikası** Ankara: 1995

AKSOY, Ömer Asım Atatürk'ün Halkçılık Anlayışının Eğitimdeki Önemi Ne Olmuştur? Türk Eğitim Derneği V. Eğitim Toplantısı, Ankara 4-6, 11 1981 **Atatürk ve Eğitim** Ankara: TED Yayını, No:5, 1981

AKYÜZ, Yahya **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)** İstanbul: Kültür Koleji Yayınları Eğitimde Arayışlar Dizisi: 4, 1994

BURSALIOĞLU, Ziya **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış** Ankara PEGEM, No:2, 1992

ERDEM, Ali Rıza. Eğitimin Gerekliliği Bilgi Çağında Eğitim, Yıl:3, Sayı:6, Ocak-Şubat-Mart 1996

Bir Eğitim Lideri Atatürk (Eğitim Liderliği Ders Ödevi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Ocak 1993

ERTÜRK, Selahattin. **Eğitimde Program Geliştirme** Ankara: Yelkentepe Yayınları, 1972

FEYZİOĞLU, Turhan ve Diğerleri **Atatürk Yolu** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1987

FİDAN, Nurettin. ERDEN, Münire **Eğitim Bilimine Giriş** Ankara: Repa Yayınları, 1989.

OĞUZKAN, Ferhan. **Eğitim Terimleri Sözlüğü** Ankara. Türk Dil Kurumu Yayını, 1974.

ÖZCAN, Demirel **Eğitim Terimleri Sözlüğü.** Ankara: Usem Yayınları No: 10,1993

ÖZÇELİK, Durmuş Ali. **Eğitim Programları ve Öğretim** Ankara: ÖSYM Yayınları, No: 8, 1989

TAYMAZ, Haydar. **Hizmet İçi Eğitim** Ankara: Pegem Yayınları No:3, 1993

"YURTTA SULH, CİHANDA SULH" ANLAYIŞI VE KÜRESELLEŞEN DÜNYADAKİ YERİ

YAŞAR TEKDEMİR *

Sovyetler Birliği'nin çöküp, soğuk savaşın sona ermesi sonucu ortaya çıkan köklü değişimlerin de etkisiyle; küreselleşme olgusu büyük bir hız kazanmıştır. İki kutuplu dünyanın tarihe gömülmesi; dünya uluslarını bu küreselleşme olgusu çerçevesinde, daha önce benzeri görülmemiş bir barış özlemini yüreklerinde hissetmeye sevketmiştir. Maalesef, bu özlem Yugoslavya'da patlak veren ve yüzbinlerce masum insanın hayatlarını yitirmesine sebep olan savaş yüzünden önemli bir darbe almıştır. Ancak herşeye rağmen bu evrensel barış özlemi tamamen yok olmuş değildir.

Küreselleşmenin en hızlı çağında, en coşkulu ve vurgulu şekilde dile getirilen bu barış özlemi, oysa 20.yy'ın başında, dünyada baskıcı rejimlerin hortlamaya başladığı bir dönemde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu ulu önder Atatürk tarafından "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesiyle en güzel şekilde ifade edilmiştir. Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti Kurulduğu yıldan beri bu ilkeyi kendi dış politikası için temel alarak, anlaşmazlık ve çatışmaların belirleyici olduğu bir bölgede, barış ve istikrar adası olma niteliğini sürdürme konusunda engin bir başarı göstermiştir. Türkiye; bu ilke doğrultusunda, I. Dünya Savaşını da hesaba katarak, II. Dünya Savaşına katılmamış, savaş öncesinde çıkmaması için, sonrasında ise, bir an önce erdirilmesi için elinden geleni yapmış ve savaş sonrası ulaşılan düzenin en önemli kurumu olan Birleşmiş Milletler'in en büyük destekçilerinden birisi olmuştur. "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışı Türkiye'yi Kore, Somali ve en son Bosna gibi uluslarası barışın tehdit edildiği gelişmeler karşısında ortak tavır alan uluslarası toplum içinde her zaman yer almaya sevketmiştir.

---

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü 4. Sınıf Öğrencisi

Türkiye'nin tüm bu çabalarından beklediği yarar, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışının belirlediği çizgiden sapmadan, dünya çapında barışın sağlanması ve korunmasından başka bir şey olmamıştır.

Bugün, dünya küreselleşmesinin sonucu olarak küçük bir köy haline gelmiştir. Artık gerek ülke içinde, gerek ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık (interdependence) olgusu büyük önem kazanmış ve bu olgu insanları ve ulusları birbirinden kopamaz hale getirmiştir. Böylesi bir ortamda, en büyük risk; dünyanın herhangi bir yerinde çıkabilecek siyasal, ekonomik, dinsel etnik vs. nedenlere dayalı bir çatışma ya da anlaşmazlığın (Bosna - Hersek örnek olayında olduğu gibi) kısa bir süre içinde, dünyanın geri kalanını tehdit altında bırakma potansiyelinin eskisine göre çok daha yüksek olmasıdır. Bu nedenle bugün, dünya uluslarının küresel barışı tehdit edebilecek sorunlar karşısında işbirliği yapmak için ortak bir bilince ihtiyaçları vardır. Bu ortak bilinç evrensel çapta kabul gören ve benimsenen bir ilke ile mümkün olabilir. İşte bana göre bu evrensel ilke; bir yandan ülke içindeki görüş ayrılıklarının uzlaşmacı bir yaklaşımla ortadan kaldırılarak, iç barışın sağlanması, diğer yandan bu iç barış ortamında alınan eşsiz destekle gereken çabayı göstererek, önce bölge, ardından dünya barışının sağlanıp, korunması anlamına gelen. "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışından başka bir şey değildir. Bu yaklaşım, dünyanın girift sorunları düşünüldüğünde, ilk anda çok ütopik gibi görünse de, söylenebilecek şey en azından imkânsız olmadığıdır. En imkânsız olana bile hayat kazandıran şey, ona olan inanç ve güvendir. Nitekim Türkiye yıllardan beri "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışına olan inanç ve güveniyle, bölgesinde sürekli biçimde bir barış ve istikrar adası olarak bu imkânsızı zorlamıştır. Kısaca Türkiye bu noktada yerine oturan güzel bir örnektir. Dünya ulusları birbirlerine muhtaç olduklarının bilincine daha ileri seviyede varıp, diğeri olmadan kendisinin de bir anlam ifade etmeyeceği şeklinde bir kanıya ulaşır ve çatışma konularına nazaran, işbirliği alanlarına daha çok vurgu yaparlarsa, evrensel bir barışın sağlanması hiç de uzak bir ihtimal değildir.

İnsanlık ancak "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" gibi eşsiz ve evrensel olan bir anlayışın yarattığı ortak bilinçle böyle bir noktaya gelebilir. Bu ilke

yardımıyla, dünya ulusları bireyseltemelde kendilerini ve kendi çıkarlarını ne kadar düşünüyorsa (Yurtta Sulh), aynı şekilde farklı, kültür, dil, din ve ırktan olan başka ulusları da düşünecek ve onları kendi varlıklarının ayrılmaz birer parçası olarak görecektir. (Cihanda Sulh)

Sonuçta şunlar söylenebilir. Yaklaşık 70 yıl önce yüce önder Atatürk'ün büyük bir uzak görüşlülükle ortaya attığı bu evrensel anlayış, bugün insanlığın varlığını barış içinde sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu özel bir konumdadır. Bu noktada bize düşen, Atatürk'ten miras olarak aldığımız bu yüce anlayışın dünya uluslarınca kabul görmesini ve benimsenmesini sağlamak için özellikle uluslararası platformda elimizden geleni yapmak olacaktır.

Atalarımızın kanlarıyla sulanan bu topraklarda barış içinde yaşama fırsatını bulan biz Atatürk nesline de yakışan bu olacaktır.

Geleceğin dünyası, varlığını büyük ölçüde savaştan, çatışmadan ve anlaşmazlıktan uzak, barış ve istikrar ortamı içerisinde sürdürebilir. Bu ise, ancak önce ülke, sonra bölge ve dünya çapında barışın kurulmasıyla mümkün olabilir. İnsanlık sağduyulu bir şekilde, Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışı içerisinde başka bir dünya olmadığını anlayacaktır. Ne de olsa aklın yolu birdir.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

YURTDIŞINDA KURULAN ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZLERİ

ZEKİYE KOPAÇLI *

Atatürk Araştırma Merkezi; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla, Anayasanın 134. maddesi ve 2876 sayılı Kanun'la kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun bağlı kuruluşlarından birisidir.

Kanun'un 19. madddesinin j ve k fıkraları gereğince, Atatürk Araştırma Merkezi'nin görevleri arasında;

j) "Yurt içinde ve yurt dışında Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılâpları konuları ile Cumhuriyetimizin kuruluşunu hazırlayan ve Cumhuriyet dönemindeki olayların sebepleri ve gelişmeleri konularında üstün başarılı eserler veren, eğitim ve öğretim hayatında ve çalışma alanlarında ve hizmet yerlerinde Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda örnek çalışmlarında bulunan Türk ve yabancı, gerçek ve tüzel kişileri çalışmalarında, hizmet ve faaliyetlerinde desteklemek."

k) "Yurt içinde ve yurt dışında yerli ve yabancı, resmi ve özel eğitim, bilim, kültür, sanat kurum ve kuruluşları ile; araştırma merkezleri, arşivler ve benzeri yerlerle ve çeşitli dallardaki araştırmacı, yazar ve sanatkârlarla işbirliğinde bulunmak" yer almaktadır.

İşte bu görevler doğrultusunda, Atatürk Araştırma Merkezi'nin teşvik ve öncülüğüyle, Milli Mücadele'yi, Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve

* Atatürk Araştırma Merkezi, Kütüphaneci.

inkılâplarını, Türkiye Cumhuriyeti Tarihini ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı temel ilkeleri etkili bir biçimde tanıtabilmek amacıyla, Türk Cumhuriyetlerinde ve diğer ülkelerde Atatürk Araştırma Merkezleri kurulmaya başlanmıştır.

Atatürk Araştırma Merkezi bu kuruluşlara mevzuat ve bilgi aktarımı, yayın yardımı, karşılıklı bilim adamı değişimi ve bilimsel toplantılar düzenlenmesi şeklinde destek sağlamaktadır.

Bu çerçevede faaliyette geçen ilk kuruluş Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Doğu Akdeniz Üniversitesi bünyesinde kurulan "Kuzey Kıbrıs Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi" olmuştur.

8 Mart 1995 tarihinde kurulan Doç.Dr. Hasan CİCİOĞLU'nun başkanlığını yaptığı "Kuzey Kıbrıs Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin amacı; Kuzey Kıbrıs Türk halkına ve özellikle üniversite öğrencilerine, Atatürk ilke ve inkılâpları ile Atatürkçü düşünce sistemini öğretmektir.

Ayrıca Merkez Türkiye ve diğer ülkelerde aynı amacı paylaşan kuruluşlarla işbirliği içerisinde olup, bu kuruluşlarla ortak konferans ve seminerler düzenlemekte, yayın alışverişinde bulunmaktadır.

Merkezin adresi:

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Kuzey Kıbrıs Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanlığı
Gazi Magosa / Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Tel: (392) 366-6588/366-3613
Belgegeçer (Faks): (392) 366-1886

Atatürk Araştırma Merkezleri'nin ikincisi, Kırgızistan'da Türkiye ve

Kırgızistan Cumhurbaşkanlarının onursal eşbaşkanlıklarında ve Prof. Dr. Osmanokun İBRAİMOV başkanlığında "Kırgızistan Cumhuriyeti Uluslararası Atatürk (Merkezi) Vakfı (Atatürk Atındagı El Aralık Fonddu)" adıyla kurulmuştur.

Ayrıca Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Kırgızistan Cumhuriyeti Uluslararası Atatürk (Merkezi) Vakfı arasında karşılıklı bilgi ve belge aktarımını, bilimsel çalışmalarda işbirliğini, bilim adamı ve yayın değişimini kapsayan kültürel bir sözleşme imzalanmıştır.

Merkezin adresi:

Kırgızistan Cumhuriyeti Uluslararası Atatürk (Merkezi) Vakfı (Atatürk Atındagı El Aralık Fonddu)
Bişkek/Kırgızistan

Üçüncü Atatürk Araştırma Merkezi Nahcıvan'da, Nahcıvan Devlet Üniversitesi'nin Bilimsel Şurası'nın kararı uyarınca ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun tüzüğü örnek alınarak Üniversite bünyesinde "Nahcıvan Atatürk Araştırma Fonu" adıyla kurulmuş, daha sonra "Nahcıvan Atatürk Araştırma Merkezi" adını almıştır.

Anılan Şura kararıyla Nahcıvan Devlet Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. İsa HABİPBEYLİ Merkez'in başkanlığına getirilmiştir.

Merkezin Adresi:

Nahcıvan Devlet Üniversitesi
Nahcıvan Atatürk Araştırma Fonu
Nahcıvan/Azerbaycan

Yine Nahcıvan Devlet Üniversitesi Bilimsel Şurası'nın 24 Ekim 1995 tarihli kararı gereğince Nahcıvan'dan sonra Bakü'de de "Atatürk Araş-

tırma Merkezi" kurulmuş olup, Başkanlığını İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Yaşar KARAYEV yapmaktadır.

Merkezin adresi:

Atatürk Araştırma Merkezi
Bakü/Azerbaycan

Son olarak Özbekistan'da, Özbekistan Cumhurbaşkanlığı nezdinde "Stratejik ve Mıntıkalararası Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü" kurulmuş olup, Türkiye'de Orta Asya ile ilgilenen ilmi kuruluşlarla temaslarda bulunmaktadır.

Enstitü Müdürlüğü'nü Prof. Dr. Mirakbar RAHMANKULOV yürütmektedir.

Adresi:

Taşkent, 700027 Halklar Dostluğu Sokağı, No:2
Özbekistan

Kurulması için gerekli çalışmaların yürütüldüğü Atatürk Araştırma Merkezleri arasında ise; Türkmenistan, Kazakistan, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Bosna Hersek, Romanya ve Prizren - Yugoslavya bulunmakta olup, diğer ülkelerde de benzer Merkezlerin yaygınlaştırılması çalışmaları devam etmektedir.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KÜTÜPHANE VE ARŞİVİ'Nİ ZENGİNLEŞTİRME ÇALIŞMALARI VE HASAN CEMİL ÇAMBEL ADINA YAPILAN BAĞIŞLAR

ZEKİYE KOPAÇLI *

Atatürk Arştırma Merkezi Başkanlığına 2876 sayılı Kanun'la "Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış kitap, broşür, dergi ve benzeri materyallerden oluşan bir kitaplık kurmak" görevi verilmiştir.

Atatürk Araştırma Merkezi Kitaplık ve Arşiv'il983 yılında kurulmuş olup, "Milli Mücadele ve Türk İstiklâl Savaşı, Cumhuriyetimizin kuruluşu ve Cumhuriyet dönemi olayları ile Atatürk ilke ve inkılâplarının oluşmasını belirleyen her türlü kaynak ve belgeleri toplamak, bunları bilimsel yöntemlerle düzenlemek, inceleme ve araştırma yapacakların hizmetine sunmak" görevlerini yerine getirmektedir.

Bu görevler doğrultusunda Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphane ve Arşivi'ni zenginleştirme çalışmaları devam etmektedir.

Çalışmalarda çeşitli kurum ve kuruluşlar ile, araştırma merkezi, arşivler, üniversiteler, kütüphaneler, gazeteciler, Türkologlar, Türkoloji enstitüleri, çeşitli dallarda araştırmacı ve yazarlarla yazışmalar yapılmış, Kütüphane ve Arşiv için belge, doküman ve materyal istenmiştir.

Bu yazışmalar sonucu Kütüphane ve Arşiv'e birçok materyal sağlanmıştır.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi, Kütüphaneci.

Yazışma yapılan kişiler arasında rahmetli Hasan Celil ÇAMBEL'in oğlu Prof. Dr. Halet ÇAMBEL ve kızı Leyla ÇAMBEL'de bulunmaktadır.

Merkezimiz Kütüphanesi'ne babalarının yazdığı kitapların asıllarını ve bazılarının fotokopilerini bağışlayan Prof. Dr. Halet ÇAMBEL ve Leyla ÇAMBEL'e gösterdikleri ilgi ve duyarlılıktan dolayı teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Halet ÇAMBEL ve Leyla ÇAMBEL Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphane ve Arşivi'ne aşağıdaki kitapları bağışlamışlardır.

Hasan Cemil ÇAMBEL'in Eserleri:

1- Attila'dan Atatürk'e (Orijinal)
2- Attila'dan Atatürk'e (2.bölüm) (Orijinal)
3- Gençlik Ruhu ve Gençleşme - Konferans, 1934 (Orijinal)
4- Türkler, Dilleri ve Kaderleri, 1949 (Fotokopi)
5- Bakacak Kahvesi, 1947 (Fotokopi)
6- Atatürk ve Tarih, 1939 (Ayrıbasım)
7- Türk Gençliği Nasıl Yetiştirilmelidir?, 1932 (Konferans)
8- Yeni Ruh, 1929 (Fotokopi)
9- Jüpiter, 1927 (Osmanlıca-Fotokopi)
10- Jüpiter, 1928 (Yeni harflerle-Fotokopi)

Çevirileri:

1- Alman Ruh Tarihine Dair Tetkikler, 1932 (Wilhelm Dilthey) (Orijinal)

2- Fichte ve Fichte'nin Hitabeleri-Türk Gençliğine Bir Armağan, 1927 (Osmanlıca Fotokopi)

3- Cannae'dan Can, 1327 (Feldmareşal von Schlieffen) (Osmanlıca-Orijinal)

Bu vesileyle Hasan Cemil ÇAMBEL'in biyografisini sunuyoruz.

Hasan Cemil ÇAMBEL (1877-1967)

Asker, siyaset adamı ve yazar. İstanbul'da doğdu. "Asıl soyadı Penbezâde olup, sonradan Atatürk tarafından verilen "Çambel" soyadını kullandı. Kuleli Askeri İdadisi'ni, Harb Akademisi'ni yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1899). Dört yıl süreyle Almanya'ya gönderilerek, orada özellikle Kassel Askeri Garnizonu'nda, General V.Ludendorff'un Garnizonunda ve General von Hindenburg Karargâhı'nda çalıştı. Selanik Rumeli Genel Müfettişliği ve Jandarma Tensikat Müfettişliği, Balkan Savaşı'nda (1912) Genel Karargâh I. Şube Müdürlüğü, Berlin Büyükelçiliği'nde Ataşemiliterlik (1913) yaptı. [1]

" 51. Tümen Komutanlığı'na getirildi. Tümeni ile Irak'ta Fellâhiye Savaşı'na katıldı. 1917'de yeniden Berlin Ataşemiliteri oldu. Mütârekeden sonra ordudan ayrıldı (1918). [2]

" 1925-1929 yılları arasında Haliç Vapur İşletmesi Şirketi Müdürlüğü yaptı. 1929 yılında Bolu Milletvekili seçilerek TBMM'nin 3.döneminden 8.dönemine kadar bu görevde kaldığı süre içerisinde Dışişleri Encümeni, Parlamentolararası Derneği ve Birleşmiş Milletler Derneği üyeliklerinde bulundu. [3]

" 1935 yılında Yusuf Akçura'nın ölümü üzerine Atatürk tarafından Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na getirildi." [4] Atatürk'ün yönettiği Türk tarihi araştırmalarına katıldı.

" I.Büyük Türk Tarih Kongresi'ni düzenledi (1936). 1941'e kadar bu görevini sürdüren Çambel, Türk tarih araştırmalarının ve Kurumu'nun modern bir biçimde organize edilmesine önayak oldu. "Türk Tarihinin Ana

---

1 Pars Tuğlacı, **Çağdaş Türkiye,** Cem Yayınları, C.II, İstanbul 1989, s.920.
2 **Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi,** Meydan Yayınları, C.3, İstanbul 1985, s. 131
3 Pars Tuğlacı, a.g.e.
4 **Türk Ansiklopedisi,** Milli Eğitim Basımevi, C.11, Ankara 1963, s.346.

Hatları" eserinden başlayarak Türk Tarih Kurumu'nun yayınlarını yönetti. Oldukça yoğun bir yazı hayatı olan Çambel, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye ve Ulus gazetelerindeki başyazılarıyla İstanbul Türk Ocağı'ndaki çalışmaları ve konferansları, Türk Yurdundaki yazılarıyla ve daha sonra da siyasi yaşamında Atatürk inkılâplarını destekledi. Ağırbaşlı, alçak gönüllü, dürüst kişiliğiyle, Atatürk'ün sofralarından eksik olmadı. Tevfik Bıyıklıoğlu-Resuhi Olayı'nda sonra birkaç ay Atatürk'ün Umumi Kâtipliği (Genel Sekreter)'ni de yaptı. Çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanmış, tarih, edebiyat ve felsefe üzerinde birçok yazıları vardır. [5]

Sonuç olarak Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphane ve Arşivi'ni belge ve materyal yönünden zenginleştirme çalışmalarımız devam etmekte olup, değerli bilim adamı ve okuyucularımızın yardımlarını bekliyoruz.

5 Pars Tuğlacı. a.g.e.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

HÜSREV BEY HEY'ET-İ NASÎHASI
(Nisan-Haziran 1920)

DOÇ. DR. GÜNAY ÇAĞLAR

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ'NE ARMAĞAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

EVRİMLEŞEN TÜRK DEVRİMİ

SUAT İLHAN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ'NE ARMAĞAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

MİLLİ MÜCADELE'DE KONYA

YRD. DOÇ. DR. AHMET AVANAS

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ'NE ARMAĞAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

CENÛB-İ GARBÎ KAFKAS HÜKÛMETİ

YRD. DOÇ. DR. AHMET ENDER GÖKDEMİR

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YILDÖNÜMÜ'NE ARMAĞAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NCE HAZIRLANAN

NUTUK CD-ROM'U

Okuma alışkanlığının azaldığı teknolojinin gelişmesi ile seyretme ve dinleme alışkanlıklarının ön plana çıktığı 21.yüzyıla girerken ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75.Yıldönümü'nde, Atatürk Araştırma Merkezi'nin hazırladığı NUTUK CD-ROM'u; Türk milletinin dününü bugününe bağlayan, bugününü de yarına bağlayacak, milli tarihimizin dönüm noktası olan bir safhasını zaman silindirinin aşındırıcı etkilerinden kurtararak gelecek kuşaklar için ölümsüzleştiren bir kaynak eser olacaktır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yazmış olduğu Nutuk, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi'nde, 15-20 Ekim 1927 tarihleri

arasında bizzat kendisi tarafından altı gün içinde otuzaltı saat, otuzüç dakikada okunmuştur. Nutuk, "19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım" cümlesiyle başlamakta, "Gençliğe Hitabe" ile bitmekte ve 19 Mayıs 1919 ile 20 Ekim 1927 tarihleri arasındaki olayları anlatmaktadır.

İki CD-ROM'dan oluşan NUTUK CD-ROM'unda, 394 bölüm bulunmaktadır. İndeksten herhangi bir konuyu seçtiğinizde o bölüm sesli ve görüntülü olarak başlamaktadır. Şayet durdurma düğmesine basmadığınız taktirde NUTUK sonuna kadar okunmaya devam etmekte, o bölüm bittiğinde bir sonraki bölümün başlığı ekrana gelmektedir. Seslendirilen bölümün metni görülmek istendiğinde METİN düğmesine basmak yeterli olmaktadır. İstenilirse ekranda görülen metin PRINTER düğmesine basılarak yazdırılmaktadır.

Özellikle ilköğretim çağındaki çocukların İstikâl Marşı ve Gençliğe Hitâbe'yi kolayca öğrenebilmeleri için bir bölüm eklenmiş, ayrıca ulu önder Atatürk'ün yaşamından çeşitli dönemlere ait fotoğraflarla desteklenmiş şiirsel anlatımlı Sen Mustafa Kemal'sin adını taşıyan bir filmi konulmuştur.

Atatürk'ün 10.YIL NUTKU'nu ve, TBMM'nin 5.dönem açılışında yapmış olduğu konuşmayı kendi sesinden, Cumhuriyet tarihinden kesitler sunan filmler ile birlikte zevkle izlenebilmekte ve sinevizyon veya projeksiyon aracılığıyla salonlarda izletilebilmektedir. Ayrıca NUTUK CD-ROM'unun tanıtımı ile ilgili bir film de CD-ROM'da bulunmaktadır.

NUTUK CD-ROM'unun tanıtımı, Uluslararası Atatürk Barış Ödülü'nün Prof.Dr.Bernard LEWIS'e verilmesi münasebetiyle Sn.Cumhurbaşkanımızın huzurunda ve askeri ve mülki erkanın katılımı ile 14 MAYIS 1998 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde yapılmıştır.

NUTUK CD-ROM'u, taşıdığı özellikler ile aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarihin sonsuzluğu içerisinde geleceğe doğru uzanan akışında, temel ilkeler açısından karşılaşabileceği güçlüklerde de, modern çağın gereklerine uygun bütün yenileşme hareketlerinde de kendini ülke hizmetine adamış olanlara her zaman ışık tutabilecek bir rehber özelliği taşımaktadır.